

AGRIA

atölele
biztos
ledbet
halott
hoz életet ad
mindig csatlak
nem leszür

Ünnepek
Család
Vásár

CS-NO
veridde

AGRIA

Irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat
Megjelenik negyedévente

Főszerkesztő: KÖDÖBÖCZ GÁBOR

Főmunkatársak: BERTHA ZOLTÁN
NAGY ZITA
SERFŐZŐ SIMON
SZAKOLCZAY LAJOS

Szerkesztőségi titkár: IFJ. KÖDÖBÖCZ GÁBOR
Tipográfiai szerkesztő: TÖMÖSKÖZI PÉTER
Arculattervező: HERCZEG ISTVÁN
Lapmenedzser: BÉRCZESSY ANDRÁS

Kiadó: Eger Megyei Jogú Város Önkormányzata megbízásából
a Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár
A kiadásért felelős: TÖZSÉR ISTVÁNNÉ GÉCZI ANDREA,
a Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár igazgatója

Szerkesztőség: Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
3300 Eger, Eszterházy tér 1.
Tel.: (36) 520-450/2064
Fogadóóra: hétfő 10.00–12.00
www.agriafolyoirat.hu
E-mail: kodigabi@gmail.com

Kapható:

Írók Boltja – 1061 Budapest, Andrássy út 45.
Bródy Sándor Könyvtár – 3300 Eger, Kossuth Lajos utca 16.

Előfizethető: info@brody.iif.hu

Előfizetési díj 1 évre: 2000 Ft.

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Nyomdai munkák: OFSZET-METÁL-TECHNIK Kft.

3394 Egerszalók, Ady Endre út 35/A/2.

A lapot az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem és a Bródy Sándor Könyvtár
különbéféle szolgáltatásokkal sokrétűen támogatja.

HU ISSN 1789-4379

Nemzeti Kulturális Alap

Tartalomjegyzék

Ködöböcz Gábor	
Egriség és hazafiság. Gárdonyi Géza velünk élő testamentuma	7
Antal Attila	
Gárdonyi jegyzete utolsó fényképéhez	10
<i>Az én falum</i> szerzője	10
Arató Antal	
Gárdonyi portrék az ex libriseken	11
Bakacsi Ernő	
A „szegény” Gárdonyi	14
Bagi István	
Gárdonyi Géza emlékezete (<i>Az író halálának 100. évfordulójára</i>)	17
Bertha Zoltán	
Nőiség, lelkiség, életszentség	18
Az Isten rabjairól	18
Baka Györgyi	
Mélységből feltörő szavak – <i>Gárdonyi Géza emlékére</i>	29
Bérczessy András	
Van-e nekem Gárdonyim?	30
Bérczessy Lajos	
Göre	31
Csáky Anna	
Éjféli látomás – <i>Tisztelet Gárdonyi Gézának</i>	33
Bozók Ferenc	
Gárdonyi Géza, <i>A fel nagy örömré!</i> című dal szerzője	35
Csatáné Bartha Irénke	
„Csak a teste” (<i>Gárdonyira emlékezve</i>)	39
Csontos Márta	
Gárdonyi Géza füveskönyve, mint személyiségrajz az írói attitűd megértéshez	40
Fellinger Károly	
Gárdonyi	45
Ostoros	45
Domonkos László	
Egy egri nő, aki nem is egri	46

Faragó Laura	
Gárdonyi-montázs	51
Jámbor Ildikó	
Gárdonyi 2022	67
Fecske Csaba	
A Nagy Könyv. Egy regény margójára	68
Gál Ildikó	
Az én lámpásom: Gárdonyi	70
Kaiser László	
Középpontban Emberfia – <i>Gárdonyi Géza emlékének</i>	73
Hegedűs Imre János	
A lírikus Gárdonyi	74
Homa János	
Találkozásaim Gárdonyi Gézával	77
Káliz Sajtos József	
Búcsú szeretteimtől – <i>Gárdonyi utolsó óráján</i>	81
Jámbor Ildikó	
A lélekábrázolás eszköze...	
<i>Beszélgetés Hubert Ildikóval Gárdonyi Géza és a zene kapcsolatáról</i>	82
Kégl Ildikó	
egy csillagok	84
Kárpáti János	
Emléksorok Gárdonyi Gézaról. Szeretett arcok a múltból, mikor felmerülnek, gondolataim ma is körbesimogatják őket...	85
Lipcsei Márta	
Üzenet Gárdonyi Gézának a XXI. századból	92
Kárpáti Ézsiás Edit	
„A betű kulcsa a szellemi kincstárnak”	
<i>A bennem élő Gárdonyi: egy könyvtárossá lett olvasó személyes vallomása</i>	93
Mihályi Molnár László	
A fegyverkovács fia (<i>Gárdonyi Géza emlékére</i>)	104
Kusper Judit	
Gárdonyi utazásai önmaga körül	105
Gárdonyi Géza: Amiket az útleíró elhallgat	105

<i>Sebestény-Jáger Orsolya</i>	
Ida meséje (<i>in memoriam</i> Gárdonyi Géza)	116
Egri csillagok	117
<i>Laskay Anna</i>	
A bennem élő Gárdonyi	118
<i>Sipos Erzsébet</i>	
Jumurdzsák és Szejdi pasa	122
<i>Lisztóczy László</i>	
Bródy Sándor és Gárdonyi Géza barátsága	123
<i>Tamás Tímea</i>	
Fohász Margithoz – <i>az írótól, pátosszal</i>	129
<i>Madarász Imre</i>	
Titkosnapló mint Mesterkönyv. Gárdonyi műhelyitkai és ars poeticája	130
<i>Tari István</i>	
Furcsa betűi	133
Tibetan grammar	134
<i>Nagy Zita</i>	
„Mert kell egy hely, hol nem fáznak a csillagok...” – Gárdonyi Egerben	135
<i>P. Maklári Éva</i>	
Gondolatok az egri Gárdonyi Géza Emlékházban	141
<i>Németh István Péter</i>	
Égyszínkék ceruzarajz Gárdonyi Gézáról, balatoni háttérrel	144
<i>Saitos Lajos</i>	
Gondolat-irodalom	150
Gárdonyi Géza „breviáriuma” elé	150
<i>Tari István</i>	
Préda vágóval (<i>Gárdonyi Háború árvája című versének rímeivel, ritmusára</i>)	155
<i>Sebők Melinda</i>	
György Oszkár elfeledett költészete – Szonett Gárdonyi Géza emlékének	156
<i>Serfőző Simon</i>	
Ha látnátok	165
<i>Szíki Károly</i>	
Színpadi adaptáció Gárdonyi Géza <i>Ábel és Eszter</i> című színművéből	166
<i>Szecskó Károly</i>	
Gárdonyi Géza egri kutatói	170

Koncsek József	
A Cigler úr – Gárdonyi Gézát azelőtt Zieglernek hívták	179
Sz. Király Júlia	
Gárdonyi Géza alkotói környezete	180
Demeter József	
Csillageger	187
Sz. Tóth Gyula	
Közelítések Gárdonyi francia irodalmi kapcsolódásaihoz	189
Tüskés Anna	
„A Nobel-díj elnyerése magyar írónak lehetetlen”	
Gárdonyi Géza műveinek franciaországi fogadtatása	197
Szíki Károly	
Váramra lesek	
s bánatba esek – kisciklus (<i>kikötőben kis kötőben; az író gondolatai a megüresült házban; mikor az író megszólít; Dobó-szablya</i>)	216
Vasné Varga Zita	
A lélek világtörténelme. Gárdonyi Géza, az olvasó	219
Véghelyi Balázs	
Gárdonyi Géza és a pesti kabaré	228
Vitéz Ferenc	
A láthatatlan író. Kortársak Gárdonyi Gézáról	234

Ködöböcz Gábor

Egriség és hazafiság

Gárdonyi Géza velünk élő testamentuma

Gyémánt esze és arany szíve volt, ezért is válhatott már életében legendává. Minden idegszálával arra kereste a választ, hogy miként lehetnénk őszintén boldogok. Írásaiból sugallatos erővel árad az életmű aranyfedezetét adó művészi, emberi hitvallás: ne akarj fontos lenni, csak szeress és fontos leszel.

Világképét, művészi, emberi habitusát legközvetlenebbül *Titkosnaplójából*, illetve a fainak ajánlott *Füveskönyvéből* ismerhetjük meg. Gárdonyi szentenciózusan szemlélődő természetének igazi gyöngyszemei olvashatók ezekben a könyvekben. Lényeglátó pontosság, csillámló játékoság, elegáns szellemesség, spirituális mélység és magasság találkozik az író szívet-lelket gyönyörködtető aforizmaiban. Íme, néhány különösen emlékezetes és épülésünkre szolgáló mondás: „Csak az az óra a miénk, amelyikben jól érezzük magunkat, a többi az ördögé”; „A könyvre adott pénz látszólag eldobott pénz. Mint a vetőmag”; „A házasság bizonyára szentség, de a papírost az ördög gyártja hozzá”; „A virágot a napfény fejleszti ki, az emberi lelket a szeretet”; „A rossz asszony lány korában: vipera üvegben. Esküvő után: vipera szabadon”; „A házasság többnyire azért szerencsétlen, mert a nő elfelejti, hogy angyal. A férfi pedig még azt is elfelejti róla, hogy nő”; „Semmiféle bünt nem büntet annyira az Isten, mint azt, amelyet az ember a saját szíve ellen követ el”; „Az író hatalma nem abban rejlik, amit mond, hanem amit az olvasó fantáziájával mondat: ahogy az olvasó fantáziáját működteti”; „A boldogság egyik neme: a jól végzett munka látása, a siker érzése. A munka mutatja meg, mi az értéke az embernek”.

Gárdonyi Géza az értékteremtő magány áldott emléké klasszikusai között az egyik legbölcsebb, legbátrabb és legmagyarabb szerző. Művészi, emberi formátumban csak a legnagyobbakkal mérhető alakja mindmáig a tisztesség, a tartás, a tisztaság példája, a hit, a hűség és a helytállás etalonja. „Nem születhet mindenki egrinek, de mindenki kivívhatja az egri nevet” – üzeni egyik közismert szállóigéjével Gárdonyi Géza. Ha az író szellemében értjük a mondást, akkor bizony a mi kis maradék várunkat a korábnál jóval nagyobb éberséggel és eltökéltséggel kell védenünk. Olyasféle elszántsággal és éberséggel, ahogyan azt Eger csillagai tették 470 évvel ezelőtt. Hogy példaadó eleinket követni tudjuk, a hírlapíró Gárdonyi kőbe véshető szentenciáját is meg kell szívlelnünk: „Ne a politikából csináljatok hazafiságot, hanem a hazafiságból politikát!”

Gárdonyi keresetlen szépséget, kontemplatív nyugalmat sugárzó, fokozottan természet- és valóságközeli verseit olvasva azt a bensőséges otthonosságot élhet-

jük újra, ami a szülői ház fészekmelegével és az anyanyelv lebírhatatlan varázsával mutat megfelelést. Az „egri remete” lírai remeklései (*A bogár; Éjjel a Tiszán; Március; Ének a Holdhoz; Éjjel a mezőn; Szeptember*) nemcsak Kosztolányi Dezső és Juhász Gyula fölöttébb elismerő véleményét támasztják alá, de a próza- és drámaíró Gárdonyihoz, *A kék pille; Az én falum; az Ábel és Eszter; Az öreg tekintetes; A bor*; az *Annuska* szerzőjéhez is közelebb vihetnek bennünket.

Amikor Nagy Terézia 1863. augusztus 3-án Agárdpusztán világra hozta Ziegler Géza nevű gyermekét, nemigen sejthette, hogy az apai ágon sváb felmenőkkel bíró másodszülöttje lesz majd a magyar széppróza egyik legnagyobb mestere. Még kevésbé gondolhatta azt, hogy az *Egri csillagok, A láthatatlan ember* és az *Isten rabjai* szerzőjeként elhíresült, 1922. október 30-án elhunyt fiát neki kell majd eltemetnie. A halál döbbenetében és anyai fájdalomában aligha hihette, hogy Isten vigasztaló kegyelme a családjának érkező táviratok egyikében, a talán legváratlanabb és legmeghatóbb részvétnyilvánításban imigyen ölt testet: „Gárdonyi Géza elhunyt súlyosan érintett minket. Engedjék meg, hogy fájdalmukban osztozzunk. Nemzetem nevében is legőszintébb részvételemet tolmácsolom. Djemal Eddin török konzul, Nadir és Djelal titkárok”.

Gárdonyi Géza holttestét 1922. november 1-jén az egri líceum dísztermében bronzkoporsóban ravatalozták fel. Az érsekkel az élen huszonnégy pap temette, és tiszteletére a város minden templomtornyában megkondultak a harangok. Kosztolányi Dezső gyászbeszéde után a számára oly kedves egri várban, a Bebek bástyán helyezték örök nyugalomra.

A 150 éve Egerben született barát és pályatárs, Bródy Sándor szokatlanul terjedelmes nekrológban búcsúzott a nagy írótól. A *Gárdonyi Géza* című írás méltán tekinthető a 20. századi magyar esszéirodalom egyik ékkövének. Néhány szövegrészt idézek belőle: „Áhítat fog el, csak szavam nincs, sírni is tudnék, csak könnyem nincs. De vízióm van, látom a menetet, és őt, a barátomat, legfőképpen meggyötört testét. (...) A magam fáradt hangján elrecitálom: a kovács (majd falusi masiniszta) fia kántortanító lett. Sokat küzdött aztán, hogy valami más formába változzon át: író, sőt újságíró lett. A kezdet kezdetétől ismertem és nagyon megszerettem, még a tökéletlenségeit is. Mind magasabba nőtt, és mind terebélyesebb lett az élete fája, mind mélyebbre eresztette gyökereit a földbe (...) És nem tudom elfelejteni a magacsínálta sírfömlírását: 'Csak a teste!' Ő valóban könnyen tudott tőle elválni, erősen spiritualista, sőt spiritiszta volt. (...) Olyan gyöngéd lény volt, amilyen csak egy finom poéta lehet (...) Petőfi, ha megöregedett volna, azt hiszem, olyan lett volna, mint ő. (...) A legtöbb magyar szót tudta mindnyájunk között, a pompás és erős nyelv a vérévé vált.”

Legvégül a magyarságban és emberségben Gárdonyival mélységesen rokon Móra Ferenc *Élőfa ünnepén* című írását idézem: „Inkább mondom Gárdonyit a

magyar élet élőfájának, mert az az élőfa, amire én gondolok, többet jelent a csillagoknál. Mert idelent van, köztünk, mindnyájunknak elérhetően, akik szépségek éhesei és enyhülések szomjasai vagyunk.”

Post scriptum

Az immáron hatvanadik lapszámot jegyző alapító főszerkesztőként jóleső érzéssel tölt el, hogy az *Agria* mostani számát teljes egészében Gárdonyi Gézának szentelhetjük. Egy olyan nagy formátumú, mindmáig példaadó alkotót tisztelhetünk az ő személyében, aki egriség és hazafiság igazán szép szintézisét valósította meg. A Gárdonyi művészetében testet öltő életpélda ösztönzéssel és bátorítással szolgálhat mindazok számára, akik egy magasabb erkölcsi-szellemi minőséget képviselő országot szeretnének látni ebben a hazában.

Erdélyi Mór felvétele (1895 körül)
(forrás: Petőfi Irodalmi Múzeum, pim.hu)

Antal Attila

Gárdonyi jegyzete utolsó fényképéhez

Déli verőn, árnyékom fölött
állok, váz, magányba öltözött.
Mögöttem fénypázmákra révedt
lombok, asszonyhiányos évek.

Voltam időutazó, voltam
félénk s hős az ó- s középkorban.
Boldog boldogtalanságaim
összenyitották századaim.

Így értem meg e fénykép-jelent.
Őrzöm a puszták ízét, a szent
királynő álmát, a kardélen
forgott időt, a fényt a véren,

s a hó- s szegénység-betemette
falvak mezítlábasait se
feledhetem el, bárha késztet
feledni nyűg, baj, hars közélet.

Álmodozónak józan voltam.
Földjáró: csillagért nyújtóztam.
Dél fényhaván, árnyékom fölött
állok, tanú, harangszó-ütött.

Az én falum szerzője

Kényes szalonban
tűkön ül feszeng
keríti keserű
füsttel magát körül

a fecsej helyébe
harangszót képzelt
mely a belső mezők
bársonyán szétterül

de parfüm-hullámok
bontják pipafüstjét
selypesség önti el
nyugalma tájait

s míg ki-kitekintget
arca mögül az a
kérdés markolássza
hogyan mit is keres itt...

s szólítja egy messzi
ős-egyszerű ének
és hívják az énjét
megelőző ének

Arató Antal

Gárdonyi portrék az ex libriseken

A hazai ex libris művészet a 20. század elején indult virágzásnak. Korábban a jelentős főúri, egyházi könyvtárak belső táblájára ragasztott könyvjegyek általában a tulajdonosuk címerét ábrázolták, majd a polgári gyűjtemények részére készült lapokon – nemesi címer nem lévén – újabb, a megrendelő foglalkozására, kedvteléseire vagy éppen kedvenc írójára stb. utaló motívumok jelentek meg. Mivel a szép ex librisek műalkotásként is felkeltették a grafikai művészetek kedvelőinek érdeklődését, később már nemcsak azzal a céllal készültek, hogy a könyv tulajdonosát jelöljék, hanem hogy csere útján (egyéb kisméretű szabad grafikákkal, alkalmi lapokkal együtt) a műbarátok gyűjteményét gazdagítsák, kiállításokon mutassák be. Jellemzőjük, hogy valamilyen sokszorosító (fa- vagy linómetszet, rézkarc, rézmetszet stb.) eljárással készülnek, azaz a dúcokról készül, a művész által aláírt nyomatok eredeti műalkotások: művészi kvalitásuk mellett ez adja viszonylagos értéküket.

A gyűjtők különböző évfordulókra emlékezve gyakran készíttetnek in honorem, in memoriam típusú ex libriseket. Ezek közé tartoznak Nagy István, a jeles egri műgyűjtő által megrendelt metszetek.

Fery Antal (1906–1994) a szerencsi cukorgyár ösztöndíjasaként végezte el az Iparművészeti Főiskolát. Ezt követően elsősorban plakátokat, kereskedelmi nyomtatványokat tervezett, könyveket illusztrált. 1945 után – bűnéül róva fel, hogy néhány antibolsevista plakátot is készített – nem kapott megbízásokat, ám pótolta ezt az ex librisek készítésére vonatkozó hazai és külföldi megrendelések sokasága.

Egyéni és csoportos kiállításainak, a róla megjelent külföldi és hazai publikációknak a felsorolása szinte lehetetlen. Több mint 2000 fametszetű ex librist, alkalmi grafikát készített. (Vö. *Fery Antal. Élete, munkássága, alkotásainak jegyzéke*. Szerk. Fery Veronika. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumok Igazgatósága, Miskolc, 2005, 273 p.) Állandó kiállítása szülővárosában (ahol díszpolgárrá választották), a Zempléni Múzeumban tekinthető meg. Több kisgrafikai mappája jelent meg, 80. születésnapjára portrémetszeteiből adtak közre tisztelői egy kisebb válogatást. Metszeteire – így a bemutatott lapokra is – az erőteljes realista stílus, a kiegyensúlyozott, ám mindig változatos képszerkesztés, a feliratoknak a kompozíciókkal harmonikus, vagy azokat éppen kiegészítő, lezáró elrendezése jellemzi.

A Cegléden élő Nagy László Lázár (1935–) festő- és grafikusművész kisgrafikáit is számos alkalommal bemutatták itthon és külföldön. Don Quijote-sorozata, amelyet Cervantes születésének 450. évfordulójára készített (s önálló mappában is megjelent) bejárta Spanyolország és Olaszország kiállító termeit.

Több (pályázattal egybekötött) országos kisgrafikai kiállítást rendezett Cegléden. Podmaniczky-díjas (2006), 2008-ban Közép-magyarországi Prima Díjat kapott, 2010-ben Cegléd díszpolgárává választották. Viszonylag korai kisgrafikáján minuciózus aprólékossággal metsz ki szinte a dúc egész felületét, a kis méret adta emblemikus kifejezési lehetőségről lemondva kisebb, jelzesszerű alakos figurák megjelenítésével gazdagítja kompozícióját.

Trojan Mian József lengyel származású grafikusművész, 1957-ben települt át Magyarországra. Többek között, jó néhány, a magyar–lengyel történelmi kapcsolatokra utaló grafikát, grafikai sorozatot készített. Munkásságát rangos lengyel kitüntetésekkel ismerték el, elnyerte a Heves Megye Tanácsának Művészeti Díját. Nyolcvanadik születésnapján az Országos Idegennyelvű Könyvtárban és Egerben köszöntötték reprezentatív kiállításokon. Karakteres, már-már a karikatúrát közelítő portréja, egyenes vonalakat alkalmazó metszéstechikája jól jellemzi sajátos kifejezési lehetőségeit.

A hazai kisgrafikagyűjtők szegedi csoportjának tagjai jó húsz évvel ezelőtt elhatározták, hogy a városhoz kötődő jeles személyiségekről ex libriseken emlékeznek meg. Az így létrehozott „Szegedi pantheon” egyik lapja Torró Vilmos (1935–2001) fametszete. A Kovásznán élő, alkotó, lakatos végzettségű ezermester (kisplasztikákat, érmekeket is készített) autodidakta módon sajátította el a fametszést. Nagyszámú irodalmi vonatkozású metszete révén nemcsak a *Romániai Magyar Ki Kicsoda?*, hanem a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* is számon tartja. Tehetségét mi sem bizonyítja jobban, hogy a portrét nem síkban, hanem könnyed, perspektivikus háttérábrázolással (ahol a Móra Ferenc Múzeum korinthuszi oszlopokon nyugvó timpanonja is feltűnik) valósította meg.

A 20. századi magyar grafikusművészet eléggé meg nem becsült alakja Perei Zoltán (1903–1992). A világháborúban utászként szolgált, majd 1945-ben, harminckét

Torró Vilmos rajza

évesen, mint rendkívüli tehetséget vették fel a Képzőművészeti Főiskolára. 1956-ban Angliába távozott, ott voltak első kiállításai, az ő fametszetű illusztrációival jelent meg Mikszáth Kálmán *Szent Péter esernyője* című regényének angol nyelvű, bibliofil kiadása. Hazatérése után négy évig kellett várnia, amíg végül (a Gondolat Könyvesboltban) megrendezhette első kiállítását. A művészeti közélettől visszavonuló, örömhegy kis házában szerzetesi magányban alkotó művész a kisgrafikagyűjtők társaságában talált barátokra, tisztelőkre. Szívesen készített ex libriseket, a luganói nemzetközi biennálén második díjat nyert, ám személyesen nem vehette át, mert nem kapott útlevelet. Egy-egy témába belefeledkezve, saját kedvtelésére, több kisgrafikai sorozatot készített.

Ezek közé tartozik a *Magyar írók. 37 eredeti fametszet* című sorozat, amelyet a Jászberényi Járási-Városi Könyvtár adott ki 100 számozott példányban. Gárdonyi Gézárt ábrázoló metszetről is elmondhatjuk, amit B. Supka Magdolna írt, az egyetlen hivatásos művészettörténész, aki többször foglalkozott munkásságával. Az írók „szelleme, jellege szólal meg e fametszeteken, ha alakjuk megjelenítése kicsit szokatlan is illusztrálásunk történetében... Ismerőseink ők, s nem annyira a régi fényképekhez való hasonlóságuk miatt, hanem inkább arckifejezésük megdöbbentő belső jellemzettségétől, attól az emberi közvetlenségtől, ahogy a művész vésője megközelítővé teszi őket.”

Vén Zoltán (1941–) grafikusművészt aligha kell bemutatni a *Somogy* olvasóinak. A folyóirat idei első számát az ő grafikai illusztrálták, ugyanott munkásságát Varga István méltatta. Többek között az ő portré-metszeteit és rajzait láthatjuk a *Tündöklő forrás. Versek Berzsenyi Dánielről* (Szerk. Pomogáts Béla, Berzsenyi Kiadó, Kaposvár, 2012, 96 p.) című antológiában is. Jelentős képgrafikai munkássága mellett a hazai és nemzetközi ex libris pályázatokon több mint huszonöt díjat nyert, kisgrafikai New Yorktól Hongkongig számos közgyűjteményben megtalálhatóak.

Végezetül érdemes megemlítenünk, hogy Gárdonyi Géza – ha nem is készült részére ex libris – jól ismerte annak kifejezési lehetőségeit. Az *Én magam* című (Magyar Írás – Magyar Lélek Kiadó, Budapest, é. n.) című kötetében, amely az író rövid eszmefuttatásait, mint a bevezetőben írja „az én életem útszéléről tépegetett fűszálacskaít” tartalmazza, olvashatjuk az *Ex libris* című jegyzetét:

„Az enyém: Vén ember kezében égő gyertyavég. Gyermek nyújtja a maga gyertyáját, hogy meggyújtsa. Az íróké: A gyöngytermő csiga nem attól szenved, hogy gyöngy terem benne, hanem azért terem benne gyöngy, mert szenved. Semmiféle emberi céhnek nem lehet céh-címere az a csiga, csak az írói céhnek. Lapozz végig egy irodalomtörténetet – akármilyen nemzetét –, a legnagyobb írók (költők) a legnagyobb kereszt hordozói. Még azok is, akik nem bajlódtak kenyérínséggel, mint Byron, Tolsztoj, Goethe, Madách, Berzsenyi.”

Bakacsi Ernő

A „szegény” Gárdonyi

Gárdonyi Géza annyira ismert író kis hazánkban, hogy talán még az a honfitársunk is tudja, hogy kiről van szó, aki szerint az első magyar király Mátyás volt. Az elismert, olvasóközönség által kedvelt írók nimbusza haláluk után általában csökken, majd idővel beáll egy szintre. Gárdonyi kivétel. Nem véletlen, hogy a néhány éve meghirdetett felmérés – melyik az ország legolvasottabb könyve? – győztese az *Egri csillagok* lett. Népszerűségéhez, nagy ismertségéhez jelentős mértékben hozzájárul a gyakori megemlékezés, a kutatás publikálása, az író emlékének állandó ápolása, amelyet kitűnően végez Keller Péter, a dédunoka.

Gárdonyiról írni könnyű és nagyon nehéz. Ez az állítás csak látszólagos ellentmondás. Könnyű, hiszen alig van olyan magyar ember, aki ne olvasta volna az *Egri csillagokat*. De nagyon sokan olvasták, vagy filmen látták *A láthatatlan ember*, az *Ida regénye*, az *Isten rabjai* című műveit. A Gárdonyi-hívek biztosan ismerik *Az öreg tekintetes* című remek kisregényét. De nem célokom itt felsorolni hatalmas munkásságát, regényei, elbeszélései, esszéi sorát, nem is beszélve verseiről. Egy-egy nóta eléneklésekor sokan nem is gondolnak arra, hogy a szöveget Gárdonyi írta. Én nemcsak a művészetét, hanem a munkabírását is csodálom. Hatalmas irodalmi munkássága mellett sok emberrel levelezett, hiszen akkor még rádió sem volt, nemhogy internet. A személyes társalgáson kívül a levél volt az egyetlen érintkezési forma. Tehát műveket írt, levelezett, de jutott ideje a zenére, az utazásokra és a nyelvtanulásra és persze az olvasásra is. Talán ezért ragadt rá „az egri remete” titulus, amely egyáltalán nem igaz. Ez majd a későbbiekben kiderül.

Írni pedig azért nehéz róla, mert már mindent megírtak. Új, pláne érdekes információ már nehezen kerül elő. Különböző korok különböző megvilágításában azért még akad meghökkentő tény. Én most egy ilyenre próbálok rávilágítani. Persze ez egyéni nézőpont, és vitatható.

A különböző társadalmi rendszerek, ideológiák jellemzője, hogy egyes művészeket kisajátítanak maguknak, másokat elhanyagolnak, attól függően, hogy az illető művész munkássága mennyire húzható rá, mennyire bizonyítja a vélt igazukat, politikai nézetüket. Tipikus példája ennek a Rákosi- és a Kádár-korszakban József Attila, Radnóti, Móricz és mások munkáinak egyoldalú propagálása. Megkísérelték ezt Gárdonyival is. Középkorban egy szemelvényt közöltek a tankönyvünkben Gárdonyitól, „*A lámpás*” című regényéből. A falusi iskolába került tanító tisztelgő látogatásra indul a paphoz. Ekkor még egyházi kezelésben voltak az iskolák, tehát a tanító főnöke mindenütt a helyi plébános volt. A megérkező tanítónak az esperes kézcsókra nyújtja kövér kezét, melyet a tanító kézcsók

helyett férfiasan megráz. Ezzel a kis szemelvénnel próbálta bizonyítani a hatalom, hogy a tanító (Gárdonyi) kiszolgáltatott, szegény ember, aki nem vallásos és nem szívleli a papokat. Aki később nem olvasott több Gárdonyi-könyvet, nem ismerte meg az életrajzát, abban ez a kép rögződött. Persze tanultunk más műveiről is, de az alapképlet nem változott. Szerintük Gárdonyi tudta, hogy a Göre Gábor sorozat nem tesz jót irodalmi megítélésének, de írnia kellett, hogy megéljen. Csak közbeszúrom, hogy Gárdonyi még Egerbe költözése után is írta a Göre Gábort, amikor már nem volt szegény ember.

Az író ilyen irányú bemutatását még alá is húzta az a fénykép, amely széles körben elterjedt. Ezen a fotón a vékony Gárdonyi szűk kabátban, komoly képpel, szinte „tüske hajjal,” pipával a kezében ül a széken. Később szoborként is így ábrázolták. Ez tényleg egy szegény, aggódó ember benyomását kelti. Komorsága szerencsétlen házasságával még magyarázható, a többi nem, mert Gárdonyi nem ilyen ember volt.

Igaz, tényleg szegény emberként kezdte életét, hiszen apja a szabadságharc bukásával elvesztette vagyonát, bujdosásra kényszerült. De a fiatal Gárdonyi szívós, kitartó munkájának meglett az eredménye. Egerben kereken huszonöt évig élt, és amikor ideköltözött, már nem volt szegény ember. Egerben anyagilag is fokozatosan gyarapodott. Akinek a huszadik század elején az egri várhegyen háza van, melynek jókora kertjében sétautak vezetnek a lombos fák alatt, és a gazdasági részén nemcsak aprójószágok kapirgálnak, de az istállóban tehén és két ló áll, akinek Ostoros község Pajdos dűlőjében harminc holdas birtoka van, az igen módos embernek számít. Az ostorosiaktól hallottam, hogy harminc hold volt a Gárdonyi-birtok. Később Szecsó Károly derítette ki, hogy huszonhárom hold és néhány négyszögöles a terület. De ez sem kicsi, különösen, hogy jelentős terület a szőlő és egy szép nyaraló áll rajta, a sarkában pedig egy hatalmas fűzfa gyökerei közül forrás ontja a vizét. Az 1970-es években ez a forrás még működött, ittam a vizéből. Az egykor kies környék ekkor már műveletlen volt, de a forrás alapján be lehetett azonosítani a Gárdonyi-birtok határait. Az író az ostorosi birtokot 1907-ben vásárolta 20 ezer koronáért. Ez hatalmas összegnek számított.

Gárdonyinak nagyon sok ismerőse volt. Korának olyan kiváló művészei tartoztak a baráti köréhez, mint Dankó Pista, Pósa Lajos, Mikszáth és a festőóriás Feszty Árpád. Legtöbbjükkel a szegedi újságírói évei alatt ismerkedett meg. Ezekre a barátságokra jellemző a szoros együttműködés, a közös alkotás is. Dankó megzenésítette Gárdonyi néhány versét, de előfordult, hogy az író a zenén módosított és ez a változat lett a végleges, így került a kottapapírra. Dankó halálos ágyánál ott volt Gárdonyi (pedig akkor már Egerben lakott) és Pósa is. Feszty időnként nagy baráti találkozókát rendezett, melynek vidám hangulatáról, egymás ugratásáról anekdoták keringenek. Ezeknek Gárdonyi is résztvevője volt. Feszty által létreho-

zott „Irodalmi Szalon”-nak Gárdonyi is tagja volt. Aztán a sors úgy hozta, hogy Pósa Lajost és Feszty Árpádot is elkísérte utolsó útjukra, mindkettőt 1914-ben.

No, és mi van a vallással, a papokkal? Hát ez sem úgy volt, ahogyan azt a középiskolai könyvem sugallta. Gárdonyi soha sem volt ateista. Mindig kereste az Istent. Kutatta a vallásokat, mert tudni akarta, hogy melyik az igazi Istent megfogalmazó, hirdető. Nem véletlenül írta le: „A lélek pedig Istentől való részünk, örökkévaló.” Lehet, hogy nem volt mindegyik Isten szolgájával felhőtlen a viszonya, de a papok között is voltak barátai, vitapartneri, akikkel nem az Isten létét vitatta, hanem annak megnyilvánulási formáját, a vallások tanításait. Tordai Ányos volt a legmeghittebb pap barát, aki Gárdonyi utolsó óráiban is vele volt, és akinek ekkor ezt mondta: „Az én lelkem tele van Istennel”.

Tordai Ányos (1879–1938)

(forrás: www.ciszterciekegerben.hu)

Bagi István

Gárdonyi Géza emlékezete

(Az író halálának 100. évfordulójára)

Kérdezhetünk bárkit Egerben az utcán:
mondja meg egy kedvelt írója nevét;
kérdezhetünk fakardját forgató kisfiút –
Gárdonyit mondja, ebben percet nem vét.
Persze hogy téged mond, Ziegler Géza Bátyánk,
te Göre Gábor, Répa Matyi, Ista Pista,
vakablak mögé bújt, szorgos tollú remete –
és írói nevedből hosszú még a lista.
Rád gondolunk, ha a vár falait látjuk,
ha Dobó István szobrához állunk egy fotóra,
polcunkon a „Csillagok”, nagyapánk hagyta ránk,
benne lapul sok kalandos, átolvasott óra.
CSAK A TESTE – emlékeztet a sírod száz éve,
mi rendületlen őrizzük regélő nagy rangod,
mélyre hajtjuk fejünk s megkongatunk ismét
23 harangot,
huszonhárom harangot.

Gárdonyi síremléke a várban (1931)

(forrás: Fortepan / Kurutz Márton)

Bertha Zoltán

Nőiség, lelkiesség, életszentség

Az Isten rabjairól

A modern magyar nőregény egész vonulatát (Dugonics András *Etelkájától* és Kármán József *Fanni hagyományaitól* kezdődően) a különleges lelki alkatok, karakterjelenségek sokasága népesíti be. A lélektaniség árnyalatainak kibontakozása az elbeszélőmódok és a műfajpoétikai dimenziók tágulásának mértéke szerint zajlott. A változatos értékekkel felgazdagodó irodalomtörténeti folyamatok sorában Gárdonyi Géza regényművészete a sodró, kalandos, lebilincselő történetmondás olyan klaszszikus remekléseit produkálta, amelyek – történelmi, társadalmi, pszichológiai, metafizikai vetületeikkel – a nemzeti önismeret kimeríthetetlen kincsesárát boltozták föl. „Nyelve mintaszerű magyar nyelv”, tiszta, mint Aranyé; a „magyar élet, magyar karakter részletmegfigyeléseit is Arany János virtuozitásával műveli. Ő is azok közé tartozik, akiknek művében a magyar föld sajátosságai mintegy múzeumszerűen megőrződnek” (Szerb Antal). Ragyogó epikai cselekményszövés, élénk és erőteljes helyzetmegjelenítő leírásokkal, érzékletes jellemábrázoló finomságokkal telítődnek ezek a művek, amelyek sorában az *Isten rabjai* (1908) az egyik legkiemelkedőbb alkotás. „Népismerete, vallásos, Isten-kereső természete, kolostorba vonzó zárkózottsága tökéletes művészi formát talált legjobb művében, az *Isten rabjaiban*. A magyar középkor életének ez az áhítatos csöndű megelevenítése a legjobb magyar történelmi regény, ha az értéket a korrajzi hűség és az ábrázolás plaszticitása szempontjából mérjük” – állítja róla elragadtatottan ugyancsak Szerb Antal (nyilván részint vitathatóan). Gárdonyi maga úgy vallotta – amint azt Keller Péter, az író dédunokája gyakran emlegeti is –, hogy számára a nagy történelmi regények közül az *Isten rabjai* a legszebb, az *Egri csillagok* a legjobb, s *A láthatatlan ember* pedig a legkedvesebb. Az *Isten rabjai* lenyűgöző szépsége abból is ered, hogy a magyar sorshistoria egyik kitüntetett alakját, a szépséges Szent Margitot eleveníti meg, s benne a magyarság legigézőbb lelki tulajdonságait sűríti össze, a mondák és legendák elbűvölő spirituális sugallatainak a környezetében. A sejtelmes és tüneményeszerű fiatal királylány és apáca története a tatárjárás utáni nemzet magára találásának az üzenetét hordozza: az útkijelölő példaadás önfeláldozó heroizmusának örökérvényű tanítását. A magyarság és a krisztusi kereszténység összetartozásának és összeforradásának olyan mintáját demonstrálja, amely a közösségi megmaradás alapfeltételeként tölti be hivatását és misszióját a mai napig. Mert a radikális Krisztus-követés az egyetlen lehetőség a túlélésre: vagyis a világi hivalkodás elutasításával az önzetlen és öntökéletesítő szereteteszmény kiteljesítése a mindennapokban, a dolgos és imádságos élet szent-

ségének az egyedüli értékesként való felismerése és elismerése, az irányjelzőként kizárólag az Úristent tisztelő magatartásra törekvés minden történelmi megpróbáltatások, hadakozások, újrakezdések, erőgyűjtések, reményteli nemzeti értékgyarapítások idején, és akármilyen kataklizmák, viszontagságok, veszélyek, fájdalmak, traumák közepette. A Nyulak szigeti Szent Margit időtlen eszményeket és abszolút tiszta minőségeket állított elénk, makulátlansága és önfelmutató, öntanúsító példa-embersége kivételes tökélyvel ábrázolja ki az életvilág háborgásai közül mindegyre a transzcendentális igazságokra szomjazó földi lény földöntúli arcát és jellemét. A teremtettség összes gyarlóságaival megküzdő teremtmény gyökeres esélyét a méltó életre és az örökkévalóságra: csakis a megtisztító és megváltó Teremtőhöz való odafordulás szavatolhatja. A földi hatalmak horizontját eredendően meghaladó és felülmúló létszemlélet a személyes és kollektív megmaradás biztosító – még akkor is, ha a közvetlen élethelyzetekben ennek az ideálnak a tüneményes megtestesülése éppenséggel el is bizonytalaníthatja a körülötte állókat; az élet viharaiiban csatározók és gázolódnak számára ugyanis követhetetlen különcségnak, furcsaságnak, mágikuságnak (olykor még egyenesen felfoghatatlan „boszorkányságnak” is) tűnhetik föl a relativizálhatatlan magasabb távlat, a megalkuvás nélküli létezőmód küldetéses perspektívája. Az önfeláldozás igazhitű valósága csodálatot kelt és zavart okoz egyszerre: mások számára nem, csupán misztikusan (és felülről hittel megajándékozott) kiváltságosok számára adatott meg tanújelként felmagasodni az emberiség előtt. S miképpen lehetne a legjobb akarattal is utánozni az utánózhatatlant? Kérdéseket, kétségeket, egyszersmind titokzatos reményeket, sóvárgásokat ébreszt a tökéletesség iránt annak az eszménynek a megvalósulása, amely egyszerre jelképezi, összegzi, reprezentálja, vezérelti a többiek lelkületét és vágyait is, de amelynek közelébe kerülni mégsem lehet osztályrésze mindenkinek. A közösségével feltétlenül együtt érző, de annak szokásrendjétől egyúttal óhatatlanul elkülönülő sorsvállalás nehézsége és súlyos ambiguitása ez: folyvást inspirálni, ösztökélni a jóra, szépre, igazra – miközben maga az ihletett vállalkozás az élet viszonylagosságában sohasem érheti el teljes célját, hiszen amit képvisel, az maga a földöntúli, érzékfölötti szellemi abszolútum. A paradox magány és a feltétlen példamutatás együttes csodája és varázsa mindez: mint Szent Margit élete és halála, aki magára utalt szegénységben, elgyengültségben, követhetlenségben, életodaszánó nyomorúságban, egyben megdöbbenő fiatal-ságban hagyja itt az árnyékvilágot, különös tanúságtevésével mindenki ámulatát és borzongó ocsúdását, értetlenkedő elképedését vagy titokmegsejtő magábaszállását váltva ki.

Árpád-házi Szent Margitot (Szent Erzsébet unokahúgát) az édesapja, IV. Béla magyar király – a „második honalapító” – az ország megmentéséért és újjászülletéséért felajánlott engesztelő áldozatként küldi a domonkos rendiek zárdájába, már egészen kislánykorában. Veszprémbe, majd a dunai Nyulak szigetén újonnan épített kolos-

torba kerül, s itt fogadják szerzetes nővérré, s itt is hal meg még a harminc évet sem megérve. Néhány év múlva máris boldoggá avatják, de szentté csak a huszadik század derekán. Csodatévő, jövődömondó képességeire, az ország hadviselésit és erősödését megsegítő imádságaira bámulattal néztek és emlékeztek mindenkoron. A minden viszálykodáson felülemelkedő szeretet és önfegyelem utolérhetetlen példaképévé vált. Szinte hihetetlen tudatossággal fogta fel küldetését már gyermeki fejjel is, s aszerint is hártotta el, amikor külpolitikai kényszerokok miatt és diplomáciai célok érdekében mégis inkább férjhez akarták adni a cseh, a lengyel és az Anjou-királyhoz, de ő vállalva a konfliktust is királyi családjával, megfellebbezhetetlen nemet mondott, s ragaszkodott az eredeti szándékot komolyan vevő és híven kifejező missziójához. A mindenben még túlságosan is engedelmes, emberfeletti mértéktelenséggel is mindenkit szolgálni kívánó gyermeklány magasabb rendű szakrális lelki késztetéseknél tudott eleget tenni, amikor ebben az egyben hajthatatlan és engedetlen maradt. Az isteni küldetéséhez ragaszkodott törhetetlenül, s nem mint kis királylány, hanem mint Isten rendíthetetlen szolgálója viselkedett. Ha nehezen is, de a mindezzel eleinte értetlenül szembesülő, őszintén meghökkenő családja végül beletörődött, hiszen látták, hogy ő transzcendens elkötelezettségével ha másképpen és szokatlanul is, de valóban éppen a nemzet érdekeit is szolgálja szüntelen keresztényi vezeklésével, közbenjáró könyörgéseivel és önfeláldozó példamutatásával – mintegy az „imitatio Christi” vizsgálató evilági beteljesítésével. A végül beláthatónak és feloldhatónak bizonyuló ambivalenciára így mutat rá Margit Gárdonyi regényében az édesapjával vitázva: „Emlékezzél, hogy vajon Istennek szenteltetek-e engem, vagy a cseh királynak? Isten haragja ellenünk fordul, ha kivesztek engem e szent helyről, és belöktök a krisztustalan keresztények közé.” És megvallja: „Nekem minden földi királynál kedvesebb az én tövissel koronázott királyom. Attól engem el nem tántorít se kérés, se fenyegetés.” És vádoltan is harag nélkül még ő fohászkodik, könyörög környezete értelmének megvilágosodásáért és feldúlt érzelmeik megnyugvásáért, megenyhüléséért.

Margit mélyértelmű nőisége végtelen és ártatlan bájában, kedvességében, finomságában, szeretetreméltóságában, segítőkészségében, szeplőtelen fiatalos naivitásában és tisztánlátó egyenességében nyilatkozik meg igazán. Lelki nagysága a magára vállalt terhek elhordozásában, a megváltó szenvedés Szent Ágoston-i öntudatában, a szentéletűség önértékének megszemélyesítésében tetőzik. *Szent magyarság* (1936) című könyvében Sík Sándor talán a legkülönösebb, legkivételesebb Árpád-kori magyar szentnek tartja, aki a lelkiség csúcsaira jutott: vele „új jelenség tűnik fel a magyar szellem egén, amire addig példa nem volt: a *misztikus szent* típusa. A misztika mint ha kissé idegen volna a magyar léleknek, azért még inkább rászorul: ismerje meg, egészüljön ki tőle, nőjön rajta. A misztikus szent az Úristennel való viszonyát közvetlenül, bizalmas közelségben éli át, az imádság, elmélkedés és önmegtagadás útján; erre vezet a misztikusok útja, a szeretet nagy lendületével. Az odaadó szeretet: ez a

misztikus lélek lényege”. Olyan magaslatokon, amelyektől „elszédül a lelkünk.” „Szédülve néztek rá már kortársai, legközelebbi testvérei, a domonkos szűzek is, akikkel együtt élt a Nyulak szigetén épült kolostorban.” Az önsanyargatás, az önmegalázás és az imádságosan elragadtatott áhítatosság mind a lobogó szeretettől lángol; szinte „tűz ragyog a feje fölött”. Az „ilyen lélek az adományoknak, az isteni kegyelmeknek egészen különös, rendkívüli mértékével bír.” Sík Sándor szerint káprázatos emberi hősiessége, foltatlan erkölcsi kiválósága, lelkiségének ereje, áldozatossága a haza üdvéért: minden valóságos fegyvernél hatalmasabb erő.

Gárdonyi Géza művében mindezek a tulajdonságai változatosan megfestett életképekben, helyzet- és alakrajzokban, színes, eleven pillanatok megörökítésében tűnnek elő. A pergő eseménymenetben a történetek éles villanófénybe kerülnek, a vázolt jelenetek körvonalai és alapmozzanatai a szemléletesen tömör leírások, a markáns figuraábrázolások, arcképek, a villódzó dialógusok energikus elbeszélésformái által tárulkoznak föl. Romantika és realizmus, részletezés és stilizálás arányos ötvözésével, de még nem a huszadik századi magyar lélektani nőregények analitikus és tudatáramoltató mélypszichologizmusával; így viszont inkább az újromantikus, mitikus és szecessziós líraiság, költőiség szerepének felfokozásával. Egy-egy apró viselkedésmomentum vagy történetstilánk zsáneres megjelenítése olykor mesei-jelképes kisu-gárással gazdagodik. S a számtalan közelkép együttesen az egész korszak forгатagos történetének távlati látképét, mozaikos sokadalmi freskóját építi össze, benne a korabeli állami, katonai, fő- és közrendi, egyházi, szerzetesi életforma ezernyi jellegzetességével, problémájával, emberi küzdelmével. A lelki és társadalmi vívódások inkább ráutalásos cselekedetekben és rövid elmélkedésekben, mint aprólékosan önelemző töprengésekben kivetülő kortablója szélesedik így elénk.

Az apácázárda mindennapjaiba már az is felbolydulást hoz, hogy királylányt kell befogadniuk – még ha ez a főúri neveltetés megszokott része volt is. De az még ennél is váratlanabb meglepetésként hat, hogy ez a királykisasszony egészen másként viszonyul a konvenciókhoz: mindenkin túltesz ájtatosságban és alázatosságban. És nem képmutatón, hanem valami tündérien őszinte tisztasággal és belülről fakadó lelki tudatossággal. De egyben kíméletlen aszkétasággal és elszánt örömmel vállalt, önkéntes mártíriummal. A szenvedést nem tagadva, de tántoríthatatlanul keresve és viselve. S mindenben Isten segítségét, bűnbocsánatát esdve és remélve. Szakadatlan önmegalázó testi-lelki kínoknak veti alá magát: „térden csúszott egyikünk lábától a másikig. A könnyei szüntelenül omlottak. És mindenikünknek a lábát meg is csókolta” – beszélik róla a többiek. Határ, mérték nélkül böjtöl, és szöggel kivert vezeklőövvel, ciliciummal gyötri magát. „Se nem evett, se nem ivott, csak térdelt és siránkozva imádkozott. Nagyszombat vigiliájáig.” „Azt mondja, hogy ő az áldozati bárány a magyar nemzet bűneiért. Az ország azért romlik, mert mindenek elfordultak Istentől. Neki szenvednie kell, hogy Isten megbocsásson a nemzetnek.” „Hétágú,

csomós végű szíjostorral” (a végükön sündisznóbőrrel) vereti magát – s azt kiáltozza: „verj”, „szenvedni akarok a bátyámért, az atyámért. Talán a mindenlátó jó Isten reám néz, és megkönyörül az én szenvedésemért ezen a szerencsétlen országon!” „Még a cselédek kezéből is kivette az orr-fintorító munkákat”, s betegeket ápolt, virrasztott, vigasztalt, vizet, fát hordott, cipekedett erőn felül is: „mintha nem is királyleány vóna, hanem ő az utolsó cseléd” – hüledeznek sokan. Szolgált teljes szívvel és elmével. (Hiszen a szolgálat az első; amint Ura, a Krisztus Jézus tanította: „Valamint az embernek Fia nem azért jött, hogy néki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon, és adja az ő életét váltságul sokakért” – Máté 20:28.) Minden kedvezményt, kiváltságot elutasított, minduntalan saját vétkességét hangoztatta, a büntelen bűnösség, a vétlen vétség szent megtestesítőjeként. És vánkos, lepedő helyett „hált pusztá szalmazsákon, durva szalmapárnán. Takaródzott hitvány szórlazsnakkal.” „Éjszakánként, míg a társai nyugodtak, imádkozott, sanyargatta magát.” Hosszan és áhítatosan, magába merülten medítál, átszellemülten zsolnározik, zsolozsmázik örökké. S mikor megirigylik, hogy az arca imádkozáskor megszépül, így tanítja: „Mielőtt imádkoznál, ajánld lelkedet és testedet Istennek. (...) Akkor aztán nemcsak az ajkad imádkozik, hanem az érzésed is.” Ha őt megbántják, még ő kér bocsánatot, minden rosszért magát kárhoztatja. Szomorú mosolygással válaszolja: „Isten szeme rajtam vagon.” „Isten ünnepein, húsvétkor, úrnapkor, karácsonykor ezer *páter*t mond ezer véniával, a Mária-ünnepek előtt való éjeken *ávét* ezer véniával, pünkösdkor ezer *veni sanctét* szintén ezer véniával.” S ha csodálkozva kérdezik, faggatják, hogy miképpen bírja mindezt az a gyenge test, így beszél: „Semmi az, atyámfiai. A szeretet mértéke a szenvedés.” S ha nekiszégezik: hogy a Jóistennek nem kell ennyi – a válasz: „Tudom, de nekem kell.” És ennek jegyében segíti a szegényeket, pedig ha tudná, hogy nem annyi a koldus, amennyit ő lát, „szétoosztogatta volna már mind a ruhatárt, de hát véget vetettek a ruhaosztásainak.” Nem értik a túlzásait, és hiába csábítják, hogy ha férjhez menne, micsoda méltósága, „mennyi kincse lesz; mily pompa környékezi; hogyan borulnak a lábához a püspökök, érsekek, hercegasszonyok; a pápa is hogyan örvendezik; mennyi templomot építhet.” Mert ő másik szférában lakozik („az ő lelke messze járt a földtől”) – és tudja, hogy a háborúskodó és fondorkodó hatalmasságok „ha nemcsak templomban volnának keresztények, hanem templomon kívül is, bizony békességben élnének.”

A temérdek gyötrelem azonban hamar kikezdi testét. Egy idő után a „holdvilági méla szépség helyett egy összevont szemöldökű, sovány, sárga arcú kis apáca ván-szorgott (...) Csak a pillái olyan sötétek, mint voltak. De a szeme szemöldök alá süpedt, kék árnyékkal környezett. Tekintete bágyadt. Ajka is színtelen. A fején előcskult fekete kendő. A vállán foltos fekete palást. A kámzsája térden szemet bántóan málolt.” Elvékonyodott ujjaival, kézfejjével tovább imádkozik, és mindegyre Jézus passióját olvastatja fel, megindultan patakzó könnyekkel, zokogással kísérvé. Aztán már

csak „viasz-szín arca mozdulatlanul nyugszik a fehér párna völgyében. Sötét-pillás szeme: mint egy reszkető szárnyú fekete pillangó. Látszik rajta, hogy csak egy perc, és az élet földi lángja ellobban belőle.” Jézusát látva üdvözült mosolygással tér meg Urához.

Mindezt a regény másik főszereplője, a kisfiúból szerzetesbaráttá nőtt ifjú kertész, Jancsi kíséri a legállhatatosabban nyomon. Olyan titokzatos érzelmű a szentté emelkedő királylányhoz, amely valamifajta szerelmen túli szerelemnek tekinthető. Az eroszt nélkülöző vagy túllépő filiat és agapét is egyesítő, révületes és bűvöletes rajongás, csodálat, vonzalom ez. A szeretet legfelső, misztikus (talán „metaszerelemnek” is nevezhető) foka. Ritkán láthatja az apácálanyt, s olyankor borzongató testi-lelki tünetek kerítik hatalmukba: elpirulás, megriadás, remegés, szívdobogás. Mégsem hasonlítható ez a plátói szerelemfajtaéhoz sem. Annál több, másabb – s ezt Gárdonyi egészen egyedülálló módon tudja érzékeltetni. Mert a gesztusokban, a pszichikai szimptomákban nem egyszerű vágyakozás vetül ki. Hanem Margit szentségének a valóban szinte teljesen átélt sejtelmes megértése. Benne nem a köznapiság nőisége igézi, hanem az emberi és a mennyei, a földi és az éteri szépség együttes titka. A megfeythetetlen csodalány ténylegesen felmagasztosult, celesztialis minősége, a nemcsak számára megmutakozó varázslata, hanem valamiképpen a divinitás szubsztanciája, a humanitásban csak töredékesen tükröződő lényegvalósága is. Méltó csodálója ő ennek a tüneménynek, mert lélekben ő a legfogékonyabb az életszentség, a szentéletűség ilyen átérésére. Amely se nem pusztán érzéki benyomás és rezonancia, se nem elvont spiritualitás, hanem a testi-lelki-szellemi jelenés közös misztikumának az egyedidejű talányérzete. Ámulattal teli metafizikai reflexiója. Ebben magasodik fel a kertészlegény, amikor a kezdeti álmodozás, ábrándozás, képzelődés után ráébred, hogy amilyen végső enigma maga az egész teremtés, olyan ember számára megközelíthetetlen annak minden egyes misztériumszerűen titokzatos, legfőképpen szakrális megnyilvánulása is.

A kis Jancsi eleinte (a másik kolostorból) a népmesei, mitologikus, folklorisztikus képzetek szerint révedezik Margitról: „A királykisasszony bizonyosan hátul a kertben sétál – tűnődött Jancsi. – Vagy pedig a palotában fészülködik, ezüsttükörből, aranyfésűvel. S képzeletében átlátott a falon. Látta a tündérbébi leányt, amint földig érő napsugár-haját aranyfésűvel fésüli egy mezítlábás királyi szolgáló”; „a királykisasszonynak bizonyára aranykádát hoznak be és selyemtörülközőt”; s ő pedig „mindig a rózsabokrok közt andalog.” És elképzeli, hogy majd egyszer „este holdvilágnál odalopózik a királykisasszony ablaka alá. Ott fújja-titillázza. S a királykisasszony kikönyököl majd az ablakon, és a nóta végén szól: – Ki vagy te? Szép volt ezt elgondolnia.” De a valóságban is áhítattal éneklő, fehérruhás, „tejszín arcú és fekete szemű” leánygyermeknek látja. S ő, akit a szintén kertész édesapja tanított a mesterségre, a regényi stilizálásban a hevületes újromantika és a szecessziós virágkultusz hangulatával me-

reng, hogy miképpen köszönhetné a szigeti zárdába érkező királyné: „Keze munkáját vallja a sok zöldikélő orgonabokor, kövér levelű tulipán, bimbós pünkösdi rózsza, szegfű, gyöngyvirág, liliom száz tő is. De most csak a tulipán virágzik. A gyöngyvirág is bimbóztat már tél-túl. Bizony, ha érzés volna a virágban, mind kinyílt volna erre az ünnepre.” A virágokat is nemesítő apja, amikor okította a fiát a növények természetének megismerésére, már csak a liliom titkát nem tudta neki elmondani, mert éppen amikor belekezdett volna, köhögésbe fulladva lehelte ki a lelkét. Ez a vadromantikus epikai motívum a regény végén nyeri el torokszorítón szimbolikus és mitikus értelmét. A fehér liliomot a szüzesség, a tisztaság, az istenszüdő Mária jelképeként Jancsi a már a ravatalon fekvő halott – s halálában újra tündöklőn megszépült – Margit mellére helyezi: „hozzálépett, s odafektette a kis nyaláb liliomot a mellére: – Neked neveltem, Téged illet, Istennek lilioma! S ahogy lehajolt, ajkát gyöngéden rányomta a halott hideg kis kezére. Aztán, ahogy kiandalgott a templomból, egyszerre a homlokára tapasztotta a kezét, és mély lélegzettel nekidőlt az ajtó mellett a falnak. S az arcát könnyek öntötték el. A szívet azért rejtette el az Isten, hogy senki se lássa.”

Jancsi rokonlelkősége lelki-érzelmi érése során teljesedik ki – hite és érzékenysége hasonló a Margitéhoz, életvitelük párhuzamossága, analógiája egymás vonásait kölcsönösen is megvilágítja. Szerzetesi tanulmányai és tapasztalásai megszilárdítják benne lét és szellem bonyolultan összefüggő különmeműségének tudatát. A férfi társaktól végtelenül mélyreható megfigyeléseket tanul: „A barátnak nem kell csizma, se cifra köntös, se ló, se pénz, se semmiféle kincse a földnek. Mert a barát nem földi ember. Égi. Ezen a földön csak idegen”; „zarándok ezen a földi világon. Azért nem kell a barátnak semmi se, amiért a földiek lihegnek. Semmi se kell az égi embernek a földön, csak az Ég kell itt is: Istennek szeretete, angyaloknak társasága, lelki fehérség, imádságos utazás az örök Ég felé.” Az emberek általában a pénz, a hatalom, a pompa, a testiség, az anyagiasság, az élvezetek szolgái, foglyai (még a király is „a nemzet rabja”), állandó függésben; mindenki rab tehát így-úgy; s „mink kinek a rabjai vagyunk? – Isten rabjai, fraterkám.” Mert „kinek jobb rabja lenni? Úrnak-e? földbirtokosnak-e? pénznek-e? asszonyoknak-e? vagy jószágos Istennek?” „A csuha nem barát, és a föld nem ember. Isten lehelete az ember.” S ezekbe a vallásos tépelődésekbe, religiózus hitvallásokba már Gárdonyi világszemléletének, keresztény szinkretizmusának egyik jellegadó sajátossága, a lélek-vándorlást, a reinkarnációt hívó meggyőződése is beszűrődik. „A keleten járó dominikánusok megismerkedtek a keleti filozófiával is. Haza is hozták. Beszélgettek róla. Hogy az ember nem test, hanem lélek: a test csak ruha”. „Most testbe foglaltan” élünk. „De ki tudja, mikor lehelt ki engem Isten? Ez-e az első testem? Vagy ez már a második? Vagy a századik?” „A hitünk nem mond ellene. A vallásunk meg nem tiltja, hogy ne higgyük. Miért szenvedne itt annyit az ember, ha nem követett volna el egy előbbi életében bűnöket? Bűn előtt volna a büntetés? A kis ártatlan gyermek a fogzásban, torokgyíkban... Az ember munkájában is van logika.

Isten munkáiban ne volna! (...) Más kulcsa nincs az emberi életnek. A paradicsomi legenda világosan beszél. Vétkeztünk. Kikergettek bennünket a Mennysországból. (...) Azóta élünk, és élünk testről testre. Minden test egy grádics visszafelé. Minden lélek rosszabb volt az előbbi életében. (...) S így igazodik helyre a bűn a vezekléssel.”

S a világmagyarázatok rejtelseiben is elmerülő Jancsi valahogy mégsem könnyen nyugszik bele a számára legszentebb teremtés, Margit idő előtti elhervadásába, távozásába. S ahogy sokan a két klastromban és mindenütt, ő is őrlődik: „Mért szenvedett? (...) Mért gyötörte magát? Mért vezekelt? Mért szolgált még a cselédeknek is? Holott őt, a királyleányt kellett volna szolgálnia minden főrendi leánynak, aki csak körülötte volt. (...) Hiszen Istennek se lehetett kedves látvány, hogy egy ártatlan teremtés rongyokban jár, ájulásig imádkozik, és véresre vereti magát a böjti éjszakákon! (...) Hiszen élhetett volna a királyi palotában is imádságos, szép életet. Gyöngye testét hadd fedte volna selyem és aranyos bársony, szép fejét gyémántos korona! Hiszen meghajolt volna ő koronás fővel is Krisztus lábához. Lehetett volna ájtatos királyné. Lehetett volna boldog keresztény anya, aki az ölében tanítja ávemáriára a kisdedet, és boldogan csókolja meg az ámen után. De így élni, így fonnyadni el egy királyleánynak! Ilyen nyomorúságban! Így halni meg, ily elhagyottan!” De ezek után, a regény megrendítő, katartikus eszmei csúcspontján, a megremülő Jancsi látomásában a Mária-képen „átváltozik az arc Margitnak arcává”, s liliummal a kezében a már elhunyt szent leány megjelenve, fényességben előrelengve, „jóságos és szomorkás” nézéssel, „kedves madárkahangján” felfedi, megokolja küldetésének örökérvényű, grandiózus értelmét: „Jó fráter! (...) Mért homályos néked az én szenvedésem? Nem láttad-e, mily romlottságban él ez a nemzet? (...) Nem láttad-e, mennyien jöttek a cifra, kevély és elhízott asszonyok a szigetre, ékszerekkel terheltlen? (...) Nem láttad-e, hogy megindulnak az én alázatosságomon, az én szegénységemen, az én ájtatosságomon? És nem láttad-e, mint hozzák el az ország minden részéből gögös leányaikat, hogy az én példámra Isten felé nézzen legalább egy tagja a családnak? (...) Nem láttad-e, hogyan terjedt az én imádságos, szent életemnek híre szét az országban? Hogyan ejtette gondolkodóba az állati tobzódásokhoz szokott szíveket? Hogyan ismerték meg kicsinységüket az én alázatos nagyságom láttára? Hogyan ismerték meg szívük keménységét, mikor azt látták, hogy én a legszegényebb betegen is magam töredelmével könyörülök? Hogyan néztek azután a földi kincseikre, mikor látták, hogy én rongyokat öltök fel és mennyei kincsekre szegzem a szememet? Hát nem láttad, hogyan fordult a testi világban élők lelke a lelki világ felé? Tusakodhatsz-e még azon, hogy én nem egy királyi férjnek éltem, és nem egy-két gyermeknek, hanem minden királyi asszonynál magasabban: az én Uram Krisztusom örökfehér jegyeseként, s minden kisdednek imádkozásra tanítójaként. S épp te sajnálsz-e, hogy nem palotában éltem? Avagy nem helyezed-e te is a méltóságos szép liliumot szemét-földbe? S ha bárki is belép arra a rút helyre, ugye, nem a rútságokat látja ottan, hanem csak a lilium nemes

fehérségét? De a te liliod elhervad, én pedig, Istennek e földre ültetett liliod, századokon át fehérlek majd a nemzet emlékezetében...”

*

Szent Margit legendáját több magyar szépirodalmi és művészi alkotás (misztériumjáték, dráma, opera) is feldolgozta. Gárdonyi után a legjelentősebb ilyen mű Kodolányi János *Boldog Margit* (1937) című nagyszabású regénye. Rónay György értekezése (*Regényeink Szent Margitja*, Vigilia, 1971) tanulságosan hasonlítja össze a két művet, amikor Gárdonyiét valamiféle „szakralizált-historizált népmeseként”, „mű-népmeseként” definiálja, szecessziós, „preraffaelita” hangulatával, atmoszférájával együtt. Amelyben a „virágoskert” kultusza dominál a „trágyadommbal” szemben. A szentség győzelmével a szenvedésre készítető profanitás fölött. Kodolányi modern klasszikus remeke ugyancsak hitelesíti a szakralitás lélektaniségét és metafizikai, ontológiai primátusát, lelki magasztosságát, viszont kitereltesedett lélekboncoló mélyrealizmusával alaposabban kavargatja és tárja fel az azt körülövező profán, hétköznapi élet legapróbb mocnácsait is. Ő a Gárdonyinál mintegy narratív tükör-szerepet játszó, Jancsi formázta közvetítő és láttató külső emberalak nélkül merül el a női klostrom rejtett életében, közvetlenül és dús lélekábrázoló érzékletességgel. Nem „mesél” róla, nem idealizál, hanem a történelmi és emberi valóságot belülről, minden „civódásaival, féltékenységeivel, hősiességeivel és elfáradásaival, fiatal virágjában és lankadó öregedésében” mutatja be.

A *Boldog Margit*ban valóban szinte legyőzhetetlenül és keservesen ellentmondásos, konfliktuózus alaphelyzet körvonalazódik. A paradox értékcollízió lényege, hogy a regényhősben megtestesülő életigazság, lelki-szellemi-morális magasrendűség éppen abban a környezetben kelt ellenérzéseket, amelyben elvileg ugyanazokat az eszméket vallják, hiszik és hirdetik. Így amikor a többiek a szemük előtt látják megismerkedni azokat a szakrális eszményeket, amelyeknek ők is az elkötelezettjei, akkor meghökkennek, s korholni kezdik azt, aki a legautentikusabb közös létmodellhez igazodva emelkedik ki közülük. Az egzisztenciálisan vállalt életszentség csaknem egyöntetű megdöbbenést vált ki és értetlen elutasítást szül azok körében, akik elméletileg hasonlóképpen gondolkodnak, de jobbra képmutatón viselkednek. Az eszme valóságos inkarnációja nehezen és alig fér bele a sajátjának vélt közösségbe, mert merőben más egzisztenciálisan és spirituális, hittapasztalati mélységében átélni és áldozatossággal képviselni a Krisztus-követés parancsát, mint személytelenné távolított frazeológiai dimenzióban pusztán közvetíteni azt. Az aszketikus áldozathozatal, az önfeláldozás, a sorsvállaló keresztény önátadás, átvalósulás és példamutatás révén a követni kívánt transzcendentális ideák és normák tényleges megvalósítója mintegy a hétköznapiság reális magatartásmintájából kikülönülő normaszegőként tűnik föl a többiek számára; a tetet öltött idealitás, a metanoia felfoghatatlan fenomén marad a realitás szűkösebb keretei között. Kovács Kálmán virtuóz műelemzése szerint

Margit a forró hittel teli eksztatikus látomások és jelenések himnikusan varázsos érzékfölötti birodalmában élte meg a jó magány állapotát, míg a fokozatosan egyre taszítóbb hétköznapiságban a „teljes elhagyatottság jeges hidegét” érezte; hiszen szüntelenül penitenciázó „alázatát tettetésnek, önsanyargatását értelmetlen hiúságnak tartották” – vagyis éppen hipokrizisre, álszenteskedésre hajlamos társai vélték farizeusságnak rongyos ruháit és megalázkodását. Ráadásul „a királyi hatalom fénye és tekintélye átsugárzott a királylányra is, s olyan normákat írt elő számára, amelyek ellentétesek voltak saját törekvéseivel, amelyek ellen külön kellett harcolnia.”

Kocsis István színdarabja (*Árpád-házi Szent Margit*, 1995) – amelyből *Margit, a hazának szentelt áldozat* címmel Szokolay Sándor írt misztériumoperát – elsősorban Margit nemzetmentő, magyarság- és kereszténységvédő üzeneteit domborítja ki. Az önkínzásban halálra gyötrődő Margit, akit Isten elvitt „a mi földi országunkból az ő égi birodalmába”, s aki kiválasztottsága és áldozati küldetése tudatában valóságosan azonosul a krisztusi passióval, s nem fogad el enyhítést (mondván, hogy „nem terhes számomra Istennek felajánlott áldozatként létezni” a magyarok oltalmára, s „Jézus Krisztust sem vették le az ő keresztjéről még életében”): végső intelmeiben is mindegyre a nemzet és vele az egész emberi nemzet pusztulásának a veszélyére figyelmeztet: „ha Magyarország gyengül, akkor az egész keresztény világ gyengül, s ha annyira erejét veszíti, hogy elveszejthetik, akkor az egész keresztény világ elvész”; „mit tanácsol Isten, hogy akkor is képesek legyünk biztonságosan megvédelmezni országunkat, ha az egész világ összeesküszik és összefog ellenünk? (...) ha ellenünk fordulna is, és országom képtelen lenne ellenállni, akkor a világ pontosan annyit veszítene, mint mi. Megsemmisülne”.

De az *Isten rabjai*, Gárdonyi regényreमेके nemcsak tematikai, hanem poétikai vonatkozásban is úttörő jelentőségű. A modern, huszadik századi magyar lélektani és egzisztenciális nőregények áramlatának a kibontakozását is segítette (más ilyen típusú műveivel, köztük az 1920-as *Ida regényével* is). A magyar nőregények történeti-poétikai jellegzetességei, meghatározó karakterjegyei közé természetesen tartozik, hogy a (mély)lélektanilag rendkívül összetett női főhősök lelki vívódásai és egyáltalán összes érzékenyen kiábrázolt életproblémái szorosan fűződnek a végső – s ezáltal meghaladhatatlan és megoldhatatlan – egzisztenciális létezés-gondok, kataklizmák, dichotómiák szférájához. Az egyre komplikáltabb lélek legmélyére (tudattalan, tudatalatti övezeteibe, „szubkortikális” tartományaiiba) világító és a diszharmonikus metafizikai összefüggések érzékeltetéséig táguló epikai elbeszélés- és megjelenítésmód a szorongató evilági kettősségek, ellentétek, apóriák végtelenül bonyolult jelenségeire és közegeire összpontosít; s gyakran kiélezve ebben a megérzékített sors- és létszerű ambiguitásban a megelevenített főszereplők történetének tragikus drámaiságát is. Kaffka Margit több nőregénye közül a *Színek és években*, a hősnő feminin lelkivilágában például a tehetetlenségre, gyámoltalanságra kárhoz-

tató konvencionális házassági függés és alárendelődés szociális és karakterológiai meghatározottságai a talpraesettség, az önálló és jellemerős életrealitás vonásával ütköznek vagy keverednek. Kodolányi *Szép Zsuzskájában* a folklórban mélyen gyökerező mágikus-archaikus szépasszonyi (boszorkányos) tulajdonságok végzetes kiszolgáltatottsághoz és elidegenedéshez vezetnek. Kosztolányi *Édes Annájában* az elviselhetetlenségig fajuló egzisztenciális kínok artikulálhatatlan gyötrelme robban az önkívületi indulatban; az értékembség semmibe vett képviselője, a tökéletes mintacseléd gyilkossá lesz. A minőség öntudatlan és nyelvi formákban kibeszélhetetlen lázadása Németh László „kariatidáiban” viszont szinte ellenkezőleg történik: a nyelvi önreflexió, az önelemző és tudattükröző kifejezőmód hallatlanul árnyalatos, átképzéletes, monologikus belső beszédében („monódiáiban”) nyilatkozik meg. A környezetétől eltérő, finomabb, magasabb rendű alkat és jellem nem tud elegyedni a világgal, s ez az önmagára ébredt és eszmélő autentikus méltóság a *Gyászban* nem az autonóm életteremtés, hanem az önpusztító elidegenedés végleteiben mutatkozhat csak meg, az *Iszonyban* pedig csupán tényleges gyilkosság árán menekíthető át. A századforduló Erdélyében – Szilágyi István regényében (*Kő hull apadó kútba*) – a női főalak a milió lebírhatatlan determinációival birkózva zuhan (ugyancsak gyilkosságon keresztül) viszont a tudathasadás és a téboly poklába, mert képtelen kitorni a bénító gödör-lét rabságából éppúgy, mint a meddő illúziók fogságából, a hiú, önámító képzelgések hínárjából. S a fojtogató történelmi helyzetekkel, a nyomorúságos környezet és életvilág hatalmával viaskodó nők, asszonyok egész serege példázza az ilyesfajta jellemteni és ontológiai paradoxonok számtalan változatát. Az első világháborús veszteségek után a külső-belső tusakodásaival magára hagyott vénlány (*A kelleetlen leány* Veres Péter művében) – ahogy a regény első fejezetének címe máris megfogalmazza: a „leány kor – nehéz kor” megpróbáltatásai között vergődve – küzd egyéniségének integritásáért; a második világháború infernójában a szovjet invázió áldozatának végzetdrámához hasonló szörnyű kálváriája, parabolikus krízistörténete zajlik Nagy Zoltán Mihály lírai-balladai regénytragédiájában (*A sátán fattya*); s a rákövetkező kommunista diktatúra későbbi bűneitől kell szenvednie a Kárpát-medence szétszaggyatott vagy csonkára tépett tájain Jókai Anna (*Szegény Sudár Anna*) vagy Mezey Katalin (*Élőfilm*) hőseinek is. Csak a nőregények sora is élesen rajzolja ki régebbi és újabb történelmünk balsorsos vonatkozásait, s végtelen regénytípológiai színgazdagsággal (akár Makkai Sándortól Wass Albertig és Szabó Magdától Sigmund Istvánig, Lőrincz Györgyig és tovább tekintve végig rajtuk).

És Gárdonyi inspiráló életműve mindezen szellem- és műfaj történeti folyamatok forrásvidékén is tehát elhalványulhatatlanul fényes fejezete marad irodalmunknak. Ő maga pedig – Szerb Antal szavával –: „a szív írója”; s Kosztolányiéval: „az írás seplőtlen művésze”.

Baka Györgyi

Mélységből feltörő szavak

Gárdonyi Géza emlékére

Örök istenkeresés az utam,
az élet csupa harc, csupa könny,
a lélek lángol mégis szüntelen

Szűrő szikrákat vet a gondolat,
félíg halál ez, félíg eszméltető álom,
rigók dalolnak a girbe-görbe fákon

Szigorú, szikár tartásom és
örök csalódottságom mélyén
felfakadó szabadság-mámor éget

Egri házamban belső remeteségbe
húzódtam, szobám tetejéről süt rám
a nap átható világossággal.

Gyíkok napoznak a kőfalon,
önként vállalt magányomban
pillangók lebegő tánca vigasztal
Mila gyöngéd lelki finomsága
tisztaságába, figyelmébe von, együtt
tűnődünk a várra néző kispadon

Készülő könyvem fölé hajolva
a betűk között a fény és
a sötétség erői összecsapnak,

a szavak néha szúrnak, vágnek,
sziporkázva múlttá válnak
vagy a közeledő jövőből szólnak,

csontváz-csupasz mélységből
újra fölrepülnek, hitre nyílnak,
ellenállva a létrontásnak

Ha látni akartok még, szívetekbe
nézzetek vagy föl az égre – az esőt
hozó fellegekben ott leszek

Naponkénti áldozatom rejtem
a csírázó magokba, kivirágoztatva
nemzetünket őrző anyanyelvem

Bérczessy András

Van-e nekem Gárdonyim?

Elsőre furcsa dolognak tűnik magunkhoz kötni, magánosítani egy alkotót, író, művészt, ugyanakkor természetes is, hiszen saját élményeink szerint egy egészen különleges, személyes viszonyt alakíthatunk ki a szerzővel, műveivel, gondolatiságával, értékrendjével. Persze ez nem törvényszerű és semmiképpen sem kötelező. Életkoronként, élethelyzetenként változhat, vannak futó, hosszútávú és örökre szóló kapcsolatok, viszonyulások. Nekem több író és költő is van a belső és a valóságos polcaimon.

S hogy köztük „van-e nekem Gárdonyim”? Van. Kell, hogy legyen, nemcsak azért, mert így illik, s a magát merészen értelmiséginek tituláló ember számára ez elvárás. Inkább azért, mert hozzá hasonlóan Egerbe költöző, egrivé vált embernek tartom magam. Idegenként idejőve majd’ harminc évvel ezelőtt valósággal faltam ezt a várost. Minden érdekelt, róttam a kis utcákat, a városszéli szőlőket, magamba szipantva mindazt, amit ez a hely jelent: történeteket, embereket, illatokat, hangulatokat. Zegzugok, poros, pattogzott zsalugáterek, kócos macskák, girbegurba dűlők, madárdal. Büszke épületek, évszázadok alatt megkopott lépcsők, délceg tornyok, áhítatos csend, tompán hívó lelkek, útszélére pottyant halk szavak.

Elképzelésem szerint Gárdonyi Géza is megélte ezt, a kacskaringós letpályán a város egy biztos pont, ami összeköti a diákeveket és a meglett férfikort, az éhezés eleganciáját a köztisztelőben álló polgárral. Egyfajta lelki rokonság tehát mindenképpen köt hozzá. Műveinek rétegeit fejtegetve, újraolvasva, félbehagyva, megint kezdve, egyszuszra kiolvastva szédítő gazdagság tárul elém. Szellemi, érzelmi, földrajzi téren egyaránt, éppen ezért egy kicsit félek is attól, hogy kimondjam: ismerem Gárdonyit. Nem is merem ezt megtenni, inkább úgy fogalmaznám: fel akarom fedezni. Kisdiákként a harcok hősies heve, majd az emberi érzések, viszonyok világa, a csodálatos, betűvelfestett tájak, a hit és a szeretet különleges kisugárzása ejtett rabul.

Van Gárdonyim. Az én Gárdonyim olykor ábrándos léptű, mélézva megy a macskaköveken, ilyenkor biztosan szerelmes is egy kicsit, halovány mosoly van arcán, s kissé hangosabban köszön. A tudós Gárdonyim erősen tűnődve halad, zsebében egy-egy súlyos gondolattal, homlokán olykor ráncokkal. A muzsikus Gárdonyim ritmusra lép, pálcája koppan, már-már menetel, közben vászonra álmodja a színeket. A tusakodó Gárdonyim meg-megáll, elmereng, majd szinte vágatva dűltan továbbáll, ilyenkor árnyéka sincsen. Az ünnepelt Gárdonyim szerényen sétál, de van benne büszkeség, s néha belesóhajt a savanyú magány. A haláltól féltő Gárdonyim tétova járással útra talál.

Velem van-e Gárdonyi? Velem, kedvvel nyúlok könyveiért, veretes, vagy szórazótató soraiért, idézem gondolatait, magasztos templomi énekben, vagy éppen egészen profánul, a büntetési csekk közleményében ezt írva: ö.m.a.f.

Bérczessy Lajos

Göre

A *Jókai*– (igazából *Jókay*-t kellene írni, mert éppúgy nemesi család volt, mint a szintén Komárom környéki viszonylag fiatalon nemes Feszty) –*Feszty Szalon* a kiegyezés utáni pesti közéleti világ látogatott helye lett a budapesti Bajza utcában. E mór építészeti elemeket is tartalmazó villa homlokzatán szerepel csupán a két családi címer. Amúgy senki sem használta. Azért közéleti világ, mert írók, költők, festők, szobrászok, cigányzenészek, zeneszerzők, ilyen-olyan politikusok is megfordultak ott. A névsort igen hosszú lenne fölsorolni, kihagyás nélkül. Bródy Sándortól Gárdonyi Gézán át Herczeg Ferencig, Dankó Pistáig látogatók, visszajárók voltak ott sokan. Grófok és miniszterek, bukott miniszterek is.

Jókai írófejedelem volt magas presztízzsel. Egy alkalommal Molnár Ferenc is kezet csókolott neki.

Nem meglepő, hogy amikor a Gárdonyival egyidős Bródy Sándor bemutatkozó látogatásra vitte, igen megilletődött. A *Körkép titkárságára* ajánlotta, mint ambiciózus embert. Sikerral.

Így a Szalon szívesen látott vendége volt a kellemes, csendes hangú, altruista író. Feszty Masa – Jókai fogadott lányának és Feszty Árpádnak gyermeke – kisgyerekkorában kedvelte, hallgatta a’ nagyok beszélgetéseit. Bródy Sándor Sándor bácsi-történeteit, Gárdonyi Géza meséit. Mi több, szívesen lovagolt az író térdén, mese közben, mint az igazi huszárok – ahogy egy alkalommal emlékezett vissza gyerekkorára.

A pesti Bajza utcai szalon vendégeit a tót származású Katka traktálta finomságokkal, mint lelkes házvezetőnő-mindenes. A hangulatra jellemző leírást olvassuk el Herczeg Ferentől: „*A Feszty-szalomban járatos volt mindenki, aki akkoriban Valaki volt Budapesten. Nők közül a legszebbek, politikusok közül a legnépszerűbbek, művészek közül a legtehetségesebbek, korhelyek közül a legjobb ízűek. Fesztyben, bár maga el tudott volna élni egy csőszkunyhóban egy darab szalonnán, megvolt a reneszánsz urak pompakedvelő vendégszeretete*”.

A ház fejedelmi író-urát a családtagok *pápinak* szólították. A sokszor jelenlévő báró Mednyánszky László festő neve *medi* volt. Természetesen nem maradhatott ki Gárdonyi sem. Számos sikert megért regényhőse – Göre Gábor – neve után a kedves társaság elnevezte *Görének*.

Nem haragudott rá. Dehogy, még kicsit örült is a népszerű elnevezésnek. Ki is volt Göre Gábor bíró úr, a XIX. század végének és a XX. század első felének legsikerültebb humoros figurája? 1892. június 6-án született meg Gárdonyi Géza tollából. Göre Gábor történetei a józan nemzeti haladásra mind a vidéki, mind

a városi ember számára elgondolkodtató, de neveltető történeteivel modellt tud adni. A XIX. század végi modernizálódás, a technikai újdonosságok egész sorának megjelenése, a hatalmas építkezések, a millenniumi ünnepségek még a városi embereket is csodálkozásra készítették, nemhogy a falu népét. Ennek a rácsodálkozásnak teremtett Gárdonyi szimbolikus alakot Göre Gábor bíró úr személyében. Göréék sajátos látásmódja, különösen az általuk beszélt tájnyelv igen szemléletes voltában tovább fokozza a komikus hatást. Az első „Göre-levelek” a *Magyar Hírlap*ban jelentek meg. Göre Gábor, Durbints sógor és Kátsa cigány története tíz kötetben maradt ránk.

A háború előtt készült öt Göre Gáborról szóló film – az első 1913-ból – egy kivételével megsemmisült. Szerették, szívesen olvasták, adták kézről-kézre a kis füzetkéket az olvasók. Falusi olvasóköriekben hahotázva hallgatták a csetlő-botló atyafiak kalandjait. Hogy csak egy kis kitekintést tegyünk: Mikszáth írás-alakjai is hasonlóak voltak, nem is beszélve Tömörkény István hús-vér, olykor humorral teli mezei hőseiről.

Szeressük, olvassuk „Göre” minden művét mert így kerek és érdekesen izgalmas a világ!

(Írásom összeállításakor nagy segítségemre volt Keller Péternek, Gárdonyi dédnokájának az *Élő Gárdonyi – arc* című műve, valamint a Feszty Masától hallott visszaemlékezések sora.)

Csáky Anna

Éjféli látomás

Tisztelet Gárdonyi Gézának

Valami különös álomi séta volt:
angyalok ültek a könnyű fellegeken,
mögöttük ezüstben sejlett a néma hold,
gyönyörű volt az est, a mély csend ege fenn.

Az Író megállt a barna hegygerincen,
s látta, a vár a sötétbe beleolvad,
éjféli homályba takarózott minden,
fodros, ondolált felhők szűrték a holdat.

A vár felett hirtelen kitisztult az ég,
ernyőjén csillagok százai lobogtak,
mintha bennük emberarc képe látszanék
s vibráló fényekkel kirajzolt mosolytak.

A jelen most hirtelen a múltba váltott:
a csillagok felül sorba rendeződtek,
írva *ezeröttszázötvenkettő* számot,
beragyogva büszkén az égi mezőket.
Szálltak lefelé e vitézi menny-rajok,
az omladék falait sorra kigyújtva...

Az író elámult: az egész vár ragyog,
s harci zajok verik fel udvarát újra!

A látvány sugárzó ereje elragadta,
mély, zubogó folyamként sodorva tovább:
a Mindenség fiai indulnak hadba,
ki-ki fegyverrel, híven védeni honát
az ádázul ostromló vad török ellen.
A sok vitéz, asszony, hős Egervár fokán
kardokkal, ágyúkkal vívott küzdelemben
halálos sebet ejt az oszmán homlokán.

A várostrom képei gyorsan pörögnek,
szabadság dala szól, örömteli ének,
nyoma sincs a vártól elvonult töröknek,
s égre rajzolódnak a csillag-vitézek.

Csak egy pillanat volt, hogy beköszönt a múlt...
Az író lelke megtelt isteni lánggal:
meg kell osztania – mit akkor ott tanult –
aranybetűs könyvben az egész világgal.

Herczeg István grafikája

Bozók Ferenc

Gárdonyi Géza, *A fel nagy örömrre!* című dal szerzője

*„Fel nagy örömrre! Ma született
Aki után a Föld epedett.
Mária karján égi a fény,
Isteni kisdéd, szűznek ölén.
Egyszerű pásztor, jöjj közelebb,
Nézd csak örömmel Istenedet.*

*Nem ragyogó fény közt nyugoszik,
Bársonyos ágya nincs neki itt.
Csak ez a szalma, koldusi hely,
Rá meleget a marha lehel.
Egyszerű pásztor, térdeden állj!
Mert ez az égi, s földi király.*

*Glória zeng Betlehem mezején,
Éjet elúzi mennyei fény.
Angyali rendek hirdetik őt,
Az egyedül szent Üdvözítőt.
Egyszerű pásztor, arcra borulj,
Lélekben éledj, és megújulj!”*

Gárdonyi Gézát a széles nagyérdemű az *Egri csillagok*, *A láthatatlan ember*, az *Isten rabjai*, az *Ida regénye* és más remekművei alapján méltán tekinti legjelesebb regényíróink egyikének. Regényein kívül novelláira még esik figyelem, színműveire már lényegesen kevesebb, verseire pedig ma már szinte semmi. Pedig dalszerű, friss forrásként folydogáló versei igazán üdítő olvasmányok. Ezek a főként falusi életképeket felvillantó, a magyar népdalkincs vagy Petőfi hatását mutató versek talán Francis Jammes-nak, a bonyolult és enigmatikus francia szimbolisták után áttetsző forrástisztaságú költőnek lehetnének akkoriban kortárs magyar rokonai. Jammes költészete a 19. század második felének forradalmi szimbolizmusa után és a 20. század első felének kusza avantgárd irányzatai között (vagy inkább alatt) olyan volt, mint két hatalmas és áttekinthetetlenül szövevényes rengeteg erdő közé beékelődő árnyékos, kellemes, pacsirtáktól dalos kis tisztás, ahol megpihen-

ni, felfrissülni jó. Ez a hasonlat jutott eszembe tegnap este, sétálva a domoszlói erdészház felett a Mátrában, Jammes-versek olvasása közben.

Rónay György egy másik hasonlattal él, a Jammes-fordításai elé szánt előszavában: *„Jammes megjelenése a múlt század végének francia költészetében olyasféle-képpen hatott, mint amikor egy mesterséges világítású, fülledten illatos szobába a föltárt ablakon át hirtelen beárad a friss májusi fény és a mezei levegő.”*

Irodalom és katolicizmus egymásra találása nem egyedülálló Jammes esetében, ez meglehetősen benne volt Jammes kortársi közegében. Még akkor is érdemes megemlíteni ezt, ha tudjuk, Jammes semmiféle közeghez vagy irányzathoz, vagy irodalmi csoportosuláshoz nem tartozott. A Jammes-legendaképzés egyik enigmatikus jellege éppen ez a vidéki izoláltsága. A katolicizmus, a katolicizmus újrafelfedezése, különösen a francia irodalomban és különösképp a század első felében igencsak benne volt a francia irodalom fősodrában. Ám a neokatolikusnak nevezett francia írók (pl. Claudel, Bernanos, Mauriac) Jammes-nál sokkal bonyolultabbak és intellektuálisabbak, filozofikusabb hajlamúak, ennek megfelelően katolicizmusuk is absztraktabb. Jammes egyszerűbb, ám nem úgy egyszerű, mint például nálunk a „pántlikás álnépiesek”, vagy az Ady vagy Karinthy által gúny tárgyává tett és könnyen kifigurázható Szabolcska Mihály. Magyar rokonai inkább az egyébként nagyon is különböző indíttatású és hangú Szép Ernő, Dsida Jenő, de legkivált Gárdonyi Géza lehetnének.

A népi vallásosság, mint tematika nem annyira hangsúlyos ugyan a Gárdonyi-lírában mint Francis Jammes-nál, de azért jelen van. Az *Esti harangszó* című Gárdonyi-verset mintha maga Jammes írta volna, természetesen a Mátrát Jammes esetében a Pireneusokra kellene kicserélni: *„Szép májusvégi estén egyedül / ülök a kertben. S nézem, mint merül / az égi nap a földi kék homályba, / a hegyek ibolyaszín fátyolába. / A völgyben lenn már feketül az árnyék. / Elcsöndesül az emberlakta tájék. / Csillag ragyog a Mátra tetején, / A távolból harangszó száll felém: / Üdvözlégy Mária!”*

Karácsony éjjelén című versében ezt írja: *„Feledhetetlen szent karácsony éjjele! / Varázssal, vallásos titokkal van tele! A gyertyák lobognak. Remegnek az árnyak. / Az égi angyalok velünk glóriáznak.”*

Versei közül egy időben aktualitásuk okán ismert volt irodalmi körökben a Tömörkény István katonasághoz bevonulása, besorozása okán írott *Bakalevél* című vers, melyet Dankó Pista zenésített meg. Ennek, a bevonuló bakát a szerelme által elsírató daltípusnak nagy hagyománya van nemcsak a magyar népköltészetben, hanem népies műköltészetünkben is. Gondolhatunk például Csokonai Vitéz Mihálynak a *Szegény Zsuzsi a táborozáskor (Estve jött a parancsolat...)* című versére.

Gárdonyi költészetét olyan jeles kortársak dicsérték, mint a tőle nagyon eltérő hangon szóló Füst Milán vagy Kosztolányi Dezső. Kosztolányi voltaképpen azt

dicsérte Gárdonyiban, amit a francia kortársak az elvirágzó szimbolizmus után Francis Jammesban. Ezt írja Kosztolányi 1914-ben, a *Nyugat* VII. évfolyamának 8. számában: „Gárdonyi Géza jelentős költő. Ami először feltűnik az olvasónak, az az egyenletes, sugárzó melegsége. Szelíd és egyszerű. Tárgyaival szemben pedig szerény, majdnem alázatos. (...) Ezekben a versekben jelentkezik először a magyar primitív költészet, amely elfáradva a szó-cifrázásban, a lehető legrövidebb utat keresi” Talán nem véletlen, hogy miként Gárdonyi Géza verseit, úgy Francis Jammest is maga Kosztolányi fedezte fel, üdvözölte és fordította magyarra. Jammes alanyi költő volt, Gárdonyi nem. Gárdonyinak életében mindössze két versköte-te jelent meg: *Április (1894) és Fűzfalevél, nyárfalevél (1904)*. A *December* című, hátrahagyott verseket tartalmazó kötet már csak posztumusként jelent meg, 1929-ben. Gárdonyi hetykébb, népies hangját is méltatlanul feledtük el. Ilyesféle bordalai például vidám mulatónótákká is válhattak volna a magyar folklórban: „Azért teremtett az Isten venyigét, / Hogy könnyebben megérthessük az igét. / Lám a pap még az oltárnál is iszik, / Mert különben az ördögök elviszik! / Aki iszik, azt az Isten szereti, / Mennyszági szőlőjébe vezeti, / Csakhogy ezt a feleségem nem hiszi, / Ha berúgok, a szűrömet kiteszi.”

A *Fel nagy örömré!* a katolikusok között közismert, közkedvelt karácsonyi dal. Gondolkodás nélkül, szinte automatikusan az egyházi népének tárában keressük és természetesen meg is találjuk. Fel is vették az *Éneklő egyház* című katolikus népénektárba, olyannyira oda kívánczok. Pedig igazi műdal, ha akarom vers a magyar irodalom legnépszerűbb, legismertebb prózaírójának tollából. Metrikai következetességei miatt az a gyanúnk, hogy versnek íródott. Ugyanakkor szerzője nyilván számolt a megzenésítés esélyével. A dal~vers hatalmas karriert futott be. Örömmel fedeztem fel, hogy Karai József, Ludvig József és Soós András nyomában járva később, kamaszkorom legkedvesebb dalnoka, Cseh Tamás is előadta. Az a legmeghökkenőbb költői csavar benne, hogy nincs benne meghökkenő költői csavar. Párhuzam kínálkozik Zelk Zoltán *Karácsonyi ének* című versével. Zelk ebben a versében annyira zavartalanul naiv és angyalian gyermeki, hogy már-már élek a gyanúperrel, hátha afféle karácsonyi vers-műfajparódiával állunk szemben. Nem tudom eldönteni, szeressem ezt a Zelk Zoltán-verset vagy ne. Olcsó giccs és kedves, „szépernősen” gyermekies báj keveredik benne. Egyszerű vonalvezetésű, megzenésítésre tervezett, könnyen befogadható, de mégsem használnám rá sem a populáris, sem a kommersz jelzőt. A *Fel, nagy örömré!* című versnek nemcsak a szövegét, hanem a zenéjét is maga Gárdonyi szerezte Devecserben, 1882-ben, ahol ez idő tájt kántortanító volt. Devecserben dombormű (relief) őrzi Gárdonyinak, a szerzőnek és szerzeményének emlékét, Lesenyei Márta alkotása, 2002-ben avatták fel. A devecseri Hősök terén, a római katolikus templom falán baloldalt tekinthető meg.

Gárdonyi édesapjától örökölt zenei fogékonysága közismert. Édesapja, Ziegler Sándor Mihály citerázott, fuvolázott. Gárdonyi magabiztosan játszott pianínón, orgonán és barátjának, Dankó Pistának hegedűjén és cimbalmán is. Dankó dalait folyamatosan csiszolgatta és tanácsokkal látta el. Gárdonyi levéltári hagyatékában 59 Dankó Pista-dal szerepel, a Dankó–Gárdonyi-levelezés tanúsága szerint Dankó Pista sokat adott Gárdonyi dalszövegekkel kapcsolatos tanácsaira. Amikor Dankó Pista meghalt, Gárdonyi a tőle zálogba kapott hegedű húrjait borítékba helyezte, és ezt a feliratot írta rá: *„Ezek a húrok a Dankó Pista hegedűjéről valók. Aznap szedtem le őket, mikor a Pista meghalt. Többet ember ne játsszék rajtuk.”* Kiváló zenetanárai voltak. Egerben hegedűtanára Zsasskovszky Endre volt, orgonára pedig Zsasskovszky Ferenc tanította. Nemcsak egyházi használatra írt dalt, hanem profán dalt is szerzett. *A bor* című színmű betétdala, a *Göre Gábor nótája* szintén saját szerzemény, kottával és szöveggel. A *Fel nagy örömmre!* keletkezésekor Gárdonyi még csak 19 éves segédtanító volt. A verset (népies műdalt) egy 19 éves fiú vallásos lelkesedése, kamaszos ámulata hatja át.

Dankó Pista

(forrás: wikipedia.org)

Csatáné Bartha Irénke

„Csak a teste”

(Gárdonyira emlékezve)

Rövid sírfelirat
a komorló hanton,
de a lelke fénycsóva
a Parnasszuson,

játszik veled
egyhúron rezegve,
az öröm hangjait,
a dicsőségét is
a lélek lantján pengetve,

s ha komorul Eged,
a Dobó – bástyáról
egy fényjellel feléd integet.

A sétányon s a várban
ha szembe jön,
Esztereknek, Juditoknak
kalappal köszön,

vággyal tölti meg a szíveket,
hittel az űrt, verőfénnel a tereket.

Fiatalok szemében ragyog,
lelkükre vigyáz, melljük oson,
míg halkán víg dalt dudorász.

E dalba pólyáld lelkedet,
hallgasd és máris elhiszed,
romlatlan szépségHITE örökre a tied.

Léte elillant lepketánc,
de a hangja –
a Vártemplom harangja –
a lélek húrjain rezdül tovább...

Csontos Márta

Gárdonyi Géza füveskönyve, mint személyiségrajz az írói attitűd megértéshez

„A könyvekre adott pénz látszólag eldobott pénz. Mint a vetőmag.”
(Gárdonyi Géza: *Földre néző szem*)

A megemlékezésre mindig vannak jeles alkalmak; születési és halálozási évfordulók adnak alkalmat arra, hogy ismételten fókuszba kerülhessenek ismert és elismert írók, költők vagy más művészeti területen maradandót alkotó személyek.

Gárdonyi Géza évfordulója különös jelentőségű a megemlékezések sorában, gyermekeknek és felnőtteknek írt novelláira és regényeire, nem úgy kell felhívni a figyelmet, mint porosodó könyvespolcokról leemelt írásokra. Gárdonyi jelen van most, a 21. századi ember életében is, az új beszédmód, a módosult alkotói folyamatok, a megváltozott témák a digitális léttérben cseppet sem homályosították népszerűségét. Velünk él mindennapjainkban, a kisiskolások is az ő történeteivel fedezik fel az olvasás örömét. Nyelvisége, a regényeiben megrajzolt létezőmódok és beszédmódok, gondolkodás- és felfogásbeli szellemi élmények mind a mai napig örökérvényű üzeneteket tartalmaznak.

Fiainak írt füveskönyve pedig olyan tanácsokat, intelmeket tartalmaz, melyek segítenek megérteni személyiségét, hiszen valójában az ellentmondások embere volt. Nagyfokú szociális érzékenysége ellentmondani látszik visszahúzó, befelé forduló magatartásával, közismert házasságellenességével, a nőkkel való kapcsolatban sem volt igazán szerencsés.

Gárdonyi maga is érezte, személyisége nagyon összetett és nehezen értelmezhető, magát „kövek alatt nőtt fűhöz” hasonlította, nem tudott soha igazán megbékélni önmagával, életeseményei és a környezeti hatások keserűvé tették, így mindig fenntartással szemlélte és értelmezte az őt körülvevő világot. A *Földre néző szem*, mely második részében kiegészül az *Égre néző lélek*ben megfogalmazott gondolatokkal, világosan mutatja, hogy a Dante kiadásában 1917-ben megjelent kötet egy olyan gondolkodó arcélét rajzolja meg, aki minden korra érvényes igazságokat tud megfogalmazni, ugyanakkor elmékedései egyértelműen tükrözik a világhoz való viszonyát. Ezeknek fényében foglalja össze a társas kapcsolatokhoz szükséges viselkedési normákat az első részben, míg a második nagy fejezetben a hit, a felebaráti szeretet, a hazugság, a szenvedés, az Istennel való kapcsolatot boncolgató problémák dominálnak.

Gárdonyi fiaihoz intézett intelmei legtöbbször néhány soros erkölcsi vagy bölcséleti tételt fogalmaznak meg, sok esetben maxima formájában, ahol a röviden meg-

fogalmazott erkölcsi igazságot gyakorlati tanácsokkal egészíti ki, sokszor felszólító módot használva. *Sohase feleseljünk élőszóval... Soha ne beszéljete senkinek a feketéjéről...* Ezek a szentenciák aforisztikus tömörséggel, a lényegét szükségszerűen szimplifikálva emelik ki. Fiainak szánt intelmei sajátos bölcséleti formában jelennek meg, elmékedéseiben nem egy alkalommal találunk hasonlóságokat a Márai Sándor *Füveskönyvében* felvetett gondolatokkal. Bevezető soraiban így indít: *Az én gyerekségem csak 11 éves korig volt vigyázat alatt, azontul mindig meg kellett égetnem az ujjamat, ha okulásra volt szükségem. A felnőtt ember is sokszor áll tétován, tanácstalanul az élet egyes kérdései előtt, hát még az ifjú?*

Az intelmek olvasása során eszembe jutnak Simone Weil gondolatai, melyeknek értelmében a tisztulást életünk menetében csak a jó és a kívánság egymástól való elválasztásával valósíthatjuk meg, el kell viselnünk a különbséget az elképzelés és a valóság között. És nem szabad elfelejteni, hogy Isten és ember kölcsönös szeretete a szenvedés.

Már Arisztotelész is kiemelte, hogy az ember szívesen teszi azt, ami jó, ami harmóniát alakít ki az egyénben és a közösségben egyaránt. Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy amit csinálunk, szükségszerűen következik-e a megtapasztalható előzményekből?

Gárdonyi arra biztat bennünket, hogy keressük az arany középutat az emberi kapcsolatokban, hiszen állandóan társaságban lenni ugyanolyan káros, mint örök-ké magányosan élni. És mire kell igazán figyelni? *Az okos embert éppen az különbözteti meg a nem okostól, hogy nem a saját orgonáján játszik, hanem hadd szóljon kinek-kinek a maga sipládája. Ha érdekes, hallgatjuk. Ha nem érdekes, menekülünk.*

Gárdonyi számára az erkölcsösség nagyon fontos. Kiemeli, hogy az alázatosság nem behódolást jelent a másik személy előtt, mindenkivel az egyenlő rang álláspontjával kell társalogni. Nem szabad elfelejteni – fűzi tovább tanácsként fiainak –, *az élet küzdelmeihez kemény nyak kell. Aki giliszta módjára csúszkál az emberek között, minduntalan rátaposnak.*

Minden gondolata azt közvetíti felénk, hogy jónak, erényesnek lenni mennyire nehéz. Valóban, nem az az erényes ember, aki fél valamit megtenni. Ha Kantra gondolunk, akkor egyértelművé válik, hogy egy cselekedet csak akkor tekinthető morálisan jónak, ha kötelességből hajtjuk végre.

Nyilvánvaló, az amorális cselekedetek hajlamok alapján születnek, ellentmondásban vannak a kötelességgel, s ilyenkor azt tesszük, amit nem kellene. Ilyenkor veszítjük el emberi méltóságunkat. Éppen ezért központi fontosságú a cselekedet megelőző és követő lelkiismeret.

Gárdonyi számára az ember *„bőrbe kötött lélek”*, s úgy véli, a legfőbb gond az, hogy *egynek véljük ezt a két fogalmat: emberi lélek és emberi test.* Gárdonyi igazi „homo religiosus”, számára a hit vallásos életforma és világnézet. A mély istenhit-

hez azonban meglehetősen kanyargós úton jutott el, hitt a lélekvándorlásban, érdekelte az okkultizmus, a miszticizmus, a teozófia. *Aki teljes életében testi gondolatokkal foglalkozott, nem értheti meg a lelki emberek életlátását* – mondja fiainak a lélek kérdésével foglalkozó fejezetben. Mircea Eliade gondolatát juttatja eszünkbe Gárdonyi fejtegetése, hiszen valóban, így tudja csak az ember saját életét a kozmikus léttel azonos lényegűnek tekinteni. Aki lelki igazságokat keres, mondja Gárdonyi, annak tisztában kell lenni a megpróbáltatások következményeivel, az egyén sajátos látásmódjával és meggyőződésével, hiszen az emberek nagyon sokféleképpen néznek az égre. *Nézi a csillagot a paraszt. Neki csak fehér szikra. Nézi a csillagot a tudós. Neki egy távol kerengő világ. Nézi a csillagot a bölcs. Neki egy fénylő útmutató az örökkévalóság felé.*

Ha az emberiség egyetemes erkölcsi kódexében megfogalmazottakat felidézünk, láthatjuk, hogy Gárdonyi ösztönösen is ezeket követi; a családot segíteni, az életteret biztosító mikroközösséget támogatni, bátornak lenni adott körülmények között, megbecsüléssel fordulni embertársaink felé, igazságosnak lenni és tiszteltben tartani mások tulajdonát.

Érdekes, hogy Gárdonyi fiához írt intelmeit a különböző foglalkozásokat és társadalmi rétegeket képviselő ember környezethez és embertársaihoz való kapcsolatában határozza meg. *Író, katonát, színészt ne látogassatok meg délelőtt... Papnak ismeretlenül is köszönjétek... A nőben mindig az anyát tiszteljük. Akkor is, ha még távol van az anyaságtól. Akkor is, ha már rég tul van rajta... Különösen becsüljétek azokat az orvosokat, akikről a szegények hálával beszélnek.*

Gárdonyi fontosnak tartja, hogy az alázatosság az emberszeretben nyilvánuljon meg, a „görbehátú alázatosság” elfogadhatatlan számára, mindenkivel egyenrangú félként kell beszélni. Mintha Aquinói Szent Tamást idézné gondolatmenete, mely arra int, hogy mindenki viselkedjék úgy, ahogy ő szeretné, hogy vele viselkedjenek. Megvalósítani azonban mindezt nagyon nehéz, hiszen a közösségi normák figyelembe vétele mellett is, az ember önző lény, és a kapcsolatokban a hasznosság, az utilitarizmus fontossága is előbb-utóbb megjelenik.

Elmélkedéseiben külön foglalkozik a társas kapcsolatokat nagymértékben befolyásoló dolgokkal, mint a pénz, a dohány, a bor, a kártya. A dohány témája különösen fontos volt számára, számtalan fotón jelenik meg hosszú szárú tajtékpipák társaságában, hiszen a pipázást a dohányzás legtisztább módjának tekintette, egyfajta tudománynak.

A pénz kérdése kiemelt fontosságú lehetett Gárdonyinál, hiszen tudjuk, hogy az Egri Érseki Tanítóképző elvégzését követően tanítóként elég sanyarú sors várt rá, kezdetben nem is érezte a pálya iránti elkötelezettséget. A tanítóképzőben Rimay János megbuktatta a következő szavakkal. *Fiam, tebelőled sose lesz nagy ember, de a kenyeredet meg tudod azért keresni.*

Akkor még nem gondolhatta senki, hogy a tanára mekkorát tévedett, hiszen nem igazán találta a helyét sehol, nem lelkesítette a pálya, szerelmi csalódások kísérték. Legtöbbször elutasították. A jobb élet majd csak a kántortanítóság idején kezdődött. A pénzzel kapcsolatban a következő, valóban megfellebbezhetetlenül igaz megállapítást fogalmazza meg fiainak: *A pénz okos embernek: zsebben ülő szolga. Az oktalan embernek: zsebben ülő úr.*

A nő és család kérdésében is az életútján ért traumatapasztalatok alapján nyilatkozik. Az anyát Isten „gyümölcsfájának” tekinti, Isten megbízottjának, de a nő számára, feltehetően sikertelen házassága miatt, csak „*hosszúhajú veszedelem*” volt, hiszen jóval fiatalabb felesége nem tudott szellemi-lelki társa lenni. Úgy látta, a nő a férfivel ellentétben, egymagában sohasem kerek egész, csak egy „hiányos ember”.

A család azonban számára szent és mindenképp föltt álló mikroközösség, amelyben a gyermek földre szállt angyal, még tiszta és büntől érintetlen. A gyermekek védelmére hívja fel saját fiai figyelmét is. *Aki gyermekét veri, önmagát veri. Aki embert üt meg, Istent üti meg.*

A füveskönyv második része az *Égre néző lélek*. Ez a nagy fejezet fényes bizonyítéka annak, hogy munkássága és életvitele tudatos Jézus-követés. A keresztény értelemben vett életben a transzcendencia és az emberi történelem együttes megvalósulása történik. Ágostoni értelemben a történelemfeletti Istennel való találkozás a végső cél, hiszen később Szent Tamás is azt mondja, hogy amikor megismerünk valamit, egyidejűleg Istent is megismerjük. Gárdonyi így fogalmaz vallomásosan, a lélek szerepét kiemelve. *...nézd meg azokat, akik bizalommal emelik szemüket az égre, az mind érzi, hogy nem a test az én, hanem a testet mozgató erő.*

A testiség megtapasztalása, mint ideiglenes létállapot, út a lélekállapotba történő átlépéshez, mely Gárdonyi olvasatában is az egyetlen lehetőség a tökéletesedés megvalósulásához. Ezen az úton pedig Jézust kell követni, hiszen *senki nem is említi annyiszor a lélek és a test különvalóságát, mint ő...*

Filozófiai értelemben a lélek a létezés korpusztól elvonatkoztatott absztrakt fogalma és Gárdonyi hittel állítja, hogy Istentől való részecske minden lélek. A lélek számára nem azonos a héber megfelelőjével, mely test és lélek kapcsolatát egységnek tekinti. Az ember, mint mondja, amikor a lelki igazságokat keresi, úgy halad, mint egy bányász, aki lépésről lépésre haladva keményen megdolgozik minden szemernyi aranyért.

Hívóként a halál kérdésével is foglalkozik, s természetesen a teremtett világban élő ember számára az elmúlás értelmét is megmagyarázza, mely szerint a halál állapota azt jelenti, hogy *az angyal fölébred abból az álomból, hogy állat volt.*

Gárdonyi élettényeinek ismeretében tudjuk, hogy a világ különböző vallásai érdekelték, vonzódott a buddhizmushoz és más keleti vallásokhoz, a miszticizmus-

hoz, és feltehetőleg hitt a reinkarnációban is. A spiritizmusnak is külön fejezetet szentel. A különböző vallások tanulmányozásával elsősorban arra kereste a választ, mi az oka az emberi szenvedésnek, elfogadhatónak tartotta, hogy a bennünket ért traumák egy megelőző, bűnökkel terhelt élet következményeiként jelennek meg. Elképzelhetőnek tartotta, hogy a bűn „tradíciója” azt jelenti, hogy az ember már eleve bűnös légkörbe születik, a bűnök mintegy hagyományozódnak, örököljük a rosszra való hajlandóságot. Mindez arra utal, hogy a megváltásra morálisan nem vagyunk alkalmasak, mindezt az üdvözítő Isten kegyelmétől reméljük.

Az elmondottak alapján a hit kérdését is úgy próbálja fiainak megvilágítani, hogy gondolkodásra készítse őket. A benne lévő ambivalens érzéseknek főként az a kérdés az okozója, hogy a hitet tekinthetjük-e Isten ajándékának, mert akkor azok a szerencsések, akik ezt az ajándékot Istentől, mint jóságos öregúrtól megkapták. Az egyháznak ezt a tanítását Gárdonyi „földszagú dogmának” tekinti. *Azt mondják: Egyik vallás sem maga az igazság, de valamennyi az igazság közelében foglal helyet... A hit bizonyosságnak érzett hipotézis.*

Gárdonyi intelmeiben gyakran szerepel a *testi-ember* és a *lelki-ember*. A Föld számára nem azonos a Világgal, az ember életcélja nem a testi igények kielégítése, és nem lehet homo homini Deus sem, nem gondolhat Istenre úgy, mint abszolút isteni lényre, csak azért, hogy a világot értelmezni tudja. Csak a lelki tökéletesség felé haladhatunk elszánt következetességgel, ez az emberiség történetének lényege, melyet öt mondatban foglal össze. *A világoosság szülte az életet... Az élet szülte az akaratot... Az akarat szülte a bűnt... A bűn szülte a szenvedést... A szenvedés szülte a szeretetet.*

Gárdonyi füveskönyve úgy ad tanácsokat fiainak, hogy műve egyúttal önértékelés is, személyes élmények sorozata, személyiségrajz, bölcselkedés az élet nagy kérdéseivel kapcsolatban, válaszkeresés arra, hogy mi dolgunk a világon. Nem mentes a kételkedésektől, a pszichologizáló véleményalkotásoktól és sokszor azt érezzük, hogy önmagával is békétlen; az ellentmondások embere.

Az „egri remeteként” közismert író, akit Ady magyar Dickensnek nevezett, sokkal kevésbé volt zárkózott, mint ahogy ezzel a jelzővel illették. Rengeteget utazott, hogy regényeihez anyagot gyűjtsön, tanítóként új írás-olvasás módszert dolgozott ki a tanulóknak, Pesten is fenntartott egy lakást, számos újságnak is dolgozott. Emellett botanizált, volt herbárium és növénygyűjteménye, hangszeren is játszott. Mindezek említése azért lehet helytálló, hogy láthassuk, feltehetőleg csak alkotói magányra volt szüksége, de sokoldalú tevékenységei nélkül füveskönyvét sem tudta volna a megismert formában megírni.

Temetésekor Tordai Ányos ciszter szerzetes a következő mondattal búcsúztatta: *mi egriek ennél magasabbra nem vihettük. De hisszük, hogy a Jóisten még magasabbra vitte.*

Fellinger Károly

Gárdony

Agárd, Dinnyés, Csiripusztá,
lakója víg, egy se lusta,
e térség a Bika völgye,
járd a táncot, körbe-körbe.

Agárdpusztá nagy szülötte
magyar lámpás, hű népbarát,
a kövek alatt nőtt fűhöz
hasonlította önmagát.

Uradalmi gépészmérnök
édesapja szállt a széllel,
tizenhat helyen fordult meg
családjával életében.

Üdülőváros ma Gárdony,
Velencei-tó a strandja,
Gyógy- és Termálfürdő várja,
vize jó a nyűgre, bajra.

Gárdonyi Géza Emlékház
befogad és magába szív,
mint a föld az esőcseppet,
egyszer úgyis még visszahív.

Ostoros

Gárdonyinak, s fainak
telke volt a faluban,
békére és csendre letek
Ostoroson csakugyan.

Helyi bíróról mintázott
Göre Gábor alakja,
ostorosi figuráktól
hemzseg számos novella.

Ostoros-patak vizéről
kapta nevét a község,
számos ostorcsapás érte,
háború meg földrengés.

Az Élő-hegy legtetetjén,
török uralom alatt,
elkészült a csúnya munka,
mementóként megmaradt.

Domonkos László

Egy egri nő, aki nem is egri

Régóta izgat engem Török Bálint – felesége. Gárdonyitól tudjuk, ő volt, aki hűséggel és szeretettel szolgálta férjét és a törökök által meggyilkolt anyja helyett anyja volt Bornemissza Gergelynek és ő zokogott a legszívszorítóbban megrendülve, midőn a családi birtokon a rabságba hurcolt nagyhatalmú Bálint úrra emlékezve Sebők deák, vagyis Tinódi Lantos Sebestyén azt pengette-énekelte, hogy sírva veszékel most szegény Magyarország, „mert tőle távozik hangosság, vigasság, belüle kikele sok fényes gazdagság és fogságba esék sok fényes uraság.” Ez az asszony panaszolja el Dobónak, mi mindent is próbált már férje kiszabadítása érdekében – „ígértem én már érte mindent (...) azt mondtam, vegyék el minden jószágunkat, vegyék el minden arany és ezüst marháinkat. A basák zsebreteszik, ami pénzt küldtem, a szultán meg nem is felel nekik. (...) Nem jártam-e érte a kiályasszonynál, a barátnál, a budai pasánál? Nem csúsztam-e föl térden még Ferdinánd királyhoz is? Meg se mertem írni az én kedves uramnak.” Pedig Török Bálintné született Pemflinger Kata, ez az erdélyi szász asszony – édesapja, Pemflinger Márk szebeni királybíró és huszártiszt – nemcsak hogy semmiféle szállal nem kötődött Egerhez, de Gárdonyi éppen csak arra „mélthatja”, hogy férjével ellentétben csupán egyetlen aprócska közvetett utalással „emelje át” szellem-alakját a várostrom idején a hős védőknek áttételesen, spirituálisan segítő nagy magyar figurák közé. Míg a Gergelyt egyszer-kétszer kitagadó, „kicikiző”-lenező-elzavaró egykori Dózsa-harcos, az öreg Cecey is karddal a kezében, többszöri megidézéssel van jelen, s életét áldozva ekképpen még jelképesen is csatlakozik a szabadságharcosok seregletéhez, s Török Bálint régi jó emberei – Dobótól Mekcseyn és Bornemisszán át egészen Sárközi cigányig – egytől-egyig ott sorakoznak és küzdenek a falakon; Kata asszony, ez a „mélyen érző, gyöngéd és hívséges feleség”, aki nyilván nemcsak jó asszony, de kitűnő szellemű, igen értelmes és rátermett fejrényp is lehetett – az elvárható gondolati eszmény-ideál-példázat síkján nincs sehol. Tulajdonképpen örökre búcsút veszünk tőle, midőn az uraság kiszabadításának megkísérlésére Gergelyék Sztambulba indulnak, s csupán annyival „intéztetik el” legvégül, hogy megtudjuk: Bálint urat, kinek „bilincseit csak a halál oldotta le”, jónéhány esztendővel túlélte az utána hasztalan epekedő hitves. Aki „akkor halt meg, amikor mink Konstantinápolyból hazajöttünk. Éppen temették, mikor Debrecenbe érkeztünk. – Jó asszony volt – bólogatott Dobó elgondolkodva. S a pohárért nyúlt, mintha érte akarna inni. – Bizony, olyan nem sok terem a földön – sóhajtott Gergely. És ő is pohárért nyúlt. Némán koccintottak. Talán mind a kettőnek az volt a gondolata, hogy a jóságos asszony látja odafenn az érette emelt poharat.”

Nem mondom: szép, szép ez a méltató-végképp elbúcsúztató részlet, az ostromra készülő várában összekocantott két pohár Pemflinger Katáért – de mondjuk ki végre: az igazi, a fogalomká lett egri nők közé bátran besorolható asszonyt tisztelhetünk Török Bálintnéban. Nem tudni, talán Gárdonyi közismerten ellentmondásos viszonya a női nemhez, különféle eredetű lelki bonyodalmai a szebbik nemmel kapcsolatosan együttesen okozhatták, hogy bár feltétlen szeretettel és elismeréssel adózott a rab oroszláná lett Bálint úr élete párjának, de történelmi-emberi nagyságánál lényegesen csekélyebb mértékben „bánt el” ezzel a nővel – ügyes dramaturgiai-regényszerkesztési eljárással ugyanakkor művébe úgy illesztve, hogy ilyen összefüggésekben a legkevésbé sem érheti szó a ház elejét. És akkor még ezt az utólagos – alig tizenöt sornyi – tisztelgést nem is említettük. (Az *Egri csillagok* melletti másik legnagyobb Gárdonyi-mű, *A láthatatlan ember* szerelmi szála kapcsán Féja Géza, valószínűleg általános érvénnyel, az író teljes életművére is vonatkoztathatóan fogalmaz irodalomtörténetében: „a kispolgári érzelmes ábránd azonban itt is felüti a fejét (...) a görög rabszolga olyan mondatsóhajtásokkal udvarol, mint a századforduló idején s a vidéki ripszgarmitúrák vidékén. A súlyos csalódásokon átvergődött íróban csak kételyek maradtak a szerelem iránt s ez a kispolgári ábránd. Fejletlen ízlése nem vette észre, hogy mennyire alacsonyabbrendű eszközökkel rontja le nagyszerű írói villanásait.”)

Pemflinger Katáról azt írja Takáts Sándor *Régi magyar nagyasszonyok* című munkájában, hogy ő volt az az ember, aki nem nyugodott meg a gondviselés végzésében, hanem „erős lélekkel és önmegtagadással kereste az utat férje megszabadítására.” Ehhez elképesztő kitartás, leleményesség, bátorság és akarat erő kellett: mindezek már-már mesebeli arányokat érhetnek el ebben az asszonyban. Megtudhatjuk róla, hogy szinte soha nem pihent, hogy „elméjét állandóan Konstantinápoly felé vetette”, nemcsak semmiféle áldozattól vagy nehézségtől nem riadt vissza, de nem csüggesztette el sem a sikertelenség, sem a gyakran szinte teljes kilátástalanság sem. Tinódi külön is ír róla: „csudaképpen töri, fárasztja ő magát, / sírva ápolgatja futosó két fiát, / oly igen kesergi urának fogságát / és az két fiával az nagy árvaságát”.

Gárdonyinál Török-né nem harcos amazon-nej, hanem aggódó-féltő-gondozó anya és egyfolytában férje után sóvárgó, panaszkodó-kétségbeesett feleség. Holott Takátsnak van igaza: „legendába való az a küzdés, amit Kata asszony férje kiszabadításában mívelt.” Érezteti, mennyire kemény, mennyire harcos – származástól, szülőhelytől függetlenül – igazi egri nő lehetett: férje halála után vadul és elszántan követelte-próbálgatta hazahozatni földi maradványait: nem csupán érzelmi okokból. Nem akarta, hogy pogány földben, a hazát megszálló és elpusztító hódítók földjében leljen végső nyugalom. „Két fiába beleoltotta a török ellen való gyűlöletet.” (Mindkét Török-fiú egész életében a török ellen küzdött, „alighogy

felserdültek, harcba adták magukat”. „Sajnos édesanyjuk nem érte meg azt az időt, mikor daliás fiainak dicső küzdelmeiről az egész ország beszélt”, írja Takáts. Az idősebb fiú, János Lippa ostrománál hét sebet kapott.)

Ami még egyébként Török Bálint élet- és harcostársáról tudható: sajna, sokkal inkább Takátsnak, mint Gárdonyinak köszönhető. Nagyszerű írónknál legföljebb csak sejteni lehet, ami a házaspár mindkét tagjáról teljes bizonyossággal és történeti hűséggel itt ki is mondatik: hogy Török Bálintról még ellenségei is azt írják, a török elleni harcmódot nála jobban senki sem ismeri, nemcsak katonái vezetéséhez, de fegyvelzéséhez és „lelki kezeléséhez” is kitűnően értett. Takáts Sándor hivatkozik egy bizonyos Ursinus Veliusra, aki Bálint úr ötszáz magyar lovasáról azt írja: „Mars lelke tündökölt mindegyikükben.” Katonái rajongtak érte: „mert Török Bálint atyafiainak, testvéreinek nevezgeti katonáit, akik, mikor elbúcsúzott tőlük, könnyezve váltak meg tőle. De nemcsak katonái szerették. Kortársai írva hagyták nekünk, hogy Török Bálint korának legnépszerűbb magyarja volt.” Leveiről megtudhatjuk, hogy „igen kevesen tudják, mily hazaszerető szív, mily magyaros gondolkozás szólal meg azokban”.

A regényben az asszonyról hasonlókat nem tudhatunk meg. (Holott a híres történetíró, Szerémi György – igencsak feltételezésünket igazolva – férjével együtt „lutheránus oroszlának” nevezi.) Ami azonban konkrét és markáns – lám, történeti tényekkel, forrásokkal is alátámasztott – irodalmi rajzolat-formában Bálint úr ábrázolásakor tisztán és következetesen jelen van az *Egri csillagok* oldalain, a másik oldalról hiányzik: Pemflinger Kata rettenthetetlensége, elszánt, acélkemény bátorsága és szívós elszántsága nem vagy alig-alig érzékelhető. Pedig a korabeli „előkelő” asszonyokra fokozottan érvényes lehetett a női lélek közismert és bámulatos „megkeményedése” nagy válságok, súlyos (határ)helyzetek, különféle vészek és sorscsapások idején. Budapest 1945. januári–februári ostromát megidévezve Déry Tibor éles szemmel veszi észre és igen meggyőzően fejtegeti mindezt az *Ítélet nincs* oldalain: „ki őrizte meg szilárdságát a képlékennyé vált társadalomban (...)? Elsősorban a nők, mert dolguk volt: a bombázások közti szünetekben sorban álltak kenyérért, vizet hordtak, főztek, ellátták családjukat. Az ostromnak ők az igazi hősei, újra bebizonyították, hogy többet érnek a férfiaknál.”

Kata asszony személyisége, erős a gyanúm, csakis a fogalommal lett egri nők lelkiségének komolyabb mélységekre nyúló összetevői felől vizsgálható. Ebből az irányból pedig alighanem meglehetősen egyértelmű emberi indítékok, erkölcsi jellegű lélektani motivációk állnak magyarázatra készen.

Az egri nők vitézsége alighanem az elszánt anyai szeretet anyatigris-ereje és páratlan vakmerősége volt – a nőkben gyakran nemcsak a kitartás és a szívósság, de a váratlanul feltörő erő is több a férfiakénál. Ezek az asszonyok és lányok szemtanúi voltak mindazon horrornak, amit a török hódítás közvetlen környezetükben

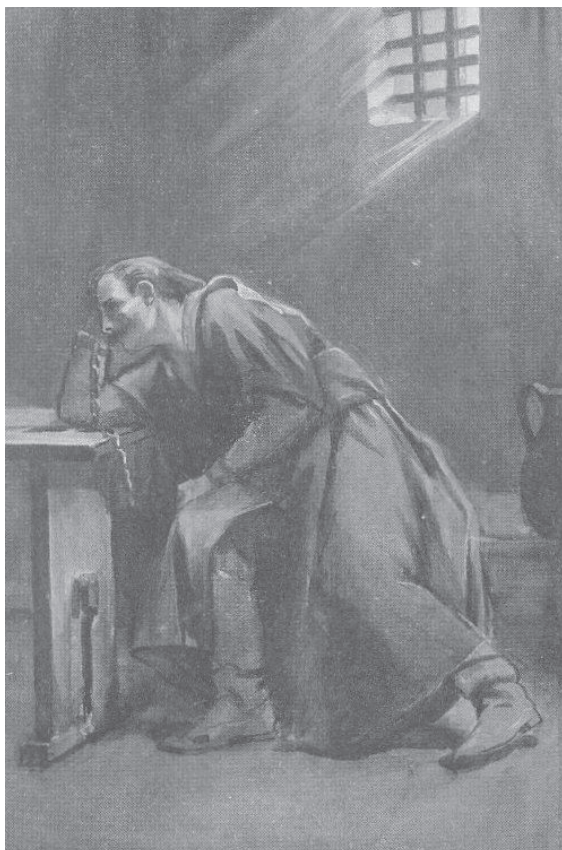
jelentett, a féktelen pusztítástól az eszement öldöklésig, amely már közvetlenül férjeiket, fiaikat-lányaikat, szüleiket, testvéreiket érintette. A tapasztalat olyan féktelen szenvedélyeket szabadított föl bennük, hogy mesebeli hősöket felülmúló, hatalmas emberi teljesítményre lettek képesek: feljegyezték, hogy egy-egy egri nő, övéi elvesztését megbosszulandó, rendszerint három-négy törököt ölt meg elesett szeretteiért. Lux Elvira híressé lett, *Női szerepek* című kötetében a régi mondást idézi: ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel, vagyis „ha kevés a testi erőd, toldd meg lelkierővel, ezt tették a csatába induló nők is. A férfiak nem csodálkoztak – egy idő után – azon, ha egy-egy nő vállalta a katonáskodást, de lelkesítő hősiességük csodálatukat, elismerésüket is kivívta.” Lux Elvira, Jeanne d’Arc és az egri nők példájára egyaránt tudományos hitellel hivatkozik: hitük és döbbenetesen eltökélt elszántságuk „megacélozta a férfiak küzdőképességét”. Vagyis ez az alapállás „nemcsak bajtársias érzelmeket váltott ki a férfiakból, hanem követendő példát is mutatott a testi-lelki erő együttes hasznosítására.” Ez a katalizátorszerep pedig nemcsak ellenséges túlerővel várfalakon tomboló viadalokban, de Török Bálint élete párjáért vívott heroikus küzdelmében is pontosan így, ezzel a lelki-pszichikai faktoregyüttessel tükröződött.

„Dobó futamék bástyába hertelen, / Ott minden népét erőssen bisztattya, / Az köveket asszonnépvel hordattya, / Fáratt népnek csöbörrel borát hordattya, / Viadalhoz azzal jobban támasztja. / Gyorsak, vitéz asszonyok hagyigálnak...” – Tinódi „helyszíni tudósítására” rímel a többi beszámoló. És az egri vár ostromáról szóló leírások megegyeznek abban, hogy a várfalakra váratlanul felrohanó, nekivadult, lobogó szoknyás, kibomlott hajú, irtóztató hangerővel sikoltozó, kardokat villogtató asszonyok dermesztő látványától még az igen harcedzett török ostromlókat is babonás rémület és páni félelem szállta meg: iszlám hitük szerint ugyanis az a muszlim férfi, aki asszony által vész el, sohasem juthat a paradicsomba – nem lesznek hurik, sem örök gondtalan eszem-izom... ezért nemcsak hogy sietve igyekeztek kitérni a vadul vagdalkozó, szinte őrjöngve küzdő nők elől, de pánikszerű menekülésre fogták a dolgot. A híres 16. századi krónikás, Hyeronimus Ortelius az egri asszonyok hősiességét megörökítő – a kiadós *Redivivus et continuatus oder der Ungarischen Kriegs-Empörungen historische Beschreibung* címet viselő – történeti munkájában (Gárdonyinak is egyik fontos forrása volt a regény írásakor) ez olvasható: „Az asszonyok is kövekkel, forró vízzel és szuorkkal rohannak a falakra, az ellenségben nagy kárt tesznek, s nem is emberek ők, hanem dühös oroszlánok módjára viselkednek. Többek között egy asszony a leányával együtt ott volt a bástyán harcoló férje mellett. Amikor a férfi puszkagolyótól eltalálva holtan összerogyott, nem temette el az asszony addig, amíg bosszút nem állt érte. Felkapta férje kardját és pajzsát, rövidesen három törököt levágott... Egy másik asszony követ vitt a fején, hogy az ellenségre dobja, de fejét szétlőtték. Ekkor a

leánya kapta fel az édesanyja vérétől pirosuló követ és a mélybe zúdította. Két török halt szörnyen, másik kettő pedig megsebesült.”

Egerben tehát, gondoljunk bele, sőt képzeljük is el, lássuk magunk előtt: bizony Kata asszony is ott küzd – egész élete a bizonyíték – a végeláthatatlan tömegekben a falakra áradó oszmánok ellen. Ott van azok között, akiknek kibomlik a szoknyája, akik nem gondolnak asszonyi, női mivoltukkal, akiknek kardja nem fog fel semmi csapást, „amit kapnak, az az övék. De amit ők adnak, az meg a töröké.”

Amikor Gárdonyi a Török Bálintnéra emlékező Bornemissza és Dobó párbeszédkor azt a mondatot adja Gergely szájába, hogy „bizony, olyan nem sok terem a földön” – nincs igaza. Bornemissza Gergely téved: Istennek hála, bizony elég sok hasonló termett a magyar földön, Egerben is, másutt is. Az erdélyi szászok vidékén született Török Bálintné Pamflinger Katalin is közéjük tartozott.

*Török Bálint, a Héttorony foglya
(forrás: mohacsi-csata.hu)*

Faragó Laura

Gárdonyi-montázs

*„Nincs földi boldogság a szeretet határain kívül.
Ami ezen kívül van, és értéknek látszik,
az mind csak délibáb.”*

(Gárdonyi Géza)

Gárdonyi Géza: A láthatatlan ember*

(Előszó – amely utószónak is olvasható)

Kérdezték Konstantinápolyban: ki ismeri Zétát? Mindenki azt mondja: – Én is. Én is... És némelyek hozzáteszik: könyvtárosa ő a császárnak, és barátja a jeles Prizkosznak. Bölcs és becsületes ember.

A szíve arany.

Hát én volnék az a Zéta. S bizony mondom: nem ismer engem senki.

Igaz, hogy könyvtárosa vagyok a császárnak és barátja a jeles Prizkosznak – de bölcs nem vagyok.

A becsületesem se folt nélkül való. És hát emberszeretetről szólhat-e olyan, aki ölt?

Bizony, öltem. Embert öltem, nem is egyet: százat.

Loptam is, csaltam is. Mindezt megírtam ebben a könyvemben...

Azután mondjátok majd meg, hogy ismertek-e engem?

Dehogyan ismertek...

Az embernek csak az arca ismerhető, de az arca nem ő.

Ő az arca mögött van.

Láthatatlan.

Jánosok vagyunk mind

János / az ajtófélfának támaszkodva / állt és pipázott.

– Az apám ugyan / **hiába élt** nyolcvan esztendeig – **mit** szerzett magának?

Csak nyomorúságot! És a lecsüggő, **rongyos** szalmatetőre pillantott:

a szalmatető **mohos** volt, szakadozott; **a szélnek** bizonyára **jó** szíve van, hogy

* A Gárdonyi-idézetek Faragó Laura színpadra szánt szövegváltozatai

állani hagyta! És **amilyen** volt a ház **kívül**, olyan volt belül is. A bútorok mind **nyomoréklábúak**; az ablaküveg itt-ott **kalendáriumlevél**. És János, **kedvetlenül** nézett a szomszéd házára: **az** szép ház volt. **Fazsindelyes**! – **Hej**, ha nekem **ilyen** házam volna, **én volnék** a világ legboldogabb embere.

De íme, **kocsirobogás** hallatszik az úton, s megáll János kapuja előtt egy **hintó**. A hintóból kilép a **földesúr** és azt mondja Jánosnak:

– Kellene nekem ez a telek. Hogy adod? – **Ötszáz** forintért – feleli János.

A földesúr / benyúl a belső zsebébe és előnyálaz onnan **öt** szál **százashankót**.

János egy darabig azt se tudja, él-e vagy álmodik.

Gondolja, ha álmodik is, **megveszi** a szomszédától a házat. Azzal, átmegegyen; egy darabig alkuszna; végre is a szomszéd, **eladja** a házat.

– No én / **szerecsfűre** hágtam – mondja örömmel János. S igaza volt: az **uraság** gyárat épít a telken, s **félév múlva** megvette a szomszéd telket is: János most már / **ezer forintot** kapott.

– No, azt mondja ekkor: Ó, ha **feleségül vehetném** Boglár Julist – hej, de **boldog** lennék. Boglár Julisra már öt éve nézett ezzel a gondolattal, de persze, megkérni ez ideig, **nem** merte. De most felöltözött **lánycsók-dolmányba**, és megkérte Boglár Julist. Neki adták.

– Juliskám – mondotta magához ölelve a feleségét –, **most már** semmi se hiányzik a boldogságunkból, **csak** ha nekünk **két** gyerekünk lenne: egyik **fiú**, olyan, mint **én**; / a másik **leány**, olyan, mint **te**!

Eszendő se telt bele: **ikreket kereszteltek** a János házában! Vidám volt mindenki. János azt mondta a bölcsőnél, hogy csak **tartsa meg őket** az Isten! **Csak** meg ne haljanak! De a **gyerekek** nőttek; **S** nőtt Jánosnak a **vagyona** is.

De azért János **csak nem tudott aludni!**

Az egyik éjjel felébredt álmából, és felsóhajtott, felcsapva az ökleit a levegőbe:

– Hej, de szeretnék **bíró lenni!** – merthogy, minden ember szeretne bíró lenni! Szép méltóság is az.

Jánost / **rövid idő múltán** / megválasztották **bírónak**.

A bíróság eleinte **tetszett** Jánosnak. Ezüstgombos **mándlit** csináltatott, és hosszú **mogyorófa** pálcát hordott magával.

De magában meg **azt** gondolta, hogy az urak között a **bíró a legutolsó**.

– Hej, de szeretnék **úr lenni!** – sóhajtott föl; / s ekkor, mintha valaki a fülébe súgná: – Hát **nincs** elég vagyonod, hogy **úri ruhát** ölthess?! A szabó csupáncsak **pénzért** dolgozik... Egyszer aztán **olyan ruhát öltött**, mint a körjegyző. A béresei ekkor már **úrnak** szólították.

S ekkor már / a környékbeli urak **is** / **kezet fogtak** vele. Sőt, meg is **látogatták!** Az egyik alkalommal azt kérdezi János a jegyzőtől: mért hívják azt **tekintetes úrnak?** – Azért, mert **képviselő!** **Négyes** fogaton jár a gyűlésekre!

– Hej, ha én is **képviselő lehetnék** – szólott János elborongva.

– Hát, mi sem könnyebb annál – **mondta a jegyző** –; pénzed van, a nevedet is le tudod írni, **kiáltasd ki** magadat!

Egy hét múlva már / **ott** lengtek a zászlók a **faluban**, mert Jánost megválasztották képviselőnek. A népnek tetszett a dolog, hogy egy belőlük való képviselje. **S János / felköltözött** Budapestre.

Ebédelni a **Hungáriába** járt, s az újságírókat a **klubban skriblereknek** nevezte., De azért még **mindig / nyugtalan** aludt az ágyában.

Egyik éjjel belépett hozzá egy méltóságos **fehér** árnyék:

– Én **angyal** vagyok – úgymond. – Láttalak téged, / a **nyomorúságos** kis **viskód** előtt, / mikor azt mondtad, hogy **boldog lennél**, / ha a **másik ház** lenne a tiéd. Ekkor **elhatároztam**, hogy boldoggá teszek:

Én súgtam az uraságnak, hogy vegye meg a telkedet; **én** fordítottam feléd Boglár Julis szívét; **én** kértem neked a két gyermeket, **én** választottalak meg bírónak; s az **én** voksom emelt **képviselővé**...

– Ó, Köszönöm – felelte zavartan János –, mivel érdemlettem meg?

– Semmivel: **csak** / boldoggá akartalak tenni. **De** beleöregedtem **én** is, **te** is: a hajad már ősz, a kezeid reszketők, s a homlokod **most is** tele van **a gondok ráncaival**. Hát **még mindig** van kívánságod?

János / fölvetty egy **szivart** az éjjeli asztaláról és rágyújtott, majd mágnásos **orrhangon** felelte: – **Miniszter** szeretnék lenni!

A fehér árnyék / **csüggedten** állott:

– Íme – mondotta –, **nem lehet boldoggá tennem** egy embert sem.

Mert az ember **mindig** azt mondja: ha **ez**, meg **ez** lenne, **boldog lennék**; de ha teljesítem a kívánságát, / **újra kíván**.

Hát, / vigyen el benneteket az **ördög**...

S János, fölbredt. Elgondolkodva nézett maga elé:

– Álom volt ez? Vagy látomás?

Akár álom, akár látomás, **igaza van** az angyalnak.

Hát most már, csak / **arra kérem** az Istent, / hogy **ne kívánjak többé** semmit.

A **telhetetlen**, ezzel is kívánt!

Kedves Fiaim! Ezeket a jegyzeteket nektek írogattam... Ha a halál elragad közületek, ezekben a jegyzetekben megtaláljátok az én / intő, örködő, javatokra gondolkodó lelkemet. (Gárdonyi Géza) Részletek a füveskönyvből:

– *Mikor ébred meg az én?* Mikor érzi meg az ember, hogy lélek? Csak érett korban. Csak egy belső világrendülésben. A rendülés hol lassan jön, mint a vihar-

felhő, hol hirtelen, mint a villámcsapás. Megráz. Aztán az egünk *világosodik...* (népd. SŰRŰ SÖTÉT FELHŐK...)

– *Valahányszor olyan gondolatot olvasok, amely Isten ellen szól, mindig olyasfélét érzek, mint amikor a muzsikában hamis hangot hallok.*

– *A templom közepén az örökmécses ég.* Napos időben elhalványul. Szinte eltűnik a mécses lángja. De amikor elborul az ég, mikor sötétség van a templomban, a láng elővilágol. Az ember szívében is van szent örökmécs: *a hit.*

– *A hegymászás?* A hegymászás testi bolondságnak látszik. Pedig az életünk mindvégig hegymászás. *Jézus*, maga is, ott áll a hegyen. Jézus a tökéletesség. Mindenki megismerheti, mily fokán áll a tökéletességnek, akár maga, akár más: Minél jobban megérti Jézust, annál tökéletesebb. *Kezdetben:* mindenki vak iránta. Egyszer csak *világosodik* a szemének. Egyszer csak bámul, egyszer csak indul utána: Mind a hegy körül vagyunk! valamennyiünknek fel kell jutnunk valamikor *a hegyre!* ... (népd. FENN A HEGYEN)

– *Morális szabadság?* Sok ember úgy érti, hogy szabadon lehessen mindenféle bűnnek a rabja. *A bűn mögött* azonban, ostorral ballag a bűnhődés. Feladata, hogy kihajtsa bennünket az állatiaságból. *A tetoválást* gyűlölöm, mégis szeretném sok embernek a keze fejére ráíratni: Minden cselekedetnek *van következménye!*

– *Az emberiség története öt mondatban:* a fény, a világosság: szülte az *életet*. Az élet: szülte az *akaratot*. Az akarat: szülte a *szenvedést*, a szenvedés: szülte a *szereetet*. Az egyes ember élete is csak az, ami az *emberiségé*.

– *A boldogságot abban az iskolában tanuljuk meg,* amelyikben a tanítómester neve szenvedés. Értelmünk erőpróbája, mennyire bírjuk *sarkunk alá* tiporni *lelki fájdalmainkat*. (nd. TAVASZ TAVASZ...)

– *Ha a tökéletesedés útját lépcsősnek képzeljük el,* az egyik lépcsőre (*az alsó lépcsőnél* már valamivel feljebb!) ez van írva: Nem mondok rosszat senkiről. A következő lépcsőre pedig: *nem is gondolok!*

– *Arra gondolsz, hogy téged nem szeret senki.* Eredj az árvaházba – szabad a belépés – ott százával találsz olyanokat, akiket szintén nem szeret senki. De milyen szép is lenne, ha ezt kérdeznéd: Melyik a legárvább? S megfognád annak a gyermeknek a kezét, megsimítanád az arcát: *Én leszek ezután az apád.*

– *Emlékkönyvbe:* A múlt nem a tied – csak az utána vonuló árnyék. A jövő – nem a tied, csak az elébed vetődő sugara. Az *óra* a tied. Csupán az óra, amelyben élsz. *Ne siess ki belőle* ha napfényers, virágos, békességgel teljes: A világ minden üzlete nem ér fel a *szívnek egy boldog órájával*. REPÜLJ MADÁR REPÜLJ...

Gárdonyi Géza: *Isten rabjai* – a regény I. fejezete

János kertész – víg ember volt.

Szerette a névnapokat, disznótorokat, lakodalmakat. Meg is hívták a fejeváriak minden alkalommal. Egyszer azonban, hogy hazafelé dülöngött, belekapaszkodott tréfából egy paripának a legyezőjébe. S a paripa oldalba rúgta.

Attól fogva János kertész nem volt többé víg ember.

Hívhatták torba, névnapra, lakodalomba, nem ment el. Csak búsult és fogyott, csak lézengett a kertben.

Egy őszi napon, mikor már levetkőztek a fák, leült a kert fala mellé, s magához intette a fiát.

– Jancsikám! Ül le ide mellém.

A fiú letette a gereblyét. Tizenkét esztendő gyerek volt akkor, pufók, mint a kulacs, és borzas, mint a pemet! Az apja korán munkára szoktatta. Persze csak könnyű munkára, aminőt gyerek bírhat.

Jancsi leült hát az apja elé, és okos szemmel pislogatott reá. Az apja ünnepi hangjából érezte, hogy valami komoly beszéd következik.

– Én már nem sokáig élek – kezdte az apja. Érzem, hogy lehullok én is, mint a falevél. Búsan pillantott a gyepre, aztán folytatta:

– Ha meghalok, a prépost úr tégedet a helyembe maraszt! Mindent értesz már, mindenféle kertészi míveletet. De lásd, az okos kertésznek, mindig vannak titkai...

A gyerek pislogott. Tehát titkokat fog megtudni! Vajon kincset ásott el az apja?

A beteg szeretettel nézett a fiúra:

– Elmondok neked egyet-mást. Mindennap egy valamit. Hogy megtarthatd a fejedben. Mert látod, minden ember ... annyit ér, amennyit ... tud!

Amit más... senki se, akkor mindenkéül többet ér!

Ígérd meg, hogy amiket elmondok, senkinek el nem mondd! Még tulajdon édesanyádnak sem!

Csak mikor majd... te is halálotat érzed... mint én.

Akkor annak mondd meg... akit a legjobban szeretsz. Ígéred?

A fiú biccentett.

A kertész pihent kevéssé, aztán halkabban folytatta:

– Hát melyiken is kezdjük? Talán ... a hagymás növényeken.

Tudod, hogy a mi hagymánkat mindenki bámulja? A világon sehol akkora hagyma nem terem, mint a mi kertünkben.

– Hát annak a titka az, hogy a hagymába lyukat fúrsz. Árral, vagy szöggel. Azután magot nyomsz a közepébe: hagymamagot. S úgy ülteted el!

A fiú bámult, pislogott:

– Nem érted? A mag, az maga az élet! A hagyma pedig, a rothadás.

Az élet pedig, a rothadásból kél ki...

De jegyezd meg; minden növénynek más a természete. Úgy, mint az embereknek.

Meg köll vele ösmerkednünk!

Van olyan, aki csak kövér földben díszlik: mint a mák, vagy a napraforgó.

Van olyan, akinek szegénység a világa: ilyen a kövirózsa, vagy a borostyán.

Ismét más növények a társas életet kedvelik: mint a fenyőfa, nyírfa, bükkfa.

Mások meg, a magányos életet szeretik, mint a remeték: ilyen a diófa, a hársfa, a berkenyefa...

Aztán lassan intett a fiúnak, hogy menjen a dolgára. Köhögött. Szinte érezni lehetett, hogy valami szaggatja a tüdejét.

Később felkelt, és valami reves fát és korhadt csontot tört össze a malomkövén, aztán homokot kevert belé. A homok után egy lapát szemetet szitált bele, majd a vakondtúrásból is szedett egy kis fekete földet: egybekeverte valamennyit, ládácskába eresztette, s vizet öntött reá.

A fiú akkor már gondolta, hogy íme, ez is valami titok.

Az apja magához intette:

– Látod, így készítsd a nemes virágnak való földet. Mentül nemesebb, antul több szemét aprajába ültetjük.

Fogta az ásót, és a fiát a kert sarkába vezette, ahol egy bokor elszáradt liliumtő állott.

Intett a fiúnak, hogy ássa ki.

A földből négy liliumhagyma fordult elő. A kötényébe rakatta, aztán a kertnek a másik oldalába mentek. Ott kétarasznyi gödröcskéket ástak. Négyet. Majd mindenik gödröcskét megtöltötték szemétfölddel.

Közben a kertész suttogott:

– Lásd, a lilium: ritka méltóságos virág ... A szemétsöpredékben díszlik a legszebben... Csendet szeret... Félrehelyet... Ahol kevesen járnak, ott nő magasra...

Közben elültette a négy hagymát. Betaposta gondosan. Megöntözték.

Aztán bevánszorgott a házba és lefeküdt. A felesége ebédre hívta, de intett, hogy nem eszik. A fiát hívatta.

– Ládd-é, fiam... A lilium... várj csak... A lilium...

De, nem bírta tovább folytatni. A feje lekókadtt, és meghalt.

Jancsi hetekig tűnődött, vajon mit mondott volna még az apja? A lilium, az ő kertjükben, bizony, nagyra nőtt ... De miért? Még mit mondott volna az apja róla?

Hátha, az anyja tudja? Hátha neki is elmondott egyet-mást a természet rejtelmeiből!

Az anyja egy edényben éppen korpát kevert a disznóknak:

– Édesanyám, a liliumról... A liliumról mit nem tud... más kertész?

Az asszony rábámult:

– Mit nem tud? Hát hogy a fekete fenébe tudjam én, hogy mit nem tud?

Éppen az nekem a gondom? Eridj a pokolba te gyerek! Mert mingyá hozzád kenem ezt a kavarófát!

És sietősen kevergette tovább a korpát egy edényben a disznóknak.

Gárdonyi: Szent Margit imája az *Isten rabjaiból*

Hozzád könyörgök a porból, beteg, ágyon szenvedő,
Hisz a hitvány kis bogár is minden fűbe kapaszkodik
életében, veszendőn!

Én a te szent palástodba kapaszkodom vakmerőn,
S könnyes szemmel kérve kérlek, keseredett életemben
légy Te, az én megmentőm!

Te is, míg e földön jártál, mennyben lakó Szűz Anyám,
A fájdalemek éles törét szívedben hordozád,
s tudod, mi a szenvedés!

Ezen földi könnyeidre emlékezzél, Szent anyám,
S emlékezzél, hogy Fiad is, míg az emberek közt élt,
Mennyi kórságra tekintte, könyörülő szívivel!

Ó, mutass rám a magasból, mutass rám szent ujjoddal,
Ó, mutass meg szent Fiadnak, s mondd:

Fiam, egy beteg kér!

S akkor az én Uram, Jézus, meghallja, irgalombúl,

S aláhulló szent árnyéka ágyam fölött elvonul.

S ha egykor síromba térek, utolsó sohajtásimmal,

Szent neved rebege ajkam: mindörökkön örökké!

***Az Isten rabjai* – utolsó, befejező fejezet**

Margit váratlan halála nagy zavarodást keltett a klostromban. *Jancsi fráter* a fejét két kezébe fogva *könnyezte Margitot*. Istenem, Istenem, mennyit szenvedett! Miért szenvedett! Miért? *Miért élt így?* Hiszen nem arra született, hogy egy rideg klostromban hervassza életét?... Mért gyötörte magát? Mért vezekelt? *Miért szolgálta még a cselédeknek is?*

Lehetett volna *ájtatos* királyné. Lehetett volna *boldog* anya, ... De *így* élni, *így* fonnyadni el egy királyleánynak? Ilyen nyomorúságban! *Így halni meg*, ilyen elhagyottan!...

És a fráter szeméből *könnyek szivárogtak*.

S amint *így gubbaszkodik az ágyon*,

a szemben függő Mária-kép alatt: fellobog a mécses... Odapillant.

Álmélkodva látja, hogy a Mária-kép *növekedik*, szélesedik, *világosodik*: Márián a kék kendő *halványul*, s változik *fehérré* – mint az apácák *csuhája*. A fején a kendő pedig, *változik feketévé* – mint az apácák *palástja*. S a bal kezében liliom. De hát *hogy* kerül a kezébe liliom? A képen azelőtt, *nem volt* liliom...S a mellkép nőttön-nő, majd teljes alakká magasul, s egyszer csak azt látja, hogy: *Mária* arca átváltozik *Margitnak* arcává. S megszólal:

– *Jó fráter!* – *épp te sajnálsz-é, hogy nem palotában éltem...? Avagy nem helyezed-e te is, méltóságos, szép liliomaidat – sze-mét-földbe?*

De a te liliomod elhervad; én pedig, ? Istennek e földbe ültetett lilioma?, századokon át fehérlek / nemzetem szívében...

...S a látomány *eltűnt*.

Jancsi megrázkódott: A *liliom*... S mint az álomból ébredő, fölkelt ültéből; fejére vonta a csuklyáját, és *ment*, ment a kerti kulcsokért. Ott függött az ajtón; lea-kasztja, s *megy* a kerti háznak. *Feltárja* az ajtót, s bent, a féltve őrzött és vigyázott liliomai, *virágjukban* állnak!

Fogja a sarlót; s *összemarkolja valamennyit*, ... majd belép a templomba. Mély csöndesség.

Jancsi megállt a halott előtt, és bús álmélkodással nézte, *hosszan nézte*, a halotti szépségében is nyugodt, mozdulatlan arcot.

Az arca színe? pont, mint kislány korában. Mintha boldog álma volna...

Jancsi *hozzálépett*, s odafektette a kis nyaláb *liliomot* a mellére: – *Neked neveltem. Téged illet, Istennek lilioma!*

S ahogy lehajolt, ajkát gyöngéden rányomta a halott hideg, kis kezére.

Aztán, ahogy kiandalgott a templomból, nekidőlt az ajtó melletti falnak, s az arcát könnyek öntötték el...

A szívet azért rejtette el az Isten, hogy senki se lássa.

/ Vivaldi–Bach / / TAPS utána...

Vasárnap a rohicsi erdőben

Nem is erdő ez tán, hanem egy nagy templom. / Mintha gyertya égne itt-ott a falombon.

Ünnepies, mély csend; tán sanctusra várnak... / Tömjén gyanánt szétleng illata a hársnak.

Az odvas fa mintha gyóntatószék volna, / csipkés galagonya abban remeg gyónva.
Lányarcú virágok az égbe merengnek. / A vén kucsmás gombák könnyezve térdelnek.

Egy fekete csiga, mint valami barát, / tán páter nostert mond, meg-meghajtva magát.

A levegő áll itt; Falevél se lebben. / Mély tompa áhítat van a siket csendben.

Nagykomoly darazsak jobbra-balra szállnak / és religioso buzgón orgonálnak...

Tolsztojnak

Azt mondod-e, hogy a versnél szebb a próza?

A próza fű. A vers közöttte rózsa.

A próza billegdélő házi kácsa: / csak úszni tud, bár oldalán a szárnya.

A vers csapongó énekes-madár: / a földről mindig a magasba száll.

A próza csupa bővízű patak, / rajt hánykolódva megy a gondolat.

A vers aranyló, tiszta napsugár. / A gondolat benn' ölelkezve száll.

A próza, morgó malom kelepe. / A vers a szívnek hárfa-éneke.

A próza mállik, szertehull, ha régi. / A vers örök, mint minden, ami égi!

Kezdő tanítónak

Mikor először lépsz az iskolába, / legyen arcodon Jézus nyájassága:

szólítsd köréd a kisgyermeket, / és simogasd meg fejecskéjüket.

S ha látsz közöttük rútat, rongyosat, / gyermeki arccal búbánatosat,

ismerd meg benn' a korán szenvedőt, – / s öleld magadhoz, és csókold meg őt.

Éjjel a Tiszán

Feljött a hold a Tiszára. / Csend borult a fűre, fára,

Szeged alatt, a szigetnél / áll egy ócska *halászbárka*.

*Holdvilágnál fenn a bárkán / halászlegény ül magában:
ül magában, s furulyál; / furulyál az éjszakában.*

*A Tiszára a sötétség / gyászfátyolként terül hosszan;
gyászfátyolon a csillagok / csillogdálnak gyémántossan.*

*Talán épp a bárka alatt, / lenn a vízben, lenn a mélyben,
fekszik egy nagy halott király, / halott király réges-régen.*

*Koporsója arany, ezüst, / s vasból van a burkolatja.
És a hármaskoporsóban / a király a dalt hallgatja.*

A szív

*Olyan a szív, mint a labda: / a játzó sors dobja-kapja.
Mennél inkább ütök-verik, / annál feljebb emelkedik.*

Gárdonyi Géza: *Harangozóék karácsonya*

Egy kocsi zörgött el a harangozóék ablaka alatt.

Kártyáztak náluk, mint ahogy Krisztus születésének éjjelén illik. Az asztal sarkán ott állt a pintes üveg meg a fonott kalács.

A kocsizörgésre felfüleltek.

Nem idevaló kocsi – mondotta a harangozó.

De nem is a szomszéd faluba – felelte rá a koma, a fuvaros! Tűnődve füleltek.

A kocsi megállt.

Bizonyosan a papnak érkezett vendége – vélte a harangozó.

Az asztalnál még ott ült a két komaasszony, meg egy tízéves, buckós fejű fiú, a harangozóék fia.

Kártya volt valamennyiüknél, meg előttük dió.

– Igyunk is közbe! – rikkantotta a harangozó. Még karácsonykor se igyunk? Te is ihatsz egy pohárral Gyurika!

– Nem iszok én, nem akarok részeges lenni!

Az apja bólíntott: – Jól beszélsz, fiam! A mai világban, hiába... csak olyanra szokjon rá az ember, ami nem költséges.

Magas, száraz ember volt a harangozó.

– Bizony, bizony! Nagy a drágaság! – bólíntott rá a koma, a fuvaros.

Az meg kis köpcös parasztember, rókaszemű, mint az adó-vevő népek szoktak lenni.

A kártyát újra megkeverték. Közben az utcaajtó koppant és nyikordult: a sekrestyés jön! – mondta a harangozó, és tovább osztott a kopott sarkú kártyalapokat.

– Na, te kezded, Gyurkai!

A gyerek elmosolyodott, s rásandított az anyjára, hogy helyesli-e?

Az anyja mosolygó szemintéssel helyeselt. Fehér fejkötős, dunántúli asszony volt, testes, tokás, mint a hízólúd, de értelmes szemű. s mindig a fiát mosolyogta a nézése.

A harangozó az ajtóra nézett, ahol egy kis cseréppipa jelent meg, s a pipa folytatásaképpen egy fehér bajuszú, szőrös emberke: kegyes-komoly „dicsértessékekkel” köszönt. Hideg levegőt és lágy fokhagymaillatot terjesztett maga körül.

– Vesse le a szűrit, János bácsi! – szólt rá az asszony a kályha mellől.

– Köszönöm – felelte az öreg, de nem azért gyűttem! A pap izent át, hogy tizenegykor nyissuk ki a templomot!

– Jó, jó! – felelt a harangozó – csak ezt az osztást még eljártsszuk – s kártyáztak tovább.

Az öreg pedig, megszípákolta a pipáját, pislogott, és szólott vidáman:

– No, nálunk már, megvan a nagy öröm!

Mind reá fordultak: – Hohyhogy?

– Hát, a menyem...

– No, megszült?

– Meg, hálistennek! Szép, kis gyönyörű lány! Mint a csöppentett harmat!

A harangozó bort töltött, s az öreg elé is tett egy pohárral: – No, Isten tartsa meg az újszülöttet! Isten éltesse anyját, apját, öregapját! Engedje az Isten, hogy ott legyünk a lakodalmán!

– Isten, nevelje, szépre! – toldotta hozzá a fuvaros! Mind ittak, körömig, Gyurinak is kellett innia.

A harangozó közben az órájára pillantott: – Te, Gyuri! Eriggy, nyisd meg a templomot! Gyújtsd meg a gyertyát a szenteltvíztartónál, aztán még két gyertyát, minden oltáron!

A fiú, a fejére nyomta a süvegét, és a szögön lógó, nagy kulcsért nyúlt.

– Húzd le a süvegedet a füledre Gyurika! - szólt rá az anyja, gyöngéden.

A fiú, lejjebb nyomta a süvegét, s kiment.

Csillagos, csendes éj. Orrcsavaró hideg.

A fiú föllép a templomhoz, s az ajtó előtt valami nagy, fehérés kutyát lát.

A homályban is megismerte, hogy a kasznár kutyája. Ráfogta a nagy kulcsot:

– Mégy innen, Kunó!

A kutya leugrott a lépcsőn, és elinalt.

De valami fehérlett még az ajtóban. Gyuri úgy látta, hogy az is kutya, valami kisebb kutya. Újra sújtásra emelte a kulcsát: de az alak nem mozdult. Odalépett hozzá, hát, valami bundaféle!

Ki tehette le a bundáját ilyen hidegben?

A gyerek masinát gyújtott, s rávilágított a bundára.

Hát, csakugyan bunda, sárgás juhászbunda. A bunda tetején egy papiros.

Nézi: mi papiros?! Hát levél!! Nagy ténabetűkkel rá van írva: ISTENNEK.

Gyuri sohase hallotta, hogy az Istennek levelet is lehet küldeni! S pláne, bundát!

Átlépte a göngyöleget, és bekocogott a templomba.

De az Istennek küldött bunda, erősen izgatta a kíváncsiságát. Megfordult, s újra a templom küszöbéhez lépett.

Csakugyan: Is-ten-nek. Nem álom, s nem káprázat.

De mégis félre kell tolni az útból... S tolná lábbal... Nehéz. Fölkarolja, hogy odébb tegye. Valami keménycet érez a bundában. Fölemeli a szélét, hát, egyszer csak megszólal a bunda: oá! oá!

Gyuri megremegett: Mi ez? Gyerek?

Megkereste gyorsan a gyertyagyújtó póznát, s meggyújtott két-két gyertyát, minden oltáron.

Gyuri, gondba mélyedt: vajon, kié ez a gyerek? Csakhamar tisztázta, hogy most már senkié. Istennek van adva!

Azt tudta, hogy a hívek adnak az Istennek krajcárt az apja pörsölyébe, de hogy gyereket is adnak? – azt még nem hallotta! Tűnődött, hogy mit is kell csinálnia...

Fogta megint a gyertyát, s nézi a levelet... Fölveszi. Megfordítja.

Egy percig tűnődött, hogy szabad-e öneki megnéznie, hogy mi van a borítékban?

No, bizonyosan szabad! Ha nem volna szabad, beragasztották volna.

Gyuri már tudott olvasni, sőt legjobban tudott a társai között. Bevitte a levelet a bejáratnál égő gyertyához, és olvasta:

Jóságos Istenem!

Megdöbbsent. Ez mégiscsak Istennek szól. Félve olvasta tovább az írást:

Szent Fiad születésének éjjelén ajánlom az én szerencsétlen...

Gyuri szeme átugrotta a sort, s lejjebb fogott a szóba:

... bárki megtalálja... legyen a te szent akaratodból annak a gyermeke!

Gyuri szíve egyszerre lángot vetett az örömtől: Gyereket találtam!

Nekünk is lesz gyerekünk! Éppen, mint János bácsiéknál!

Gyorsan visszadugta a levelet a borítékba, és zsebre vágta. Aztán örömmel, de mégis óvatosan takarta föl a bundát. A bundában füles kosár. A kosárban fehér kendővel letakart pólyás baba.

A kosarat felragadta, s vitte haza szinte szökdécselve: – Édesanyám!

Kisgyereket hoztam!

A társaság elnémultan fordult feléje: Gyuri a kosarat föltakarta: s a kis teremtés bámulva nézett a lámpásra.

Harangozóék elrökönyödve meresztették rá a szemüket.

Végre, a harangozó hörkent a fiára: – Hát ez meg? Kinek a gyereke?

– Nem tudom! – felelte megszeppenve Gyuri. A templom előtt találtam! A kutyá, meg akarta enni...

– A templom előtt?

– Ott, ni!

A komaasszony elképedt arccal vartyogta: – Kitett gyerek! Nektek kell fölnevelnetek!

Az öreg János bácsi rábólintott: – E' bizony, a tietek most mán!

A harangozót elfutotta a mérég: – Te bbarrom! Te ttinó! Te hhatökör!

S úgy csattantotta pofon szegény Gyurit, hogy a szekrénynek esett. Még abba is bevágta a fejét.

Micsoda buta gyerek ez! – ordított a harangozó. – Ide hurcolsz a nyakamra ilyen porontyot! Éppen nekünk kell! Mikor magunknak sincs kenyérünk?

Gyuri, a két tenyerébe fogta a fejét. Egyik tenyerébe a pofont fogta, a másikban a szekrény szögletének az ütését. S szepegett.

– Viszed vissza azonnal!!

Gyuri megmozdult, s könnyesen kereste a süvegét. Fölvette. Föltette.

Eközben a két asszony odahajolt a kosár fölé. – Ó,milyen szép! – mondotta a harangozóné. Vajon ki tette ki?

– Biztosan a kocsis, amelyik az imént ment erre – vélte a koma.

– No, vissza,vissza! – dühöngött a harangozó.

A harangozóné azonban, megszólalt: – Hát, hová vinné, ebbe a fagyba! Volna lelked?

... Az éjjel hadd maradjon! Reggel majd jelenteni fogjuk a Bírónak!

– Ez a helyes! – bólintott az öreg.

– Úgy, úgy lelkem! – kontrázott a kománé is! – A Bíró ki fogja adni tartásra!

A község költségén. Még, én is elvállalom, ha más nem vállalja...!

– Vállalod a fenét! – mordult rá az ura. – Majd bizony, hogy ott nekem, / éjnap kornyikáljon! A szekeret se szeretem mikor nyikorog! Az ilyen gyerek, mindig nyikorog!

És megvetően pökött a szoba sarkába.

A harangozóné eközben kiemelte a kicsit a kosárból, s bontogatta a pólyát:

– Úri-e? vagy paraszt? Valami jó módú paraszté lehetett! Van ez márbizony, négy hónapos is!

– Hej, micsoda Istentelenség – sopánkodott a kománé!

Gyuri, az Isten hallatán, a zsebébe nyúlt: – Ihol a levél... – szólt cikogva, s az asztalra tette a levelet.

A harangozó a lámpához tartotta, és dühös arccal olvasta:

Istennek! No tessék! Hát hol lakik az Isten? Nálam? Te! bivalybornyú!

Kirántotta a levelet a borítékból, és olyan hangon olvasta, mintha végrehajtásról szóló értesítés volna:

Jóságos Istenem! Szent Fiad születésének éjjelén ajánlom néked,

az én szerencsétlen Emmácskámát! Kérlek, add őt jó szívek közé! (A gazember!)

Aki megtalálja, és hazaviszi, bizonyára jó lélek. (No, persze!) Legyen a te szent akaratodból, I annak a gyermeke! (No, köszönjük!) A kosárban levő ezer arany, legyen a jóságosoké, akik ezer... hetes... koráig... fel...ne...ve...lik...

A harangozó szeme kerekre meredt, mintha kővé vált volna.

A szobába csend szakadt. Még Gyuri is abbahagyta a züppögést.

A harangozó ajka végre megmozdult: – Ezer arany? Tyű, a kutya fáját! Ez mán osztán...

– Nos, mink vállaltuk! – szólalt meg nyugtalanul, a fuvaros! – Ihol a tanúm, János bácsi! Hogy a feleségem azonnal elvállalta, s nyúlt volna a kosárért, de a harangozóné erős mozdulattal, elhárította: – Nono! Ne olyan mohón! Az én fiam hozta tán! Neked hozta, vagy nekem?

– A leányka a mienk! - dördült föl a harangozó, és a fiához fordult:

– Okos gyerek vagy, fiam! Derék gyerek vagy!

A koma azonban nem hagyta annyiban: – Az a gyerek, a miénk! A fiad találta, de nem vállaltad! Ez az igazság! – Igaz-e? János bácsi? Kend bíró volt háromszor is! Ítélje meg ő!

– No, itt senki nem ítél! – harsogott a harangozó.

– De csak ítéljen! A' tudja a törvényt! Ösmeri! Szóljon, no!

Az öreg, vonogatta a szemöldökét: – ... hát... hát... a kutya ugat, az Írás beszél! Az írás aszongya, hogy aki megtanálja!

– Szamár ember kend! – ordította teljes torkából a fuvaros. Vén ember, szamár ember! Soha nem is volt okos bíró!

A harangozó dobbantott:

– Az én vendégemet itt, ne sértegesseki!

Az én házamban itt, ne szamarazzanak!

No, pusztuljatok innen! Kifelé!

S fölragadta az egyik széket. A koma erre káromkodva lódult az ajtónak.

A harangozó utánuk rohant; de mikorra kirobbant az ajtón, az utcaajtó olyat csappant, hogy még az ablakok is megrezdültek belé.

A harangozó dühtől lihegve jött vissza a szobába: – No lám, a cudarok! Még az én vendégemet sértegetik!

Az asszony akkorára már, megtalálta a zacskóba kötött aranyat! Tündöklő szemmel öntötte ki az asztalra.

- No, olvasd meg ember! Ezer-e? – s fölkapta a csecsemőt. Megnézte előlről, hátulról, közlelről; meg is cuppantotta.
 - Fölneveljük, föl, kedves! – és a fiára pillantott. Szinte részeg volt az örömtől.
 - Gyurikám, e' lesz a feleséged!
- Gyuri a sarokban, félrefordította a fejét, és világmegvető-keserűn nyekeregte:
- Köll a fenének!

Fel nagy örömrre, ma született

Aki után a föld epedett;
 Mária karján égi a lény,
 Isteni kisdted szűznek ölén.
 Egyszerű pásztor, jöjj közelebb,
 Nézd a te édes Istenedet!
 NEM RAGYOGÓ FÉNY KÖZT NYUGOSZIK
 Bársonyos ágya nincs neki itt;
 Csak ez a szalma, koldusi hely,
 Rá meleget a marha lehel.
 Egyszerű pásztor, térdeden állj,
 Mert ez az égi s földi király!
 GLÓRIA ZENG BETLEHEM MEZEJÉN
 Éjet elűzi mennyei fény;
 Angyali rendek hirdetik őt,
 Az egyedül szent Üdvözítőt.
 Egyszerű pásztor arcra borulj,
 Lélekben éledj és megújulj.
 (Gárdonyi)

Gárdonyi Géza utolsó képe – Harsányi Gyula felvétele (1922)

(forrás: Petőfi Irodalmi Múzeum, pim.hu)

Jámbor Ildikó

Gárdonyi 2022

Gárdonyi – szürke szerényen
a sarokban egy téren:
Bronzkezében bronzpipa
Az óriáskerék alatt tekinget
az arra járókra
Vajon min tűnődik?
Hogy e kergető kor
Mivé tette őt?
S mívé lett ez az egri nép?
S mi most az egri szép?

Száz éve gyászolt a város:
A gázlámpákat feketével takarták le,
A lakosok lábujjhegyen jártak
Félve tekingettek a dombra
az egykori libalegelőre,
hol a nagy író két háza is állott.
Minden járt neki itt: a dicsőség
a kegyelet az emlékezés
A sírja fölött a mondat:
Csak a teste!

Persze, a pipa vitte el,
aminek füstjében oly kedvtelve
szótt a meséket!
A nikotin
tönkre tette a veséket,
és alig hatvan
évesen ágynak dőlve,
sorsával megbékélve,
türelmesen várta a halált.

A vár romjai között, ma is
hősei lelke:
Bornemissza, az áruló Hegedűs,
s a vitéz Mekcsey
mindenek előtt
Dobó! – dicsfénye
Egy mégsem
elvesztett küzdelem,
a reménytelenség apoteózisa
és hit a reményben.

Persze Gárdonyié A bor
Az Isten rabjai és Ida regénye
és az éteri szerelem
Ábel és Eszter
és a nevetésre sarkalló Göre!
(Rég letűnt figurák köre)
És az ősmítosz,
mit a mai kor elhinni nem mer:
Attila, Zéta, Emőke –
s mögöttük rejtve, az író
a Láthatatlan ember!

Fecske Csaba

A Nagy Könyv

Egy regény margójára

Megérdemelte volna, hogy életem első könyve legyen. Más volt, legelső könyvélményem a *Tamás bátya kunyhója*. Szerzője: Harriett Beecher Stowe (1811–1896) amerikai író. Érzelgős amerikai történet a rabszolgotartás idejéből. Ezt édesanyám olvasta fel nekünk egy mélabús téli délutánon, télen, amikor a falusi ember ráér, télen, amikor már reggel este van, és a csöndnek teste van. Édesanyám hangja még mindig a fülemben, látom, ahogy a petróleumlámpa pislákoló fényénél lapozza a könyvet. Édesanyám, a többi parasztasszonnyal szemben nagyon szeretett olvasni, sokat olvasott, gyorsolvasó volt, egy fél nap alatt kiolvasott egy könyvet, rá igazán illett a kifejezés, hogy falta a könyveket, főleg a magyar klasszikusokat, legtöbbit Jókait, aki nekem is nagy kedvencem volt. Egy téli estén olvasta föl *A lőcsei fehér asszonyt*. Saját könyveink nem voltak, én hoztam a könyvtárból anyukának az olvasnivalót. Feri, a könyvtáros ismerte az ízlését. Még nem ismertem ugyan a betűket, de szívesen nézegettem a könyveket, a titokzatos betűket, olyan izgalommal, mint tudósok az egyiptomi hieroglifákat. Feri irodalmi ellenfelem volt iskolás koromban, csaknem öltre mentünk, hogy ki a nagyobb költő: Petőfi vagy Arany? Én Arany mellett kardoskodtam, verscímeikkel dobáltuk egymást, mi dőre fiúk. Tudni kellett volna, hogy mindkettőnknek igaza van. Most már tudom, de már késő, nem mondhatom el Ferinek.

Az első önállóan olvasott könyv Tatay Sándortól a *Kinizsi Pál*. Második voltam, lenyűgözött a Mátyás király korában élt nagyvázsonyi nagy erejű törökverő vitéz története. Rá akartam venni négy évvel idősebb bátyámat is, hogy olvassa el, nem fogja megbánni. Kár, hogy nem olvasta el, sokat veszített vele. A maga korában ismert és népszerű író, Tatay Sándor nevét vajon hányan ismerik ma? Nem tudom, miért szeretünk feledni, elhanyagolni értékeinket.

Kik voltak még Gárdonyi előtt, nem tudom már, de Verne és Cooper biztosan rajongtam értük, jobban szerettem a könyveiket, mint a fagyit, pedig az nagy szó. Ha megszólalt a vándorfagyis csengője valahol az úton, összefutott számban a nyál. Így futottak össze fejemben a Verne- és Cooper-hősök hogy meséljenek nekem.

„A patakban két gyermek fürdik: egy fiú meg egy leány.” Ez az egyszerű mondat belém vésődött, megmaradt, pedig nagyjából hatvannégy éve, hogy olvastam, nem takarták el, mint a guanó a rárakódott évek. Időtállónak bizonyult, azzá tette a mondatot követő sok-sok mondat, az izgalmas regény, az *Egri csillagok*. A Nagy

Könyv, az ország népe választotta annak néhány évvel ezelőtt a tévé szervezte játékbán. Én magam nagyon örültem ennek, szívem szerint való könyvet választottak honfitársaim, nyelvtársaim. Gyerekkorom nagy élményét. Amikor második unokám megtudta ezt, megkérdezte, megvan-e nekem ez a könyv. Szívesen kölcsönadtam neki. A betűkkel még csak barátkozó gyermek, aki az ujjával vezeti tekintetét a sorokon át, két hét alatt kiolvasta. Nagyon tetszett neki, aminek én természetesen örültem. Egy újabb olvasó a családban. Azóta már többször is elolvasta. Én talán négyszer. Utoljára akkor, amikor az unokám. Kíváncsi voltam, megőrizte-e izgalmát, frissességét számomra. Megőrizte, hiszen remekmű. Nagy Könyv. Írója nagy író, annak ellenére, hogy kicsinyíteni igyekeznek. Mi még tanultuk Gárdonyit az általánosban, ma már nem. Vagyis halálra ítélték. Pedig nagy életművet hozott létre. Nemcsak az *Egri csillagokat*. A *láthatatlan ember* is időtálló történelmi regény. Az *Isten rabjai* is említésre méltó, és sorolhatnám. Várkonyi Zoltán kongeniális filmet készített az *Egri csillagokból*, méltót a regényhez. Kérdésem hát, mi a baj Gárdonyival?

Gárdonyi életét áldozta főművére, de ebbe az életbe sok minden más is belefért. Rengeteg időt és energiát fordított a regény előkészületeire, az anyaggyűjtésre. A regényhez csatolt, az „A várvédő egri hősök névsora” kétszáznyolcvankilenc nevet tartalmaz, a többi feledésbe ment. Gondoljunk bele, milyen iszonyú nagy munka volt ez. Az író mindennek utána járt, semmit sem bízott a fantáziára, mindent precízen kibontott a régmúlt ködéből. Minden ízében hiteles történelmi regényt írt, nemcsak a történelmi kort idézte meg hitelesen, hanem az ostrom lefolyását is, szinte a helyszíni tudósítás hitelességével, mintha Gárdonyi maga is részt vett volna a vár védelmében. Valóságos minden mozzanat, minden mozdulat, kevés a fikció, de nem a valóságosság adja a regény izgalmát, hanem a mondatfűzés, a remek cselekményvezetés, ahogy a nyelv üllőjén izzó mesévé kalapálja a valóságot. Életem fontos részévé vált ez a könyv. NAGY KÖNYV.

Az én olvasatomban kettős befejezése van a regénynek. A dramaturgiai befejezés zárómondata: „Amint a két asszony ott térdelt egymással szemben, egyszer csak összepillantottak, s kezet nyújtottak egymásnak.” A tényleges befejezésben a falakba csapódott ágyúgolyókat számolják össze. „Hát ha azt nem számítjuk, ami még itt-ott a falakban van, öt híján tizenkétezer.” Az előbbi mondat a prózaköltőé, az utóbbi a precíz tudósítóé.

Gál Ildikó

Az én lámpásom: Gárdonyi

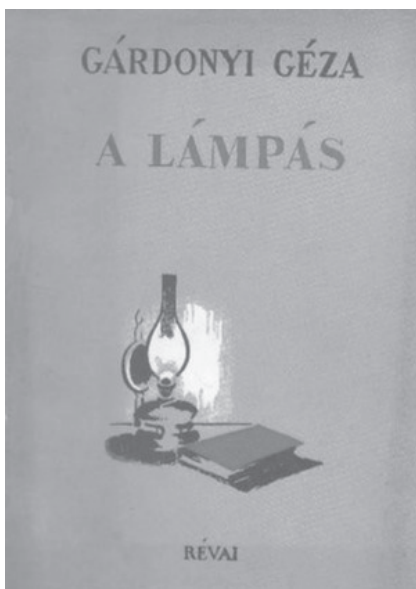
Valójában úgy kellene kezdenem ezt az írást, ahogyan a mesemondók szokták befejezni a történeteiket: „Aki nem hiszi, járjon utána”, mert sok dolog hihetetlennek tűnhet ebben a gyermekkori emlékeimet felidéző vallomásban, különösen a mai, „olvasásmentessé” váló világban.

A nyári szüneteket mindig, de legtöbbször a télieket is, nagyanyáméknál töltöttük, Jánoshidán. Ilyenkor a kicsik, vagyis a nálam két évvel fiatalabb húgom és iker unokaöcsém legszívesebben kinn játszottak az udvaron vagy még szívesebben az utcán, a ház előtti árokban vagy a ház hátuljánál kiszélesedő füves területen, mert ott a falubeli szomszéd gyerekek is csatlakozhattak hozzájuk. Kis húgom sokszor kapott szidást, mert tetőtől talpig maszatosan tért meg egy-egy átjátszott délután végén. Nem csoda, hisz nyáron, amikor a rekkenő hőségben kiszáradt a föld, egyik legkedveltebb játéka a fiúktól eltanult „durrantós” volt. Kis vödörben vizet hozott az utca végén álló ártézi kútról, beleöntötte a porból ügyesen kiformált mélyedésbe, majd jól összegyúrta, és kis gombócokat formált a sárból. Aztán egy gombócot felkapott, meglapogatta, egyik oldalát kicsit behorpasztotta, jó magasra felemelte, majd nagy lendülettel odavágta a földhöz. Akkorát szólta, hogy még az utca végében is összerezzenek az arra járók.

Azon a nyáron, amikor az elmesélendő eset történt, én már 9 és fél éves „nagylány” voltam, és egyáltalán nem szerettem ezeket a „pórias” játékokat. Szívesebben segítettem nagyanyámnak a konyhában vagy nagyapámnak a kertben vagy az állatok körül, mindaddig, míg egy nap fel nem fedeztem az olvasás örömét. Igaz, korábban is volt irodalmi élményben részem. Valójában már akkor, amikor én magam még nem tudtam olvasni, mivel nagyanyám, aki bármilyen tehetséges, eminens diák volt is, csak az elemi iskolát járhatta ki, maga is sokat olvasott, és sok-sok verset megtanított nekem kívülről, esténként pedig mese helyett rendszerint a *János vitézből* olvasott fel egy-egy éneket. Annak az olvasásnak az örömét fedeztem fel ezen a nyáron, amely már nem pusztán a technika elsajátításáról, nem csupán a betűk ügyes összeolvasásáról szól. Annak az olvasásnak az örömét, amely magával ragad, mint valami örvény, miközben megnyit az ember előtt egy új világot, amit az író benépesített különféle emberekkel, állatokkal, tárgyakkal, majd tájat, eseményeket rajzolt köréjük. Ami által érezni lehet azt az érzést, amit a szereplők éreznek, át lehet gondolni a gondolatot, amin töprengenek, és szinte látni lehet mindent, amit ők látnak. Ami a szavak mágikus erejével beindítja az olvasó képzelőerejét, átélő képességét, és végül arra készíti, hogy maga is állást foglaljon, hogy elfogadja valamely szereplő nézeteit, helyeselve vagy elutasítsa a

döntéseit. Tudom, úgy hangozhat, mintha a Gárdonyi-évforduló alkalmából találtam volna ki, de én bizony azon a nyáron Gárdonyi Géza *A lámpás* című kisregényének olvasása során felfedeztem az irodalom csodáját. Azt, amit Csokonai *A Magánossághoz* című elégiájában úgy fogalmaz meg, hogy a poéta „teremt új dolgokat / S a semmiből világokat”. Azt, amiről József Attila azt mondja: „hörpintek valódi világot, / habzó éggel a tetején.”

Hogy hogyan került Gárdonyi műve egy kilencéves kislány kezébe egy kis alföldi faluban a hatvanas évek legelején? Egyszerű a magyarázat. Nagyanyámék házában nem túl nagy, de értékes könyvekből álló gyűjtemény volt, főként azért, mert nagy-néném, aki akkor még a szüleivel lakott, tanítónő volt a falu általános iskolájában. A verseskötetek, Jókai számos regénye, Móra Ferenc írásai mellett Gárdonyi néhány könyve is ott sorakozott a könyves szekrényben. Arra már nem emlékszem pontosan, hogyan találtam rá a kis alakú és nem túl terjedelmes Gárdonyi-regényre. Valószínűleg a cím keltette fel az érdeklődésemet, de persze a lámpás szónak egyáltalán nem arra a jelentésére gondoltam akkor, mint amilyen tartalommal aztán a történet megtöltötte a címbeli fogalmat. Az ígéretes című könyvvel azután visszavonultam a ház úgynevezett hátsó szobájába, oda, amit – bár volt benne egy- két régi bútordarab – kamraként használtak nagyanyámék, mert ott tárolták egy nagy ládában a lisztet, kosarakban a hagymát, krumplit, és télire ide rakták a polcokra szépen sorban az almát, a befőttet, savanyúságokat, és persze nagyanyám féltett virágait, a Jézus könnyének nevezett fuksziákat. Gondoltam, itt nem zavarnak majd a gyerekek, és nem talál meg nagyanyám hívó szava sem, ha valami feladattal meg akar bízni, ami bizony gyakran megtörtént, hiszen mint legidősebb unokának, nekem kellett például felsöprögetni, felmosni a padlót, kenyérért menni a boltba, ha nagyapám nem volt otthon, vagy kannában vizet hozni az ártézi kútról. És így is lett! Mivel addigra már jól tudtam olvasni, egyvégtében el is olvastam az egész könyvet aznap délután. Arra is emlékszem, hogy milyen furcsa volt a történet végére érve visszatérni a valóságos világba. Attól kezdve az olvasás lett a kedvenc időtöltésem, és mindig azon igyekeztem, hogy az általa nyújtott, különleges, semmivel sem helyettesíthető élményt minél többször átéljem.

Ellentétben a később megismert Gárdonyi-regényekkel, amelyek közül például a soron következő *Egri csillagok*at legalább ötször-hatszor elolvastam egymás után, *A lámpást* azóta nem olvastam el újra, és megmondom őszintén, nehéz volt ellenállnom a kísértésnek, hogy most, ennek a visszaemlékezésnek a megírása előtt elővegyem, és kicsit hamiskodva úgy tegyek, mintha mindenre kristálytisztán emlékeznék. Így be kell vallanom, hogy ma már nem tudom felidézni se a főhős nevét, se a cselekmény részleteit, csak az maradt meg, hogy tanító volt, és nagyon sok bajjal, sorscsapással kellett megküzdenie, de ő kitartott, mert hitte, hogy a falu kis közösségének, és főleg a gyerekeknek olyan ő, mint egy lámpás a sötétben: a tudás fényével világít és mutatja az utat. Akkori naiv gyermeklelkemet ez az üzenet ragadta meg, olyannyira, hogy a pályaválasztáskor, tudat alatt persze, talán ez is befolyásolt. Úgyhogy most, halálának századik évfordulóján hálás szívvel köszönöm meg Gárdonyi Géának gyermek- és kamaszkorom legfontosabb olvasmányélményein túl – a sok akadály és nehézség ellenére – örömmel végigvitt, 40 évnyi tanári pályámat.

Herczeg István grafikája

Kaiser László

Középpontban Emberfia

Gárdonyi Géza emlékének

Csillagok közt csillag lett Ő;
remete és teljes égbolt,
egri fények kozmikusan
tompítanak minden tébolyt.

Hősök, gyerek, férfi, asszony,
halálba húzott tekintetes,
együtt-ethosz és magányok,
gyógyír sebre, mind hiteles.

Nem csak író, korszakos volt:
Egri várnak diadala
része csupán nagy egésznek,
középpontban Emberfia.

Herczeg István grafikája

Hegedűs Imre János

A lírikus Gárdonyi

„Még sose láttam vadrózsát. Hogy ezt a bokrot megpillantottam, megbűvölten állottam meg előtte. Ember nem járt a tájon. Csend volt körös-körüül. És én állottam bámulva. Először éreztem a poézis leheletét a szívemen, azt a gyönyört, azt a mámort, mikor a végtelen szép, az isteni érintése alatt valami édes borzongás futja át a lelket, s az ember nyílt szemmel álmodik.” (Gyermekkori emlékeim)

Gárdonyi költészetéről csak megszállott irodalomtörténészek tudnak, született is egy-két tanulmány, de a nagyközönség a regényírót ismeri, az *Egri csillagok* és más prózai remekművek szerzőjét tiszteli, szereti, becsüli.

A fenti idézet mégis azt a nagy vonzalmat, affinitást bizonyítja, amelyet Gárdonyi a költészet iránt érzett. Nincs szebb definíció: *„Először éreztem a poézis leheletét a szívemen...”*

És az sem fajsúlytalan tényező, hogy éppen egy vadrózsa bokor váltja ki lelkében a lírai áradást. Ősi szimbólum, a Biblia talán legszebb képe, metaforája, a láthatatlan Isten, Jahve égő csipkebokorba rejtőzve, abba burkolózva ad hírt önmagáról, égő csipkebokorban jelenik meg a transzcendens, a megfoghatatlan, a láthatatlan, mégis mindenható erő, hatalom.

S legyünk realisták, térjünk vissza a magyar irodalom bokrai közé, a székely unitárius püspök, Kriza János *Vadrózsák* címmel gyűjtötte össze a legszebb népdalokat, meséket, mondákat, közmondásokat. Ez a magyar folklórkutatás kútforrása.

Arany János *„örök kételynek”* nevezi az alkotó lelki dilemmáját. Ez a vajúdas, ez az alternatíva, ez a termékeny bizonytalankodás Gárdonyit is megéri. Próza vagy költészet?

Trópusok, verslábak, szép rímek, vagy méltósággal hömpölygő mondatok az értékesebbek?

Tolsztojnak című versében írja:

*„Azt mondd-e, hogy versnél szebb a próza?
A próza fű. A vers közötté rózsa.
A próza billegdélő házi kácsa:
csak úszni tud, bár oldalán a szárnya.
A vers csapongó énekes-madár:
A földről mindig a magasba száll.”*

És így tovább. A vers: napsugár, a vers a szív hárfa-éneke, és az utolsó sorban: „A vers örök, mint minden, ami égi!” Mégsem értékelte túl lírikus önmagát Gárdonyi. Fanyar humorral, malíciával gondolt vissza első versére:

„Az első versem rossz és hosszú volt,
s tőlem egy holdas éjt elrabolt.
De benne állt, hogy arca gyöngé rózsza,
haja arany, s a szeme kék írisz.”
(Legszebb versem)

Ebben a négy sorban benne van Gárdonyi lírájának eszenciája. Nem a cizellált formával, nem meghökkenítő képzettársításokkal hoz üzeneteket az olvasó számára, az szép, amit ő meglátott, a lány arca, a virágos rét, a holdas éjszaka, az ősz melankóliája, egy bogár, ami ablaka párkányára szállt, a titkokat őrző falu, a magányos tanya...

Van egy költeménye, amelyik József Attila istenes verseit juttatja eszünkbe. Ez a vers az *Ima*. Áhítata nem bigott, ellenkezőleg: lehozza a Mindenhatót a földre, komázik, éppen csak szerződés nem köt vele földi javakra:

„Mély tisztelettel nyújtom fel hozzád,
Felséges Isten, a kérvényemet:
Csupán egy kunyhót adj nekem, Uram,
Hová a szél is gyalog mehet.”

És, akárcsak József Attila, földi halandóvá varázsolja az ég urát, „göndör kis malacot” kér tőle, egy tarka tyúk is jó lesz, a borospince se maradjon ki a leltárból. És a líra ugyanúgy nem ismeri a lehetetlent, mint a népmesék, jöjjön hát az a millió Isten kasszájából, ami sose fogy el.

Nem szakad el a népi, a nemzeti iránytól, Arany keze nyomát érezzük sok strófáján, ő, a nyugodt, bölcs költő forgatott le verseiben minden kortárs gondolatot, a XIX. század második felének minden akarását, a nemzeti tudat lángját élesztette, honfíbuval emlékezett a dicső korra, negyvennyolcra, s annak végzetes kilobbanására.

Gárdonyi sem újító, megelégszik a hagyományos népi, nemzeti irodalom témaköreivel, természetimádatával, a férfi-nő kapcsolat szövődményes, de természetes voltának felmutatásával. Abban is Arany Jánost követi, hogy hosszabb verses alkotással próbálkozik, címe: *Ygazság a földön*.

Ő legendának nevezi, de inkább elbeszélő költemény. Írók, költők, gondolkodók, tudósok legősbibb álma, összekötni, összekapcsolni az eget a földdel. Létrehozni,

megépíteni azt a hidat, azt a hágcsót, amelyen közlekedni lehet a való világ és a transzcendens között.

Madách is ezt cselekedte, ezt valósította meg halhatatlan *Tragédiájában*, Tamási Áron a *Jégtörő Mátyásban*, Kosztolányi a *Hajnali részegségben*, Babits a *Jónás könyvében*.

Gárdonyi arkangyala azért jön a földre, mert felhallatszott oda a sérültek, a nyomorultak, a szegények jajkiáltása, sírása, panasza. Nyomorult koldussal, féllábú rokkanttal találkozik, a „*móri csatában*” szakította le térdből a lábát az ágyúgolyó. Kinek nem jutna eszébe Arany János több verse: *Koldus-ének*, *Rangos koldus*, *A honvéd özvegye?!*

Az igazságtevés elmarad. Gárdonyi valóban radikális. A földön a nyomort megszüntetni nem lehet. Az egyház főpapjai, a törvényszék korifeusai felháborodva utasítják el a mennyből leküldött arkangyalt. Sőt az égben sem emelkedett hangulatú bálon lejtenek a párok, nem vidám multság deríti föl az Atya arcát. Az égben tivornyáznak! És a földön akasszák az Ygazságot. Keserű korty ez a legenda, ez a poéma, de része a gazdag életműnek.

Ezek után kérdezhetjük: Költő volt Gárdonyi Géza? Nem. Nem volt költő. Rangos prózaíró volt. De a lírikus jelzőt nem tagadhatjuk meg tőle. Áthatotta a líra minden munkáját, az önéletrajzi visszaemlékezéseit, *A lámpás* című regényét, *Az én falum* novellagyűjteményét, a történelem különböző korszakait pásztázó regényeit, még a titkosírással készült naplóját is.

Mindezekből kimutatható a lírikus Gárdonyi, de az már egy másik dolgozat témája lenne.

Homa János

Találkozásaim Gárdonyi Gézával

Talán túl nagyképpen hangzik így, hogy *találkozásaim* Gárdonyi Gézával. Inkább úgy kellene írnom, hogy *ismerkedésem* Gárdonyival. Mégis úgy érzem, hogy ez az ismerkedés találkozás is volt mindannyiszor Gárdonyi szellemével.

Az ő faluja, az én falum

A történetet azzal kell kezdenem, hogy 1967 adventjén, 11 éves koromban, kis falum plébánosa egy könyvet adott mindennapos ministrálásomért. Nem ez volt az első kiadvány, amit kaptam tőle, hanem a *Római regék és mondák*.

Miután az atya meggyőződött arról, hogy elolvastam azt, hiszen a többiek beszámoltak neki, vagy inkább árulkodtak: én arról meséltem nekik, hogy Róma alapítóit egy nőstényfarkas nevelte fel, és ezt nem akarták elhinni.

Ezután gondolhatta úgy a plébános atya, hogy újabb kötetet ad kölcsön, Gárdonyi Géza *Az én falum* című novellafüzérét. Régi könyv volt. Valakik már előttem rongyosra olvasták.

Pár hét alatt „kiolvastam”. Ahogy mondani szokták: annyira tetszett, hogy nem tudtam letenni. Furcsállottam, hogy úgy voltak tálalva a történések, mintha az én falumban, Ináncson játszódódnának. Igaz, a hatvanas években már egyre kevesebb volt felénk a nádfedeles vagy a szalmatető, zsúpfedeles ház, de az emberek szakasztott úgy viselkedtek, ahogy azt Gárdonyi megírta. A derű és a jókedv ugyanúgy jelen volt novelláiban, mint a mi életünkben. A golyákat ugyanúgy vártuk, a macskákat ugyanúgy szerettük, a garabonciásokra ugyanúgy rácsodálkoztunk, mint Gárdonyi kötetében. Az összegomolyodó méhrajokba mi is gyakran belefeledkeztünk, mint a gondtalanság, a játék és a vidámság hírnökeibe. Az iskolában, a régi iskolánk épületében ugyanúgy vaskályhában pattogott az alig száraz fadarab, mint Gárdonyinál. S az iskolatársaim között is felfedezni véltem a novellákban megénekelt pisze orrú, tüskés hajú Tabi Jóskákat, az eminens tanuló, osztályban rendet tartó Istenes Imréket, a finom arcú Kovács Rozikat. Felnőttként is többször újraolvastam *Az én falumat*, hogy egy kicsit visszatérhessek gyerekkoromba, az én falumba.

A második Gárdonyi-mű hatodikos koromban az *Egri csillagok* volt. Nemcsak a fiúkhoz illő harcosabb fejezeteket, hanem a könyv egészét szerettem. Aztán középiskolás koromban történelmi regényeit, az *Isten rabjait* és *A láthatatlan embert* olvastam nagy érdeklődéssel.

TIBET = TI-tkos BET-űk

Történelemszakos tanári, népművelő diplomát szereztem, újságíróként dolgoztam hosszú évekig Egerben. Érdekes módon egyre inkább érdekelni kezdett Gárdonyi munkássága. Sokat olvastam Gárdonyitól és Gárdonyiról. Ez hozott össze dr. Korompai János Gárdonyi-kutatóval is, akivel több interjút készítettem a *Magyar Rádió*nak, a *Miskolci Stúdió*nak, a *Heves Megyei Népiújságnak*, a *Napnak*, a *Képes Extrának* és a *Hétvégi Extrának*. S mindig tudott újat mondani az „egri remetéről”.

Dr. Korompai Jánosról ma is csak a legnagyobb tisztelet és szeretet hangján tudok szólni. Megérdemli, hogy megemlékezzünk róla. Egerben született 1919. február elsején. Egerben végezte elemi, polgári és felsőkereskedelmi iskolai tanulmányait, majd elvégezte a Közgazdaságtudományi Egyetemet, 1944-ben doktorált. 1938-tól 1945 elejéig Budapesten dolgozott külkereskedőként, 1945 márciusában hazatért Egerbe, ahol városi főjegyző, helyettes polgármester, 1948-tól pedig polgármester lett. 1949-ben egy nagykereskedelmi vállalat főkönyvelője volt. 1945 januárjától a Szociáldemokrata Párt városi, majd megyei elnöke. Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatti tevékenységéért 1957-ben 8 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után előbb segédmunkás, majd nyugdíjba vonulásáig, 1979-ig a Dobó István Vármúzeum tudományos főmunkatársa volt. Gárdonyi Géza életének és munkásságának vizsgálatával foglalkozott. Kutatási eredményeiből több publikációja jelent meg. Nevéhez fűződik egy olyan kutatás megszervezése, amely Gárdonyi titkosírással írt feljegyzéseinek megfejtésére irányult. Korompai doktor a rendszerváltáskor aktívan vett részt a Szociáldemokrata Párt újjászervezésében. Élete küzdelmes, tiszteletre méltó volt. Egerben hunyt el 1996. január 15-én.

Gárdonyi titkosírásáról 1990-ben készítettem vele interjút, amely a *Képes Extrában* jelent meg, *TIBET = TI-tkos BET-űk* címmel.

Tőle tudtam, hogy Gárdonyi 1906 és 1922 között vezette naplóját titkosírással. Gárdonyi nemcsak sokkal játékosabb volt az átlagosnál, de alaptulajdonságaként említhetjük a rejtőzés óhaját is. Valami félelem élt benne amiatt, hogy gondolatait időnek előtte megismerik idegenek, kívülállók. Amikor az újságírói pályát abbahagyta, s íróként kezdett nevet szerezni, már határozottan félt attól, hogy valaki „ellopja”, felhasználja a gondolatait, fogalmazványait. Titkosírása egyetlen létező írásmódra sem emlékeztet. Ismerte a gyorsírást, sőt az emberi agy egyik legszellemesebb találmányának tartotta, hogy a leegyszerűsített vonalak visszaadják a gondolatokat. Az emberiség történetében előfordult írásjeleket tanulmányozta, mert neki olyan kellett, amit csak ő ismer. Az, hogy más nem tudta elolvasni gondolatait, igen nagy lélektani előnyt jelentett számára. Célkitűzése volt, hogy minél nehezebben lehessen megfejteni, amit leírt. Sőt azt gondolta, olyat talált ki, amit soha nem tudnak megfejteni. Aztán 1906 áprilisában kialakította a titkosírás módját, de a kódokat nem

árulta el senkinek sem. Egyszer a barátai – amikor Gárdonyi lement a pincébe borért – felfedezték asztalán a füzetet. Kérdezték: „Kínaira fordították az írásodat?” Ő rájuk hagyta: „Nem kínai az, tibeti.” Tibeti írásként emlegette haláláig a titkosírást.

A tibeti szó sokáig piszkált engem – mondta dr. Korompai János –, az a magyarázat is felmerült bennem: TIBET a TI-tkos BET-űk rövidítése. Hiszen Gárdonyi életének egy szakaszában Tibet és a buddhizmus komoly szerepet töltött be. Tibet számára a világ tetejét jelentette, ahol legteltesebb a világosság, legtisztább a levegő.

Gárdonyi titkosírását 1969-ben fejtették meg. Gyürk Ottó honvéd alezredes a számjegyrendszert, Gilicze Gábor pécsi egyetemista a betűrendszert. Azóta átírták a titkos naplót. Hogy milyen rejtélyekről került le a lepel? A hangok előfordulásának megfelelően rendkívül egyszerű jeleket használt, így sokkal gyorsabban lehetett írni. Például a magyar nyelvben oly gyakran előforduló *e* betű egy rövid, fekvő vonalacska. Kétszer egymás mellett *é-t* jelent. Az *i* egyetlen pont. Tehát kicsiny grafikai jeleket használt a 44 betű helyett. Minden betű megfelelő alakot kapott, ahogy az írásjelek is, a ponttól az idézőjelig. Viszont az idők során fejlődött az írásmódja. Ha egyszerűbbet talált, ezzel helyettesítette az addigit. Ilyen a *d* és az *i* betűvel fordult elő.

Az ötvenes években úgy tartották, hogy a titkosírás egy beteg ember agyának terméke: zavaros, értelmetlen dolog. Az anyagok legnagyobb része olyan feljegyzés, amely az írás mesterségével foglalkozik. Őt füzet őrizi azt, hogy az író szerint miként lehet szépen, hatásosan, értékeset írni. Ezeket a gondolatokat „*Mesterkönyv*” címszó alatt gyűjtötte. 1918-ban leírta: „Mától nem írhatok rosszat. Minden, amit leírok, már csak jó lehet. Megismertem minden fogását a mesterségemnek.” A másik terjedelmes feljegyzésfajta a napló. Ebben személyes életét, korát s az I. világháborút írta meg. Ezen túl volt egy érdekes naplófajta is: a természet-kalendárium. Feljegyezte még azt is, hogy mikor érett az első cseresznye, mikor kelt ki az első kiscsibe. S végül szólni kell filozófiai jegyzeteiről is. Egy ilyen kötet címe: *Ópiumcseppek*, melyben a legemberibb gondolatokat fejtegeti. S ami csodálatos: gátlás nélkül írja le emberi belső rezdüléseit. Tehette, hiszen biztos volt benne, hogy évtizedekig nem derítik ki a titkosírás kódjait.

A kódokat tehát megfejtették. Ez lehetőséget adott a titkosírással készült napló átírására.

Egy emlékév emlékei

A következő találkozásom Gárdonyival 2013-ban, születésének 150. évfordulóján volt. A sors úgy hozta, hogy a kulturális államtitkár engem bízott meg az emlékév koordinálásával. Több mint száz programmal emlékeztünk az „egri remetére”, a rendezvények megszervezésében Eger mellett Gárdony és a Petőfi Irodalmi Múzeum is részt vett. Az év jelmondata ez volt: „*Tollal a csillagokig*”. A Gárdo-

nyi-emlékévé az országos megnyitó ünnepséggel 2013. április 27-én Budapesten, a Petőfi Irodalmi Múzeumban vette kezdetét.

Kezdeményezésemre meghirdették a Gárdonyi Géza Vers- és Prózamondó-versenyt, melyre szinte az ország egész területéről érkeztek diákok. A döntőt az egri Gárdonyi Géza Ciszterci Gimnáziumban rendeztük meg. 21 olyan magyarországi település létezik, ahol megfordult Gárdonyi Géza családja, ezeket a helységeket is igyekeztünk bekapcsolni az emlékévébe. Irodalomtörténészek, írók részvételével tanácskozásnak adott helyet az Eszterházy Károly Főiskola. Az egri székhelyű Szent István Rádió vállalta, hogy Gárdonyi néhány legnépszerűbb novelláját ismert emberek olvassák fel a rádió műsora keretében. Az emlékévében Gárdonyi két utolsó levelét árverésen szerezte meg a város. Az Egri Kulturális és Művészeti Központ Forrás Diákszínpada Kalapács Józseffel, Herczeg Flórával, Radvánszki Szabolccsal, Káli Gergővel, Balogh Andrással és a Vitézljő Oskolásokkal kiegészülve bemutatta Zalán Tibor – Huzella Péter *Eger kis csillagai* című musicaljét. A Magyar Televízióban leadták az író műveiből készített filmeket, és talán az emlékévé egyik legjelentősebb megnyilvánulásaként kell említenem, hogy a Kossuth Kiadó a kulturális tárca támogatásával 18 kötetben megjelentette Gárdonyi valamennyi jelentősebb művét. *Az én falumat* is.

Utószó

Hát így vált kerekké az én Gárdonyival történt három nagy „találkozásom”.

Talán még annyit érdemes hozzátenni, hogy 1979-től, huszonhárom éves korom óta újságíróként dolgoztam. Nyugdíjasként még a mai napig is írok és szerkesztem az Egri Főegyházmegye által kiadott *Egyházmegyei Hírek* című kiadványt. Újságírói, szerkesztői pályámra is meghatározó erővel hatottak Gárdonyi művei, stílusa. Ahogy a nyelvészek több helyen is megírták: Gárdonyi egyik legjellemzőbb írói védjegye a nyelvezete, illetve annak sajátos kettőssége. Szóhasználat a letisztult és puritán, műveit mégis egyedi kifejező- és ábrázolóerő jellemzi. A természetből vett hasonlatok alkalmazásával, pár vonással is találó szóképeket alkotott, képes volt bonyolultabb összefüggéseket és gondolatokat is egyszerű mondatok segítségével megfogalmazni.

Az én falum első sorától kezdve minden elolvasott művében ezek fogtak meg a legjobban. Így kerültem egyre közelebb Gárdonyi szelleméhez.

Káliz Sajtos József

Búcsú szeretteimtől

Gárdonyi utolsó óráján

Szerelmetes jó anyám,
még egyszer nézz reám:
utolsó fiad útra kész.
Tudom, fáj a búcsú,
de Isten ott lesz veled,
s letörli könnyedet.

*

Hadd szólak még
drága fiaimhoz:
sosem tudjuk bizton,
a holnap majd mit hoz:
a sas már itt kering,
hogy lelkem elragadja...
Az égre nézzetek föl:
én veletek leszek
örömben s a bajban.

*

Most tőled búcsúzom
édes kicsi Mila:
vigyázz öreg társad
rekedt szavaira.
A lelkem tüze lohad,
testem erőtelen...
Te vagy az egyetlen,
ki megmaradt nekem.

Ölelj át kedvesem,
szorítsál magadhoz.
Az Úr – most már érzem –
mély álomba ringat.
Vidd magaddal, Mila
boldog napjainkat...

Tudom, Te minden nap
fogsz majd gondolni rám...
Így mi együtt leszünk
örökkéig, Milám!

Jámbor Ildikó

A lélekábrázolás eszköze...

Beszélgetés Hubert Ildikóval Gárdonyi Géza és a zene kapcsolatáról

„Ahol megakadt a lélekábrázolásban, ott a zenét hívta segítségül Gárdonyi Géza” – állítja Hubert Ildikó irodalomtörténész, az ELTE TFK nyugalmazott tanára, aki nemrégiben a szőlősgyöröki konferencián Gárdonyi *Az én falum* kötetében megjelenő zenei utalásokról tartott előadást. Gárdonyi (Ziegler) Géza, aki annak idején kántortanítói végzettséget is szerzett, maga is kitűnő hegedűjátékos volt, s nemcsak hogy muzsikált, nótákat szerzett, egyházi éneket írt, hanem elbeszéléseiben is fontos szerephez juttatta a zenét. Sokszor teremtett általa hangulati atmoszférát, vagy szereplőt jellemzett általa.

– **Elsősorban Gárdonyi prózai műveiből próbáltad visszafejteni az író prózájából a megszólaló, vagy utalásként jelen lévő népdalt vagy egyházi éneket.**

– Látom, azt, hogy Gárdonyinak szinte nincsen olyan prózai műve, ahol ne utalna valamilyen dallamra, hangszerjátékra, olykor tánusra is. Az az érdekes, hogy ő, amikor már kevésnek érezte a szavak erejével kifejezni a lélek mélységeit, akkor segítségül hívta a zene sejtéseit. A szóval ki nem mondhatót. Zenei utalásai nem csak öncélú, hangulatfestő szerepet töltenek be írásaiban, hanem – szöveges énekek esetén – azok is hordoznak egy jelentésréteget, megerősítve ezzel az elbeszélést. Gárdonyi nagyon sokszor idéz vallási éneket, melyet a faluban mindenki ismert, s annak összes versszakával énekelt. Ezeket az egyházi énekeket a kántorkönyvek (tájegységenként változva) tartalmazták. Sajnos, legtöbb helyen nem őrizték meg őket, így olykor csak címükben, s nem versvariációikban maradtak fenn. Gárdonyi olvasói még követni tudták a zene szakrális üzenetét, amely összefonódott az epikus elbeszéléssel.

– **Igen, az előadásodból tudom, hogy a *Haragosok*, *Az én falum* elbeszélései, az *Adj Isten Biri*, a *Virágok és bogarak* című művekben konkrét utalások vannak ezekre a szövegekre, az *Egy dal története* pedig konkrétan erről szól.**

– A mai olvasó memoriter emlékezetéből kiestek ezeknek az énekeknek a szövegei, így az a gondolatpárhuzam, amelyet Gárdonyi finoman felidézett olvasójában, zenei és elbeszélés szöveg között, mára eltűnt, kikopott.

– **A Gárdonyi-művekben hangszeres utalások is vannak: furulya, cimbalom, hegedű szinte minden családban volt a XIX. században. S mint kántortanító, Gárdonyi harmóniumon is játszott, és köztudott, hogy szépen hegedült...**

– A furulya szerepel a legtöbbször, mint népi hangszer. Pásztorok, sőt gyerekek által is faragott falusi játékokban használt hangszer volt. Ma már nem egyértelmű, hogy fiataljaink tudnak furulyázni, ami a népiskolában még természetes volt. A hangszer nagyon sok elbeszélés szereplőjének kezében megjelenik. Egy példa a sok közül: a *Ki ki a párjával* elbeszélésben a juhász, az öreg Áron a temetőben valamennyi halottjának furulyán eljátssza a nótáját. Gárdonyi póztmentesen, de mégis bensőségesen jellemzi a szavakhoz nem szokott ember érzelmi kötődését a falu világához.

– **Ismerjük Gárdonyi *Fel nagy öröme...* kezdetű karácsonyi énekét, amelyet ünnepkor itt Egerben el is éneklünk. Köztudott az is, hogy írt nótákat. Dankó Pistához, a kor elismert nótaszerzőjéhez pedig személyes barátság fűzte.**

– Abban az időben, amikor Gárdonyi alkotott, nem minősítették a különböző zenei műfajokat. Még az operett sem volt kiközösítve, és nem tettek megjegyzéseket a nótákra sem. Tudunk arról, hogy az író Dankó Pista kérésére maga is írt nótaszövegeket. Én ezzel a témakörrel, Dankó Pista-barátsággal nem foglalkoztam, de tanulmányokban olvashatunk erről. Úgy tudom, Cs. Varga István irodalomtörténész tanár úr, a legutóbbi egeri zenei eseményen kitért minderre.

– **Ismert az az epizód, hogy Dankó Pista halálakor Gárdonyi leszedte a húrokat a tőle kapott hangszerről, és elküldte azokat a hagyaték őrzőinek, azzal a jelmonddal, hogy ezeken a húrokon, amit oly gyönyörűen szólaltatott meg Dankó, más ne játsszon többé.**

– Mindenképpen meg kell említeni, Gárdonyi zenéjéről írt tanulmányok közül Barsi Ernő könyvét, *A muzsikáló Gárdonyi Géza* címűt. A kötet 2003-ban jelent meg, Győrben adta ki a Magyar Kultúra Kiadó. Eligazítást adhat a kántortanító zenei képzettségéről, tájékozottságának mélységéről Sára Sándor filmje is, *A néptanító*. A kántortanítói végzettséget igazoló oklevelet nem adták ki Gárdonyi korában sem felszínes szakmaiságra. Talán ezért sem csodálkozhatunk azon az író tulajdonában lévő klasszikus zenei kotta-anyagon, amelyet az egeri Gárdonyi Géza Múzeum őriz, és amelynek szakmai feldolgozása még várat magára. Talán az egeri egyetem egy leendő zenei doktoranduszának szakmai figyelmére várva...?

Kégl Ildikó

egy csillagok

annyi csillag van
eger felett az égen
közben meg csak egy
ami nem is csillag
igazi blockbuster
forgatni lehet mint
a filmet a könyvet vagy
a történelmi atlaszt
kiolvasni belőle
különféle diadalokat
meg szokásokat pölő
ezerötszázötvenkettőt
vármegetartó időket
kétezerötöt
könyvmegtartó időket
mennyi analógia
a fészbuk lett az új
oszmán birodalom
próbál rést ütni
vár falon sejt falon
de azért erős vár
a mi csillagunk

Kárpáti János

Emléksorok Gárdonyi Gézaról

*Szeretett arcok a múltból, mikor felmerülnek, gondolataim
ma is körbesimogatják őket...*

Gondolatban, ilyen szorongó szeretettel tartom elmúló, gyöngé kezét Gárdonyi Gézaé, mellyel egykor azt a tollat fogta, s leheletfinom jellemrajzait formálta. Mint amikor az apa támogatja első lépéseit gyermekének, Gárdonyi is úgy engedte útjára írásainak fő- és mellékalakjait. Ahogy az egri Megyeháza vaskapuján a Fazola testvérek, Henrik és Lénárd pörölye alatt az izzó vas engedelmesen szőlőindává hajlott, úgy bánt Ő a magyar szavakkal, megszelídítve a szilaj gondolatokat.

Egri gyermekként én is a nagy meseszövő művein keresztül ismertem meg az irodalmat, melyet legkorábban, Édesanyám esti altatójaként, feloldva kaptam. Észlelésem kezdetén, szinte minden könyvet egyszerre szerettem volna elolvasni, így Gárdonyit is sokkal korábban, mint azt esetleg kellett volna. Mégis örülök, hogy így történt, magasra került a lécz, volt kihez mérni az írókat. Amiért most, jócskán túlhaladva a Gárdonyinak jutott szűk földi létet, Rá emlékezve én is elgondolkodom, talán azért történhet, mert életem során többször újraolvastam, sőt újraálmodtam Gárdonyi egyes műveit. Okát akkor nem tudtam, ma úgy vélekedem, talán azért, mert a suhanó, múltó évek mellett írásai újra és újra életerőt, a fiatalság lelki elixírjét kölcsönözték nekem. Mert Gárdonyi elsősorban arra tanít, életünk során a legfontosabb, hogy a gyermeki ifjúság lelki tisztasága megmaradjon bennünk.

Az egri vár műemlékvédelmi régészeti kutatásai közepette, évtizedeken át valamilyen módon mindig éreztem Gárdonyi közelségét, hisz egyik legjelentősebb műve, az *Egri csillagok* helyszínén vallattuk a múltat. Másrészt végső, egri vári nyughelye mellett nemcsak számtalanszor elhaladtam, de gyakran megállásra is késztetett. S nem utolsósorban sok-sok hétvégén a látogatóknak – miközben bemutatam a várat – a sírja mellett méltathattam Gárdonyi Gézát, az író, és nagy hősi eposzát. E helyről minden látható, amit az író szeretett: a város, benne a Líceum, ahol egri tanulmányait folytatta, alkotó otthona, ahol negyedszázadon át elmélyülten dolgozott művein, s kedves várának megviselt falai, melyek ma is óvón körülölelik sírját.

Talán mondhatom, e hármas kötődés során egy különleges, lelki kapcsolat szövődött közöttünk.

Az első komoly kihívással akkor szembesültem, amikor a régészeti feltárások során felvetődött a kérdés, milyen volt az a helyszín, amelyben Gárdonyi tanulmányozhatta a várat, majd hozzákezdett a kötet megírásához. Hogyan látta az író

ugyanezt a várat 100-120 évvel ezelőtt, mely a török ostrom kezdetekor még ép állapotban volt?

Amikor a fiatal, 34 éves Gárdonyi 1897 februárjában az egri vár mögötti lakóházába költözött, a ház egyrészt a település szélét jelentette, másrészt a nagy kiterjedésű objektum szinte eltakarta a város jelentősebb építményeit az író szeme elől, hiszen csak az északi városnegyed apró házaira tekinthetett le. A vár pedig ekkor siralmas állapotban volt. A keleti felét még 1702-ben elpusztították, módszeresen felrobbantották az itt állomásozó, osztrák császári csapatok, később, a megmaradt nyugati várrész egyik hányadát a hadsereg uralta, a másikat még megtartotta az egyház. Gárdonyi ideköltözése előtt, a laktanyának használt várrészben Balogh János (1848–1910) magyar királyi főhadnagy, egy rendkívüli katona teljesített szolgálatot, aki leírása szerint 1876 óta kutatta az egri vár titkait, főleg a föld alatti „alagutak, tévelyek” érdekelték. Balogh János kutatásait összegző könyve 1881-ben jelent meg *Egervár története* címmel.¹ Maga a kötet ízes magyarsággal, hittel, és nagy hazaszeretettel íródott, ezért figyelmébe ajánlom e különleges helytörténeti művet mindenkinek.

Az író és az akkor ugyan már másutt állomásozó katonatiszt ismeretségét, a közös szenvedély, az egri vár iránti érdeklődés alapozta meg. Balogh könyvének a kassai Hegedűs hadnagyról és a ciszternáról szóló történeti szálát Gárdonyi, mint megrázó, sorsfordító eseményt domborította ki regényében. Ahogyan annak idején írtam, nagyobb föld alatti alagutak bejárására Gárdonyi – gyenge fizikumú lévén – nem valószínű, hogy vállalkozhatott, de a könnyebben megközelíthető szakaszokat biztosan megnézte. Regényének egyik legizgalmasabb fejezete is ezekben az „alagutaknak” nevezett, föld alatti járatokban játszódik. A vajt járatok egy része valóban létezett 1552-ben, míg kőből készült többségük Ottavio Baldigara itáliai építész 1572–1584 közötti erődépítése nyomán jött létre.² (Gárdonyi azonban regénye írásának idején erről még nem tudhatott, mivel feltárásuk csak 1925-ben kezdődött meg – talán éppen műve nagy sikerének köszönhetően – Lénárt János vezetésével, majd a háború után folytatódott tovább az Országos Műemléki Felügyelőség kerekein belül (1957–1989) Kozák Károly régész irányításával.)

Balogh János 1881-es könyvének leírásai mutatják tehát azt a vári állapotot, amelyet Gárdonyi Géza is szemlélhetett, amikor a várat először megtekintette. Később, régészeti kutatásunk idején, *Csiffáry Gergely* közölte le a levéltárban megtalált eredeti, 1892-ben készült váralaprajzot, mely megközelítőleg valóságként ábrázolja a Balogh János és Gárdonyi Géza idejében lévő vári állapotokat.³

¹ Balogh János 1881: *Egervár története*. Szolcsányi Gyula bizománya, Eger. (Hasonmás kiadása 2011-ben jelent meg a Históriaantik Könyvesház kiadásában.)

² Kárpáti János 2004, 2016: *Az egri vár „titkos” föld alatti világa*. Motívum Kiadó, Eger, 30–31.

³ Csiffáry Gergely 1977: *Adatok az egri várlaktanya XIX. sz. végi történetéhez*. In: *EVH* 13–14.,

A kutatók számára az egri vár történeti idővonala rendkívül hosszú, s ebben csak egy rövid szelet az 1552-es nevezetes, első török ostrom. Az egri püspöki kővár 1248-tól⁴ folyamatosan épült, bővült, olyannyira, hogy még a törökök is – a 91 éves megszállás ideje alatt – építettek hozzá. Építési idővonala napjainkig követhető. Kutatástörténete is rendkívül érdekes a mai olvasó számára, melyben Tinódi és Gárdonyi igen előkelő helyet foglal el.⁵ Ugyancsak nagyon izgalmas a közvetlenül az ostrom előtt – rövid idő alatt, 1548–1551 között – a Dobó István utasítására emelt Dobó-bástya története.⁶

Tudjuk, vannak előzményei az egri török támadásnak, hiszen az 1552-es hadjárat alkalmával először elesik Temesvár, Lippa, majd Drégely, végül Szolnok is, és ezt követően érkezik a török Eger alá. Gárdonyi regényében az 1552-es ostrom megelevenedik, a „38 nap a pokolban”, élethalál harccá alakul, melyben 2000 végsőkig elszánt, különböző jellemű ember Dobó István vasmarkában hőssé magasztosul, és szembe mer szállni a 100 000 fős túlerővel. A törökök végül feladják az értelmetlen harcot és elvonulnak. Tinódinál olvashatjuk, hogy a törökök úgy vélték, a vár elfoglalása Allah rendelése szerint más időkre lett szánva.

Igaz, Gárdonyit már Tinódi Sebestyén megelőzte, amikor 1553 telén Egerbe érkezve a túlélőket az ostrom után személyesen kifaggatta, majd 1553–1554-ben kiadta az egri ostrom históriájának hosszabb és rövidebb változatát. Tinódi megénekelt költeménye példamutatásra buzdító, valóság-hű haditudósítói híradás arról, hogy összefogással, nagy bátorsággal, hazaszeretettel meg lehet állítani az ellenséget. Gárdonyi – a történeti hitelességhez ragaszkodva – regényének kulcsfontosságú fejezetét, az egri ostromot Tinódi rendkívül pontos haditudósítása nyomán írta meg.

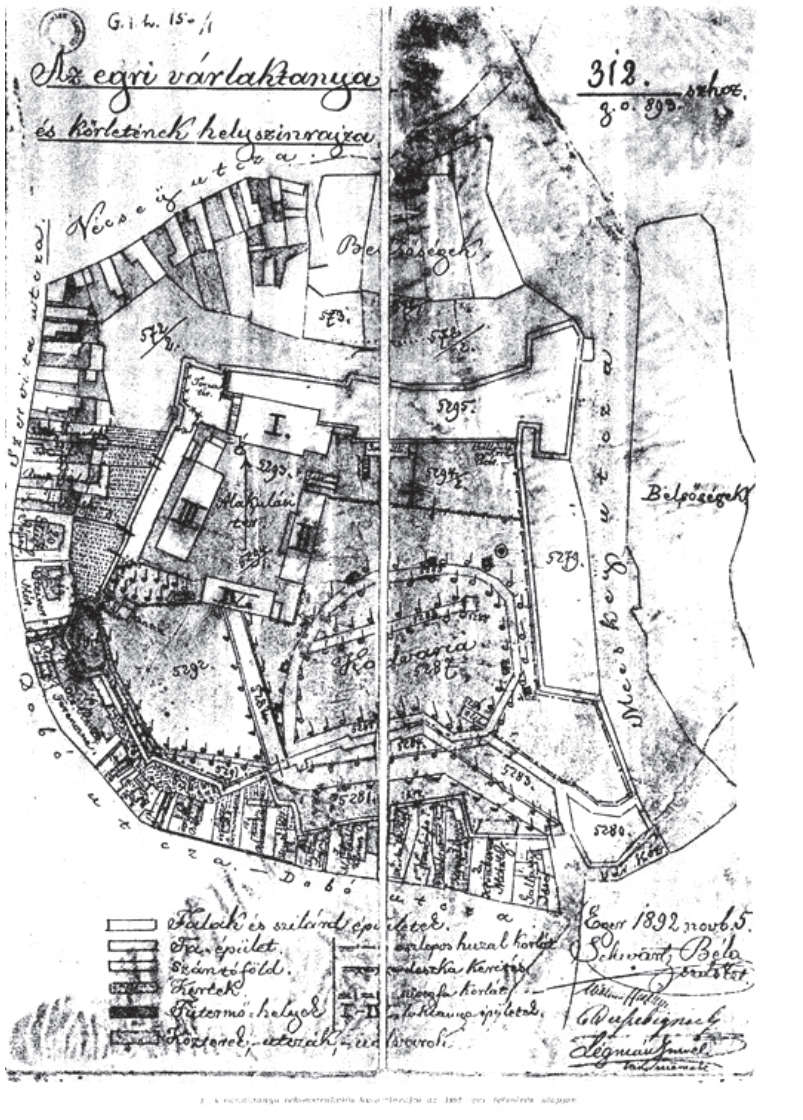
Gárdonyinak azonban sokkal nehezebb feladat jutott, mint a kortársnak: neki több száz év távolából kellett jó érzéssel és a számára elérhető forrásanyagok alapos tanulmányozásával feltárni a korabeli viszonyokat. A regény eredetileg Bornemissza Gergely élettörténetének indult, majd kiteljesedett, s egy történelmi körkép kerekedett belőle. Körkép – e műfaj Gárdonyi életében többször is feltűnik, először a Jókai-házban, ahol figyelemmel kísérhette, Jókai veje, Feszty Árpád nagyszabású *Honfoglalás* körképének születését, s melynek hatására maga is kísérletet tett, hogy Dante *Poklának* bemutatásával saját *Pokol* körképét is megfogalmazza.

Dobó István Vármúzeum, Eger, 76–81.

⁴ Kárpáti János 2010, 2016: *Az egri püspökvár*. Motívum Kiadó, Eger.

⁵ Kárpáti János 2014: *Az egri vár kutatásának története*. In: Örökségünk védelme és jövője. *Agria, Dobó István Vármúzeum Kiadványa* 1. szám, Eger, 16–25.

⁶ Kárpáti János 2016: *A Dobó-bástya elpusztulásának valódi okai*. In: Örökségünk védelme és jövője. *Agria, Dobó István Vármúzeum Kiadványa* 2. szám, 42–63.

Az egri várlaktanya 1892-es térképe Balogh János korából⁷

Am az átütő sikert az írás eszközeivel érte el Gárdonyi. Regénye magán viseli a történelmi körkép minden vonását. Amint a színház, a színpad hátterét kitöltő

⁷ Lénárt Andor 1981: Az egri vár százéves térképe. In: *Agria XVIII.*, Dobó István Vármúzeum, Eger, 101., 1. fig.

díszletet, úgy alkalmazza körképként az időt. Az idő pedig Magyarország török kora, a három nagy dátum: 1526–1541–1552 eseményei feszülnek hát a körkép háttérében, s az előtérben, ahogy a színészek vagy bábszínházban a bábok, mozognak a kis szereplők, Gárdonyi alakjai, akik aztán felnőve a feladathoz, nagyokká, hőökké válnak az adott időben. S az említett előtérben a szereplők lelkében kinyíló szeretet, szerelem és a haza iránti elkötelezettség egybefonódása gyönyörű megformálásának lehetünk tanúi.

A regénynek van egy „látszólagos mellékszála”, mely a török világ valódi árnyoldalát volt hivatva feltárni. Az 1541-es évhez kapcsolódó történet rávilágít az ellenség kétarcúságára. A törököt behívják a trónörökös megkoronázására, de az csellet elfoglalja Buda várát, majd kirabolja a kincses Budát, rabláncra fűzi Török Bálintot és Majláth Istvánt, s isztambuli rabságba hurcolja őket. Kalandos szál a kiszabadításukra tett sikertelen kísérlet Isztambulban, ez is jelzésértékű, hogy bármit is ígér a török, nem szabad neki hinni. Ugyanakkor Gárdonyi, a kettős identitású Habsburg Ferdinánd-párti Dobó István, de igaz magyar hazafi bemutatásával, finom jellemrajzával, a török kor magyar megosztottságát, az ország kettéosztottságát is pontosan érzékelteti. Rámutat, Dobó hogyan ábrándul ki az osztrák császárhoz vetett bizalmából, mivel nem érkezik meg a császár által megígért felmentő sereg. Ezért, az ostrom után lemondva tisztségéről, Erdélybe távozik. Gárdonyi Géza megérteti az olvasóval, hogy Ferdinándnak sem szabad hinni, tudja, s közvetíti, hogy a magyar csak Istenben, és saját magában bízhat. A regény e fontos mondanivalójával a szerző saját korának üzen, ...de ezt minden korban a magyar összefogásra való felszólításként értelmezhetjük. Nem véletlen tehát az sem, hogy műve a Millennium megünneplésének szellemi mámora nyomán, a századfordulóra készült el.

Gárdonyi oly örökbecsű regényt alkotott Eger számára, melyhez fogható jelvény, jelkép azóta sem született. Noha a Földön, sajnos a sors számtalan háborút, csatát hozott a világra, de csak keveset ismerünk részletesen, mert egy ilyen nagy formátumú író kell ahhoz, hogy a névtelen, de jeles hősök önfeláldozó tetteit az utókornak is érzékletesen átnyújthassa. Noha a korabeli élet írta ezt a „hétköznapi háborús történetet”, de az Gárdonyi lelkéből sarjadt, s vált igazi, nagy jelentőségű hőskölteleménnyé, a magyar hazaszeretet regényévé.

Látogatásuk kapcsán, az ideérkező turisták közül sokan feltették már a kérdést, milyen volt az egri vár Dobóék korában?

Ásatásaink során, a 16. század közepén, az 1552-es ostrom idejéből származó járósínek feltárása és megismerése alkalmával szembesülhettünk azzal, hogy a kibontott területek őrzik Dobó István és sorstársai rég elporladt lábnyomait...

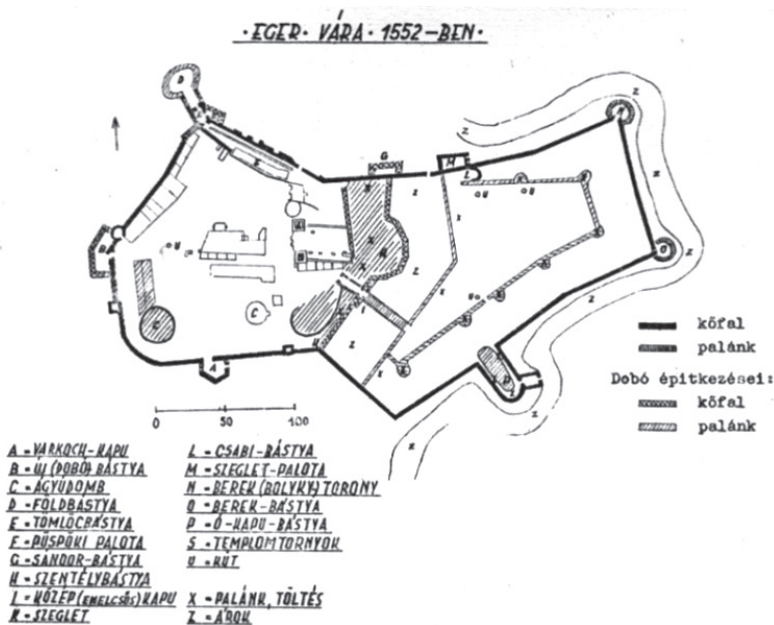
A kérdésre konkrét választ adva azt is hozzátehetjük, hogy amint Tinódi megelőzte írásával Gárdonyi Gézát, minket is megelőztek a korábbi kutatók, a két vi-

lágháború közötti nemzedék jeles képviselői: *Pataki Vidor* és kortársai már térképen rögzítették a Dobó-kori egri vár formáját, mi később csupán pontosítottunk, finomítottunk az akkor kialakított alaprajzon.⁸

Sokáig a régészeti kutatás nyomán kialakult összkép, a lehullott kövek, a térdig érő romok maradványai, s az omladozó várfalak beszéltek a török pusztítást, s az osztrák robbantásokat túlélte vár dicső napjairól. Az utóbbi évek látványos helyreállításai segítik a látogató képzeletét, s élményszerűbbé teszik a terület megismerését.

Gárdonyi azonban csodálatosan fogalmaz, „*a vár ereje nem a kövekben vagy, hanem a védők lelkében...*”, így tekintünk az egri vár romjaira!

Egy egri várban felelősséggel kalauzoló túravezető jelmondata is csak ez lehet, rámutatni a megmaradt romokra, a részleges helyreállításokra, mint valóságra, de ugyanakkor minél többet idézni Tinódi versoraiból és Gárdonyi regényének gyönyörű leírásaiból. Ezáltal elevenednek meg a kövek, és telnek meg az egykori eseményekkel és hősökkel a terek.

Az egri vár állapota 1552-ben, *Pataki Vidor* nyomán
(Ócsvár Géza eredeti rajza, 1933.)

⁸ Pataki Vidor 1934: *Az egri vár élete*. In: *A Ciszterci Rend Egri Szent Bernát Gimnázium Értesítője az 1933-34-es évről*. Érseki Lyceumi Könyvnyomda, Eger, 7–74.

Saját tárlatvezetői tapasztalatomat említve, amikor a Hősök termében körbe álljuk Dobó István Egerbe került síremlékének vörös márvány fedlapját –, mindenki elcsendesül. Amikor Tinódi pár versszakát eléneklem 40 ember előtt, az utána támadt csöndben, még a légy zümmögését is meg lehet hallani. Majd rátérve az ostrom eseményeire, Gárdonyitól idézem Dobó esküjét, nos, ilyenkor, szinte egyszerre lélegzik az egész kirándulócsoport. Ez maga az írás lenyűgöző ereje, hatalma és csodája egy adott pillanatban, mely percekért érdemes élni.... Ha ugyanezt pl. angol nyelven mondjuk el, a világ bármely tájáról érkezőt meglepi a közel ötszáz éves dallam és a szöveg harmóniája. Amikor Gárdonyi idézetekre kerül a sor, s megemlítem, hogy számos nyelvre lefordították a művet, máris élénk az érdeklődés, hogyan juthatnának hozzá a számukra legjobban érthető nyelven a magyar hazaszeretet e méltán híres regényéhez.

Számomra ezek a legszebb élmények Gárdonyi Gézáról, az Egri csillagokról.... Majd amikor látom, hogy a turisták Tinódi költeményét és Gárdonyi regényét viszik haza emlékebe, s tudom, hogy dvd-én az Egri csillagok film is ott lapul már ajándékként a nagymama táskájában, akkor megsimogatom Dobó István szarkofágjának oldalát, s bizakodom, hogy végül a legmakacsabb mai fiatal is el akarja majd olvasni Gárdonyi eme remekét, s talán kedvet kap, és jöhet a többi, csodálatosabbnál csodálatosabb Gárdonyi mű is, melynek jó része az író, vár mögötti lakóházában, „mint kagylóban a gyöngy”, úgy született.

Lipcsei Márta

Üzenet Gárdonyi Gézának a XXI. századból

Néha kisimítjuk az emlékeket
találunk egy-egy tisztást az életidőben
keresztre feszítjük a friss vágásokat
tudatunkban helyet csinálunk
a szemünkből kidörzsölt álmoknak
majd visszatérünk megnyitni a
növekedés kapuit.
A korhadást rothadást a folytatás
sűrűjében a levegő csendjéből
újraöltöztetjük
felszereljük a jelzőtáblákat
puskával tölténnyel távcsővel
szemlére indulunk
folytatjuk útjainkat
körülnézünk figyeljük a fáknak
a remény növekedését
vadorzók csapdáit szétrugdossuk
gondosan kikerüljük a mérges gombákat
majd az akarat érzését a beszéddel
kötjük össze hogy az akarat nyelve
a látás legyen.
Az élet alkotóelemeit
formába öntjük
az áthevített masszából
egyenletesen az érzések
bizonyosságában landolunk
majd keressük a tudást
közben a világ akaratára hull erőnk
magunkhoz öleljük a szabaddá tevő
szeretetet hogy a jövő szakadékába
ne zuhanjunk.

Kárpátiné Ézsiás Edit

„A betű kulcsa a szellemi kincstárnak”

A bennem élő Gárdonyi: egy könyvtárossá lett olvasó személyes vallomása

Mikor is találkoztam először Gárdonyi Géza nevével? Oly régen volt, hogy talán a nevét még meg sem jegyeztem akkor.... Betűkkel épphogy ismerkedő első osztályos lehettem, de már az *Egri csillagok* lenyűgöző, kalandos történetét kitárt fülekkel hallgattam. Nem cd-n vagy kazettán, hanem Édesanyám a felolvasásba soha el nem fáradó, bársonyos, meleg hangján. Azokban a réges-régi időkben még televízió alig volt a faluban, talán az orvosnak, az állami gazdaság igazgatójának lehetett, de amit biztosan tudok, a kultúrház színpadán ott díszelgett, ám kizárólag vasárnap délelőttönként gyűlhetek köré a gyerekek.

Akkoriban esténként a családok, a jó barátok gyakran összejöttek, beszélgettek, s ha egyedül maradtak a háziak, legfeljebb rádióztak és akiket vonzott a betűkkel teleírt lapok sokasága, azok könyvet vettek a kezükbe és olvastak. Nálunk a nap fénypontja volt, amikor vacsora után Édesanyám nem akart már vasalni vagy a varrógépet tekerni, hanem leült a foteljébe és kinyitotta a kis asztalkára előkészített könyvet, édesapám fáradtan elnyújtózott a heverőn, én kirakosgattam színes ceruzáimat és rajzlapjaimat... és mindannyian vártuk az előző alkalommal félbehagyott, izgalmas történet folytatását. Változatos volt a paletta, olyan címek bukkannak fel az emlékezetemben az *Egri csillagok*on túl, mint *Az arany ember*, *A nyomorultak*, *A három testőr*, *Twist Olivér*, *az Amerikai tragédia*, *A tiszta nő*, *a Hiúság vására...* noha csak részleteket hallhattam mindegyikből, mert egy idő után számomra eljött a lefekvés ideje, és bármennyire is igyekeztem még hallgatni a másik szobából, Édesanyám úgy lehalkította a hangját és a hozzám elért foszlányokból a legizgalmasabbnak tűnő mondatok úgy elmorzsolódtak, hogy végül belefáradtam a fülelésbe, de a könyvek hangulata, egyes epizódjai élénken megmaradtak emlékezetemben, pár év múltával pedig ezek a regények mind önálló, kedves olvasmányaimmá váltak.

A falu könyvtárában zárt, de üveges szekrényekben sorakoztak a szerzők alfabetikus rendjében a művek, felettük nagybetűs feliratok, gyermek, ifjúsági, felnőtt irodalom, amiből a könyvtáros, aki az alsós tanító nénim is volt egyben, válogatott kinek, kinek képességei és az addig olvasottak alapján, egyet a gyerekeknek, egyet a szülőnek, ritkán több darabot, mert a készlet szűkös volt. Így hát hetente sorban álltunk az új olvasnivalókért, s míg a könyvtáros az előttem érkezőkkel foglalkozott nagy odaadással böngészgettem a szekrényekben a könyvek ge-

rincét, ugyanis nyitogatni a szekrényajtót szigorúan tilos volt, de mégis kiváltságos, várva várt napjaim közé tartoztak ezek a könyvtárlátogatások.

Egy jó könyvnek mennyi rétege, hányféle olvasata van! Amikor 6-7 évesen az *Egri csillagok* részleteit hallgattam, leginkább a gyermek Gergő és Vicsuka fürdőzése, elrablásuk és leleményes szabadulásuk nagy kalandja, az őket végig üldöző, veszélyes alak, Jumurdzsák karaktere maradt meg bennem, aztán pár évvel később, amikor az osztállyal együtt olvastuk a regényt már minden ízében, részletében élveztem a történetet. Kamaszodó kislányként elsősorban a két fiatal hosszú éveken át kitartó, minden akadályt legyőző nagy szerelme és a festőien megidézett régi kor hangulata varázsolt el, de végig izgultam és jól éreztem már azt a hősiesség küzdelmet is, amit egy maroknyi várvédő bátran és elszántan vívott a betolakodó, hatalmas török túlerővel szemben. Már akkor egyértelmű volt az üzenet: így kell szeretni és így kell a hazáért, a szabadságért harcolni! A mozgalmas csatajelenetekkel, pezsgő életképekkel a történelemkönyvek holt anyaga vált elevenné, átélhetővé a vár feszültségekkel teli ostromának leírásában. Micsoda elszorult szívvel olvastam az Egerhez közeledő, félelmetes török haderő részletes leírását, mi lesz az én hőseimmel, ha ezek odaérnek. Hogy drukoltam nekik, legyenek erősek, tartsanak ki, álljanak ellent a kísértéseknek, és mennyire megvettem Hegedűs hadnagyot, hogy képes volt árulóvá válni,...de legalább ilyen erős érzelmekkel követtem Éva elszánt várba való bejutásának fordulóit és felemelő boldogsággal olvastam végül a regény izgalmakat feloldó, szebb jövőt sugalló, megnyugtató utolsó sorait:

„Mind a két anya kitárt karokkal röppent a maga gyermekéhez. Az egyik azt kiáltotta: – Szelim!

A másik azt kiáltotta: – Jancsikám! S letérdeltek a gyermekükhöz. Ölelték, csókolták. S amint a két asszony ott térdelt egymással szemben, egyszer csak összepillantottak, s kezet nyújtottak egymásnak.”

Minden valamire való regényben ott bujkál a szerelem, és egy cseperedő leányzó egészséges módon vonzódik a témához és jó érzéssel kiválasztja a neki leginkább tetsző történeteket. 12 éves koromtól a közeli városba költöztünk, ahol a városi könyvtár soha nem látott, hatalmas választéka tárult fel előttem, s ami a legcsodálatosabb érzéssel töltött el, hogy a szabadon álló polcok között saját magam válogathattam – egyre bátrabban a felnőtt irodalomhoz merészkedve – amihez csak kedvem támadt. Hetedik, nyolcadik osztályos koromban a magyar és a világirodalom klasszikusainak remekei nemcsak megfordultak már a kezemben, de nyáron az eperfa hűvösében, télen a jó meleg szobában elvonulva faltam a könyveket. Nem vámpírok szerelmei, nem középiskolások egymást kijátszó, versengő féltékenységei, hanem a világ és a magyar irodalom nagy romantikus és realista íróinak – Hugo, Dumas, Balzac, Flaubert, Zola, Maupassant, Brontë, Thackeray,

Dickens, Hardy, Tolsztoj, Jókai, Mikszáth, Móricz, Móra és persze Gárdonyi – lenyűgöző regényalakjai költöztek be tartósan hozzám és feledkeztem bele az általuk teremtett különleges világba.

Milyen jól elértek a 60-as években egy álmodozó kamasz lány lelkében az oly annyira különböző, de a végzetes szerelmet elsöprő erővel közvetítő regények, az *Üvöltő szelek*, a *Manon Lescaut*, *A skarlát betű*, a *Feltámadás hősei* és Gárdonyi Géza boldog-boldogtalan magyar szerelmesei. A szerelem ahány ember, annyiféle, ezt Gárdonyi is jól tudta, s kisregényei, melyeket abban az időben olvastam, noha mind a szerelemről szóltak, de mind különleges egyedi ízzel, mind más-más oldalát mutatva a szent érzésnek, mert, hogy az igaz szerelem valami égi ajándék, azt Gárdonyi többször megfogalmazta:

„Akik egymáshoz illők, az az igazi pár. Azt nem más választja meg. Az érzés választja meg, (...) az a szent mágnestű, amit Isten a szívekbe tett.”

„Mindenkinek megvan a maga társa. Mintha a két lélek egy volt volna, ott, ahonnan minden élet ered, s két testbe osztottan fújták volna alá, hogy itt éljen a földön, ezen a rendetlen csillagon. S a két léleknek keresnie kell egymást. Meg kell találnia egymást, különben örökre hiányzik a szívének a fele. S ha meg nem találja egymást, s nem a maga felével egyesül, holtáig érzi a tévedését, szívének a hiányosságát, csonkaságát.”

Akkor még mit sem tudtam Gárdonyi sikertelen házasságáról, be nem teljesült szerelmeiről, utolsó éveinek plátói kapcsolatáról vagy éppen barátai véleményéről, hogy sohasem a megfelelő személybe szeretett bele, de elbűvölt mindaz, ahogyan és amit a szerelemről írt. Azt sem ismertem, hogy Juhász Gyula azt mondta róla, *„Tömörkény mellett ő a legkevésbé erotikus jelenség az új magyar irodalomban”*. Nem hiányzott az erotika megfogalmazása, hőseit olyan zárkózott, tartózkodó szemérmesnek szerettem, ahogyan Ő finom ecsetvonásaival, egyszerű, tiszta, szép magyar nyelven, lényegre törő párbeszédekkel megjelenítette számomra. Gyönyörködtetett letűnt korokat, különleges élethelyzeteket megidéző gazdag líraisága, mély humánnummal átítatott emberábrázolása. Csak az írhat így a szerelmi szenvedély elsöprő erejéről, aki az emberi lélek, a szív rejtelseinek s a szenvedés mély fájdalmának ismerője.

Véletlenül épp Gárdonyi utolsó pályaszakaszának, a háború idején írt kisregénye (amit persze akkor még nem tudtam), az *Aggyisten Biri!* volt az első, ami az írótól szerelmes olvasmányként a kezembe került. Két egymással haragban álló család fiataljainak sok-sok megpróbáltatást kiálló, a gyűlöletből szerelembe forduló érzéseinek, boldog egymásra találásának lélekmelengető története. Ízes magyar nyelven csodálatos leírása ez a falusi életnek, a párkapcsolatok régi szokásainak. A történetbe helyezkedés cseppet sem állt távol tőlem, mert noha a 60-as évekre már jócskán megváltoztak az emberi viszonyok, de a családi elbeszélésekben

még őrizték a régi hagyományokat, történeteket, olyan volt, mintha mesélőkedvű nagymamám ifjú kori történetei folytatódnának. A családban is volt amerikai rokon, ahogy emlegették, olyan is, aki, ahogyan Gárdonyi alakja, Pali nem tudta megszokni az új világot, hiába a jobb étellel való kecsegtetés, visszavágyódott hazájába és vissza is tért falujába, noha a szenvedésből utána is jócskán kijutott neki. Megindító, ahogy az író a 7 év amerikai kemény munka után a hazatérő Pali szemével láttatja a minden szegletében kedves és ismerős otthoni tájat, ahol aztán a háború poklát is megjárva, végül a reménytelennek tűnő szerelem mégis kivirágozhat az olvasó nagy örömére....

„Hiszen az én szívem mindig a tied volt Pali. Mindig. Már akkor is... gyermekkorunkban... már akkor is...”

„Minden műnek akkora az értéke, amekkora rezgést kelthet a szívekben!” – Írta Gárdonyi Géza.

A kötetben találtam egy másik kisregényt is, ami ugyancsak megrezegtette a szívemet: *A kürt*. Sodort magával a se veled, se nélküled történet. Zsuzsi, aki kisasszonyi létre vágyik, mégis végzetesen beleszeret a szegény toronyőrbe, akihez még a konvenciókra fittyet hányva nagy merészen oda is költözik, később ugyan szakít vele, s feleségül megy egy jómódú emberhez, de kényelmes életét a kürt hangja folyton feldúlja, s oly erős a szerelem hívó szava, hogy amikor megviselt kedvese, fél kezét veszítve visszatér a háborúból, minden nélkülözést vállalva, mégiscsak őt választja. Győz hát a szerelem a társadalmi különbségek dacára, nagy boldogságára az olvasónak.

Aztán jött a következő, feledhetetlen, mély líraiságú, szívszorító, szomorú történet, teljes ellentétpárja *A kürtnek*, de mégis a legszebbek közül való, amit Gárdonyitól olvashattam, a *Ki-ki a párjával*. A hősnő, Olga életére szülei rossz házassága nyomja rá a bélyegét, folyton azt hallja édesanyjától: *„Ne menj férjhez soha! Olga, ne menj férjhez! Férfi ronthatja meg csak a nő életét!”* Az anya fájdalomának terhét magával cipelő, érzelmileg sérült lány egész életében küzd érzelmei ellen, menekül a kapcsolatok elől, de a halál árnyékában Sipos Csabával mégis átélheti az igaz szerelmet, s önfeláldozásával az a sivár élet végül mégsem volt hiábavaló. Ahogy később olvastam róla, Gárdonyi már súlyos betegen, az élettől távolodóban írta ezt az utolsó kisregényét, a két tüdőbeteg ember bús szerelmes történetét. *Hatvany Lajos* szerint: *„A Ki-ki a párjával megállhat Arany és Petőfi legjava termése s megállhat Gottfried Keller falusi Rómeó és Júliája, meg Flaubertnek az egyszerű szívű cselédlánnyról írott nagy novellája mellett.”* Ugyancsak ő fogalmazta meg: *„Gárdonyi kevés szavú ember. Kevés szavú, mert sokat látó. Egylátra látja a sokat, úgy hogy az a sok-sok látnivaló, egyetlen egyszerű egy látnyi, mindent láttató szóban bukkan fel... Ahogy a tájba néző Gárdonyi kevéssel sokat, igen egyszerűen elmond, a léleklátó Gárdonyi is ezt teszi.”*

És mennyi mindenre, micsoda lelki mélységekre fény derül egyetlen szűkre szabott mondatából, halk, nyugodt szavaiból! Ez a tömör „soklátás”, amitől megrezdül a szív és gyönyörű olvasmány minden Gárdonyi mű! Ez fogott meg aztán *Ábel és Eszter* történetében is, akik az első pillantással tudták, egymásnak teremtette őket az Isten, ám fejet hajtva a családi akarat előtt egy életen át titokban, mély plátói érzelmekkel, de soha el nem múló lánggal szerették egymást. „... *valami láthatatlan fonál köti egyik-másik embert egybe, ha nem is ismerik egymást. A fonál lehet mérföldekre nyúló, de egy napon, amikor találkoznak, csomót köt rá az égi kéz, s azt a csomót el nem oldhatja többé tán még a halál se.*” Szívbemarkoló olvasmány a beteljesületlen szerelemről „*az epekedés végtelen éneke*”, ahogyan maga az író jellemezte. Én folyamatosan szorítottam nekik, álljanak végre a sarkukra, harcoljanak szerelmükért, ne sodródjanak az árral, tegyenek sorsuk fordításáért, de a kötet nem erről szólt... Az író némi távolságtartással mutatja be hőseit, nem mond valójában véleményt cselekedeteikről, csak elének tárja azt a szomorú utat, amit az egymást elengedni nem tudó, de mégsem egymást választó, vergődő pár évtizedek alatt jár be. Modern világunkban, ahol a válások mindennaposak, már nehezen képzelhető el egy ilyen önfeladó életút, de a társadalmi parancsokat felrúgó párválasztás egy évszázada még a teljes páriává válás súlyos következményeivel járhatott, csak Anna Karenina végzetes sorsa jut eszembe...

A legkedvesebb szerelmes műként olvasott Gárdonyi regényem azonban az *Ida regénye!* Valamikor tizenévesen, aztán jóval később is elolvastam. Úgy gondolom, a legidőtállóbb olvasmány, a romantikára hajlamos mai tini-lányok is sok-sok örömet találhatnak a fordulatos szerelmi történetben. Ugyanakkor gyönyörű lélektani regény, két, kényszer szülte házasságot kötő, értékes ifjú emberről, akik miközben óvatos közeledéssel, sok félreértés közepette egymást próbálják megfejteni, önmagukat is tisztábban látják, s egymás iránti igaz érzéseik erősödésével boldogságuk kiteljesedik. Másrészt rendkívül izgalmas a közeg is, amelyben mozognak, a századforduló művészeinek bohém világa, ami sokkal felszabadultabb, nyitottabb, mint az őket körülvevő társadalom berendezkedése. Nem utolsó sorban a művészet bemutatása jó alkalmat teremt az írónak, hogy megfogalmazza a művészetéről szóló gondolatait, megismerhetjük belőle művészi hitvallását is:

„Mindent lehet mellékesen, csak művészetet nem. Vagy teljes lélekkel, vagy sehogy.”

És mennyi szívet dobogtató gondolat a szerelemről:

„A szívet Isten azért alkotta, hogy szeressünk.”

„Istenem! Aki minden kis virágnak adtál életet, adj az én szívemnek is! Mint ahogy más nők szívének megadod. A boldogság az élet. Ahol nincs boldogság, ott nincs élet. Engedd megtalálnom azt a férfit, akinek az ajka ha nevémen szólít, a szeme így szólítson: – Boldogságom!”

Úgy hozta az élet, hogy egyszer csak nem pusztán rendszeres könyvtárba járó lettem, hanem magam is átkerülhettem a pult túlsó oldalára és könyvtárosként kezdtem dolgozni. Egy, a gyermekkoromat idéző, aprócska könyvtárban töltöttem az első évemet, ahol szinte valamennyi kötet régi ismerősként fogadott. Gárdonyitól egyetlen könyv akadt csupán az olvasatlanok közül, a *Láthatatlan ember*, amit noha címről már jól ismertem, ám korábban még sohasem nyitottam ki, de micsoda hiányosságnak bizonyult!... mert egy csodálatos mesében találtam magam, a Hun Birodalom virágzásának korában, a legendás uralkodóval, Attilával, a hunokhoz követségbe érkező Priszkoszal és éles elméjű, az előkelő hun leányba reménytelenül szerelembe eső rabszolgájával, Zétával. Noha a szerelemért minden áldozatra képes Zéta érzelmei tartottak fogva, de talán mégsem volt baj, hogy húszas éveim elején került a kezembe a kötet, mert a fordulatos eseményekbe való belefeledkezésen túl az író közvetlen természetességgel megszólaló bölcselkedése fogékonyabb talajra talált. Alig van lap, melyen ne fedeztem volna fel örök érvényű gondolatokat, melyeket ma is hosszasan idézhetnék.

A regény kezdete már előre vetíti a véget, de az olvasó mégis reménykedik a boldogság megtalálásában, ami valójában be is következik, csak nem a remélt párral.

Az emberi természet rejtélyéről, kiismerhetetlenségéről a regény kezdő sorai:

„Kérdezzétek Konstantinápolyban: ki ismeri Zétát? Mindenki azt mondja: – Én is.

Dehogy ismertek! Az állatok ismerik egymást, az ember nem. Még Dzsidszia sem ismer engem, pedig feleségem és őrzőangyalom, s nyitva előtte fiókom és szívem egyaránt. De azért nem ismer. Az embernek csak az arca ismerhető, de az arca nem ő. Ő az arca mögött van. Láthatatlan. Egy leány tanított erre engem.”

A szív parancsáról, az elérhetetlen szerelemről:

„Emberi törvényt az emberi szívre ráabroncsolni nem lehet. A szívnek törvényei külön valamik.”

„A holdat is nézheti mindenki, ha el nem is érheti soha.”

„Az árnyékod is inkább elhagyhat, hogysem én elhagynálak!”

„Terhedre én soha nem leszek. Ha csak az árnyékodat látom is, boldog vagyok. Ha a ruhád a szegen függ, én titkon megsimítom. Ha a poharadban víz marad, én iszom meg. S az a víz nekem édes, mint a pogány istenek nektárja.”

A műveltségéről:

„Némelyik ember akárhány iskolát jár is, akárhány könyvet olvas is, az értelme homályos. Tud szavakat, könyvcímeket, dátumokat, de ha a véleményét kérdezzük, elámulunk az ostobaságán. Másik ember, ha analfabéta is, világos értelmű, jó érzésű. Áldás azoknak, akik vele, mellette élnek.”

„A műveletlen emberek olyanok, mint az ebek: nem tűrik az idegent, amíg meg nem szokták.”

A hitről, életről:

„Hiszem, hogy az emberi élet nem ezen a földön kezdődik, és nem ezen a földön végződik. Bolygunk és küzdünk itt, s nem tudjuk, miért.”

„Mi a földi élet az ember életében? Azt gondoljuk: minden. Pedig bizonyára csak egy kis fogságbüntetés, egy kis tanulmányút, rövid kiutazás az örökkévalóság országából – s boldog visszatérés.”

Az *Egri csillagok* kitűnő regény, óriási hőseposz, amit mindenkinek el kell olvasnia, de nem az egyetlen Gárdonyi-mű, és nem maga az író. Sokan vannak, akik számára egyet jelent Gárdonyi neve az *Egri csillagokkal*, és nem tudják, hogy Gárdonyi Géza milyen sokoldalú alkotó, hogy életművének mennyire fontos részét képezik az emberi viszonyokkal, különösen a férfi-nő kapcsolattal, a boldogság utáni vággyal, az eléréséhez vezető út megpróbáltatásaival foglalkozó regényei, melyek oly sokat nyújtanak a bonyolult érzések erejéről, a szeretet felbecsülhetetlen értékéről, az odaadó, igaz szerelem természetéről.

Személyes életem alakulásába mondhatnám a sors ismét beleszólt, de lehet, inkább egri férjem követése és az akarat vezérelt, mindenesetre egy év múltával nagy örömmre Gárdonyi városában, a *Megyei Könyvtár* lenyűgöző könyvbirodalmában találtam magam. Itt szembesültem igazán a hatalmas, sokszínű életművel. A könyvtár helyismereti gyűjteményének a belépőkkel szemközti fő helyén, két, magasba emelkedő, széles polcsoron csakis Gárdonyi művei sorakoztak. Önállóan megjelent kötetei, a nagyregények, kisregények, sok-sok elbeszélés gyűjteménye, mesekönyvei, színművei és verseskötetei. Fölöttük Kishonthy Jenő egri festőművész finom rajzolatú Gárdonyi-portréja tekintett ránk.

Elámultam az *Egri csillagok* számos kiadásán, s még *Korcsmáros Pál* képregény változata sem hiányzott a polcokról, de a mű fordításait is kíváncsian lapozhatom: *finn, német, eszperantó, román, cseh, orosz, szlovák, örmény, angol, kínai, bolgár, észt, holland, horvát, lengyel, litván, szlovén, ukrán, vietnami, török, olasz* nyelvű megjelenéseit. És ott voltak műveinek díszkötésű, kék-ezüst és arany-barna gyűjteményes kiadásai. Az első sorozat még az író életében, 1913-ban jelent meg, a másik halálát követően, a Dante Kiadónál 1924–38 között, s aztán közel 30 évet ugorva az időben, a könyvkiadás nagy adósságaként *Gárdonyi Géza összegyűjtött munkái I–XI.*, a Szépirodalmi Kiadónál 1962–1966 között, mely már közvetíthette az 1945 utáni nemzedék számára is az író alkotásait. Csak halkan jegyzem meg, hogy bizony 1966 után sem kényeztették el a kiadók Gárdonyi művekkel az újabb generációk olvasóit, a 2000-es évek, és különösen 2013, az író születésének 150 éves jubileumi éve hozott örömteli változásokat.

Másrészt a klasszikusok digitalizálásával az utóbbi 20 évben már mindenkire eljuthatnak az évtizedekkel ezelőtt kiadott művek is. A digitalizálás folyamatában a könyvtárak óriási feladatot vállaltak. Könyvtárunk, a *Bródy Sándor Megyei*

és Városi Könyvtár e téren is élen járt, évtizedekkel ezelőtt éppen a legnagyobb egri író, Gárdonyi Géza műveivel kezdtük meg a digitalizálás, azóta is folyamatos munkáját, s raktuk le a *Heves Megyei Elektronikus Könyvtár* alapjait. Természetesen én is részese voltam a műveletnek, s bizony munka közben elcsábított nem egy, számomra ismeretlen Gárdonyi mű, mert mi tagadás, a 70-es években még magyar szakon sem esett nagy hangsúly a Gárdonyi életmű sokrétűségének bemutatására. Akkoriban, a nagy hajráolvasásban „csak” *A lámpás* és *Az én falum*, az író személyes élményein alapuló, a tanítók küzdelmeiről, a falu, az ott élő egyszerű emberek sorsáról szóló novelláival gyarapodott Gárdonyi ismeretem. Digitalizálás közben nyílt hát rá a szemem például meleg, tiszta hangú verseire.... és így apránként, az évtizedek alatt én is összeraktam az én Gárdonyimat.

Kosztolányi Dezső írta Gárdonyi verseiről: „Ami először feltűnik az olvasónak, az, az egyenletes, sugárzó melegség. Tárgyaival szemben szerény, majdnem alázatos. ...az egyszerűség raffinementjával hat... Ilyen ceruzával és vízfestékekkel írott kép Gárdonyi Géza sok verse... Színeit a parasztkanták zöldjéről, a kis házak kék cifráiról, a búza sárgájáról czeni. Mindig naiv és gyengéd, szemérmes és tiszta. Magyar eklogákat és idilleket ír.”

Egy könyvtáros azért dolgozik, hogy segítsen az olvasóknak, olykor szakirodalommal, hogy sikerüljön a dolgozat, több szempontból megvilágítható legyen a megjelölt téma, máskor játékos, figyelemfelkeltő ötletekkel, de gyakran a segítségkérés abban nyilvánul meg, hogy „pusztán” valami jó könyvet szeretne az olvasó. Könyvtárosi ajánlásaimban mindig biztos választás volt az *Ida regénye* vagy éppen a *Láthatatlan ember*, noha ez utóbbi címe előfordult, hogy a fantasyk tévútjára vezette az ifjú érdeklődőt, de sohasem rossz útra,..... mert egy kiváló író úgy hat, hogy kedvet, igényt ébreszt a további olvasáshoz, más írók felfedezéséhez, és a Gárdonyi-hatást valójában ez teszi felbecsülhetetlenné.

2005 a *Nagy Könyv* éve volt, könyvtárak, iskolák, könyvesboltok, a helyi és az országos média hatalmas összefogása az olvasás népszerűsítésére és az ország legolvasottabb könyvének megválasztására. Februártól decemberig változatos, minden korosztályt megszólító programsorozattal, több fordulós szavazásokkal, és könyvtárunkban különösen felfokozott izgalmakkal, sok-sok Gárdonyi-eseményrel, az első utcai kitelepülésekkel, látványos, játékos vetélkedőkkel készültünk a megmérettetésre, hiszen jelöltünk volt az *Egri csillagok* és győzni akartunk. Nem kétséges, hogy a regény nélkülünk is megállt volna a lábán, de jóleső érzés visszagondolni, hogy mi is dolgoztunk érte és a győzelem eufórikus éjszakáján önfeledten ünnepelethettük a *mi írónkat*, a *mi könyvünket*, ami az ország *Nagy Könyve* lett! Az eseménysorozat alapját az Egyesült Királyságban 2003-ban szervezett *The Big Read*, majd a következő évben megrendezett németországi programsorozat adta, de túlszárnyaltuk a nagy elődöket, mert hazánkban az utolsó körben 400 000 sza-

vazat érkezett, ami arányaiban jóval nagyobb volt, a többszörös népszerűségű két ország 750 000 illetve 250 000 szavazatánál. Feledhetetlen, programdús év volt Gárdonyival!

Ezt a nagyszabású olvasásnépszerűsítő rendezvénysorozatot azonban 2013-ban *Gárdonyi Géza és Bródy Sándor születésének kettős jubileumi évében* sikerült felülmúlnunk. Számomra is kiemelkedő, talán a legpezsgőbb, számos jó tevékenységgel teli év volt. Sokszínű, sokakat megszólító események egész sora zajlott könyvtárunk szervezésében: tudományos konferenciák, előadások, kötetbemutatók, *Dr. Cs. Varga István* József Attila–díjas irodalomtörténész szorgalmazására és szerkesztésében napvilágot látó *Kálnoky László, Bródy Sándor* és természetesen a *Gárdonyi* tanulmányokat tartalmazó, „*Agyagedénybe zárt Isten-sugár*” c. jubileumi kötetek ünnepélyes bemutatói.

De ami a legnagyobb kihívást jelentette, az a fiatalok bevonásáért tett lépéseink, hogy minél inkább ráirányítsuk a figyelmüket irodalmi hagyományainkra, Eger legjelentősebb írójának munkásságára, mert a legfontosabb, hogy az ifjú generáció is olvassa Gárdonyi műveit, bepillantson életébe, alkotói műhelytitkaiba. Ezért hirdettük meg *Az élő Gárdonyi* című, három hónapon át tartó, több fordulóval *vetélkedő és akadályverseny* sorozatunkat, melynek koordinálása, a feladatok összeállítása egyik legszebb könyvtárosi tevékenységem volt. Az eseménysorozat változatos szellemi és ügyességi játékokat tartalmazott az olvasni, játszani szerető általános és középiskolás diákok számára. A versenyen való részvétel alapvető feltétele volt Gárdonyi művek olvasása és az egyik, róla szóló monográfia ismerete. Nagy örömünkre a vetélkedőre 14 iskola jelentkezett 56 csapattal (280 fővel)! A fordulók során a csapatok könyvtárunkban és a *Gárdonyi Emlékmúzeumban* szakemberek segítségével ismerkedhettek az íróval, majd a munka során tanáraik odafigyelése mellett önállóan készültek, miközben felkeresték az egri emlékhelyeket, kutattak könyvekben és az interneten, megbeszéléseket tartottak, és az újonnan elsajátított információk alapján egymással együttműködve készítették el a beküldendő feladatokat.

Számunkra is óriási élmény volt az íróról szóló számos tartalmas esszé, kreatív ppt. bemutató értékelése. A döntő napján a város szerte felállított akadálypontokon Gárdonyi nyomában járhattak a diákok, majd egy mindent eldöntő, mozgalmasság, színészek, előadóművészek, táncosok közreműködésével megvalósuló szellemi vetélkedőn a legeredményesebb csapatok számot adhattak tudásukról és végül örömmel hirdethettük ki a végeredményt. Valójában nem is volt vesztes, mert mindenki – diák, tanár, könyvtáros – csak nyert a hónapok során, elsősorban egyre mélyült és erősödött Gárdonyi képünk, s ugyanakkor a közös munka számos eredményes formáját is megtapasztalhattuk. Könyvtárosi pályám kiemelkedő éveként gondolok e gazdag év minden emlékezetes pillanatára, a Gárdonyi-

val és a diákokkal töltött eseménydús hónapokra.

Ebben az évben, ha lehetséges még előbbé és személyesebbé vált számomra az író, és ami az érzéseimet tovább mélyítette, ez volt az az időszak, amikor dédunokájával, *Keller Péterrel* is először találkozhattam és megismerhettem tiszteletre méltó törekvéseit, elmélyült kutatásokra ösztönző küldetését, melynek eredményeként értékes, új vonásokkal árnyalja a dédapa rendkívül összetett írói arculatát. 2015-ben nagy megtiszteltetés volt számomra, hogy moderálhattam az addigi kutatásait összegző, *Az élő Gárdonyi-arc* című, a Gárdonyi életmű homályban hagyott részleteire rávilágító kötete egri bemutatóját. Valamivel később lakóhelyemen, Szarvaskőben is meghitt találkozáson mutathattuk be a művet és szerzőjét. Ugyancsak *Keller Péter* és *Dr. Cs. Varga István* irodalomtörténész együttműködő Gárdonyi-missziójának köszönhetően a *Szőlősgyörökön* megszületett Gárdonyi irodalmi műhely, a *Göre Gábor Humorkonferenciák* előadásain kaptam eleven, sokoldalú képet a keresztény humorról, Gárdonyi és más magyar írók derűs oldaláról, noha természetesen az általam olvasott Gárdonyi művekben is találkoztam már az író finom humorával.

Ahogy Gárdonyi a *Titkosnaplóban* írja: „*A komikus mű értéke mindig problematikus. Csak az igen finom humor becses. Ha könnycseppel van megszentelve.*” Ez a szomorkás, jóságos humora még a legfájdalmasabb, legszívszorítóbb helyzetekben is megjelenik.

„*Amelyik műben nincs mosolygás, olyan, mint a sótlan leves.*” – tartja az író.

Legutóbb *Az öreg tekintet*et olvastam tőle, átérezve a lélekrombolás következményeire is rávilágító példázat-regény minden bölcsességét, s szívből szól *Keller Péter*, a regényt sokoldalúan elemző tanulmányának kérdésként feltett, záró gondolata:

„Nem arra akar biztatni bennünket ez a regény, hogy ne féljünk attól, hogy azt mondják majd ránk: Tetteink oka ismeretlen! Tegyük a jót. Tegyük, ahogyan Csurgó is tette. Ne féljünk, „az Istent szeretőknek minden a javukra válik.”

Az évtizedek alatt gyakran üldögéltem Gárdonyi sírjánál, nem akkor, amikor koszorúzás volt, csöndesebb időszakokban, a közelében találtam meg a legnyugodtabb, legmeghittebb, elmélkedésre ösztönző helyet, amikor gyakran fél, egy órát is várakoztam a Vár feltárásán dolgozó férjemre. Éppenséggel üldögélhettem volna máshol is, de mágnesként vonzott az a sír, az a kereszt, az az egyszerű felirat: „*Csak a teste*” – de sokszor elolvastam, tűnődtem is rajta, vajon mi állhat mögötte? – csupán a magától adódó válasz, hogy szelleme tovább él alkotásaiban... vagy, hogy a lelke az Örökkévalóhoz tért...vagy valami más is...

Talán nem túl nagy szavak, de úgy érzem, valamilyen formában, hosszú éveken át velem volt Gárdonyi, minden korszakomban tudott hozzám szólni, mindig tudott élményt nyújtani. Időnként előlépve beszippantottak a lélek mélységeit fel-

táró, bölcs gondolatai, máskor csak csendben, a háttérben tudtam, hogy van, de szeretetet, jóságot, békességet, bölcs életszemléletet árasztó műveivel és bennem élő, eleven alakjával mindenképpen életre szóló vésetet hagyott. Óvatosan írom le, és csak remélni merem, a tőle kapott értékes ajándékból, egy korosztály, „a mi Gárdonyink” érzetéből, valamicskét talán sikerült könyvtárosként az újabb generációk néhány tagjának is továbbadnom. Az író egyszerű, tiszta soraival:

*„Légy az, kiből árad a nyugalom.
Légy az, kire nem hat a hatalom.
Nyújtsd oda, hol kérik a kezedet.
S menj oda, hol fázik a szeretet.”*

Bocsánattal tartozom a személyes hangvételeért, de tudom, hogy Ő megbocsát....

Gárdonyi Géza Emlékház

Mihályi Molnár László

A fegyverkovács fia

(Gárdonyi Géza emlékére)

mikor baj van
a világban
mert a rendje
összedőlt
megszólal
az ősi szellem
helyretolni
az időt -

egyik kardot ad kezünkbe
védni népünk otthonát
de túlerő eltíporhat
harcost otthont és hazát

ám a fiú
ésszel szóval csiszolja új fegyverét
a gondolat hitet érlel –
Árpád s István örökét
és amíg a zord erőszak
takarja el
a Napot
a lelkekben felragyognak
a megmentett csillagok

Kusper Judit

Gárdonyi utazásai önmaga körül

Gárdonyi Géza: Amiket az útleíró elhallgat

Amikor utazunk, a bejárt tájon kívül önmagunkkal is számot vetünk: már az utazás tervezése során számot vetünk terveinkkel és vágyainkkal, összeállítjuk úti-tervünket – céljainknak vagy a szokásoknak megfelelően, vagy éppen kényszerből vagy parancsra. De miért is indul el egy mű hőse vándorútra, világot látni? E mese- vagy eposzindító tett minden esetben szervesen összekapcsolódik a hiány, a rend felbomlásának felismerésével, mely a hős életének kiteljesedését lehetetlenné teszi, megrekeszti. Az *útrakelés* feltétele a hiány felismerése s ennek megváltoztatására irányuló *vágy megszületése*, melynek hatására kilép az adott helyzetéből, s elindul egy úton, mely új életszakaszt, lehetőségeket kínál számára. Az állandóságból kimozduló utazás során a hős hátrahagyja addigi életét, új kontextusba helyezi, újabb mintázatokat keres ön- és létértelmezésének. „Az álomszimbolikában minden utazás, vagyis a létformának minden változtatása halált jelent.”¹ E halál a szubjektum hátrahagyott részének szimbolikus halálaként értelmezhető, ám az újjászületésig még hosszú és próbákkal teli út vezet – sokszor éppen a káoszt, az eltévelyedést, a kilátástalanságot jelképező sűrű, sötét erdőn keresztül. Az erdőben – mint zárt, végeláthatatlan helyen – megáll az idő, lehetőséget kínál a szubjektumnak az önismeretre, s a belső utazásra.

A mesék metaforikus nyelvén hasonló zárt térként funkcionálnak a közlekedési eszközök is (kocsi, szekér, autó, vonat, hajó), melyek kiszakítják az utazót az őt körülvevő tájból, miközben védik és bezárják, esetleg másokkal (például segítőkkel) össze is zárják. Az utazás során a hős e különös, idegen tereken saját énjének kivetüléseivel találkozik, a zárt terek pedig lehetővé teszik e szubjektumrészek *szükségszerű*, olykor könnyörtelen megismerését. „Az út elvezet valahonnan, eljuttat valahová – írja Tapodi Zsuzsa. – A megértés is sajátos út: egy szűkebb horizontból egy tágabba történő átlépés során valósul meg. Máshol lenni egyúttal azt is jelenti, másnak lenni, tehát felhívást az önmegismerésre.”² Ezt a mintázatot

¹ Tánczos Vilmos: *Folklórszimbólumok*. Kolozsvár, KJNT – BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, 2006, 201.

² Tapodi Zsuzsa: *Utazás Bécsbe – a saját és a másik idegensége*. In: Mihályi Vilma-Irén, Pap Levente, Pieldner Judit, Tapodi Zsuzsa szerk.: *Homo viator. Tanulmányok az irodalom-, nyelv- és kultúratudományok köréből*. Bukarest–Sepsiszentgyörgy, RHT – Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2015, 290–299, 290.

követik a népmesék vándorai, de ugyancsak ezzel találkozunk az *Odüsszeiában* Odüsszeusz kalandjait követve, vagy a már regényformában íródott utaztató művekben, a *Don Quijotéban* vagy éppen a *Robinson Crusoeban*.

Az első lépés megtételéhez tehát szükséges kilépni a komfortzónából, felszámolni a vélt biztonság s rend elvárásrendszerét, s rálépni arra az útra, mely a mindenkori „másik”, a másság vagy éppen önmagunk másik felének a megismeréséhez vezet. A művekben megjelenő főhős szubjektuma minden esetben változásra vágyik s változáson megy át, jó és rossz tapasztalatait, az út során elkövetett hibáit, erényeit képes belsővé tenni, így önmaga megismerésének érdekében szembe-sül a mássággal, a másik világgal.

A nyomtatott formában publikált útleírásokhoz ugyan hosszú út vezet, ám a metaforika – még ha más képek és narráció segítségével is – nem sokat változik az idők során. A 17. század végétől népszerűvé váló útleírások ugyanakkor ki is lépnek az imaginárius eltávolítás világaiból s elbeszélőik egyfajta önéletírásként konstruálják szövegeiket, melyben a megelőző korszakok népszerű műfajainak (mesék, eposzok, pikareszk/utaztató regények, robinsonádok, úti levelek, útirajzok) tapasztalatait is kamatoztatják, s egyben különböző útleírói szerepeket kínálnak a művek elbeszélőinek, melyek e gesztusnak is köszönhetően az irodalmi műfajjá avatják a korábban jobbra dokumentarista útleírásokat, útirajzokat. Az utazó-lejegyző szerepe ugyanakkor korlátozódhat a dokumentarista megfigyelőjére is (pl. Kazinczy *Erdélyi Levelekjében*), míg találkozhatunk kalandos útleírásokkal, önéletírásokkal (pl. Wesselényi Polixéna *Olaszhoni és schweizi utazás* című művében). A Magyarországon a 19. század elején kibontakozó útirajz-irodalom így új műfajokat s megszólalási módokat is teremt, „melynek két példaadó alakja Kazinczy Ferenc és Széchenyi István. Előbbi a honi felfedező utazások (*home tour*) és útleírások (*domopis*) mintát teremtő atyja lett, utóbbi pedig főként a külföld feltérképezésének és így az „összehasonlító” útleírásnak a mesterévé vált”³, míg Wesselényi Polixénára a „magánéleti menekülő”⁴ utazóként tekinthetünk.

Már az eddigiekből is kibontakozik az útleírások műfaji és narratív sokfélesége, mely hol a leírás tárgya, hol a mű formai ismertetőjegyei alapján értelmezi a műveket s irodalmi pozíciójukat, mely tapasztalat rámutat arra, hogy az útleírás is azon műfajok közé tartozik, melyeknek nehéz kijelölni műnemi pozícióját. Éppen ezért Joseph Stelka egyenesen új, negyedik műnemként tárgyalja,⁵ hiszen

³ Szirák Péter: *Ki említ megérkezést? A régi és a két világháború közötti magyar irodalmi útirajzról*. Budapest, Ráció, 2016, 30.

⁴ Uo.

⁵ Joseph Stelka: *Der literarische Reisebericht*. In: *Prosekunst ohne Erzählen: Die Gattungen der nichtfiktionalen Kunstprosa*. Hrsg. Klaus Weissenberger, Tübingen, Max Niemeyer, 1985. Idézi:

„[n]ézetei szerint a műfaj lényege nem az anyagban vagy a tematikában, hanem a formában, az »esszéisztikus« szubjektív kialakításban rejlik.”⁶ Az esszéisztikus jelleget mutató szövegek így az irodalmiság jegyét magukon viselve – a dokumentarista, esetleg tudományos leírástól eltávolodva – irodalmi útleírásaként konstituálódnak. Peter J. Brenner ezzel szemben nem a formában, hanem a hitelességhez való viszonyban látja az útleírás műfaji specifikumát,⁷ „[f]ő alkotóeleme, hogy az idegenben szerzett élmény problematikája tematizálódik benne.”⁸

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy az elbeszélő tárgyához (az utazáshoz) való viszonyának *beléptetésével különböztesse meg* egymástól az útleírásokat, s ha nem is különálló *műfajokként*, de *elkülönülő narratív pozíciókat kínáló szövegekként pozicionálja az utazást* tematizáló szövegeket. El kíván szakadni a reprezentációelvű útleírás-olvasattól, sokkal inkább egy olyan, elsősorban retorikai megközelítést szeretne létrehozni, mely a valóság elemeket szétzilálja s relatívvá teszi, a jelentésteremtés helye pedig a realistól eltávolodva, mindezeket túlmutatva a jeleket és jelentéselemeket játékba hozva újraértelmezni, s ami talán itt a legfontosabb: mindezt nem kívülről, hanem belülről, azaz eleve egy szubjektív, saját nyelvi-retorikai tapasztalaton keresztül átszűrve állítja párbeszédbe. Az így létrejövő narratív térben más és más metaforikus szerepek tűnnek fel, melyekben elsősorban az én és a mindenkori *másik* (másik táj, ember, szokás) különböző viszonyulásait figyelhetjük meg:

A *konvizttádor* szerepében megjelenő elbeszélő/utazó hódítani indul, magával hozott pozíciója uralja narrátori magatartását, integritását minden szempontból megpróbálja megóvni a másik kultúrától, miközben a mindenkori másikat a saját képére szeretné formálni. Utazásának célja elsősorban megerősítő jellegű: a sajátján kívüli világban is arra keres bizonyítékot, hogy saját komfortzónája kínálja számára a legideálisabb világot.

A *szemlélődő* utazói magatartás lehetővé teszi a másik másikként való megis-

János Szabolcs, *Régióképzetek és regionális identitás: Erdély és a Bánság a 18–19. századi német nyelvű utazási irodalom tükrében*. In: *Az irodalom és akultúra éltető közege: a lokális és a regionális*. Szerk. Albu-Balogh Andrea, János Szabolcs, Verók, Attila. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2020, 49–66, 55.

⁶ János, i. m. 55.

⁷ Peter J. Brenner: *Der Reisebericht in der deutschen Literatur: Ein Forschungsüberblick als Vorstudie zu einer Gattungsgeschichte*. Berlin, De Gruyter, 1990. Idézi: János Szabolcs: *Régióképzetek és regionális identitás: Erdély és a Bánság a 18 – 19. századi német nyelvű utazási irodalom tükrében*. In: *Az irodalom és akultúra éltető közege: a lokális és a regionális*. Szerk. Albu-Balogh Andrea, János Szabolcs, Verók, Attila. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2020, 49–66, 55.

⁸ János, i. m. 55.

merését és elismerését, ám nézőpontja továbbra is külső, passzív, mintha a befogadást csupán azok számára kínálná fel, akiknek – másodlagos elbeszélőként – elmeséli történetét. Kevésbé erőszakos, mint a konkviztádor, hiszen eljutott annak felismeréséig, hogy nem csupán a saját világa, igazsága létezik, ám a mindenkori másik világot még nem engedi belépni a sajátjába.

A *feloldódó* utazó felismeri saját rendjének felbomlását, elfogadja úticélját, s az útja során tapasztalt idegenséget képes saját világába integrálni. Nem egyik vagy másik kitorlése így a cél, hanem a régi és az új tapasztalat párbeszéde, összjátéka.

Ezen, általam felállított, a narrátor magatartására vonatkozó kategóriák szorosan összekapcsolódnak az elbeszélőnek úticéljáról, az utazás helyéről kialakuló érzéseivel, melyeket ifjabb Plinius a *locus amoenus* és a *locus horribilis* elnevezéssel ír le.⁹ E megkülönböztetés alapján locus amoenusként, szeretett helyként manifesztálódik az utazó számára a vágyott hely, mely többnyire ki- és elmozdulásának oka és célja, s mely egyben a másik (hely) megismerésére is inspirálja. Ezzel szemben locus horribilisként a szorongással kísért utazás színhelye írható le, mely a tapasztalat szörnyűségére, a másság démonizálására *hívja fel a figyelmünket. Itt nem a másik hely és a másság megismerése kerül a középpontba, sokkal inkább a saját (a komfortzóna) hiánya realizálódik.*

E ponton érdemes újra egy pillantást vetnünk az utazás metaforikus tereire, a népmesék és eposzok világára. A locus amoenus *vágyott térként, célként* konstituálódva a másik megértésének és befogadásának következményeként értelmezhető, a szubjektum azon állapotában érhető tetten, amikor az én integritása helyreáll. Ezzel szemben locus horribilisként szerveződik a tér az utazás káoszt feltételező tereiben, azaz a metaforikus erdőben. Ha az integritásra és rendre vágyó szubjektum metaforikus utazásának elemeit látjuk a szubjektivitás jegyeit hordozó útirajokban, világossá válik, hogy a locus horribilis a metaforikus utazás első állomásaként manifesztálódik (a másságra süket és vak, vagy éppen az eltévelyedés állapotában lévő *hős tereként*), ahonnan nyilvánvaló cél a locus amoenus elérése.

A vágyott tér a szubjektum számára otthonosságot, új otthonvilágot kínál, melynek megteremtése útjának minőségétől függ. Az otthonosság, vagy éppen az „otthonvilág” és a vele oppozícióban álló „idegen világ” nem statikus fogalom, ahogyan arra Landgrebe is rámutat: „Az otthonvilág és az idegen világ közötti kapcsolat, mint látható, relativitásként értelmezhető; nem merev, sokkal inkább

⁹ Judith Hindermann: *Locus amoenus und locus horribilis – zur Ortsgebundenheit von otium in der Epistolae von Plinius der Jüngeren und Seneca*. In: Franzisca C. Eickhoff Hrsg.: *Muße und Rekursivität in der antiken Briefliteratur. Mit einem Ausblick in andere Gattungen*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2016, 113–131.

áradó, állandóan mozgásban lévő.”¹⁰ Az új otthonosság vagy otthonvilág megteremtésének feladata ezért az idegen világ határainak elmosása, eltolása, az idegenség (legalább részleges) átváltoztatása otthonossággá. Az otthonosság kritériumai között általános/kollektív elemeket éppúgy találhatunk, mint egyedieket, ám mindegyik folytonos kapcsolatban van azzal az allegorikus hálóval, melyhez az egyén élete során belső vagy küldő identitását kapcsolja. Az otthonvilág megteremtésének vágya az általunk ismertetett mindhárom narratori szerepnek sajátja lehet, csupán tárgyukhoz való viszonyuk különbözik: a konkisztádor saját korábbi komfortzónájának átplántálásaként képzelel el az új megteremtését, a szemlélődő kívül marad a(z akár vágyott, akár félelemmel szemlélt) téren és világon, s csak a feloldódó utazó lesz képes felfüggeszteni a másság és a saját közti határokat s az idegenséget otthonossá, otthonvilággá változtatni. Ugyanakkor be kell látnunk, hogy az otthonosságából kiszakított szubjektum számára könnyebben elérhető eredményt kínál, ha nem az újba helyezkedik bele és próbálja megismerni, hanem a régi világa tapasztalatait ülteti át az eddig ismeretlenbe, ezzel is hidat képezve a két (ön)megértési stratégia között – azaz az út minden stádiuma, minden helye jelentéssel és értékkel bír, fölépítve egy narratívát, melyben maga az utazás válik magának a befogadásnak és az önmegértésnek az allegóriájává.

Az utazás terei így valójában palimpszeszt térré válnak, az új (másik) térre ráíródik mindaz, amit a szubjektum vele kapcsolatban konstruál. „A megértés – a palimpszeszt struktúrájában maradván – a mindenkori felső réteg dekódolásának aktusában megy végbe. A hagyomány így a múlt darabjainak jelenben történő értelmezése.”¹¹ A palimpszeszt, amelyen egy régi rétegre ráíródik egy új, egyszerre elfed, megőrzi, töröl és teremt. Különböző tartalmakat zár ugyanarra a lapra, egyik ráhelyeződik a másakra úgy, hogy a felszín alá bukó sorokat csak avatott szem láthatja meg kitartó kutatómunkája eredményeként. A palimpszeszt sajátos (irodaomléleti) tulajdonsága, hogy elrejtve őrzi meg a korábbi stációt, hiszen az addigi bevéselt tapasztalat nyomai nem eltűnnek, hanem átlényegülnek. Az utazás során a megértés, befogadás folyamata, maga a hermeneutika válik fontossá, s ezt a folyamatot követjük végig az főhőssel, akinek legfőbb feladata saját szimbolikus világának, s így talán önmagának is a megértése. Helyeket keres, melyek lehetővé teszik a belehelyezkedést, felfedik vagy éppen eltakarják a titkokat és az

¹⁰ Ludwig Landgrebe: *Der Weg der Phänomenologie. Das Problem einer ursprünglichen Erfahrung.* (1. Aufl.), Gütersloh: Mohn, 1963, 51. (Saját fordításom – K. J.) („Dieses Verhältnis von Heimwelt und Fremdwelt ist, wie sich zeigte, in einer Relativität zu verstehen; es ist nicht ein starres, sondern ein fließendes und ständig in Bewegung befindliches.”)

¹¹ Várad Ágnes: *Megőrzés és felejtés – Palimpszeszt.* Palimpszeszt 1/1., 1996. okt. http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/01_szam/02.htm (letöltés: 2018. 03. 02.)

idegenséget. Ezt persze mindig csak saját nézőpontjából teheti meg, mely nézőpont igen sajátos: egyszerre külső és belső történetteremtésről vagy – Mieke Bal szavaival – fokalizációról¹² beszélhetünk. Külső, hiszen nemcsak saját történetét vagy az általa látott jelenségeket írja le, hanem a körülötte történő eseményeket, ugyanakkor belső, hiszen saját belső tapasztalatainak lehetünk tanúi, melyek sok esetben emlékekre, érzésekre vagy nagyon is reális terekre épülnek.

E külső és belső terek felismerése, az utazás metaforává emelése képezi elemzendő szövegünk, Gárdonyi Géza *Amiket az útleíró elhallgat* című művének kiinduló problémáját is. Már maga a cím paradoxonként mutatkozik meg, hiszen a mű – a cím performatív aktusának aktusának megfelelően – az elhallgatott dolgokat készül kimondani, meghagyva az elbeszélőt útleíró pozíciójában, pusztán azért, hogy e fogalmat is dekonstruálja már *A látás* címet viselő *Előszó*ban. A mű elsődleges elbeszélője a látás és a nézés közti különbséget elénk tárva arra következtet, hogy az ember vak a részletekre, holott éppen a részletekből, az egyéni élményekből lehet következtetni az egészre: „Mert más a nézés, meg más a látás. Nézni mindegyike tud. Látni nem. S bizony az utazók közül nem mindig az tér a tapasztalatok legtöbb kincsével haza, aki a távolból leghamarabb megmondta, hogy a toronyóra mennyi időt mutat, hanem sokszor az a vaksi útítárs, amelyik szemüveg nélkül még az ajtón is alig tud kimenni.”¹³ A nézés és a látás (metaforikus) aktusához egy-egy utazói magatartást társít, melyek rezonálnak korábban feltett kérdéseinkkel, az elbeszélői attitűd önmagán túlmutató értelmezései lehetőségeivel. Nézni – Gárdonyi szövegének elbeszélője szerint – bárki képes, aki útra kel, ám e magatartás nem feltételezi a befogadás és megértés érdekében végzett (belső) munkát. A nézés ágense nem helyezkedik bele az őt körülvevő állapotba, kívülről szemléli akár konkvisztádori, akár szemlélői pozícióból. „A futó ember pedig nem lát semmit, nem hall semmit, nem érez semmit. Csak az álló ember, a nyugodtlelkű és nyugodtszemű, az az öterejű fölfogó, aki az őt érzék képességeivel a tudásának birtokában szedi az utazásban eléje forduló kincseket.”¹⁴

A látás mint befogadás metaforájára építve gördül tovább az elbeszélő kérdésfelvetése, immár a közvetítés problematikáját helyezve a középpontba. A szemlélt, átélt vagy megélt élmények továbbadása mediális s egyben irodalmi kérdéssé emeli az eddigi lélektani vagy filozófiai kategóriákat, immár egy történet keretébe helyezve gondolatait. A kötet második fejezete a könyvvel azonos címet visel

¹² Mieke Bal: *Fokalizáció*. Ford. Ferencz Anna. [http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20\(E\)/szovegyujtemeny/bal/index.html](http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20(E)/szovegyujtemeny/bal/index.html) (utolsó letöltés: 2018. 03.03.)

¹³ Gárdonyi Géza: *Amiket az útleíró elhallgat*. Győr, Tarandus, 2013, 5.

¹⁴ Uo. 9.

(*Amiket az útleíró elhallgat*), s máris belehelyezkedhetünk az utazók kalandjaiba, hiszen egy gőzhajó utasaival ismerkedhetünk meg, ahol „egy beteg *képű fiatal-ember útleírókönyvet olvas*. Ásít és leteszi s olyan unalommal néz rám, mintha én írtam volna azt a könyvet.

Én szólalok meg.

– Idegen földön aki járt, mindig érdekes, amiket elmond. [...] Azonban ha pennát fog valaki és papiroson mondja el az utazását, nem érdekes.”¹⁵

A kötet előszóként funkcionáló fejezetében felbukkanó látás-nézés ellentétpár után egy részben önreflexív, részben mediális jelenséggel találjuk magunkat szemben: a történetmesélés és történetírás, a szóbeliség és az írásbeliség mediális tapasztalatának kérdéskörével. A történet egyik szereplőjeként megjelenő elbeszélő az írással szemben a szóbeli közvetítés elsődlegességét és eredményességét hangsúlyozza, a szóbeliséghez kötve a szubjektivitást, az élmények át- és visszaadását, egyszerűen: az érdekességet, az írásbeliséghez pedig egy táj, út racionális leírását, az unalmat, rendezettséget: „egy tenyérynyi rossz fénykép is többet mond nekem annál az ötven lapnál. [...] Ellenben ha valaki szóval mondja el, akár a tájat, akár a várost, akár a templomot, palotát, zuhatagot, viadalt, lóversenyt, tehát akármit, amit látott, ami tetszett neki, amin nevetett, amin haragudott, hogy mi jó és mi rossz hotelekben forgott, vagy hogy hol, hogyan csalták-lopták meg, honnan távozott nagyobb örömmel, mint ahogy odament [...] – az mind érdekes. Akármi regénynél is érdekesebb.”¹⁶ Látható, hogy a szóban elbeszélt történet és a leírt útleírás között alapvetően műfaji különbség bontakozik ki a fogalmak leszűkítése miatt: a szóbeli történetmesélésnek tulajdonítja a narratíva szubjektív (élményszerű) felépítését, az érzelmekre ható elbeszélést, míg az írásban lejegyzett útirajzok alatt a rendezett és rendszerezett „világ-leírásokat” érthetjük, melyek a maguk racionalizálásával egy külső, objektív rendet kívánnak teremteni a világban – formájukra nézve a korban oly kedvelt, s a műben oly sokszor kárhoztatott bédekkerként.¹⁷ Az elbeszélő útleíró-fogalma e műfajhoz kapcsolódva manifesztálódik: „Amit az útleíró megír, nem magának írja, hanem a világnak. Szedeget hozzá a lekszikonokból, bédekkerekből, történelemből, sőt más tudós utazók könyveiből is.”¹⁸ Az írás e dichotómiában tehát a tudományos vagy tudományos ismeretterjesztő stílussal kapcsolódik össze, mely nem képes korrelálni

¹⁵ Uo. 11.

¹⁶ Uo.

¹⁷ A köznevesült tulajdonnév „névadója” Karl Baedeker német könyvkiadó, aki először publikált rendkívül alapos s a gyakorlatiasságot szem előtt tartó útikönyveket rajnai utazásairól a 19. század elején (1828-ban), melyet több, hasonló módszertannal megírt kötet követett.

¹⁸ Gárdonyi, i.m. 12.

a szóbeliség, a beszéd szubjektivitásával: „Már pedig az az igazi érdekesség: az embernek az ember. Aki ír, nem erről ír. Aki beszél, erről beszél. Akár magáról beszél, akár másról beszél. [...] Aki élményekről beszél, elsősorban is magának beszél – [...] újra végig éli az utazását.”¹⁹ Az elbeszélő ezzel hátrahagyja az íráshoz kapcsolódó útleírószerepet, s önmagát beszélőként, a szóbeliség képviselőjeként tételezi, amennyiben csupán e mediális aktushoz képes kapcsolni a szubjektivitás elbeszélhetőségét. Reflektálatlanul ugyan, de ugyanaz a műfaji-műnemi probléma vetődik fel Gárdonyi szövegében is, amit Joseph Stelka elméletében is megfigyelhettünk: az epikai műfajok elbeszéléstechnikájába nem vagy nehezen illeszthető be a(z) egyébként a lírára jellemző) szubjektivitás, így nemcsak egy műfaj (tudományos-ismeretterjesztő útleírás), hanem egyenesen egy műnem határai is szétzilálódnak. Az így keletkező (s valójában már jelenlévő) mű egyszerre lenne az írásbeliség formai és a szóbeliség jelentéshordozó terméke, a lejegyzett (rögzített) szubjektivitás, egy, a reálisból az imaginárius világába átirányított élmény és történet: „Ha tehát valaki úgy írná meg az utazását – akárha tízkötetes könyvben is, hogy azt hallgatná el, amit megírni szándékolt és azt írná meg mind, amit az írásban elhallgatott volna, hát az a tízkötetes munka lenne a legérdekesebb útleírás a százezernyi sok mindenféle útleíró könyv között.”²⁰ Az írásbeli útleírás (a bédekker-irodalom) retorikai jegyeitől eltávolodó elbeszélő belép ezzel az útleírás intermediális világába, ahol a szóbeliség retorikája és az írásbeliség pragmatikája összetalálkozik, létrehozva ezzel egy rögzítetlen pozíciójú és polarizálódó nézőpontú elbeszélést.

Így visszakapcsolódhatunk fentebb felvázolt kategóriáinkhoz, hiszen a szóbeliség retorikájára fókuszáló elbeszélő számára ideális témaként kínálkozik a tájak, épületek leírása helyett a szemlélő és a szemlélt viszonyának bemutatása és interpretálása, melyben éppúgy fellelhető az elbeszélő kíváncsiságon alapuló érdeklődő odafordulása, mint a saját és idegen viszonyának érzelmi pozicionálása, vagy éppen az idegenség (előítéletek, félelmek, frusztrációk) legyőzésének vágya.

A továbbiakban a saját és idegen, szemlélő és szemlélt viszonyának ábrázolásbeli viszonyainak megismerésére teszünk kísérletet, segítségül hívva a *locus horribilis* és a *locus amoenus* fogalmi kereteit. Az *Amiket az útleíró elhallgat* kötet (*A látás és az Amiket az útleíró elhallgat* címűeket is beleértve) tizenkilenc, viszonylag rövid fejezetből áll, melyek – az első, fogalmi kereteket metaforikus hálóba helyező írást kivéve – mind egy vagy több utazó kalandjait mesélik el, hol elsődleges, hol másodlagos (harmadlagos, negyedleges) elbeszélői pozícióból. A történetek között nagyon laza epikus szálát figyelhetünk meg, a kötet elején öt kalandot a már

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo. 13.

említett gőzhajó utasai mesélnek el (kissé Dekameron-szerű narrációt csempészve az elbeszélésbe), kisebb egységgé állnak össze négy történetben az elsődleges elbeszélő erdélyi kalandjai, az egyes szám első személyű elbeszélő szemlélőként jelenik meg s írja le a látottakat négy elbeszélésben, két történetet ugyanez az elbeszélő a barátaitól hall, két történet novellaszerű, nem kapcsolódik sehogyan az elsődleges elbeszélőhöz, kettő pedig, a nyitó és a záró történet önreflexív, a többi értelmezését segítő metaforákat kínál fel. A regényszerű struktúra vagy a novella-ciklus irányába mutató epikus felépítménnyel így nem találkozunk, a szövegeket nem az epikai, hanem a metaforikus kohézió tartja össze: mindegyik az utazó és az utazás (saját és idegen, szemlélő és szemlélt) viszonyát problematizálja és helyezi különböző megvilágításba.

Az utazó és úticélja közötti viszony *locus horribilisként* jelenik meg azon művekben, melyeket az idegenség tapasztalata ural, a beszélő szubjektuma fölött átveszi az uralmat a félelem a más helytől, a másikkal való találkozástól. Ebben az esetben az utazás nem az öröm forrása, csupán a komfortzóna igazolására szolgálhat: azon, az otthonon kívül minden félelemmel teljes és veszélyes a szubjektum szempontjából. A kötetben az *Oláhországi történetke* (másodlagos) elbeszélője előítéleteiből táplálkozó félelemmel telve indul el vonatújtára, mindvégig rettegve azon ideájától, hogy az oláhok lopnak, ezért vagyona veszélyben van. Csupán a mű végén, hajóra szállva sikerül nézőpontot váltania, bár nem eredeti állítását semmisíti meg, csupán arra reflektál, hogy egy másik utazó számára ő maga válik azzá az idegenné, akitől – előítéleteiből fakadóan – félni kell. Az utazó tapasztalata Hasonlóan rossz útiélményekről számol be a *Becsüld a rossz pénzt is* elbeszélője, aki – ugyancsak előítéleteire támaszkodva – az olaszokat csak csalóként, pénzhamisítóként tudja elképzelni, hiszen az ország különböző pontjain szerzett tapasztalatai ezt támasztják alá. A fix pozíciót újra egy, pár pillanatig ugyan, de közelről megfigyelt s mutatott alak fogja kimozdítani sarkaiból: az öreg pincér, aki a hamisított pénzt – egy gyűjtő számára – megveszi az utazótól, igaz, még így is áron alul. Az előző történethez hasonlóan itt is megismerjük egy kívülálló, egy másik nézőpontját, aki önreflexióra készíti elbeszélőnk, ugyanakkor kibontakozik előttünk a sztereotípiá valóságértéke és megfordított viszonyrendszere is: a mindenkor másik akkor is idegenként jelenik meg, amikor lerombolja az előítéleteket vagy éppen ő maga válik az előítélet megalkotójává – csak most az ő szemében a retorikai én (saját) válik idegenné. A saját és a másik között határ nem mosódik el, az idegenség nem válik sajátá, csupán a nézőpont cserélődik meg egy pillanatra.

Ugyancsak *locus horribilisként* értelmeződik a *Járt Konstantinápolyban...* című elbeszélés, melynek főhőse az idegen fővárosban csupán a sajátjától való eltérést látja, s identitását megvédendő igyekszik is az őt körülvevő mikrokörnyezetet saját

korábbi szobájának, környezetének, elvárásának, módijának megfelelően formálni. Minden idegen jelenséget elutasít, félelemmel tölti el a világ másfajta működése, így fejvesztve menekül a számára megfeythetetlen s otthonosságot nem kínáló városból – melyből (a helyből s lakóiból) valójában semmit sem látott és tapasztalt, a történetben saját főbiájának legyőzhetetlensége uralja identitását.

Az eddig bemutatott helyeket s attitűdöket ellenpontozzák a *locus amoenus* fogalmi hálójához illeszkedő történetek. Némelyik egyenesen a horribilist felmutató értelmezéseket igyekszik negligálni, így például *Az oláhok se mind feketék* című történet is. A kötet egyik legösszetettebb elbeszélésében másod-, harmad, sőt negyedik elbeszélő történetmesélésén keresztül ismerjük meg egy oláh tanítókisasszony történetét, mely azonban éppen a sokszoros elbeszélői határátlépésnek köszönhetően egyre inkább eltávolodik a reálishoz köthető igazságfogalomtól. A *Gyorsvonaton* című elbeszélésben két fiatal viharos megismerkedésének s szerelmének lehetünk tanúi – néhány állomásnyi idő alatt. A gyorsvonat, e köztes állapotot s bezártságot szimbolizáló jármű így egy kapcsolat védett térben való kibontakozását s beteljesülését ígéri, s már csak a mindenben kételkedő olvasó teheti fel magának azt a kérdést, vajon mi történik e zárt és védett helyről való távozás után.

A *szamárfka* története – a maga (ön)ironikus megközelítésének köszönhetően – szintén felkínálja a locus amoenusként való értelmezés lehetőségét. A másodlagos elbeszélő az emberek hiúságára építve ad pénzügyi tanácsot a fekete királynak: a hiúságra, erre a kis számarkára apellálva áruljon rangokat, titulusokat népének, s máris meggazdagszik. A király válasza meglepő s egyben felhívja a figyelmet arra kulturális különbségre, amire az utazó – szemlélőként, nézelődőként – vak marad: „ – Elég! – mondta kedvetlenül –, az ötleted igen európai. Nálatok bizonyára milliárdokat jövedelmezne. Itt azonban sajnos... (És a fejét rázta.) A szerencsenépnek sokkal kisebb a számarkája...”²¹ A hiúság és korrupció elutasítása miatt valóban locus amoenusként tekinthetünk e helyre – bár nem az európai utazó szempontjából (aki hamarosan el is hagyja az országot), hanem egy rajta kívülálló nézőpontból szemlélve.

Az elbeszélő erdélyi kalandjainak leírása talán *A számarkáéhoz* leginkább közelítő pozíciót kínál, lehetséges locus amoenusként értelmeződik a bejárt és megismert tér. E négy történetben (*Az orvosság, A víz mint ital, Miket beszél Antal Ferenc, Erdély csodáiból*) az elbeszélői pozíció közel áll Gárdonyi *Az én falum* című novellaciklusában megismerthez, itt is kívülről érkezik egy, önmagát műveltnek, felsőbbrendűnek mutató utazó, aki konkviztádorként a terület meghódítására, felvilágosítására készül, miközben jót derül annak elmaradottságán. E pozíció

²¹ Uo. 116.

azonban rendkívül sérülékeny, hiszen – akárcsak *Az én falum* elbeszéléseiben²² – hamar kiderül, hogy a kívülről hozott tudás egy belső logikával rendelkező térben nem mindig működőképes, s amennyiben süket és vak a lokális tudásra, nehezen fogja túlélni a kirándulásnak tervezett utazást. A kívülállás logikája azonban egy lényeges útleírás-történeti etapra hívja fel a figyelmünket: Erdély a periférián lévő tündérkertként, érintetlen csodaként manifesztálódik a 19. végén és a 20. század elején, s ahogyan Kazinczyék számára Magyarország „terra incognitája” volt,²³ úgy még majd száz évvel később is a legidilbb, ősbibb, paradicsomibb locus amoenus formálódhat belőle a hiúságait levetkőző, „szamárkáit” legyőző utazó számára. Ám – Kazinczyval ellentétben – az elbeszélő számára nem a táj vagy éppen az építészeti örökség jelenti a szeretett hely megteremtődésének feltételeit, hanem – a kötet eddigi írásaira remekül rezonálva – az utazás során átélt szubjektív élmények juttatják el az elbeszélőt identitása újraértelmezésének lehetőségéhez.

S míg Erdély csupán részben idegen föld a beszélő számára (talán leginkább a sajátban rejlő idegen), addig az utazó – hazája határait átlépve – ugyancsak eljuthat azon önreflexív, önironikus stádiumba, ahonnan szemlélve saját identitása átértékelésre szorul. Ennek lehetünk tanúi a *Magyar fürdő Stájerföldön* és az *Afrikai becsület* című írásokban, ahol a másokban, az idegenben tükröződő másság mutatja meg a sajátta válás lehetőségét, ahol – utóbbi történetben – egy afrikai rabszolga mindenek feletti becsületessége reflektál az én önmagával szemben támasztott hamis mércéire. A vágyott helyek így teljesítik metaforikus funkciójukat, hiszen nem pusztán szó szerinti *locusként*, hanem a szubjektum belső utazásának állomásaként segíthetik az értelmezést és az önmegértést, a (szimbolikus) utazói pozíciók közül képesek teret kínálni a feloldódó utazó számára, aki – legyőzve önmagában a konkvisztádort és a szemlélőt – vágyott helyeket érhet el a horribilisek helyett.

²² Erről lásd bővebben: Kusper Judit: *A csillagok fényezése. Emlékezet és narratíva Gárdonyi Géza regényeiben*. Eger, Líceum Kiadó, 2015.

²³ Erről lásd: Szirák, i.m. 31.

Sebestény-Jáger Orsolya

Ida meséje

(in memoriam Gárdonyi Géza)

Ida mindig mesélt.
Magával hozta a fákat, a mélységes tavakat,
melyeknek tükre rezdületlen,
csak szárnyukkal súrolják az esti madarak.

Ida mindig mesélt.
Vagy őt mesélte az idő, mely örvényekkel jár,
s csönddel is, mely mindennél fehérebb,
bíbor bilincse feloldoz, vagy bezár.

Ida mindig mesélt.
Mi körébe gyűltünk, s hallgattuk álmodó szemekkel,
ahogy csak akkor tud hallgatni a szív,
ha gyermek marad legbelül az ember.

Pedig őt is mesélték.
Mintha kenyeret szelne az időtlen emlékezet,
mit egymásnak adhatunk csak tovább,
mert valaha régen, így rendeltetett.

Lénye tiszta és egyszerű,
és mindvégig tanít, mert erre lett hívatva.
Ida mindig mesélt. S meséjét, tudom ma már:
az Égben fenn az élő Isten adta.

Egri csillagok

Gyermekszemmel nem értettem még,
miért is szép, miért is él annyi éve már.
Majd jött a tél, újra tél és télre nyár,
és oly sok év után nyaram végtelenje int:
a könyvet kezembe vettem megint.

Titka megfejthetetlen, de mégis szól a hang,
mint templomtoronyban a zengő ércharang.

Mondd emlékszel-e még?
hogy küzdött a nép, hogy megvédje hitét,
Mennyi harc, mennyi hűséges erő,
hiába volt óriás sereg a túlerő.
Kövelték őt, áldott vezér volt Dobó,
a hazáját védte, mely el nem adható.
Emlékszel-e még Gergőre, Vicára?
Nevükben erdő, s patak csobogása.

S mint fák alatt a tiszta ér, azóta is elkísér,
hétköznapjaimban is ott van velem
e felnőtté érlelődő gyermekszerelem.

Mondd emlékszel-e még annyi év után?
Mikor a két anya egy fénylő délután,
mert megadta számukra az Ég,
visszakapta végül saját gyermekét.

S ha újra olvasod felnőtt szemekkel,
jobbá lesz szívedben az ember.
Csönd borul föled, lombok között az ág,
ha hűséges hittel olvasod tovább,
s meglátod majd: mint fenn, az egri csillagok
a legszebb Lényeg már a lelkedben ragyog,

Laskay Anna

A bennem élő Gárdonyi

Akárhányszor eszembe jut Gárdonyi Géza, mindig melegség tölti el a szívem. Azon kapom magam, hogy mosolyra húzódik a szám attól a csendes örömtől, amit érzek, ha rá gondolok. Pironkodhatnék is emiatt, de nem teszem! Ahelyett beleereszkedem abba az otthonosságérzésbe, amit számomra jelent, és abba a világba, amelyet a soraival körém terem.

Születésünk ideje között több mint száz év van. Életkörülményeink különbözőek. Sorsunk több ponton eltér egymástól. Mégis valami láthatatlan kötelék van közöttünk, amely a tőle származó gondolatokból fonódott. A köztünk lévő kapcsolatot – sorait olvasva – én tudom szorosabbá tenni, s bevallom, azon vagyok, hogy mire én is a földi életem végére érek, ez a finoman és láthatatlanul szövődő fonál minél erősebb, vastagabb, eltéphetetlen kötéllel váljon. S nem is kell csak nekem akarnom mindezt, mert az élet is úgy hozza folyton, hogy egy-egy szálát hozzáadjon ehhez a kötelékhez.

Szégelyelhethetném, hogy magyar szakosként nem az értelmezése vagy a róla született méltatások minősítése merül fel bennem, de én csak érzem Gárdonyit. Érdeklődve olvasok minden adalékot, amivel kutatói még ismerősebbé teszik számomra. Értékelem azt a munkát, amit mások e téren végeznek. S örülök, ha bármit megsejthetek még rejtőzködő énjéből az irodalomtörténészek újabb közelítései által. De ha én rá gondolok, csak érzéseim vannak.

Ha Őt olvasom, visszarepülök abba a világba, s minden olyan ismerősnek tűnik, mintha ott léteznék. Röviden tehát, nagyon a magaménak érzem. A szívemből szól és a szívembe talál minden szava, gondolata. S igaz, a mosoly mellé egy-két könnycsepp is jut olyankor, amikor facsar egyet a szívemen. Nem tudok hát másképp írni róla, csak végtelenül szubjektíven. Azt tudom megosztani, ami a leírt soraiból engem elér, ami Általa bennem születik.

Az első olvasmányélményem Tőle a kötelezőként kiadott *Egri csillagok* volt. Minden magyar kisdíákkal együtt kaptam meg arra az évre a feladatot, hogy olvassam el Gárdonyi regényét. Nem tudom felidézni, addig találkoztam-e akár versével, vagy novellájával. Ezért számomra még ismeretlen szerzőnek minősült. Örömmel nyugtáztam, hogy megvan a házi könyvtárunkban. Ez – a kötet vastagságát látva – hamar megnyugtatóvá is vált, mert biztos voltam benne, hogy nem érek gyorsan a végére. A saját példány megadta azt a kényelmet, hogy nem kellett a könyvtárra várakoznom, s épp emiatt nem volt megszakva az az időtartam sem, amit a tartalom megismerésére szánhatok. Mert bár sokat, szívesen és rendszeresen olvastam, emlékszem az érzésre, mennyire megijedtem a könyv

terjedelmét látva. Egyszerre, egy témáról, ennyit azelőtt még soha nem vettem át, így elképzelni sem tudtam, hogyan történhet majd meg velem, hogy egy ennyire hosszú mű is az olvasottak közé sorolódjon. A borítót látva úgy gondoltam, komoly munka lehet, pedig a cím akkor még számomra semmit sem jelentett. Emlékszem, szüleimet is megkérdeztem róla, miről szólhat az „Egri csillagok”, mert nem tudtam, hogy mit jelöl ez a kifejezés. Miben különböznek az egri égbolt csillagai a többitől. S mit sugall az *egri* jelző. Annyit állapítottam meg, hogy valamiért más, ha egyszer fontos volt a címbe beleírni. Ma már furcsa arra gondolnom, hogy Eger városa, a vár ostroma, a védők hősiessége mind ismeretlen volt számomra. Az itt felnövő gyermekeimnek mindez már sokkal közelebbi volt. Gárdonyi neve ismerősen csengett, az Egri Vár diadalának történetét már óvodásként eljátszották, a regénybeli szereplők elevenen éltek a fantáziájukban. Mindezt én a kötetből sajátítottam el, s bár az első olvasás élményét a több évtizedes egri létem tovább gazdagította, hiszem, hogy a történet ugyanúgy hatott. A mondanivaló pedig célba ért. Sőt szeretném hinni, hogy még erőteljesebben, mintha bármilyen előzetes tudásom, ismeretem és élményem lett volna, hiszen minden újdonságnak számított. Az is hamar kiderült számomra, hogy nem kell a több száz oldalnyi szöveg miatt aggódnom, mert már az első jelenet – Gergő és Vicska patakbeli fürdőzése a török fenyegetettségben – annyi izgalmat tartogatott, hogy a könyv letehetlenné vált. Áldottam az eszem, hogy már a nyári szünetben olvasni kezdtem, mert így egész napomat a Gárdonyi által teremtett világban tölthettem. Több évtizedes az emlék, mégis eleven, ahogy féltem Jumurdzsáktól, örültem Gergő és Cecey Éva szerelmének, sajnáltam Török Bálintot, elszántan harcoltam a védőkkel együtt, büszke voltam az egri nőkre, s gyűlöltem Hegedűst. Nem is telt sok időbe, hogy a végére érjek a történetnek. Feszült izgalommal követtem az egri viadalt és diadalt, s annak szereplőit, ahogy előttem és azóta is oly’ sokan!

Akkor még nem tudatosodott bennem, de ma már úgy gondolom, Gárdonyi azért olyan népszerű, mert közérthető. Nemcsak nyelvezetében, hanem történeteiben is. Követhető a cselekménye, világos a szándéka. Minden ember által megélt érzésekről ír. Gondolatai a mi gondolataink.

Az első jó élmény után mégis időbe telt, mire gazdagodott a róla alkotott képem, s olvasni kezdtem egyéb írásait. Gimnazistaként izgalmasnak találtam, hogy újságíróként dolgozott, de akkor még nem sejtettem, hogy lesz idő, amikor nekem is az lesz a hivatásom. Ekkortájt főként a novelláit olvastam. A pályakezdéséről szóló írásai egészen a főiskolás koromig elkísértek. Megérintett az az egyszerű élet, amelyet *Az én falum* című művében ábrázolt. Megható volt számomra a kis-közösségek szerepe és ereje. Tanulságos az emberi természet gyengeségeit vagy épp naivszerűségét bemutató történetekben szereplő figurák megismerése.

Amikor fiatal felnőttként úgy éreztem, nem látom még tisztán, hogy mi lenne

az én utam, ott volt Gárdonyi. Amikor nem tudtam még, hogyan alakítsam ki a számomra fontos értékek mentén az életem, akkor is tőle merítettem. Sokszor kaptam magam azon, hogy Ő „A lámpás”. Az izgalmas az, hogy önkéntelenül lapoztam fel a köteteit. Úgy kísérte végig önálló életkezdésemet, hogy nem is tudatosodott bennem. Csak valahogy mindig a kezem ügyébe került, ott volt, támaszt nyújtott, észrevétlenül, mint egy jó apa.

Aztán elkezdődött a házasságom, s ezzel együtt a közös életünk és a saját könyvtárunk kialakítása. Egyik karácsonyra a férjem azt kérte tőlem, legyen az ajándéka *Az én falum*, mert az a kedvenc kötetének egyike. Így került be az elsők között ez a mű a házi könyvtárunkba.

Később a gyerekeimnek örömmel vittem haza Nagypó tréfáit és olvastam fel a *Nevetőkönyvből*. A Főegyházmegyei Könyvtárban dolgozva fedeztem fel aztán Gárdonyi *Füveskönyvét* és abban rejlő mondásait.

De ma is novellái számomra a legkedvesebbek. Telente visszatérő olvasmányom az *Evangéliumi álmok*. Ezzel is a férjemet leptem meg az egyik karácsonyon. S ha már ünnep! Hívó emberként különösen meghatott, amikor megtudtam, hogy az általam úgy szeretett „*Fel nagy örömrre...*” kezdetű karácsonyi ének tőle származik.

Mindez jól megmutatja, hogy hányféle hosszúságú, műfajú, utóéletű szöveg származik tőle, lesz az életünk része és szól hozzánk ma is, úgy is, ha legjelentősebb regényeit nem is emlegetjük.

Szerencsének érzem, hogy nem csak a művein keresztül kapcsolódhatok Gárdonyihoz! Nekem számít, hogy a környezet, amely körülvesz, az ő lakhelye volt valaha. Ma már elmondhatom, hogy az életem nagyobb részében Egerben éltem. Éppen az aktív felnőtt éveink elején jöttünk a férjemmel a városba. S észrevétlenül, mondhatni láthatatlanul egyre jobban helyet kapott az életünkben Gárdonyi Géza. Emlékszem, milyen boldog voltam, hogy első lakóhelyünk önálló családként a vár közelében volt. Kitüntetettnek éreztem magam, hogy ilyen különleges helyen élhetek. Hogy munkába jövet-menet macskaköves utcákon járhatok. Akkor még a bokakitorós, egyenetlen, valódi kövekből kirakott út kanyargott a vár alatt, amelyen gyakran sétáltunk a gyermekünkkel együtt, úticélul választva a történelmi emlékhelyet. Ilyenkor mindig felkerestük Gárdonyi sírját is. Senki nem mondta, mégis úgy éreztük, tiszteletünket kell tennünk.

Aztán az édesanyámnak köszönhetően egyre inkább felfedeztük a Gárdonyi-házat. Minden augusztusban elvitte az unokáit a születésnap megemlékezésére, ahonnan a gyerekeim úgy jöttek haza, hogy ettek Gárdonyi Géza szülinapi tortájából. Teljes természetességgel ünnepelték az író, egykori lakóhelyén.

Mindez már nem irodalom, de azzá lehet! Mert maga a helyszín, ahányszor ott járok, úgy érzem, ihlettel teli. Csak jó felmenni oda, elidőzni a kertben. Olvasni a

hatalmas fák lombja alatt, s őrizni a csendet, nehogy megzavarjuk munkájában az alkotót, aki bármelyik percben kiléphet az ajtón, hogy megmozgassa tagjait.

Szokásom, hogy mindenhol étellel töltöm meg a tereket. Elképzelem, mit élhettek át azok, akik ott töltötték a mindennapjaikat. A Gárdonyi-háznál mindig nyugalom száll meg. A tevékenységről a belső történésekre tevődik át a figyelmem. Azt élem meg, hogy nem történnek világot rengető dolgok, vagy ha igen, azok az elmében, a lélekben. Lassan születnek a gondolatok, érlelődnek, gazdagodnak, majd gigördülnek szóvá formálódva, tettere indítva. De soha nem azonnali, látványos cselekvésre. Hanem meggyőződéssé válva, életre váltva. Úgy képzelem, így élhett és alkotott Gárdonyi is.

Ha az általam olvasott írásainak legfőbb üzenetét keresem, arra jutok, hogy minden módon azt akarta tudatni, hogy a legfőbb a szeretet, az érzékenyen másokra tekintés, az egymásra figyelés. Hiszem, hogy minél többet él az ember, annál biztosabb lehet benne, hogy az igazi érzékenység, lelki finomság azok sajátja, akik képesek szeretni. S így válnak alkalmassá az alkotásra.

Számomra Gárdonyi az emberi rezdülések értője. Ezért van az, hogy én is érző emberként olvasom, s nem magyartanárként vagy újságírói szemmel. Mert hiába dolgozott ő maga is pedagógusként és újságíróként, soha nem azt érzem, hogy szakemberként írt, hanem emberként. S hiszem, hogy ezért ér el mindenki szívéig, ha olvasni kezdi a sorait. Mert felmelegíti és átjárja a lelket.

Értékvezéreltség, megható emberszeretet, megértő elfogadás, amit nekem a sorai üzennek. S az a megnyugtató érzés, hogy vezetve vagyunk, s mind összetartozunk. Ezért örülök, hogy a soraival ünnepeljük őt itt Egerben, a Gárdonyi-emlékévben. Olvashatjuk gondolatait munkába igyekezve, buszra várva, baráti találkozóra sietve. Elérnek gondolatai az utcákon, köztereken, az éttermek, bisztrók asztalain. Akaratlanul is olvasni kezdjük, s nem értjük, hogy lehet, hogy éppen odaillő. Mitől érezzük, hogy a legváratlanabb helyzetben ránk találva is megszólít, s valami nagyon fontosra, lényegire, elemire irányítja a figyelmünket, amit áthat az emberség, a szeretet s az emberszeretet, ami Gárdonyi Gézának oly' nagyon sajátja.

Nem csoda hát, hogy Gárdonyi nekem nem a szívem csücske... mert benne él a közepében.

Sipos Erzsébet

Jumurdzsák és Szejdi pasa

Füstölgő romok felett
jajgat a szél,
térdre borul,
Istenhez beszél...
A távolból három megrakott szekér
emberfejekkel
Budára tart
– Csak annyi ez, mint
letépett füge, –
vigyorgott Jumurdzsák,
– parancsod teljesítve
jó uram,
Konstantinápolyban
jutalmam megkapom!
Mocsárba bújt a sok hitvány gyaúr,
magyar szavakkal
csaltam ki nagyúr,
anyám magyar volt igaz,
de Allah katonája lettem,
fel szent háborúra!
ez lebeg felettem,
s e két kölyköt, kiket útszélen összeszedtem,
félholdas zászló,
s korbács alatt
felednek majd
házat, hazát,
s hogy anyjukat ne öleljék,
öljék!

Lisztóczy László

Bródy Sándor és Gárdonyi Géza barátsága

Bródy Sándor és Gárdonyi Géza Eger irodalmi múltjának a legnagyobb büszkségei közé tartozik. Mindketten 1863-ban születtek: Bródy július 23-án Egerben, Gárdonyi augusztus 3-án Agárdpusztán. Mindössze tizenegy nap volt köztük a korkülönbség. Közös élményekben gazdag, a konvenciókkal, sztereotípiákkal szembeszegülő, bohém és lázadó ifjúságuk alapozta meg, egy időben és párhuzamosan kibontakozó, olykor egymásba fonódó hivatásuk, az irodalom és Eger szeretete mélyítette el s táplálta síríg tartó barátságukat. Kapcsolatuk mindvégig töretlen maradt annak ellenére is, hogy a magyar irodalmi élet ellentétes pólusain helyezkedtek el: Bródy a liberalizmus híveként és szószólójaként, Gárdonyi a konzervatív táborban, a nemzeti és a keresztény eszmerendszerben keresett válaszokat a kor égető kérdéseire. A két tábor között ma már szinte feloldhatatlan, áthidalhatatlan az ellentét. Minden kihíváson és válságon felülkerekedő, egymás autonómiáját sohasem sértő barátságuk a nemzeti megbékélésnek és összefogásnak is mintájául s mércéjéül szolgálhat.

Jogosulatlan és megválaszolhatatlan a kérdés, hogy melyikük volt a nagyobb. Bródy Sándor – bár életműve csúcsteljesítményekben nem oly gazdag, mint Gárdonyié – kezdeményezőként, újtóként kora legjelentősebb magyar írói közé tartozott. Úttörő szerepet játszott irodalmunk modernizálásában, a Nyugat-mozgalom előkészítésében. Erről a leghitelesebben és a legszebben Ady Endre tanúskodik, aki 1905-ben így méltatta érdemeit: „Utána vágattunk tűzzel, gyönyörűen, naivan Európának. Különösen a nyolcvanas években volt legerősebb a nemzeti intelligencia egy kiválasztott kis részében mesésen szilárd az az illúzió, hogy mi már Nyugatnak élünk. Ennek a korszaknak meg kellett hoznia a szépirodalomban is a maga kifejezőjét. Ennek látjuk mi Bródy Sándort... Nagyon magyar, olyan magyar, ki bízó, hatalmas lelkével nem tudta és nem akarta ismerni azokat az árkokat, melyek küzdelmes századokban elsáncolták a magyar géniuszt a boldogan fejlődő nyugati nemzet-géniuszoktól.”

Ha Bródy Sándor nyomait, emlékezetét keressük Egerben, irodalmi sétánkra a „Kacsapart”-ról, a szülőháztól kell elindulnunk, mely a róla elnevezett utcában áll. Izraelita vallású kereskedő édesapját üzlettemberi tehetségének és megbízhatóságának köszönhetően becsülte a város, az érsek is, akinek a gabonáját kezelte. Ősei csak a városfalakon kívül, az akkor még alig lakott Kacsaparton vásárolhattak telket maguknak. A mai utcák helyén a dombról lefolyó vizek kis patakocskákat vájva zúdultak alá, paradicsomi életet biztosítva a kacsáknak és az ott játszódozó gyermekeknek egyaránt. Jóképű, tehetős ember hírében állt Bródy Jakab, aki ele-

gánsan tudta egyetlen éjszaka elszórni, elkártyázni jó érzékkel megkeresett pénzt. Bohém, könnyed, fejedelmi gesztusokkal lépett át erkölcsi konvenciókat, mint tette azt később tizennegyediként született Sándor fia is. Ő volt és ő is maradt a nagycsalád legfiatalabb tagja. A legkisebb gyermeket akkor is gyöngédség, kényeztetés, elismerés vette körül. Ez egyrészt biztonságot és kiegyensúlyozottságot jelentett számára, növelte önbecsülését, másrészt akadályokat és korlátokat nem ismerő, nagyratörő vágyakat táplált belé.

A Kacsapart tövében áll a ciszter gimnázium, ahová 1874 és 1876 között Bródy Sándor is járt. Egri időszakából talán ezek az évek hagyták benne a legmélyebb és a legtisztább nyomokat. Önéletrajzában az első helyen említi, hogy az iskola az emberi méltóság, az „istenfiúság” öntudatára és tiszteletére nevelte, szívébe oltotta „a deklinációval egy időben... a dicsvágyat is”. Az ott eltöltött évek tovább fokozták önbizalmát, formálták mind határozottabbá és céltudatosabbá ambícióit.

Onnan származó emlékei fénylenek vissza, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc az idő tájt még a résztvevők személyes élményeiből is táplálkozó s a felnövekvő új nemzedékeket is magával ragadó mítosza elevenedik meg *Az egri diákok* című, 1894-ben közzétett művében. A regénycselekmény az 1848/49-es forradalom és szabadságharc küszöbén, 1846-ban kezdődik. Nyitó fejezetei földidézik a korabeli egri diákéletet, a ciszterci diákok játékeit és beszédmódját, bemutatják az akkori egri fő utcát, a járókelők közt fölillantva a nevére nevezett Tárkányi Béla tekintélyes alakját is. Főhőse két ciszterci diák, Szihalmi Pál és Viparina Ákos, akiket a város egyik lakója, a „madaras kofa” levélben jelentett föl, mert elloptak tőle két kolibri madarat, „amelyeket nagy költséggel hozatott külső országból”. A bűnre az vezette őket, hogy szállásadó házigazdájuk haldokló felesége így sóhajtott föl néhány nappal korábban: „Meggyógyulnék én, ha megehetném azokat a szomszédbeli arany madarakat becsinálnak!” A két fiút eltanácsolják az iskolából. Hazaindulnak Erdélybe, Szatmárba. Kalandos útjuk végén Kossuth katonáival találkoznak, s beállnak a honvédseregbe. A mű honvéddé avatásukkal és egy gyönyörű próféciával zárul: „Piros kalpagot kaptak mindjárt mind a ketten. Pihentek aztán egyet, s úgy mentek együtt vígan a csatába, a magyar szabadság oltalmára. Apa a fiával, tanár a tanítványával. Mert így volt ez akkor. És ha szükség lenne rá újólag, így lenne megint.”

A magyar irodalomban két regénycím helyez kiemelt hangsúlyt az „egri” jelzőre, fokozza szimbolikussá jelentését: az egyik *Az egri diákok*, a másik *Az egri csillagok*. A két címnek minden alkotóelemében párhuzamos a szerkezete. Okkal gyaníthatjuk tehát, hogy a Bródy-regény címe ihlette meg Gárdonyit, amikor *Az egri csillagok* címadásán töprengett. A mű 1901-ben – tehát alig hét évvel *Az egri diákok* közreadása után – megjelent első kiadásában még névelős volt a cím, csak később egyszerűsödött ma ismert változatára.

Az egri diákok arról tanúskodik, hogy Bródy Sándor patrióta érzéseit minde-
nekelőtt az 1848/49-es forradalom és szabadságharc szellemi öröksége táplálta.
Büszke volt arra, hogy egy újságíró küldöttség tagjaként egyszer személyesen is
fölkereshette Kossuthot turini száműzetésében.

A regény maradandó dokumentuma és bizonyítéka annak is, hogy a ciszterci
rend egri főgimnáziumában szerzett élmények milyen sorsdöntő és maradandó
hatást gyakoroltak világképére. Megnemesítette és széppé formálta a korszak
nagy formátumú, kiválóan képzett, keresztényi értelemben szabad szellemű pap-
tanárai által irányított iskolai éveit, az alma mater gazdag szellemi örökségét. Ma-
gatartási és szorgalmi jegyeiből azonban látszik, hogy édesapjához hasonlóan ő is
nehezen tűrte az erkölcsi tilalmak által aprólékos precizitással és következetes-
séggel szabályozott életrendet. A ciszter gimnázium szellemiségét, mely a szigort
szeretettel és türelemmel ötvözte, az emberi személyiség szabadságát mindenkor
becsben tartotta, mélyen és életre szólóan a szívébe zárta. Hite és hajlamai szerint
élhette meg zsidó identitását is, származása miatt hátrány és sérelem nem érte,
soha senki sem kényszerítette őt vallása megtagadására, katolizálásra.

Bizonyára az egri gimnáziumból a szívében őrzött élmények és emlékek is sze-
repet játszottak abban, hogy egy 1905-ös öngyilkossági kísérlete után olyan kór-
házba vitette magát, ahol apácák ápolták a betegeket. Egy apácával részleteket
olvastatott föl a *Bibliából*, ezzel is siettetve fölépülését, újbóli önmagára találását.
Megrendítő, messzire fénylő pillanata ez életének. Emberi és alkotói komolyságát,
a tisztaság, a jóság, a tökéletesség utáni vágyát illusztrálja, annak az embernek a
lelkivilágára vet fényt, aki átélte a teremtett világ eredendő abszurditását, lényeg
szerinti felfoghatatlanságát és megmagyarázhatatlanságát, s megbűvölte, magá-
hoz vonzotta egy magasabb rendű abszurditás szellemi valósága is, mely feloldja
a végességének és ellentmondásainak a börtönébe, a tér és idő korlátai közé zárt
ember számkivettségét, szorongását.

Eger iránti szeretete és hűsége egész életén végigkísérte. Gyermekkorában ő is,
mint hajdanán minden egri gyerek, gyakran sétálgatott a várban. *Önarckép* című
lírai pátoszú visszaemlékezése szerint elsősorban a település falomladékai és fara-
gott kövei ragadták meg. A gimnázium terasza például „tele volt szentek kőszobrai-
val”, amelyeket sokszor megcsodált, de városszerte találkozott „fehér kőemberekkel,
apostolokkal és mártírokkal, akik mosolyogtak, intettek, híttak, éltek”. A várost is
„csupa kész festmény”-nek látta, ahol „omladékok, porló kőfalak” ölelték körül „az
élő utcák”-at. Az egri hegyekben „valami puha kőre” talált, amiből „tollkással is lehe-
tett figurákat faragni”. Először a vizuális művészetekhez vonzódott, szobrász vagy
festő szeretett volna lenni, csak később talált rá a nyelv, a szó egynemű közegére.

Az édesapa halálát követően, 1878-ban a család elhagyta Egert. Bródy Sándor
olykor hazalátogatott, tizennyolc esztendő múlva pedig barátjával, Gárdonyi

Gézával együtt tért vissza szülővárosába. Viharos, lázadó ifúsága után és szerencsétlen házassága miatt új életre vágó Gárdonyi 1897-ben telepedett le Egerben. Bródy is Egert ajánlotta lakhelyéül, s elkísérte őt első, tájékozódó egri útjára is 1896 októberében. A vár közelében fekvő házat is, ahol barátja haláláig otthonára lelt, közösen szemelték ki.

Gárdonyi döntését természetesen motiválta, hogy neki is volt már egri kötődése, hiszen 1878-tól 1882-ig az érseki tanítóképzőben tanult. Diákévei érdekes párhuzamra nyújtanak lehetőséget közte és barátja között. Mint a ciszter gimnázium egykori növendéke, Gárdonyi se tudta zökkenők nélkül alávetni magát az iskolai rendnek és fegyelemnek, föl-föllázadt a szabadságát korlátozó előírások ellen. Olykor kiszökött a kollégiumból, „rossz utakon járt”. Szinte hihetetlen, hogy irodalmunk e jelentős alakja, egyik legnagyobb stílusművésze megbukott magyarból.

Magyartanárának, Répássy Jánosnak később mégis szebbnél szebb dedikációkkal küldte el megjelent könyveit.

Sok közös vonás lelhető fel Bródy Sándor és Gárdonyi Géza alkatában, jellemében, sorsában. Ez nemcsak indítékául szolgált barátságuknak, folytonos megújulását is ösztönözte, melynek csupán a halál szabott határt. Mindig tiszteletben tartották egymás tehetségét, identitását, döntéseit. Gárdonyi Egerbe települt, Bródy Budapesten maradt, de sokszor találkoztak, főképp a fővárosban. Gárdonyi – a „remeteség” legendáját is cáfolva – föl-fölkereste barátját, kiváltképpen az I. világháború éveiben, amit bizonyára az áruellátás akkori nehézségei is ösztönöztek. A fukarsággal is megvádolt „egri remete” általában egy ötkilós, nagy kerek házi kenyeret és egy tábla füstölt szalonnát vitt ajándékba barátjának, aki alkalomadtán drága és finom szivarokkal köszönte meg a hazai ízeket. Barátságukról, találkozásaikról, meg-megisméltődő „árukeréikről” Krúdy Gyula is mesélt híveinek a budapesti Mélypincében, s elmerengve fűzte hozzá: „ezek voltak az utolsó írók, akik megosztották egymással kenyerüket, szivarjukat. Jó emberek voltak, és szerették egymást.”

Kettejük kapcsolatában azonban fölfedezhetjük azt a repedést is, mely a magyar értelmiség két csoportja között ma már szakadékként tátong. Bródy – mint említettük – a liberális értelmiség lázadását testesítette meg, míg Gárdonyi a keresztény erkölcs világában, a nemzeti eszmében találta meg életének, gondolkodásának az archimédeszi pontját. Ám az idő tájt a liberalizmus szó előtt még helye és pozitív csengése volt a „nemzeti” jelzőnek, gondolatrendszerét nem hatotta át a modern szabadelvűségnek a világ sokszínűsége és otthonossága ellen lázadó, ellentmondást nem tűrő kozmopolitizmusa. Sokatmondó példaként hivatkozhatunk Bródy Sándor *A szent rög* című megindító vallomására. A mű arról szól, hogy benne, a köztudottan zsidó származású és ezért is sokszor gyalázott íróban épp szentföldi utazása során támad föl ellenállhatatlan erővel a honvágy,

ott tesz hitet a szülőháza és annak népe iránti rendületlen hűségéről: „A szent földön haza gondoltam, a szent rögre. Talán bűn is ez? A világosság bölcsője mellett egyszerre csak otthon éltem a mi sötét kis zugunkban, ahol csak most kezdenek gyulladozni a gyertyák. Valóság és áhitat ideköt, de még az olajfák hegyénél is szebb nekem a Tisza füzése, a jegenyesor a felföldi falvak alján. Oh, magyar föld, oh, szent Magyarország, Jézus falujában, az égben, kitérom feléd karomat és fogvacogtató vággyal gondolok reád, nem rám parancsolt hazafiságból, melyet az iskolában tanítanak, és amivel a politikusok üzérkednek, hanem ösztönszerű szenvedelemmel, amely benne van a nyárfában, amely nem hagyja átültetni magát és sindevész, ha átviszik.” Azt az embert és író, aki e sorokat írta, nem választotta el áthidalhatatlan ellentét *Az egri csillagok* alkotójától.

Kapcsolatuk 1918–19 után, az őszirózsás forradalom és a proletárdiktatúra bukását követően, a Horthy-rendszer első éveiben kapott sebet. Túlzó, türelmetlen, kirekesztő ellenszenvék és vádak fogalmazódtak meg akkortájt a hazai zsidósággal szemben, sokan őket tették felelőssé a forradalmak bűneiért és mulasztásaiért, a háború elvesztéséért és Trianonért. Bródy közérzete érthetően egyre nyugtalanabbá és keserűbbé vált. Fájdalommal töltötte el, hogy Gárdonyi a saját világképének a megvalósulását üdvözölte a „keresztény kurzus”-ban, holott egész lényétől és gondolkodásától idegen volt az antiszemitizmus, a nemzeti öncélúság valamennyi változata és fokozata. Z. Szalai Sándor az „egri remete” utolsó éveit az elbizonytalanodás és a visszahúzódás időszakának nevezi, az egyre magányosabb és elszigeteltebb író keserűségét, kiüttlanságát érzékeli. „Néhányszor aztán – hiúságának hízelegve – az irodalom kufárjai hozzá méltatlan szerepet osztottak rá... – olvashatjuk Gárdonyiról írt monográfiájában. – Meghatódott, hogy Pintér Jenő írószámába vette. Hogy az írószövetség alelnöki tisztségével tüntették ki...” Csalódást keltett, hogy új szerepkörében se emelt szót azoknak az íróársaknak a védelmében, akiket a forradalmak idején tanúsított magatartásuk miatt üldöztek, emigrálásra kényszerítettek. Bródy deklarálta csalódását nevezetes 1921. január 1-jén kelt levelében. Barátja szemére vetette, hogy hívőként a hitetlenek cinkosává állt. Gárdonyi kellő empátiával fogadta a kritikát. Nem pörölt vissza, magába nézett, átélte és méltányolta barátja érzékenységét. Nem vezetett tehát szakításhoz a kettejük között támadt nézetkülönbség. A szakirodalom újra és újra Gárdonyi szemére veti ennek a levélnek a tartalmát, de azt jórészt meg sem említi, hogy konfliktusuk csupán átmeneti volt, barátságuk kis idő elteltével ismét a régi fényében ragyogott.

Képzeltbeli sétánk a várba, Gárdonyi sírjához visz. Megrendült lélekkel olvashatjuk el az író akaratából a keresztfára rótt, messzi földön elhíresült feliratot: „Csak a teste”. A sír mellett állodogálva átélhetjük a mélyen megrendült Bródy őszinte gyászát is, aki betegsége miatt nem vehetett részt barátja 1922. november 1-jén

megrendezett temetésén. Közös ismerősüket, Setét Sándor egri ügyvédet sürgönyben kérte a következőkre: „A becsületes föld fűvét, mezei virágjának néhány szálát tedd helyettem és nevemben koporsójára. Nevem nélkül. Szó nélkül. Én tudom és érzem, hogy mennyi fájdalmas és igaz szeretettel gondolok rá.” Fiait pedig megkérte, hogy vegyenek részt a temetésen. A nyitott sírnál a Bródy-fiúk összeölelkeztek a Gárdonyi-fiúkkal.

Két év múlva Bródy Sándor temetésén pedig – édesapjuk emlékéhez híven – a két Gárdonyi-fiú nyújtott kezét a budapesti Kozma utcai zsidó temetőben az öt Bródy-fiúnak, s a koporsóra dobott egy marék Egerből hozott virágot.

Sétánkat immár megenyhült lélekkel a vár szomszédságában álló Gárdonyi Emlékházban fejezhetjük be, nézelődés közben eltöprengve a múltó idő könyörtelenségén és a fölötte aratott diadalon, melynek élő bizonyossága szeretne lenni ez az utókor nagyrabecsülése, tisztelete és hálája által diktált visszaemlékezés is.

*Bródy Sándor és Gárdonyi Géza szobra az egri Szmrecsányi Lajos Érsekkertben
(Varga Imre alkotása)*

Tamás Tímea

Fohász Margithoz

az írótól, pátosszal

megírtam már hosszan prózában
versben is jó volna tudom
de a költészet csupa talány
csak néhány szó a papíron
szemétbe ültetett lilium
bódító illatú magány
mint a véniát vető királynő
a történelem hajnalán

rossz idők járnak ma is Margit
tán az eleven alázat maga
vagy az égig érő ima vára
vagy a korbácnak vérszaga
vagy mondd mi kellene még
hogy békítőleg nézzen le ránk
az ÚrIsten az ő jókedvében
a történelem ez alkonyán

tégelyekbe zárt illatok
éveken át gyűjtött rózsacseppek
regulák hitek kámzsák övek
megtört testek és fényes lelkek
évszázadokon át hordott hegye
sem elég hogy egy lilium
egy árva fehér és szent virág
kinőjön ma a sírokon

Margit vajon te látsz most engem
kései veszett hívedet
Isten rabjai sem vagyunk már
s nem látjuk a feszületet
mert nem értünk mi már semmit
amit te tudtál egykoron
s egy megváltás nélküli világban
nincs harang ébresztő kolomp

Margit ha tudsz segíts nekünk
kell most is az mi volt neked
a naív hit az áldozat
metaforák kísértetek
lemondás gög nélküli lét
a végtelen élő alázat
valami ami úgy virágozik
hogy nem fed be a gyalázat

Madarász Imre

Titkosnapló mint Mesterkönyv

Gárdonyi műhelyitkai és ars poeticája

„Az egri remete” személyiségét és életét sokan találták titokzatosnak magányossága, zárkózottsága miatt, művei közül azonban leginkább csak egyet: a szerzője által *Tibetan grammar* címmel jelölt, kézírásban hátrahagyott opust. Ez azonban olyan titkosírással íródott, mely a legkülönfélébb feltevésekre adott okot, olykor egészen abszurd ötletelésekre, hiedelmekre (pl. László János: „opiumos-morfiomos... okkult... üresen kongó szavak... rögeszmék... hallucinációk...”) egészen 1969-ig, amikor végre-valahára, későn, a „tibetüket” egyszerre, ámde egymástól függetlenül és különböző módszerekkel fejtette meg Gilicze Gábor egyetemi hallgató és Gyürk Ottó honvéd alezredes. Ám a Szépirodalmi Könyvkiadó által 1974-ben, Z. Szalai Sándor Gárdonyi-kutató válogatásában, elő- és utószavával (vagy bevezető és kísérőtanulmányával) közreadott válogatás megjelenése óta sem foglalkozott vele sokat az amúgy sem túlságosan bő és változatos Gárdonyi-szakirodalom. Pedig nemcsak a klasszikus és kiemelkedően népszerű írónak, de az egész magyar irodalomnak is egyik legérdekesebb, legeredetibb, legtanulságosabb alkotásáról van szó. Mintha nem tudnák megfelelőképpen értelmezni és nem akarnák rangjához méltóan értékelni. Kényelmesebb elfeledni, mellőzni.

Igazság szerint Gárdonyi sem könnyítette meg az irodalomtörténészek dolgát, már a címadással sem. A *Tibetan grammar* nem tibeti írás (aminek Gárdonyi fia, József is vélte), hanem metafora. Kitalálója a remélt jövőbeli megfejtőnek azt üzenté (némi Kőrösi Csoma-reminiszcenciával): „Gratulálok, ha megfejtened sikerült: a magyar nyelvnek magas, elzárt Tibetjébe találtál kaput.” De ha nem csupán önmagának szánta, miért „titkosította”?

A szerkesztő, illetve a kiadó által választott *Titkosnapló* címváltozat sem feltétlenül a legszerencsésebb: ugyanis a „műegésznek” mindössze apró töredéke napló (a kiadásbelinek nagyjából a tizede). Sokkal inkább illenék rá legterjedelmesebb (mintegy felét kitöltő) részének (al)címe: *Mesterkönyv*. És pontosan ez adja meg a kétszeres értelemben mestermű lényegét és becsét: hogy Gárdonyinak az írásművészetéről – azon belül legfőképpen a sajátjáról – vallott elveit és alkotóművészi gyakorlatát ismerhetjük meg belőle, ars poeticáját és mesterfogásait, műhelyitkai (csakis ennyiben „titkos”). Ez lehet – és legyen – a vörös fonál az olvasásához.

A *Napló 1915–1922* egy, az írásnak szentelt élet tükre, eseménykrónika helyett munkakrónika, főleg reflexiókkal, főszereplője nem a magánember: az írómunkás, a munka megszállottja. E naplófeljegyzések a világirodalomban legjobban talán a

Hebbelére emlékeztetnek (és némiképpen Leopardi *Zibaldone*jára). Egyszersmind útmutatók a többi főrészek felé. Gárdonyi már itt hangsúlyozza a lényeglátató tömörséget: „... elbeszélőinknek szinte közös hibája, hogy többet mondanak az érdeklődőnek, mint amennyit ez kérdez.” „Találtam: elbeszélés fő figurájának legalkalmasabb egy megtettesült gondolat.” „... a karakter túlzandó.” „Találtam, hogy addig regényírásába bele ne fogjak, míg meg nem találok azt az egy mondatot, amellyel tartalma elmondható. S hogy annak a mondatnak nagy ellentézist kell kifejeznie.” Idézzük fel az *Egri csillagok*ból Dobó István főkapitány „szárnyas szavait”: „a falak ereje nem a kőben van, hanem a védők lelkében.” S ugyancsak az *Egri csillagok* a legékesebb példa annak bizonyítására, hogy „örök művek csak azok az irodalomban, amelyek minden korú, minden műveltségi fokú emberben azonos rezgést keltenek”. A fenti aforizmak ismétlődnek a *Mesterkönyv* s a *Címszavak a drámákról* szentenciáiban.

A *Morfiumcseppek* mintha nyelvöltés lenne László János dőre „morfinista”-teóriájának. Életbölcsesek ezek aforisztikus stílusban, Epiktétosz és Marcus Aurelius kézikönyvecskéinek kései rokonai. Gyógycseppek, nem méregcseppek. A fájdalom enyhítésére. Az öregség panaszaira. („Ha valaha megöregszel, sose panaszkodj se versben, se prózában a vénség terheiről és a halálról: gyengeség, rút képzet.”) Sztoikus életfilozófia, az „ataraxia” életelvével, a nyugalom vágyával. „Dicsőség vágya: kép lenni múlandó szemek múlandó tükrében.” „Okos ember nem haragszik olyasmért, amin nem változtathat. Okos ember egyáltalán nem haragszik.” Magánvallás-hitvallás-megvallás: „Az én hitem értelmi hit, nem fantázia.” A nőtlenség megteorizálása: „A házasság rózsás iga.” És általában a magányosság: „Mentül alacsonyabb fokán áll valaki a fejlettségnek, antul társasabb, mert sok magához hasonló talál, s fordítva.” S végül az íróeszmény, a küldetés-hit: „Az író munkájának az emberjavítást kell szolgálnia.” (A *Mesterkönyv*ben ezt „embernemesítésnek” nevezi. A történelmiregény-íróként olykor Gárdonyival „rokonított” Sienkiewicz pedig *Trilógiája* végén „a szívek épülésének”.)

A *Mesterkönyv* a *Titkosnapló* nagykönyve, mindenféle értelemben. Enchiridion, vademecum, „tankönyv” az író tanácsaival és tanításaival elsősorban önmagának, másodsorban pályatársainak. Lássuk a legfajsúlyosabbakat.

Kezdjük éppen ezzel, a szépirodalmi műalkotás fajsúlyosságával: „Az örök művekben minél kisebb a műnek a térfogata, és minél nagyobb a mű mögött érezhető eszme, annál értékesebb az alkotás.” „Sohase baj, ha rövid; az a baj, ha több a kelleténél.” Innen a „csiszolás” imperatívusza, amely nemcsak a „javítást” jelenti, hanem a tömörítést is (vö. Alfieri „ráspoly-poétikájával”).

Milyen a jó írásmű? Mitől értékes? Mi az irodalmi műbecs? „Amit magadnak írtál: szót, sort, mondatot, művet – az marad meg. amit az ihlet szült.” „Nagy írók műveiből csak egy marad meg a századok folyamán, s mindig az, amelybe a

szívét tette bele, vagy legalábbis a legtöbbet tett a szívéből, vagy a legmélyét adta a szívének.” „Az íróművészet fő munkája: felejthetetlen karakterek alkotása.” „Feledhetetlen művet alkot, aki feledhetetlen karaktert alkot.”

A romantikus Gárdonyi krédója: „Nagy érzések írói – nagy írók. Kis érzések írói – kis írók. Semmilyen érzések írói...”

Műhelytanácsok: „Minden művészet fundamentuma a kontraszt.” „Az a legjobb író, akinek összegyűjtött munkáira legjobban ráillene címül: *Extázisok*.” „Beszéltess, ahol csak lehet!” „Jó kezdet s jó vég – már magában is műalkotás.”

Könyvkiadási receptek: „Nem szabad kiadnod olyan könyvet, amely az előzőekhez képest esés.” „Rossz cím a jó művön olyan, mint elegáns emberen rongyos kalap, vagy márványpalotán zsúpfedél.” „Addig van hatalmadban [a mű], míg a fiókodban, azután már ős szól bele a te sorsodba.” „Halál után nincs javítás, csak bírálólat. Ha a mű örök, a hibája is örök.”

Tanács kritikusoknak: „Gorombáskodni goromba szavakkal minden paraszt tud. Tessék úgy, hogy meg is köszönjék!”

A *Címszavak a drámákról* a korábbi bölcsességeket tömöríti a végletekig, formájával is erősítve tartalmát: „Rövidség, gyorsaság!” „Drámában is csak az a jó, amit magadnak írsz.” Stb.

A *természet kalendárium* csodálatos prózaköltészeti pillanatfelvételek albuma. De emlékeztet a képzőművész-mesterek vázlatfüzetére, rajztömbjére is: bámulatosan élesszemű megfigyelések pár szóban. („Hőség. Vak meleg, bús, rekkenő hőség... Lankadtan lógnak a falevelek, fontyolodottan. Aszott fűszálak.” „Az ég délelőtt borult, délben mintha vizet szitálnának apró szitán a magasban. Délután egyszer csak fehérteni kezdenek a fák, bokrok, a föld. Estére már fehér a világ.”)

A *Más szóval a szót!* magán-szinonimaszótár, a *Mesterkönyv* eme maximája jegyében: „Az igazi író nem a meglevő szókészletből dolgozik, hanem maga alkot új kifejezéseket szinte minden mondatában.” Gárdonyi neologizmusainak gazdagsága az italianistának újfent Alfierit juttatja eszébe.

A kötetet *Két beszédvázlat* zárja (egy aradi s egy, az „egri díszpolgárrá avatásra” készült, az utóbbi felejthetetlen „gárdonyizmussal”: „Soha semmiféle paradénak előficánkolója nem voltam.”).

A *Titkosnapló* a Gárdonyi-életmű egyik csúcsa. A hegycsúcsokat azonban gyakran köd takarja – ahogy Caspar David Friedrich festményein is meg kellene mászni, fel kéne fedezni, térképezni ezt az ormot. Kezdve a teljes „titkosnapló” kiadásával.

Tari István

FURCSA BETŰI

Furcsa betűi
 Kulcsa kizárta
 A közt! Vele van
 Titka: TIBETAN
 GRAMMAR – zeng halkán
 Nyargal a hanggal
 Földi perpatvar
 Mennyei dalkar

Ezt a nótát hallottam (leányok danolták az utcán):
 A háború hadd álljon,
 addig van csak jó dolgom,
 míg az uram nincs itthon.

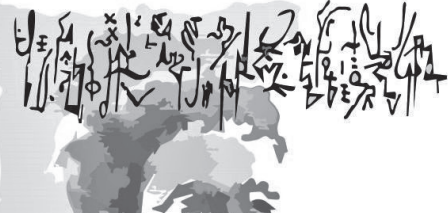
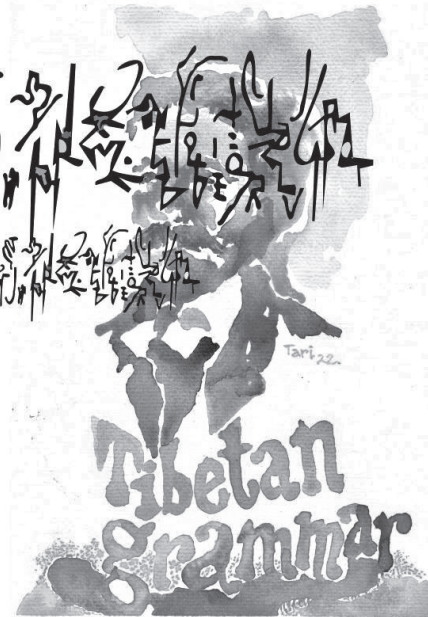
Ezt a nótát hallottam (leányok danolták az utcán):
 A háború hadd álljon,
 addig van csak jó dolgom,
 míg az uram nincs itthon.

Ezt a nótát hallottam (leányok danolták az utcán):
 A háború hadd álljon,
 addig van csak jó dolgom,
 míg az uram nincs itthon.

Ezt a nótát hallottam (leányok danolták az utcán):
 A háború hadd álljon,
 addig van csak jó dolgom,
 míg az uram nincs itthon.

Ezt a nótát hallottam (leányok danolták az utcán):
 A háború hadd álljon,
 addig van csak jó dolgom,
 míg az uram nincs itthon.

Ezt a nótát hallottam (leányok danolták az utcán):
 A háború hadd álljon,
 addig van csak jó dolgom,
 míg az uram nincs itthon.

FURCSA BETŰI

Ezt a nótát hallottam (leányok danolták az utcán):
 A háború hadd álljon,
 addig van csak jó dolgom,
 míg az uram nincs itthon.

Ezt a nótát hallottam (leányok danolták az utcán):
 A háború hadd álljon,
 addig van csak jó dolgom,
 míg az uram nincs itthon.

Furcsa betűi
 Kulcsa kizárta
 A közt! Vele van
 Titka: TIBETAN
 GRAMMAR – zeng halkan
 Földi perpatvar
 Mennyei dalkar

Furcsa betűi
 Kulcsa kizárta
 A közt! Vele van
 Titka: TIBETAN
 GRAMMAR – zeng halkan
 Földi perpatvar
 Mennyei dalkar

Ezt a nótát hallottam (leányok danolták az utcán):
 A háború hadd álljon,
 addig van csak jó dolgom,
 míg az uram nincs itthon.

Ezt a nótát hallottam (leányok danolták az utcán):
 A háború hadd álljon,
 addig van csak jó dolgom,
 míg az uram nincs itthon.

Nagy Zita

„Mert kell egy hely, hol nem fáznak a csillagok...”¹

Gárdonyi Egerben

Egert elfogulatlan megítélni bajos annak, akinek – nem saját érdeméből – de felnőtté válásának terepe lehetett. A – szűkebb értelemben vett – szülőföldhöz, a fogékony fiatal évek emlékterhes színteréhez való kötődés különleges, ösztönös és emberi, amely talán mindenki, vagy a legtöbbszörben létező érzés. Mintegy kényelmesen hétköznapiá vált kapcsolat, amelyben az adott hely hibáit látjuk, de elfogadjuk, azonban szépségeit gyakorta már észre sem vesszük, kézenfekvőként tekintve azokra, ám az újrafelfedezők titkolt boldog büszkeségével konstatálva abban pillanatban, amelyben mások rácsodálkoznak. De mivel természetünk olykor nyughatatlan, épp a megszokás, a nem kellően távoli, a nem eléggé idegen illatok és fények folytán, a minden kereszteződésnél édes-bús magánmentők vaskos kontúrjaitól vakon, vágyik olykor feloldódni az ismeretlenben. Akiknek azonban önként választott, meglelt otthona lett a térség, amelyet más adottnak vett, újfajta érték- és aspektusképző példaként bírhat.

Közülük egyik, az az idén pontosan száz évvel ezelőtt „*eltűnt láng*”², amelynek fénye azonban éppoly intenzitással borul Eger fölé, akárcsak akkortájt. Drasztikusan modern, technikailag túlfejlett évtizedeink távlatából merev gyakorlatiassággal Gárdonyit akár, mint Eger egyik legjobb marketingese is aposztrofálhatnánk hanyagul. Meg sem illik kérdezni; hol volt akkor még bármi abból a mindennapi elektronikus, virtuális rutinból, amely most, mint levegő, láthatatlan is létezik. A város „remetéjének” – valójában a szemlélődő lélek ihletett magányában kibontakozó – tolla megragadta közös történelmünk széles intervallumának azt az arasznyi szeletét, amelyet művészi szinten nemcsak – komoly kutatómunkákat végző – szellemmel, még inkább tiszta szívvel álmodott meg. Amely – bizakodásra ad okot – az idő próbáját nemcsak csorbítatlan állta, fölé kerekedni volt képes; amely nem csupán irodalmi élményt és ismeretet, de a térségén túl, nemzeti történelmi tudatot és öntudatot adhat. Már abban az esetben, ha csak az *Egri csillagokon* kívüli remekeit vennénk alapul, bizonyos mértékben akkor is felhívta volna a fi-

¹ *Ég és föld között* című dal (Presser Gábor – Sztevanovity Dusán – Horváth Péter nagyszerű musicalje, *A padlás*, ősbemutatója: 1988 Vígszínház, Egerben 1991-ben került műsorra)

² Gárdonyi Géza: *Ha meghalok* című vers

gyelmet a településre, mint elvonult, de termékeny munkásságának csendes alkotóhelyszínére. Azzal azonban, hogy főműve témájának az 1552-es egri ostromot választotta, azáltal, hogy még címadásában sem ismert alkut; a várossal végleg eljegyezte magát. A legjobb értelemben vett vice versa kapcsolat ez, Gárdonyi életre keltette a várost, és a város életben tartja szeretett íróját.

Időnk homokórája feje tetejére nem állítható, így bárhol máshol felnőni nem tudhatom, milyen lehetett, csak azt ismerhetem, Egerben milyen volt. Amiképp talány, merre-mikor végződik majd az életem, de bizonyos az, hogy Egerben kezdődött, meghatároz. Errefelé Gárdonyi Géza neve, sűrű „jelenléte” igazából mindig is magától értetődőnek, természetesnek tűnt. Csekély az esélye, hogy valaki már egészen fiatalon ne hallana róla; a város békés kulturális szimbiózisban él Gárdonyi örökségével. Alakja és valós vagy megálmodott³ hősei szerte köszönnek vissza köz- és oktatási intézmények, utcák neveiben, sziluettheik számos köztéri műalkotásban tükröződnek, olvadnak az ottaniak mindennapjaiba. Az író nevét viselő gimnázium már legkorábbi magánhistoriám lapjain szerepel, mint lelkesen bebiflázott információ, ha édesanyám munkahelyéről kellett nyilatkozni. Révén alkalmam lehetett már óvodásként is az épület patinás folyosóin bóklászni, padjaiban ülni, különleges üveghídján át az előtte álló Daidalosz-szobor⁴ magasságába repülni. Az intézmény később testvéremnek, unokatestvéreimnek alma matere volt, amelyet számomra pedig szemben, a csupán egy zebra távolságra, a híres várkapitány nevét viselő, ugyancsak történelmi gimnázium jelentett, sokkal később pedig a fiatal végvári vitézről elnevezett iskola falai közt állíthattam ki⁵ festményekből, selyemfestett anyagokból, ahogy a végzősként elnyert Gárdonyi Alapítvány emlékérmét is őrzöm kékbársony kazettájában.

Én nem választottam, mint Gárdonyi Egert, részemre így rendeltetett, számomra „*messzerिंगó gyerekkorom világa*”⁶. És megannyi hely van a földön, amelyet csodálok. Igazából, mindenhol lelni valami ámulatba ejtőt úgy, ahogy egyként förtelmest is (bárhol, ahol csak ember él), és vannak helyek, amelyeket szeretek, ahol igazán ismerősként mozgok és otthonosan lakom. De csak egyetlen, ahol otthon. A szó legmélyebb, makulátlan értelmében.

Ez múltam, amely utólag nem módosítható; és semmiért nem is tenném. Bárhol élünk is, a szülőhelyhez való kötelék több kéne, legyen, mint fennakadni rossz vagy jó élményeink váltakozó hullámhosszán, valamely belsőbb rezgés ez, már-már transzcendens frekvencia, amely ha elfogult is, önmagunk hiteles megisme-

³ pl. Cecey Éva

⁴ Segesdi György, 1964

⁵ szervezte és megnyitotta Teleki Klári

⁶ Radnóti Miklós: *Nem tudhatom...*

résének feltétele, vélt vagy valós individuumunkhoz való hűség, az ahhoz való viszonyulás egyetlen tisztességes módja, a „*ne csak akkor szeresd...*”⁷ attitűd egyetlen vállalható lelkiismerete. Származásunk – anyanyelvünk, a magán és közös történelmünk, a körülöttünk levők mind – „*fatörzs*” volt, amelyből, mint „*gyöngye ága nőhettünk*”⁸; azt tagadni felesleges, felejteni kár, építeni rá szükséges. Ha ködösítjük, eredetünknek ellentmondunk, nem a nemzetet, nem a helyet, nem a politikát bíráljuk, önmagunk csaljuk meg.

Teljességgel meg nem ítélem, Gárdonyinak szerepe (és ha igen, mekkora) volt szülővárossal (akár az irodalommal) szembeni gyengéd részrehajlásomban. De úgy gondolom, neki is köszönhető, hogy ott szinte lehetetlen felnőni legalább leheletnyi hazafias lendületre, történelmi tudatra szert ne téve. Saját gyermekkoromból csak azt ismerhetem, hogy nem volt köztünk olyan óvodáskorú, aki a *Végvári harcok*⁹ monumentális szoborcsoport lovainak lábai közt legalább egyszer ne kergetőzött volna, hogy a *Gárdonyi Emlékház* látogatása többszöri iskolai program volt, hogy meg nem számolhatom, a nyári vakáció hány napján élveztük a *Dobó téren* előadott *Eger kis csillagai*¹⁰ című zenés történelmi játékot, amelynek személyességét a közeli barátok, osztálytársak szereplése tette teljessé. Emlékszem, hogy az egri vár napján kisiskolásként természetes volt a részvétel a hagyományörző programokon; vaskos ágyúgolyókat emelgetve, várfalat mászva, korabeli, forró viaszpecsétet nyomva, íjászok. Ahogy arra is tisztán emlékszem, hogy a gimnázium rajzsakkör keretében milyen élmény a vár remek panorámáit kihasználva impulzív akvarelleket készíteni. Arra, hogy nincs autentikusabb élmény, mint az *Egri csillagok*¹¹ musical megtekintése maga a várfalak biztosította impozáns díszlet előtt, hogy kamaszként milyen barátokkal a péntek délutánokat a *Dobó bástya* teraszán tölteni. Szeretni az érzést, hogy a *15 óra 52 perckor*¹² a várból eldurranó lövésre eggyel nagyobbat dobban a szív, a derűt, amely elfog, amikor az *Egri Vitézlő Oskola*¹³ felvonulása ütemes dobpergésekkel az ablakom alatt halad el, repítve zászlóikat egészen az emeletig. Szeretni az emléket, hogy a kötelezőt kicsit otthon érzettel olvashattam, hogy az eskü szövegét memoriterként mi a várban mondhattuk fel. A különleges örömet, hogy a *Jumurdzsák gyű-*

⁷ *Dobó esküje* (kezdőszó) az *Egri csillagok* musicalváltozatában

⁸ Radnóti: Nem tudhatom...

⁹ Kisfaludi Strobl Zsigmond, 1967 (akkor még a Dobó téren, később a Végvári Vitézek terére került át)

¹⁰ rendező: Venczel Valentin, zene: Huzella Péter, író: Zalán Tibor; első bemutató 2001

¹¹ Várkonyi Máttyás – Béres Attila

¹² mindennapi díszlövés az 52-es diadal emlékére

¹³ 1996-ban alakult egyesület

*rúje*¹⁴ című kalandjáték és regény is a jól ismert színtereken kalauzol, alapul véve Gárdonyit, azonban történetét már a jelenkori Egerbe költöztetve. A megszokást, hogy az ország legmagasabb minaretjét újból és újból megmásszam minden távolabbról érkező ismerősömmel, hogy nyáréjszakán, a patakpart lépcsőin ülve bort kortyoljunk – megesett, véletlen épp *Egri csillagot*¹⁵ –, miközben illusztris szobortársaság¹⁶ vesz minket körbe. Szeretem, hogy az útvonalam épp Gárdonyi háza előtt vezet el, amikor a számomra egyik legkedveltebb, eldugott kis zajtalan zsákutcába tartok, amely mint egy balkonként néz a városra, festői látványt ajánldékozva. Ahol nemcsak érteni, de megérezni is lehet, az írónak mit jelenthetett a vidék, amikor édesanyjának így nyilatkozott Eger kapcsán: „*Valami csöndes helyet kell választanunk... ahol én is írhatok.*” Valamint „*Találtam egy kis házat. Az maga nem ér semmit, de a fekvése megfizethetetlen.*”¹⁷

„*Mert kell egy hely, hol minden szellem látható. / Mert kell egy hely, hol minden szólam hallható. / Mert kell egy hely, hol nem fáznak a csillagok,*”¹⁸ – fogalmazódik meg hasonló igény *A padlás* című musical dallamai közt is találón. Amelyek egyben kisgyermekkorom legelső színházélményét jelentették, a szintén Gárdonyi nevével büszkélkedő teátrumban, hogy attól kezdve az egri éveket végigkísérik az előadások, az évről évre kiváltott – mi más lett volna neve – *Dobó István színházberlettel*.

A helyi – de a határokon belül és túl robusztus hidat képező – *Agria folyóirat*-ban olvashattuk Ködöböcz Gábor, a főszerkesztő vallomásos, remekbe szabott lapindítójában: „... *sokakkal együtt magam is fájdalmas hiányként éltem meg azt, hogy Gárdonyi Géza és Kálnoky László városában nem jelent meg folyóirat.*” A nevezett folyóiratnak azóta jelen száma kereken a 60., idén télen pedig már 15 éves lesz. Gárdonyi kulturális hagyatéka állandó elevenséggel honol az egri atmoszférában, mind közösségi szinten, mind a személyes élet apró mozaikjainak sokszínűségében. Azért, hogy utána egészen váratlan helyen köszönjenek vissza, és ne értsék török utastársaim a 6-os bécsi metróon, min mosolygok egy mogorva november délután, amikor szerelvényünk felszíni hídján áthaladva az alattunk lévő négysávoson az *Egertej* – valószínűleg a kint élő magyarok tejföl és Túró

¹⁴ 2006-os kalandjáték, „interaktív film”, meglepően jó, a korát meghaladó, minőségi panoráma képekkel Egerről, 2011-ben regényváltozata is megjelent, alkotói: Pierrot és Szélesi Sándor

¹⁵ 2010-ben született meg az Egri Bikavér fehér „párjaként”, minimum 4 szőlőfajtából kell készülnie

¹⁶ mögöttünk a *Végyári harcok*, mellettünk *Vicuska és Gergő* (Szanyi Péter, 2021, Végyári Vitézek tere), előttünk *Gárdonyi Géza* (Kutas László, 2014, Gárdonyi Géza tér)

¹⁷ Gárdonyi Géza utca (<https://mindenamieger.blogspot.com/2016/10/gardonyi-geza-utca.html>)

¹⁸ *Ég és föld között* című dal (Presser Gábor – Sztevanovity Dusán – Horváth Péter: *A padlás*)

Rudi nosztalgikus hiányolását orvosolni kész – fehér furgonja robog el velünk párhuzamosan. Majd még nagyobb derűvel azon, mikor a következő megállóban, a könyvesbolt kirakatában a *Sterne von Eger*¹⁹ című kiadvány incselkedik. Innen már lehetetlen volt, hogy gondolatban ne törjenek fel olyan messzemenő összefüggések, mint Gárdonyi apjának bécsi Ziegler gyára, az Oszmán Birodalom, a Hunyadiak, lám, Mátyásnak Bécsben is udvara volt, eszembe jut hirtelen; Hunyadi Mátyás volt az elemi iskolám is Egerben, de rögtön utána az is, Kányádi *Halottak napja Bécsben* című kiváló versében szintén megidézi a Kolozsváron született nagy királyt.

Nem tudhatom, másnak mit közvetíthet a 2005-ben, a *Nagy Könyv*²⁰ címet is kiérdemlő regény, vagy értik-e a mai általános iskolások? Egyéb írásai, a több, mint száz éve keletkezett munkák, amelyek egy része történetileg még későbbi időkbe²¹ repít vissza, nem bontanak formát, direktbe nem filozofálgatnak, azonban gyönyörűen mesélnek, mit mondhatnak most a modern olvasónak? Kíváncsiságomat kellemes csalódás érte, kisebb kutatás alapján – az egyébként (klasszikus) szépirodalmat nem feltétlen előnyben részesítő olvasók körében is – Gárdonyi igen csak közkedvelt író 2022-ben is.

Regényeit, novelláit időnként újból fel-felütve teljesen világossá válik, hogy művészete pontosan attól olyan fontos, attól lesz épp aktuális és ma még szükségesebbé, hogy semmi másra, csupán a régi, alapvető értékekre koncentrál, épp olyanokra, amelyeket egy jó ideje folyvást megkérdőjeleznek, összezavarnak, nem számít, elterelésként teszik, vagy tényleg komolyan gondolják, egyként groteszk.

Míg a nagyhatalmi erőfitogtatás helyet és lehetőséget lelt magának, hogy mindennemű szabályt felfüggesztve tombolhasson, a világ másik része duzzogó dedósként szimbólum-szankcionálva veri a földet, nem törődve azzal, hogy közben a saját ökle is belelilul. Korábbi lufi-eszméit cifrázza tovább, genderkedik, naponta ítél újabb kifejezést „inkorrektnek”, ennek okán bőszén cserélik le a németek a Zigeunersauce²², az osztrákok az *Asien Grüner Tee*²³ címkéit, ahogy egyes franciákat a *thé noir*²⁴ bánt (megjegyezném, *thé blanco*²⁵ teafajta is létezik, amely

¹⁹ az *Egri csillagok* német nyelvű kiadása

²⁰ A *Nagy Könyv* című térplasztika is őrzi emlékét (Popovits Zoltán, 2006, Klapka u. – Egészségház u. sarok)

²¹ pl. *Isten rabjai, A láthatatlan ember*

²² „cigányszósz”, helyette azonban „Paprika Sauce Ungarische Art” (azaz „magyaros paprika szósz”) lett (a csípős íz miatt)

²³ „ázsiai zöld tea”, helyett inkább a citromos-gyömbéres zöld tea elnevezést tartották semlegesnek

²⁴ fekete tea

²⁵ fehér tea

persze senkit nem zavar). Hetente talál újabb olyan kisebbséget, közösséget, akit egyenlővé, de legalábbis még egyenlőbbé akar tenni a többinél. Nem érzi a paradoxont abban, mint klímavédelmi konferenciák kapcsán körbepülni a földet, hogy a sportolók többet térdelnek, mint mozognak, hogy mindent semlegesnek kell kezelni, de az objektív tényeken mégis mindig valaki felháborodik, hogy az „elfogadás” kivont kardú kultúrájában a saját biológiai nemet nem kell elfogadni, ha megváltoztatni is lehet. A nyugat erősen újraértelmezett liberalizmusával addig feszíti a szabadságot, míg a rend összecsuklik alatta.

És akkor számunkra még mindig van egy Gárdonyi, mint „*fehérék közt egy európai*”²⁶, aki a szeretet egyenes nyíltságával, a józan ész letisztult bölcsességével érzékletes, valóság-hű képeket fest, amelyek vonzása épp egyszerűségükben, klaszszikus értékeikben rejlik. Hogy a káosz-ból kimaradva, a „*csillagok közötti titkos úton*”²⁷ emlékezhessünk, akár az égbolt felettünk, kollektív és magántörténelmünk felül nem írható, az árnyai – de ami fontos, – a fényei sem.

Gárdonyi Géza Emlékház

²⁶ József Attila: *Thomas Mann üdvözlése*

²⁷ *Ég és föld között* című dal (Presser Gábor – Sztevanovity Dusán – Horváth Péter: *A padlás*)

P. Maklári Éva

Gondolatok az egri Gárdonyi Géza Emlékházban

Itt állok a fehér, tornácos ház előtt, és nézem a tájat. Az udvar fái körülölelik az emlékeket őrző falakat, ágaikkal a lejtő felé mutatnak, ahol a város szíve lüktet. A várfal szilárdan áll itt a közelben, s a kerítésnél nézelődő látogatók, turisták velem együtt csodálják az elénk táruló képet, az „Egri remete” otthonát, ahol 25 évig élt, alkotott, sétált a gyönyörű udvaron, végigpergette magában a vár életét, ostromát, felépítette legismertebb regénye cselekményét, és megalkotta a magyar irodalom egyik legszebb olvasmányát, az ifjúsági irodalom egyik csúcsát, az *Egri csillagokat*.

A ház ma is őrzi életének tárgyait, hosszú szárú pipáit, könyvek sokaságát, a faragott asztalt, az üvegtetős dolgozószoba íróasztalát az írógéppel együtt, ahová ő már kora reggel leült, hogy a valóságot és a képzeletében megszületett hatalmas anyagot összedolgozza, papírra álmodja. Az alkotás és a magány itt egymásra talált.

Általános iskolás diákéveim legszebb emlékei közé tartoznak azok a téli esték, mikor a nagymamám által kezelt tűzhely mellett ültünk négyen – anyám, nagyapám, öcsém és én –, s egy meglehetősen nagy, meleg vízzel tele bádoghordó várt bennünket. Négy szék az óriási edény körül, és nyolc láb a meleg vízben. Ölemben az *Egri csillagok*, és estéről estére egy órán keresztül hangosan olvassuk a részben igaz, részben megálmodott történelmet, szerelmet, hősiességet, haza iránti hűséget. Ha én már elfáradtam, édesanyám vette át ölemből a könyvet, ő folytatta az olvasást, és nagyapám, aki megélt és szerencsésen átélt – igaz, hadirokkantként – két világháborút, időnként felsóhajtott, mosolygott, vagy éppen megtörülte könnyes szemét.

Akkor, abban az időben ez volt az egyik legnagyobb olvasmányélményünk, majd a belőle készült film – kitűnő szereplőivel – megformálta bennünk a hősök alakját. Igen, így nézett ki Dobó István, Mekksey István, Bornemissza Gergely, Török Bálint. Elfogadtuk, hogy létezett Cecey Éva, Jumurdzsák. Élveztük a romantikus fordulatokat, izgultunk Éva és Gergő kisfiáért, szurkoltunk a várfalon harcoló magyarok győzelméért, és alig vártuk, hogy Jumurdzsák nyerje már el végre méltó büntetését.

Aztán eltelt 20-25 év, és lassan változni kezdett a világ is, a könyvekhez való ragaszkodás, az olvasásra fordított idő is. A nyolcvanas években még ismertem diákot, aki úgy írt dolgozatot erről a regényről, hogy öt-hat sort szó szerint idézett

a könyvből, majd elárulta, hogy négyszer olvasta el a nyári szünetben. Idézeteket írt ki egy-egy nagyobb lapra, felragasztotta a szobája falára, minden este elolvasta, végül már kívülről tudta az egészet. Így nem volt nehéz számára megoldani a feladatot.

Bár a regény szerkezetét nem minden irodalomtörténész tartja tökéletesnek, ez nem zavarta az olvasni szerető, akaró, a szereplők sorsáért aggódó, a romantikus fordulatot kedvelő olvasók értékítéletét. 2005-ben ez a könyv még *Magyarország legkedveltebb regénye* címet is elnyerte. (Pedig a magyar prózairodalomban voltak és vannak vetélytársak.) A helyzet azonban ekkor már nem volt olyan egyértelműen rózsás, mint korábban. Akadtak diákok, akik unalmasnak találták, kínlódva olvasták végig a kötelező olvasmányként megjelölt könyvet, és ez napjainkban tovább erősödött. A filmvásznon, majd a képernyőn is megjelentek, és egyre több helyet foglaltak el az amerikai akciófilmek, sorozatok, ahol már az első percekben lőnek, harcolnak, menekülnek. A jelenleg letölthető – bizonyos korosztály által megtekinthető – filmek már a földöntúliak, szörny-lények és bolygónk harcára koncentrálnak, és így egyre inkább háttérbe szorítják az olvasáson keresztül szerzett érzelmek megélését. Ma a 13-14 éves tanulók nagy része már másképp reagál az *Egri csillagokra*, mint 30-40 évvel ezelőtt.

„Kevés benne az akció. Nem elég izgalmas” – mondják. Felgyorsult világunk elutasítja a lassan, fokozatosan épülő cselekmény átélését, az áldozatos hősiességet, a szerelem kitartását, szépségét? A technika, a különböző „kütyük”, a televíziós csatornák sokasága, a választás sokféle lehetősége – sajnos – háttérbe szorította az olvasás fontosságát, személyiségformáló erejét. Remélem, reméljük, hogy ez csak átmeneti állapot, és nem jellemző általában a fiatalokra. Találkozunk még szívesen olvasó, verset, prózát írogató diákokkal is. Olyanokkal, akiknél az *Egri csillagok* olvasása igazi élmény, és kedvenc könyveik polcán áll.

Nézem a regény írására felkészült, Isztambul is megjárt író szobáit. Az egyik szoba sarkában zongora, hatalmas Krisztus-kép a falon. Hite erejét, a történelem iránti érdeklődését az egri évek alatt írott más regényei is bizonyítják (*Isten rabjai, A láthatatlan ember*). Higgyük, hogy ezeket a könyveket is szívesen olvassák sokan. A szerelem szépségének, problémáinak ábrázolása sem volt tőle idegen. (Egyéni életében maga is átélte a kudarcokat.) Az írógépe – immár mozdulatlanul – száz év óta pihen az asztalon.

Körbesétálok még egyszer az udvart. Megállok a tornácon, ahol ő is szívesen álldogált, talán gyönyörködött a tájban, talán gondolataiban átélte a közeli vár ostromát. A teste – szándéka ellenére – a vár udvarán nyugszik, de a lelke itt lebeg felettünk, és remélem, még nagyon sokan fognak ide zárandokolni – diákcsoportok, felnőttek, kortól függetlenül –, hogy megnézzék ezt az otthon, elsétáljanak a várfal előtt, és megértsék ennek a hazafiságra, szeretetre nevelő írónak a háttérvi-

lágát. Aztán elballagnak a várhoz, hogy tiszteletüket tegyék a nagy író sírja előtt. Hazatérve pedig leveszik a polcról vagy elhosszák a könyvtárból az *Egri csillagokat*, hogy újból elolvassák.

Gárdonyi Géza Emlékház

Németh István Péter

Égszínkék ceruzarajz Gárdonyi Gézaról, balatoni háttérrel

A köztudatban Gárdonyi Géza hírnevét az *Egri csillagok* című örökbecsű regénye őrzi. Az olvasók óhatatlanul Eger városával azonosítják a szerzőt, ha már múlhatatlan emléket állított a hős védőknek, akik a töröktől saját hazájukat és Európát oltalmazták. Azonban mi, dunántúliak is magunkénak vallhatjuk Gárdonyit. S nem csupán szülőhelye, a Fejér megyei Agárdpuszta okán. Édesapja, lakatoscsalád sarja, nyugtalanul keresi helyét és megélhetését az országban. Somogyban, Kilitin is élnek. (Itt a helyi malom gépésze Ziegler Sándor.) Édesanyja, Nagy Teréz pedig szőlősgyőröki. Várkonyi Nándor szerint az író tőle örökölte – genetikai értelemben is – arcvonásait, alkatát, kismemesi kultúráját s dunántúliságát. (Olvasható mindez Várkonyi *Dunántúli költészet* című tanulmányában, amely a *Dunántúli Szemlé*ben jelent meg 1940-ben, 386–387. p.) Szőlősgyőrökön a családi ház még akkor is megvolt, amikor Gárdonyi Szegeden újságíróskodott. Csak akkor adják el a somogyi családi fészket, amikor a regényíró végleg Egert választja élete második felének helyszínéül. Várkonyi idézett tanulmányában olvasom, hogy Gárdonyi Göre Gábor figuráját („akiben mindenki alföldi zamatot érez”) egy Somogy megyei kovács alakjáról mintázta.

Az egri tanítóképző elvégzése után (akkor még ő is – édesapja után – Ziegler néven) Karádon kap segédtanítói állást. Somogyország tehát feltétlen meghatározó táj a fiatal író világhoz való viszonyának alakulásában. Útra bocsátó, fontos vidék. A Balaton képe a tavak és a folyók ábrázolásai mellett szinte minden pályaszakaszában fölbukkan. Nem csupán prózát, de költeményt is szentelt a hol hullámzó, hol kisimuló tükrű csodának. Gárdonyi versét Váth János beválogatta a maga szerkesztette Balaton-antológiájába. (*Magyar költők dalaiban a Balaton*. 1922. 20. p.) Az álomi ringást megjelenítő költemény íródhatott Somogyországban, de a zalai partszakaszon is. (Mindkét partról egyformán csodálható a tihanyi templom kettős tornya.)

A Balaton

*Csakhogy újra látlak, égnek ezüst tükre,
Égnek ezüst tükre, szép csöndes Balaton!
Arcát a hold benned elmélázva nézi,
S csillagos fátyolát átvonja Tihanyon.*

*Leülök egy kőre s elmerengve hosszan
Az éjjeli csendben az alvó fa alatt.
Nem is vagyok tán itt, csupán csak álmodom:
Balatont álmodom s melléje magamat.*

Tihanytól csak egy öböl választja el Balatonfüredet, azt a kis települést, amelynek Anna-báljai a reformkor óta oly' híresek. Gárdonyi egy földézett nótával el is kalauzolja olvasóját az ottani Gyönyörde fái közé, a bálterem csillárjai alá. *Anna-báli* emlék címmel írt elbeszélést. A megöregedett, magányos idős hölgy (egy kedves, a szegénység betegágyáig deklasszálódott asszony), Anna, neve napjára egy kölcsönzött cimbalmot hozat unokája, Cilike. S a már szinte múmiává aszott, ezüst haj keretezte arcú Anna szeme fényesedni kezd, amikor kívánságát teljesül, s meghallja a régi nótát:

„– Az elsőt – mondja fogatlan ajkkal –, Istenem, mikor leány voltam... Füreden az Anna-bál... iszen beszéltem már nektek... kint a csillagos ég alatt... olyan karcú lány voltam, mint te, Cilike. Aztán könnyögtek a fiatalok, hogy daloljak egyet, hát csak kiállottam a középre, oszt mondom: Ide cigány, mögém... Az a szőke ember, ott a falon, akkor még pelyhedző bajszú legény volt... Azt verd el mégy egyszer, Cilike...”

S Cilike megint kezébe veszi a cimbalomverőket, s játssza a *Cserebogár, sárga cserebogár...* kezdetű dalt. A füredi Anna-báloknek s a muzsikának egyaránt szeretne méltó emléket állítani e történettel Gárdonyi. A népi hangszert megszólaltató leány neve is beszélő név: Szent Cecíliára, a muzsika védőszentjére utal.

Gárdonyi Géza 1882 szeptemberében kezdte meg tanítói pályáját Devecserben. A következő esztendő karácsonyáig végezte szolgálatát. Nem akármilyen nevelői és alkotói periódusa ez a pályakezdő 19 és 20 esztendő fiatalnak. Ha semmi mást nem tesz, csak megírja, mint ahogy megírta, karácsonyi énekét, a *Fel nagy öröme* kezdetű kompozícióját, akkor is örökbecsűt alkotott. A református Szenczi Molnár Albert zoltáraihoz hasonlóan ez az egyetlen, dallammal együtt szóló költemény is énekelteti, és énekeltetni fogja a magyar századokat. (*Isten rabjai* című regényének oly kedves, számunkra oly fontos alakja Szent Margit, róla pedig Czigány György ír majd a 20. század végén sanzonatoriumot, újabb zeneszerzőknek nyújtva lehetőséget a muzsikaszerezésre.) A devecseri kis iskolások történeteinek egyik legmegkapóbb történetét a *Bűntárgyalás* című novellájában dolgozta föl. Marci, aki új irkával jött aznap iskolába, igen örült érintetlen füzetének, amelyen Zrínyi Miklós rajzolt alakja szerepelt. Padtársa – Jancsi – akaratlanul meglöki Marci kezét, amelyben nyitott tintásüveg van éppen. A katasztrófa bekövetkezik, még pofon is csattan. A füzetre dült festett folyadékot Gárdonyi a következőképpen láttatta: „Az irkán fekete Balaton, az almán fekete gyöngy. A

tarisznyán fekete Tisza, Duna, Dráva, Száva. Csöpög mind a négy folyó a padlóra.” Mintha a régi Magyarország vízrajzi térképét szemlélhetnénk csak. Egy másik novellában, *A fecske* címűben nem térképszerűen ábrázolja Pannóniát, hanem szinte egy légifelvételt látunk magunk előtt. Eszembe jut, hogy ha a hazánk határaihoz közeledő fecskecsapat valamelyik kis szárnyasa hátán akár Nils Holgersson pöttyömnyi magyar megfelelője is ülhetne:

„Hiszem, hogy amint átröpültek a csizma alakú ország hosszán, fölcsivikel valamennyi fecske, amint a Száva ezüstkígyó-szerű vonalát meglátja. Itthon vagyunk! A mi hazánk! Most már mindjárt itt a Dráva, azután meg a Balaton! Most már nem pihennek többé. Ó, hogy is pihennének, mikor már közel van ki-ki az ő szülőföldjéhez. A főkaravántól itt is, ott is elválik egy-egy kis csoport. Oszladoznak. Apró csapatokban válnak el egymástól. A zalai, a baranyai, somogyi fecskék jutnak haza leghamarabb... A Balaton-vidéki fecskék talán már délután vagy este megérkeznek. A följebb menők majd csak éjjel, mikor már a hold világít nekik, s az emberek álomra csöndesedtek.”

Devecserben egy reménytelen szerelem horzsolja föl a szívét, a pék leánya elutasítja, verseit is visszaküldi, amelyeket az ifjú poéta eléget. Nem hamvadnak el azonban azok az érzések, miket a lány iránt táplál, még következő tanári állomáshelyein is kísértik. Vigasztalni próbálja az emlékekkel magát, de ez aligha sikeres, pusztán önáltató kísérlet. A szerelmesen megpillantott dunántúli képek legcsofálatosabban a *Hosszúhajú veszedelem* című elbeszélés-füzéréből köszönnek vissza. Az elbeszélők kevesebben vannak, mint a Dekameron mesélői, ám ugyanúgy egymásnak mesélik el agglégénységük történetét. A Balaton déli partján játszódik az egyik fejezet, amelyben fürdővendégek részére szobát adnak ki a síófokiak. Az elbeszélő kezdetben boldog:

„De nagy gyönyörűségünk volt a fürdés. Volt úgy, hogy messzecsken beúsztam. Viki olyankor sikoltozott: – Vissza! Vissza! Gyere vissza! Jaj, jaj, jaj! S én le-lebuktam, rémítettem, hogy elnyelt a Balaton. Aztán ha fasor nem is volt, sétálhattunk este a Balaton partján, holdvilágnál...”

Ugyanő, e harmadik agglégény egy mára kiveszett madarász-mesterség fogását használja föl példázatként. „Két eladó lány, és mind a kettő mindig újkalapos, finnyogó orrú. Ütközben gondoltam rá, hogy nekem is ki van téve a lépvessző. Nem vagyok én csíz! Megállítottam a bérkocsit...” Dömötör Sándor néprajztudós *Őrség* című könyvében örökítette meg a lépvesszővel (enyvesvesszővel) való madárfogás mesteriségét. A rigászkodék. (Hősük persze nem akar lépre menni pont’ a párvalasztás alkalmával, nem akar enyvesvesszőre ragadni, kalitkába kerülni...) Gárdonyi Géza számára – aki a Vasvár megyei Sárváron tanított devecseri tartózkodása után – az állandósult szókapcsolat eredeti értelme még nem homályosult el, de nekünk már szükségünk van a nyugat-dunántúli etnográfus segítségére:

„Amikor a csalómadár hangjára megjöttek a fenyvesmadarak, rászálltak a kiarakott enyves vesszőkre. Ilyenkor a rigász kirohant kunyhójából, húzkodta le a madarakat a vesszőről és csapkodta gyorsan a földhöz, aztán felkapta őket, vitte a kunyhóba és ott letisztította. A madár tolla enyves lett, ezt kellett gyorsan lehúzni a madarak tolláról. A letisztított madarakat kalitkába dugták és hazavitték.” (Dömötör Sándor: *Őrség*. Bp. 1960. 32. p.)

Az ötödik agglegény pedig olyan festőien láttatta az égboltot, mintha a legnagyobb görög klasszikus költőknek lett volna utódja, vagy legalábbis mintha a legkiválóbb impresszionista tájbrázolóknak lenne előfutára. A hatodik agglegény elbeszélésében – bármennyire is Budapest a színhely – Gárdonyi devecseri boldogtalan szerelmére ismerünk. A diák naponta ontja verseit egy hamvas-kékszín ruhás lányhoz, akit sohse mert és nem is fog megszólítani. A tizenéves kamasz összes költeményét az édesapja fogja megtalálni és éppúgy tűzbe veti, mint ahogy tette ezt a Katicától visszakapott verseivel az író Gárdonyi. Az agglegények csupa értékemberek. Mikszáthi adomákként is lehet olvasnunk történeteiket, ám egyik sem a hóbortjáért, az átlagostól eltérő szokatlan magaviseletéért lesz hirtelen fontos számunkra, hanem attól, hogy happy end nélküli love storyjukban semmit nem találunk az önzésből, az élvezet- és az érdekemberek cselekedeteinek mozgó rugóiból, őszinték és odaadók, míg csak be nem következik a kiábrándulásuk, megcsalatozásuk az eszményben s az eszményi társban. Karácsonyesti vallomásaik inkább hasonlatosak a gyónáshoz, semmint az anekdotázáshoz.

Egészen új, szinte szakrális síkba emeli a szórakoztatást és a derút Gárdonyi mesélőkedve pályája végén. Eltávolodik a vaskos népies humortól, de távol tartja magát az orfeumok kabaré-világától is. Bizonyíték erre *Vallomás* című regénye. Hőse egy festőművész, Beszterczey Szilveszter, aki ugyanúgy beszédhibás, mint a *Hosszúhajú veszedelem* hőse, és még annyit sem tud mondani, ha megszólítja valaki. Ám ennek a Don Quijote-i antihősnek minden sikerül, mert értékember, művész és ügyefogyottságában is igen tiszta lélek. Mintha Dosztojevszkij valamelyik félkegyelmű szent emberének lelkülete öltött volna testet Balatonfüreden egy magyar népmesei hősben, a legyőzhetetlenben, aki a valóságban mesterségének szerelmese, a festészeté, ugyanakkor a valóságban „fajancsi”-nak tartják a vetélytársai, a gyermekek kinevetik, Szilva bácsinak keresztelik el. (Később felesége is majd csak Szilvának szólítja.)

Gárdonyi Géza, az egi remete, elindul még egyszer, akár Krúdy Gyula Szindbád hajóján, hogy bejárja a gyerekkor és az ifjúság tájait. (Még a regénybeli időt is úgy függeszti fel, mint fiatalabb, de korán öszülő nyírségi kortársa. A *Vallomás* című regény addig tart, amíg Ilka, Beszterczey felesége szóval tartja az írot, míg annak egy modelt ülő lány miatt várákozni kell. Ez az alkalom, hogy a festővel szemben patakzóan bőbeszédű feleség elmesélhesse a régi füredi nyárvégen és őszelön történeteket, hogyan esett meg a férjszerzése. Hogyan történt, hogy a 21 éves Ilka (aki somogyi

származású) az ígéretesnek induló kapcsolatot (Forgácsal, a patikusjelölttel) lassan, de biztosan fölcseréli egy másik kötéssel, amely az éppen a 28 esztendőös „bajuszos apácánövendék”-hez fogja fűzni életre szólón. A regényben Ilka festi le előbb – még Szilveszter ecsetjénél is előbb – szavakkal a Balatont:

„Különös, ugye, hogy Füreden is történhetnek csodák? Azon a prózai helyen: az a sok nád, aztán az a világnak háttal fordult templom ott a tihanyi hegyen – nekem bizony nem tetszett, mikor először láttam. Mink somogyiak vagyunk: a somogyi parton nincs nád és onnan szép a Balaton. A szalai partról nézve csak mint valami nagy vízárdat.”

Perei Zoltán rajza

Beszterczey persze megtalálja Füred és Csupak között azt a nézőpontot, ahonnan a sárga szőlőlevelek felől gyönyörű a kék Balaton. Mappájába a Balaton parti rajzok, színes akvarellek közé kerül be Ilka portréja. (Emlékezetesen írja le Gárdonyi a hajútatót Siófokra, a köszén-füstöt eregető vízijárművet, a távolodó kenesei partokat, a matrózszolgát leteremtő kapitány ízes szavait: „Hogy a szelek vessenek a vízbe te muja! te boglári bivaly! te kétlábú pálinkakazán! A kutya glóriáját...” (Egészen egy profán litánia ez!) Nem maradhat ki a savanyúvíz sem a regényből (igaz, a mára kevésbé ismert szláv jelzővel látja el: „... mama leült kissé a csevice-kút közelében...”), ott csörgedezik Kisfaludy szobra és a rozsdásodó gesztenyelombok közelében. Beszterczey boldogsága nem ismer határokat, amikor a Kiserdő fenyvesei alatt már mindent elmond helyette Ilka, s néki már csak a kérdés megválaszolása marad. Az is csupán háromhangnyi, leírva hárombetűnyi: „Azt akarja mondani, ugye, hogy engem szeret?” „Azt.”

Van ebben a szerelmes helyzetkomikumban valami, ami emlékeztet Karamazov Iván és Aljosa nagy beszélgetésére. Annak drámai tetőpontján Aljosa bár nem mondja ki Isten nevét, de némán is tanúskodik arról, hogy van Valaki, aki mindent megbocsát, mert Ő bocsáthatja meg egyedül a jóvátehetetlent. Nem tudom, az idős Gárdonyinak a balatoni képek mellett lebeghetett-e szeme előtt még ez a jelenet is? Hiszen oly kedves olvasmánya volt az orosz regényíró. S mert igen-csak megszentelődik ez a szép szövetség a túlérzékeny művész férfi és az örök nő

között azzal, hogy Szilveszter a szavakon kívül minden nemes dologra képes, s gyönyörű, egész életet kíván párja mellett élni. Amely után természetesen a mi írónk is nagyon vágyhatott. Elmondhatjuk, hogy Gárdonyi ugyanazzal az emberi és írói tisztasággal hozta létre idős korában a remekműveit, mint ahogy Devecserben ama karácsonyi dalát komponálta. Szemhéja mögött egyformán kékellett a dunántúli égbolt és a Balaton.

Herczeg István grafikája

Saitos Lajos

Gondolat-irodalom

Gárdonyi Géza „breviáriuma” elé

Amikor fiatalon első keresményemből megvettem a *Gondolatok könyve* című, nagy francia szerzők aforizmagyűjteményét, még csak nem is sejtettem, hogy egyszer magam is foglalkozom aforizmák írásával. Bár már jelentek meg kisebb-nagyobb tudósításaim a megyei lapban – és nem is a levelező rovatban –, hanem ún. „kis színes”-ként is akár, az első irodalmi szöveg mégiscsak egy saját aforizmacsokor volt tőlem. Köszönhetően egykori középiskolai tanáromnak, Sobor Antalnak, akit illetően mentoromnak, később pályatársamnak és barátomnak is mondhattam. S az sem véletlen, hogy kipróbálva és kiállva a nyomdafestéket, az újságíró pályára készültem. Az aforizma meg, ha akarom, sajtóműfaj, s ha akarom, szépirodalom. Az említett gyűjteményhez hasonló terjedelmű és minőségű antológiát magyar íróktól is össze lehetne állítani. Csak sorolom, kire, kikre gondolhatnánk. Elsősorban Széchenyi Istvánt és Eötvös Józsefet említhetnénk a 19. század „gondolkodói” közül. Majd az „elmúlt” 20. századelőről – a teljesség igénye nélkül – a következő írók, költők jöhetnének számításba: Juhász Gyula, Ignó Pál, Karinthy Frigyes s Kner Izidor, a jeles nyomdász és aforizmaszerző, vagy éppen Márai Sándor, Illyés Gyula és Csoóri Sándor – naplóikkal mindenképpen. Ide sorolandó még Weöres Sándor, valamint Károlyi Amy *Kulcslyuk-líra* című alkotásaival. S folytathatók a határon túliakkal: a partiumi Horváth Imre költő az, aki aforizmakötetekkel is jelentkezett, a felvidékiek közül számításba jöhetne Forbáth Imre költő, s Mészáros László író, akik maguk is kedvelték a műfajt. S ahogyan haladunk a sorban és a korban, hadd említsem jól ismert aforizmaíróink közül Feleki László vagy éppen Fekete Gyula nevét. A mai, tehát kortárs szerzők sorából szóba jöhetne Csontos Márta költő, nem egy aforizmakötettel a háta mögött, vagy éppen a felvidéki Tóth László, majd Kanyár Erika, akinek a közelmúltban jelent meg aforizmakötete. Majd Szuromi Pál orvos-író is megérdemelné a „felvételt” egy elképzelt antológiába. Szűkebb környezetemből pedig Venyercsán László ritkán megszólaló költőt említhetném. Valamint Horváth István jogász-írót, aki „felüldülésképpen” összeírt és még életében közreadott egy kötetnyi aforizmat. Jőmagam pedig arról álmodtam (szó szerint meg is álmodtam), hogy első kötetem aforizmagyűjtemény lesz, ám első már nem lett, és még mindig várat magára...

Ahogy egyre-másra beleástam magam a hazai (magyar nyelvű) gondolatirodalomba, megismertem Gárdonyi Géza *Titkosnaplóját*, s feltétlen ide sorolhatók töredékei. Már korábban kigyűjtöttem egy bő válogatást, amelyet Gárdonyi-bre-

viáriumként is olvashatnánk. S amit most a kerek évforduló alkalmával ide is másolok. Fogadja az olvasó épp oly szeretettel, mint ahogyan tettem, teszem!

*

Nézzük együtt Gárdonyi Géza *Titkosnaplója* gondolatait:

Csak ami magától jön, amit játszva teremthetsz. (Több van már mögötted, mint előtted.)

... az elgyönyörödések. Amit nem elgyönyörödéssel írsz, nem elgyönyörödéssel olvassák.

MORFIUMCSEPPEK

Ne akarj olyasmit, ami nyugtalanít. Írni is csak annyit írd, amennyi könnyen leírható. (1916 nyara)

Ha valaha megöregszel, sose panaszkodj se versben, se prózában a vénség terheitől és a halálról: gyengeség, rút képzet.

Minden fontoskodás ostobaság, nevetséges: annyira vagyunk csak okosak, amennyire megismerjük, hogy semmiféle izgalom nem érdemes arra, hogy fontosnak mondjuk.

Gondolkodásunk tengelye a fantáziánk. Ezzel búsulunk, örülünk, szeretünk, esünk kétségbe, házasodunk, imádkozunk.

Isten azért bocsátotta ránk a szent bódulatot, Ádám bódulatát, hogy tulajdon mimagunknak érezzük, akit ébren egy hosszúhajú veszedelemnek ismerünk.

Csak a véleményt kérő fiatal emberek fogadják az okosításokat. Az önként adott okosítás tudásközlés: föléje helyezkedés a másiknak. Sértő.

Írói főgondom: keresem az emberben az angyalt.

Most már nem a kiadott kézirat a kincsed, hanem a kiadatlan. Életed nyugalmi részében sokszor megbántad már, hogy kiadtál valamit, de azt soha, hogy fiókodban maradt.

Bármennyit selejtezel is ki, több marad a kellesténél.

OLVASMÁMY

Az olvasmány csak az a fejünknek, ami az étel a szánkknak. Hogyan csinállódott? Mellékes kérdés, ha kellemes ízű.

Magunkat olvassuk a műben.

A rossz könyv nem opus, csak nyomtatvány. A nyomorék gyermeket nem teszi jóvá, hogy a testvérei épek.

Amely napon nem olvasol, vesztesz.

IRODALMI ÉRTÉK

Minden műnek akkora az értéke, amekkora rezgést keltett a szívekben.

Az író nemcsak akkor dolgozik, mikor ír, hanem amikor tanul is. Victor Hugo többet írt, mint tanult, azért modoros, és sok a szalmája.

ÍRÓI NAGYSÁG

Mikszáth ereje az elmondás. Nem a történetét olvassuk, hanem őt. De nem is marad semmi egyéb az emlékezetünkben, csak az, hogy őt olvastuk.

Victor Hugo másképpen mestere a formának, mégis az marad az emlékezetünkben, *amit* elmond, és nem *ahogyan*.

Nagy érzések írói – nagy írók. Kis érzések írói – kis írók. Semmilyen érzések írói...

Csak a nagy írók műveiben találsz nagy érzéseket. (Dante, Shakespeare, Egyiptomi József története.)

Az a legjobb író, akinek összegyűjtött munkáira a legjobban ráillik címül: *Extázisok*.

TÉMABECSLÉS

Minden téma a végtelenség egy sugara alá állítandó.

A téma próbája: a tartalom egy nagy ellentézes mondatba foglalható össze; hőse szimpatikus; a vég oly erős ellentézés, mint *A bor-é*.

Jókai regényei kalandregények. Titkos ajtók, süllyesztők, írások bőven.

Vesd el, ha kőbe vésní nem érdemes! Vesd el, amivel nem vesztesz!

MŰFAJOK

Ami versre érdemes, ne pocsékold prózára. Ha Poe *A holló-ját* prózában írja meg, csak rövid életű tárca lett volna belőle.

A regényt elolvasom és elvetem. A verset szívembe elteszem.

Vallomás című novellám magja egyetlen íge: beszél. *A láthatatlan ember* egy szépjelenet elgondolása.

A komikus mű értéke mindig problematikus. Csak az igen finom humor becses. Ha könnycseppel van megszentelve.

VÁZOLÁS ÉS KIDOLGOZÁS

A regénynek első fogalmazása, vagyis első megírása olyanféle munka legyen, mint ha be volnál zárva, amíg meg nem írod.

Jó kezdet s jó vég – már magában műalkotás.

FUNDAMENTUM

A hideg talpú író nem író. Tehát Dosztojevszkij fogja fel helyesen: extázist extázisra keress és írd!

EXTÁZIS

Naplók, önéletrajzok tanulsága, hogy az élet apró testi és lelki izgalmak és bajok sorozata.

Nincs az életnek olyan perce, hogy valami kis izgalom ne foglalkoztatna bennünket.

ELLENTÉZIS

Két nő találkozik: csók vagy panaszkodás vagy dicsekvés, de utána mindig a pletyka következik.

SZÉP ÉS RÚT

Az igazi műalkotás az értelmünknek épp oly végtelen, mint a természet alkotása. (Goethe)

Szép: ami igaz.

BEÁLLÍTÁS, SZITUÁCIÓ

Amire bosszankodva nézel, tedd nevetségessé. Pokoli jó dolgok kerekednek ki a megfordításokból.

GRANDIOZUS VONÁS

A szív ha csak egy villanásra nyílik is meg, a végtelenség nyílik meg előttünk.

MESE ÉS KARAKTER

Az *Egri csillagok* regényét megírhattam volna rövid regénynek olyaténképp, hogy az ostromot egy onnan hazatérő, orvoshoz vitt vitézzel mondatom el. Így az elbeszélésnek egyéni zománca is lett volna.

TÖMÖRÍTÉS ÉS RÉSZLETEZÉS

Több a fél az egésznél! Hagyd el, ami nem lényeges.

A JELLEMZÉS MŰVÉSZETE

Írd a szerelmet szerelmeskedés nélkül, s minden más várankoztatást is ellenkezőképpen, mint ahogy várják.

ÜVEGFAL

Elmondani egy történetet, amely mögött egy másik történet van.

KOR-JEGY

Írás közben olvasd az azonkori verseket. Idegen nyelven is.

STILUS, NYELV

Hagyd el, ami lényegtelen – ez a stíl. (Feuerbach) Ne sajnáld az időt: minden szón gondolkodj!

ÚJ, MINDENBEN

Azért megyünk valaki meghallgatására, hogy új dolgokat halljunk tőle. (Taine)

MÁS SZÓVAL A SZÓT

Csak íróművésznek való, piacra nem.

Tari István

Préda vágyával

(Gárdonyi Háború árvája című versének rímeivel, ritmusára)

Hosszabb számba bújtanák a nevem,
Hullák közt él a harci zaj velem.
Hörgéseibe a szó belefáradt,
Dadogásában keresem anyámat.

Hamuján szálldos felém apukám,
A fényt vitte csontsovány homlokán,
A dalt, mely szerepéből kiesett.
Őrhelyemen ég fölrepedt sebed.

Jámulékos veszteségként fájna
A szétiszkolók honvágya, mely árva.
Fülem a nyomor szuszogását hallja?
Nyelvehagyottságnak ez már az alja?
Tisztogatások szakadnak szívére.
Behódoló hencsegések kövére

Zúduló zápor a sírás, hogy fájjon
A fenntartható önpusztítás az ágyon:
A megtöretést új ünnepként adja!
Képernyős ketrecekben ki meghallja
Mutassa rázva, karjait kitarja,
Préda vágyával nő nagyra az árva.

Sebők Melinda

György Oszkár elfeledett költészete

Szonett Gárdonyi Géza emlékének

„György Oszkár az átlagon jóval felülemelkedő költő, s hogy a népszerűség [...] elkerülte, arra nem elég ok vidéki elvonultsága, [...] s nem elég súlyosbító körülmény, hogy nem a vadzszenik, hanem a kulturált, öntudatos, magukon-munkáló költők sorába tartozik”¹ – Sárközi György jó érzékkel mutatott rá György Oszkár pályájának alakulására 1931 márciusában a *Nyugatban* közölt *A végtelen faszor* című harmadik verseskötetének méltatásakor.

Annak ellenére, hogy György Oszkár 1901 és 1906 között a budapesti bölcsészkaron Babits Mihállyal, Kosztolányi Dezsővel, Juhász Gyulával és Oláh Gáborral együtt indult el a költővé válás útján, a *Nyugat* első nemzedékének lírikusaival egyszerre jelentek meg első szárnypróbálgatásai; később az irodalmi élet periferiájára került. Baudelaire–Verlaine fordítójaként, három megjelent verseskötet (*In memoriam*, *Titkok*, *A végtelen faszor*) ellenére életében sosem kapott igazi elismerést. 1920-tól Székesfehérváron lett otthonra, az Ybl Miklós Reáliskola tanáraként is rengeteget írt és fordított. Számos íróval, költővel levelezésen keresztül tartotta a kapcsolatot. Kortársaihoz küldött írói-költői hagyatékokban fellelhető soraiból kirajzolódik művészi fejlődése, érdeklődési körének sokfélesége. Ezek a többnyire kiadatlan, kéziratos dokumentumok árnyalják pályaképét, újszerű információval szolgálnak poétikai-filozófiai tájékozottságáról, műfordítói gyakorlatáról, kulturális kapcsolatairól. Több hagyatéka is tartalmaz György Oszkár-leveleket: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc és Jankovich Ferenc legszorosabb baráti köréhez tartozott. Ezen költőbarátok mellett levelezett az Ungváron megismert Szabó Dezsővel; a *Nyugatot* szerkesztő Gellért Oszkárral; a székesfehérvári *Várban* gyakran publikáló Weöres Sándorral és Takáts Gyulával; a fiatalabb költők közül Erdélyi Józseffel és Berda Józseffel; tanítványával, a nyelvész Kovalovszky Miklóssal; a műfordításokkal foglalkozó Gyergyai Alberttel, Térey Sándorral és Havas Józseffel; a francia irodalom professzorával, Eckhardt Sándorral és irodalomtörténész kollégájával, Kardos Lászlóval. Minden bizonnyal írt levelet Illyés Gyulának, aki *Sarjúrendek* című kötetéről dedikált példányt küldött. Az 1920-as években levélben kereste fel volt tanárát, Négyesy Lászlót és a *Széphalom* szerkesztőjét, Zolnai Bélát. Több francia nyelvű levelet küldhetett kortársai közül a Párizsban megismert Georges Duhamelnek, akinek számos művét le is fordította.

¹ Sárközi György: *A végtelen faszor*. György Oszkár versei. *Nyugat*, 1931/3.

A dokumentumok között lappanghat egy-egy kéziratban maradt vers vagy műfordítás.

György Oszkár és Babits Mihály 1901-ben a budapesti Magyar Királyi Tudomány-Egyetemen: magyar–francia szakára iratkoztak be. A két fiatal hallgató talán még az év őszén megismerkedhetett: a kis létszámú francia szakon vagy valamelyik szemináriumon. A francia irodalom iránti rajongás, a dekadens költészet közös érdeklődési köre volt a két kezdő poétának. Lelkesedtek Baudelaire-ért, Verlaine-ért, a 19. századi francia költőkért. A Négyesy-stílusgyakorlatok szabad légköre, pezsgő szellemi élete is lehetőséget adott, hogy kibontakoztathassák tehetségüket. Györgynek meghatározó élménye volt édesanyja korai halála, ezért a századvégi dekadens költészetre amúgy is jellemző magányosság és halálsejtelem visszatérő témája lett verseinek. Az egyedüllét és az elmúlás megérezése Babits lírájától sem volt idegen. Az esztétizált értelemben vett halál gyakori témája lett korai verseinek. Babits „introvertált, szorongó, kényszeres depresszióra hajló, ugyanakkor mindig tökéletességre törekvő költő”² volt, aki állandóan félt a kudarctól, ezért világirodalmi elődjeihez fordult segítségért, hogy versei elég érdekesek és a klasszicista igényesség elve mellett újszerűek legyenek. A hasonló lelki alkatú és érdeklődési körű egyetemi évfolyamtársak egy életre szóló barátságot kötöttek.

György Oszkár 1903-ban küldte el első levelét pályatársának. Feltehetőleg 1903 nyara és 1940 júliusa között leveleztek. Kettejük levélváltásából csak György Oszkár levelei maradtak fenn. György költőbarátja értékes kéziratait agárdi nyaralójában³ őrizte, Babits levelei valószínűleg a második világháborúban vesztek el. A székesfehérvári költő 37 év alatt összesen 51 alkalommal írt Babitsnak. Már az 1900-as évek elejétől igen sok verset küldött évfolyamtársának elmarasztaló vagy dicsérő szavakra várva.

Az 1900-as évek elején Babits és György Oszkár még kölcsönösen számítottak egymás kritikai észrevételeire: Baudelaire *Les Fleurs du Mal* kötetének fordítását is együtt tervezték, végül György Oszkár jelentette meg az első magyar nyelvű Baudelaire-kötetet 1917-ben *A rossz virágai* címmel. György Oszkár, ha nem is a teljes Baudelaire-t, de az első magyar nyelvű fordítást adta az olvasó kezébe. Műfordításkötete sokkal nagyobb visszhangot nyert, mint önálló verseskönyve. Több lap is méltatta a francia pre-szimbolizmus magyar nyelvű tolmácsát: Kosztolányi

² Sipos Lajos: *Babits Mihály: A lírikus epilógja és az In Horatium. Tiszatáj*, 2007/11., 11.

³ György Oszkár 1920-tól Székesfehérváron élt családjával. 1921-ben feleségül vette Friedmann Katalint, két gyermekük született: Magdolna és Ágnes. 1936 júliusában a Nádasdyaktól telket vásároltak Agárdon 576 aranypengőért. A vételárból csak 80 pengőt fizettek azonnal, a többit havi 10 pengős részletekben törlesztették. György 1936-tól gyakran utazott Agárdra pihenni, alkotni.

a *Nyugat*ban, Móra Ferenc a *Szegedi Napló*ban dicsérte, de pozitív kritika jelent meg a *Határszéli Újság*, az *Ungvári Közlöny* és a *Világ* hasábjain is. György Oszkár állandóan foglalkoztatta a francia líra: Baudelaire, mellett Verlaine, Leconte de Lisle, Sully Prudhomme, Edmund Fleg, Andre Spire, Duhamel és Claudel. 1926-ban nem csupán Verlaine-műfordításkötete jelent meg *Jóság* címmel, hanem a *Titkok* önálló verseskötete is. György Oszkár tökéletességre törekedett, félt a kudarcától: állandóan csiszolgatta kiadatlan verseit, fordításait. Műfordítóként ért el kisebb sikereket a sajtóban: Baudelaire- és Verlaine-fordításai után 1930-ban *A végtelen faszor* címmel önálló versgyűjteményt, majd 1934-ben Edmund Fleg és André Spire verseit sikerült kötetben megjelentetnie. Levezésen keresztül tartotta a kapcsolatot Budapest pezsgő irodalmi életével, de hiába próbált a *Nyugat* első nemzedékével induló íróbarátaihoz csatlakozni – Babitshoz, Kosztolányihoz, Juhász Gyulához, Tóth Árpádhoz – csak a *Nyugat* árnyékában létezhetett.

György Oszkárnak életében három önálló verseskötete jelent meg (*In memoriam* – 1911, *Titkok* – 1926, *A végtelen faszor* – 1930), de számos verse maradt kéziratban.⁴ Minden szabad percét az írásnak szentelte, versek és műfordítások mellett sokféle műfajban alkotott. Tanulmányokat írt Villonról, Du Gardról, Berzsenyiről, Petőfiről, Arany János lírai költészetéről, Kiss Józsefről és Babitsról. Irodalmi jegyzeteket készített különböző korokról, írókról. Valószínű *A magyar irodalom története* című könyv kiadását is tervezte, de elkészítette a XIV–XVI. századi francia irodalom történetét is francia nyelven. A francia lírikusok mellett foglalkoztatta az angol (Byron, Moore, Longfellow), a német (Heine) és az olasz (D’Annunzio) nyelvű irodalom. Jó néhány novellát és színjátékot is írt. Kisebb tanulmányokat készített Székesfehérvárról: a Szent Anna kápolnáról, a Szemináriumi templomról, a Vármegyeházáról, a Szent István Bazilikáról és a Prohászka emléktemplomról.

Prózai és drámai írásai közül a legtöbb máig kiadatlan, műfordításainak egy része szintén ismeretlen az olvasóközönség előtt, mint ahogyan számos verse maradt kéziratban csupán. Bár 1930-ban megjelent harmadik kötete *A végtelen faszor* címmel, lírája visszhang nélkül maradt. Nem ontotta ugyan a könyveket, mégis folyamatosan és rengeteget dolgozott. „Lírája halk, sötét, fojtott fájdalom, s mint egyik kötetének címe is jelképezi: titkokkal viaskodik, a lét rejtélyét feszegeti”.⁵ Ezt a sötét tónusú, fojtott fájdalomú, metaforákban gazdag, a klasszikus modernség első hullá-

⁴ A kiadatlan költeményeknek nagy részét a Fejér Megyei Levéltár őrzi, de vannak kiadatlan versek az Országos Széchényi Könyvtár Babits-hagyatékában; a Magyar Tudományos Akadémia Szabó Lőrinc-leveli között; hat kiadott költemény gépelt változata a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában lelhető fel (*A végtelen faszor, Együtt a Halállal, Jelek, Őszi erdő, Szobákon át, Vadludak*).

⁵ Kovalovszky Miklós: *György Oszkár ébresztése. Élet és Irodalom*, 1983. január 14., 8.

mát képviselő lírát nem értékelték kellőképp saját korában. Műveinek jó részét nem is tudta publikálni, így azok kéziratos hagyatékban maradtak vagy elvesztek.

A közéletben az 1930-as években kapott inkább szerepet. Székesfehérváron az 1932-ben megalakult Vörösmarty Társaság alelnökévé választotta: a Társaság irodalmi estjein nem csupán saját verseit, fordításait ismertette a hallgatósággal, hanem olyan kiváló írókat-költőket hívhatott meg a városba, mint Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Áprily Lajos, Erdélyi József, Szabó Lőrinc, Rónay György, Thurzó Gábor, Komlós Aladár és Szabó Pál. A Vörösmarty Társaság 1938-ban indította útjára irodalmi-művészeti havilapját *Vár* címmel, amelynek a szerkesztője lett. Mire az 1930-as években a Babits által szerkesztett *Nyugatban* is megjelentek versei, és a vidéki *Vár* is teret engedett költői-írói kibontakozásának, addigra a történelmi viszonyokból fakadó fenyegetettség árnyékolta be pályáját. Az 1930-as évek végén a Vörösmarty Társaság vezetősége lemondott, a *Vár* című folyóirat harmadik számából nevét – származása miatt – letiltották a szerkesztők sorából, majd 1939-ben a lap is megszűnt.

1940-ben tanári pályafutása véget ért: kényszernyugdíjazták. Magánórákat adott, mert nyugdíja nem volt elegendő családjá eltartásához. Kosztolányi és Babits halála után élete utolsó éveiben már legjobb íróbarátaival sem tarthatta a kapcsolatot. Egy újabb verseskötet kiadását tervezte, melynek darabjai 1942-re készültek el. Ezt a könyvét azonban már nem tudta publikálni.

1942-ben egy közel 140 verset tartalmazó kötetet szeretett volna kiadni, de tervét a történelmi viszonyok meghiúsították. A kéziratban maradt kötet az életmű összegzését adta volna, számos új költeménnyel, melyeknek egy része bizonyosan *A végtelen faszor* című kötet után, az 1930-as években keletkezhetett. A versek nagy része kézzel írott szöveg. A tervezett kötet összesen öt ciklust tartalmaz: *Csönd*, *Harc*, *A magyar temetők*, *Ó emberek*, *Fogantatás*. A *Csönd*-ciklus az élet őszén végzett számvetés. György Oszkár „őszikéi” (*Őszi napok*, *Őszi dal*) a halál közelségének tudatát, a halálsejtelem rezignált fájdalmát érzékeltetik.

A kiadatlan kötetkompozícióban – György Oszkár addigi pályáját tekintve – újszerű és gyakori versforma a szonett. A klasszikus petrarcai versforma mellett dönt, mikor mitológiai történeteket dolgoz fel (*Niké*, *Orpheusz és Euridiké*); szintén ezt a rímes kétszer négy-, kétszer háromsoros formát választja, mikor kortársokról (*Kosztolányi*, *Juhász Gyula*, *Babits*) vagy elődökről (*Vörösmarty*, *Vajda*, *Gárdonyi*) ír verseket. Ezekben a lírai darabokban általában nem a költőhöz szól, hanem inkább felidézi választott szerzőinek alakját, összegzi költészetük jellegzetességeit. A Fejér Megyei Levéltár György Oszkár-hagyatékának kiadatlan költeményei közül figyelemre méltó a *Gárdonyi* című szonett. Érdekes adat a vers keletkezésének történetében, hogy több költőelődöt megidéző kézirat is fellelhető a hagyatékban. A Gárdonyihoz írott verssel egy időszakban keletkezhetett a *Vörösmarty* és a *Vajda* című

szonett is. Három olyan kéziratos szonett is található a hagyatékban, amelyekben a Fejér megyéhez kötődő elődjeinek hódol: Vörösmarty Mihálynak, Gárdonyi Géznak és Vajda Jánosnak. Mind a három kéziratos szöveg datálatlan: annyi azonban bizonyos, hogy a végleges változatokat a Velencei-tó partján készítette. Egy 1940 nyarán keletkezett, Babitsnak küldött kéziratos levélben György a legutóbb küldött költeményeire, köztük a Vörösmarty- és a Vajda-szonettre is hivatkozik, bízva a *Nyugat*ban való megjelenés lehetőségében: „*Ha a Nyugat megint hozhat tőlem valamit, szeretném, ha a legutóbb küldötkeiből (Vörösmarty, Vajda, A nádas tavon, A lány a kútra megy) közölne valamit, ha neked is tetszenek.*”⁶ Valószínű a Gárdonyi című költemény is 1936 és 1940 között keletkezhetett (talán 1938-ban, mivel György 1938 nyarán agárdi nyaralójában töltötte). A vidéki lírikus művészi megnyilatkozásához az igazi nyugalmat a Velencei-tó adta. Az elődöket megidéző verseket nemcsak a művészek iránt érzett hódolat és a szonettforma köti össze, hanem a vidék csodás tája is. A Velencei-tó varázslatos tája ihlető élménye a verseknek. György lírájában a tó mintegy mesebeli, csodákkal teli tóvá változik, mely fölött ott dereng a tétova Vörösmarty szomorú arca;⁷ ugyanakkor ezen a tündéri tavon lebeg Vajda szerelmének emléke, Gina képe;⁸ mindemellett ennek a tónak a partján született Gárdonyi Géza is.

György Oszkár megidézett alakja Gárdonyi Géza a Velencei-tó partján, Ziegler Géza néven látta meg a napvilágot a Fejér megyei Agárdpusztán egy nádfedelű, hosszú gerincű cselédházban⁹ 1863. augusztus 3-án. Először tizenhét évesen, 1881-ben az egri *Füllentő*ben megjelent humoreszkjét írta alá Gárdonyi Z. Géza néven. Írói nevét születési anyakönyvezési helyszíne, a szomszédos Gárdony után választotta, s 1881 után – a Z. elhagyásával – egyre gyakrabban, az 1890-es évektől pedig kizárólagosan ezt tüntette fel művei fejlécén. 1863-ban, az író születésekor a Ziegler család éppen a Velencei-tó déli előterében, a Gárdony melletti Agárdpuszta Nádasdy-uradalmában élt, ahol a családfő uradalmi gépészként dolgozott. Bár a Ziegler család Agárdpusztán nem sokat időzött¹⁰ az agárdi nyaraló-

⁶ György Oszkár Babits Mihálynak küldött levele. A tintaírású kézirat kiadatlan. A levél eredetije: OSzK Fond III/531/3. A Babitsnak küldött versek nem jelentek meg a *Nyugat*ban.

⁷ „*a tónak és az égnek elfakult / tükréből tétova szeme néz*” (idézet György Oszkár *Vörösmarty* című kéziratos szonettjéből).

⁸ „*olykor fátylas ábránd ... / Velence halk, nádas tavára szálldos ... / tündér tavon is ő lebeg: Gina*” (idézet György Oszkár *Vajda* című kéziratos szonettjéből).

⁹ Az épület ma a Gárdonyi Géza Emlékháznak ad otthont.

¹⁰ 1864. április 24-étől a Somogy vármegyei Kilitin, 1866. szeptember 29-étől átmenetileg a Fejér vármegyei Pátkán, majd Székesfehérváron éltek. 1868 nyarán Pestre, az erzsébetvárosi Rózsa utcába költözött a család.

jában gyakran megpihenő György Oszkárnak a szülőhely ihlető élményt nyújtott a szonett megírásához.

Gárdonyi „kövek alatt nőtt fű”-nek nevezte magát. A századvég-századelő mesélő anekdotái, tényközlő realizmusa, a történelmi múltat is felidéző lírai fogantatású regényei: *Az én falum*, *Egri csillagok*, *A láthatatlan ember*, *Isten rabjai*, *Az öreg tekintetes* még saját korában népszerűvé tették, ezért méltán tartották a század eleji lélektani regény úttörőjének. Prózájáért György Oszkár is rajongott. Gyűjtötte az első kiadású dedikált műveket, az eredeti kéziratokat.¹¹ Sok híres író, költő (Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Illyés Gyula, Kodolányi János, Erdélyi József, Berda József, Szabó Dezső, Sárközi György, Jankovich Ferenc) dedikált kötetet küldött számára. Az 1936-ban vásárolt agárdi nyaralójában őrizgette a páratlan gyűjteményt. Ismeretlen Georges Duhamel-, Victor Hugo-kéziratok és Aragon-levelek is voltak a gyűjteményében, melyek mára sajnos már az enyészeté lettek. Valószínű az agárdi nyaralóban őrizhette a számára legértékesebb és személyes élményekhez köthető dokumentumokat, többek között a Babits- és a Kosztolányi-leveleket is, amelyek szintén hiányoznak a hagyatékból. Nem sokkal Gárdonyi halálát követően, 1923 februárjában Babitsnak küldött levelében Gárdonyitól is kért kéziratot: „*Kedves barátom! Mellékelve küldök egy csomó verset, az újabbak közül valók, bár nem a legújabbak, és kérlek, olvasd el őket és írd róluk őszintén. [...] Tudod, hogy gyűjtöm a könyveket. (különösen régi első kiadásokat), de gyűjtöm a kéziratokat, dedikált könyveket is. Ezért kérlek, küldj magadról egy kis kéziratot, talán egy versed első fogalmazványát első leírását. Ha adhatsz mástól is: különösen szeretnék Adytól valamit, meg mástól is: Móricz Zs., Juhász, Tóth, Szabó L., Molnár, Szomory, Füst M., Ambrus, Gárdonyi, te tudod, kitől [...]*”¹². Nem valószínű, hogy Babits küldött Gárdonyitól kéziratot vagy dedikált kötetet, mindenesetre György Oszkár szonettben hódolt az író emlékének.

A 2016-ig kéziratban lappangó versben¹³ egyes szám második személyben szólítja meg az olvasót a költő, mikor mestere alakját felidézi:

¹¹ Könyvtárának egy része a székesfehérvári Szent István Király Múzeumba került.

¹² György Oszkár Babits Mihálynak, Székesfehérvár, 1923. február 28. A levél lelőhelye: OSzK Fond III./532/34. A levél tintával, kézzel írott. A teljes kéziratot szöveghűen közöltem *A Nyugat 100 éves évfordulójára – a Babits-hagyaték székesfehérvári dokumentumai* tanulmányban, *Árgus*, 2008/1. és *A Nyugat árnyékában* című monográfiában. vö. Sebők Melinda: *A Nyugat árnyékában, György Oszkár pályája*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2011, 124.

¹³ A *Gárdonyi* című szonettet több kiadatlan verssel együtt az *In memoriam György Oszkár* kötetben rendeztem sajtó alá. vö. Sebők Melinda: *In memoriam György Oszkár*. Székesfehérvár, Vörösmarty Társaság, 2016, 101.

Gárdonyi¹⁴

Sétálj a parton vagy szobra elé ül,
ha tudod, hogy e tájon lehetett
szülőhelye: - a levegőbe révülj
vagy szívöd szivedre a lehelletet

mely beleng ezer nádas tavára,
vagy átfehérlő Sukoróra nézz,
és szétszórt lelke titkos áramára
ajkadra gyűlik ugyanaz a méz,

amelyből itta első kortyait,
(s amit fölnyílt szeme magába látott,
még minden elbűvölten hordja itt,)

mert réten és erdőkben már honi
nyárfák írták szemébe e világot:
s Agárdon lett magyarrá Gárdonyi!

¹⁴ A Gárdonyi-sonett a Vörösmarty-sonett mintájára készülhetett szintén a Velencei-tó partján. A vonalas füzetbe jegyzett kézirat tintaírás. Eredeti lelőhelye: Fejér Megyei Levéltár, György Oszkár-hagyaték, 3. doboz.

Gárdonyi.

Ittál a parton napra szobra elé ülj,
ha tudod, hogy e tájon lehetett
szülőhelye: - a levegőbe révílj
vagy orvold orivedre a laballeted

amely lebeg ezer nádas savára,
vagy átfehérlő Luterósa nére,
és sétatart lelke pillés áramára
szikadva gyűlölis uppanas a mész,

amelyből ita első kortyait,
(itt amit földnyíls szemé magába látott,
még minden elbűvölten hordja itt)

mert réten is erdőben már hani
nyárfás írást szemébe a világot:
Agárdon lett magarrá Gárdonyi!

A Velencei-tó partja, nádas tava, Agárd nyárfái és az író szobra mind Gárdonyi alakját elevenítik fel a költő emlékezetében. A táj varázslatos szépsége: az Agárd-

dal szemben fekvő Sukoró hegy-völgyes tája, a napsütötte fehérlő dombok, a nyárfák őszi titkai ihlető élményt nyújthattak a versíráshoz. A táj minden rezdülése az író lelkének titkos áramát rejti. A jó költő a tó partján andalogva, elmerengve a nádas varázsában megérzi a táj ihlető erejét. „A környezet változatlansága ugyanazt a csodát érezteti: itt szemlélte a világot az író, s az utókor beszívhatta ugyanazt a levegőt”.¹⁵ György Oszkár sokra tartotta Gárdonyi prózaíró munkásságát, s büszke volt arra, hogy ő is azon a csodás tájon töltheti napjait, ahol „magyarrá lett” Gárdonyi. A tó mellett a művész egygyé olvad a természettel, s megtalálja lelki üdvét. A Velencei-tó partján keletkezett költeményekben a megcsillanó víz tükrének metaforája újabb motívummal gazdagítja György Oszkár líráját. A tó fodrozódó hullámai a múlt titkait rejtik. A víz hullámozása az örökkévalóság szimbólumaként kapcsolja össze a múltat a jelennel, a holt mestert és a versírásra ihletett művészt: „De a tó nevető habjai tudják titkaidat / s fölötted az ég lengeti-bontja szépítő fátyolait”.¹⁶ György Oszkár számos költeményében meghatározó szerepe van a tájkép változásának. A természet tükrözi a költő hangulatát, pillanatnyi lelkiállapotát. A táj változása, az évszakok fordulása örökös jelképe az emberi érzelmeknek. Ezek a legáltalánosabb metaforák György kiadatlan költeményeinek is meghatározói.

A pusztító háború vihara elsodorta a költő verssorait, értékes hagyatékának és páratlanul gazdag irodalmi gyűjteményének egy részét. György Oszkár vágya – a közel 140 verset tartalmazó kötet megjelentetése – sosem válhatott valóra, a 21. századi olvasó is csak a részleteket ismerheti. A töredékes hagyaték fennmaradt darabjai mégis újabb mozaikként szolgálnak a pályakép megismeréséhez. György Oszkár az 1930-as évek második felétől már csak az asztalfióknak dolgozott. *Gárdonyi* című szonettje is bizonyítja, hogy töredékekben maradt hagyatéka különös értéket képvisel.

¹⁵ Szentimrey-Vén Dénes: *Részletek egy mártír költő elfeledett kézírathagyatékából*. Árgus, 2002/10.

¹⁶ György Oszkár: *A tó*. In: *György Oszkár összegyűjtött versei*. Szerk. Szentimrey-Vén Dénes, Székesfehérvár, Árgus Kiadó, 2003, 175. A *György Oszkár összegyűjtött versei* kötet a költő életében is megjelent három versgyűjteményből közöl válogatott verseket.

Serfőző Simon

Ha látnátok

Mintha állék közétek
végvári legények,
szegődöm vén hangyavár
bátor védőjének.

Döröghetnek az egek,
szállhat felhő füstje,
földre engem nem terít
esők kartácstüze.

Villámok csapkodhatnak,
villogó kardélek,
sásbuzogánnyal rontok
a vad ellenségnek.

Ej, ha mostan látnátok
egri jó vitézek,
hősiességből példát
énrólam vennétek.

Gárdonyi Géza

Ábel és Eszter

– Az epekedés végtelen éneke –

Kétszemélyes színpadi mű

Színpadra írta:

Sziki Károly

Szereplők:

Férfi

Nő

Az Ábel és Eszter egy különös és tiszta szerelem részletezően finom rajza az első pillantástól az egymásra találásig. Nyéky Ábel és Kardos Eszter kezdettől fogva tudják, hogy egymásnak teremtette őket az Isten. Ám sorsukat a körülmények hatalma határozza meg, sem elereszteni, sem megtartani nem tudják egymást. Gárdonyi költői átéléssel és biztos lélektani tudással eleveníti meg a két fiatal szerelmének történetét, s egyben a századforduló Budapestjének hangulatát is. A fordulatos, hangulatos történet ma is valamennyi Gárdonyi-rajongó és romantikus néző érdeklődésére számíthat.

1. jelenet

Zimankós, durva idő, szakadatlanul fúj a szél. Két ember feketébe burkolózva áll egy sírkő előtt. Ők Ábel és Eszter, akik a játék sodrában megfiatalodnak, majd újra kezdődik az öregedés szakasza, s végül visszajutnak ehhez a sírkőhöz.

Férfi: Ez a fehér sírkő áll majd valahol a budai temetőben. A névirat rajta csak ennyi: *Ábel és Eszter*. Semmi egyéb. Megérthető lesz talán, hogy a követ még életükben faragtatták a majdan alatta nyugovók. S akik eltemetik őket, nem gondolnak vele, hogy az évszámot is odavéssék a kőre...

Nő: Minek is. A test elporlad. A szerelem örök.

Férfi: Minek is?... Nem keresi azt a sírt soha senki. Legfeljebb ha egy-egy fülemüle száll reá a nyáreleji hónapokban, s danol egyet.

Nő: Annak a dalnak a szövegét mondd el nekem!

Férfi: Csak veled együtt!

Nő: Ha még emlékszem rá.

Férfi: Oda gondoltam, ahol először beszéltünk... Nem tudom, megy még az az omnibusz?

Nő: Áll-e még az a kis villa ott az út mellett? Ott beszéltünk először...

Férfi: Bizonyosan. No, ez kedves gondolat Eszter. Visszaérezzük magunkat a múltba... Eszterkém.

Nő: És ha még ott az a szikla...

Férfi: Együtt nézzük ismét Eszterkém a nap fölkelését. Ámbátor...

Nő: A nap nyugvását, édes Ábelkám.

(Összefonódva dalolnak: *Éjjel az omnibusz tetején...*)

Férfi: Az omnibuszra egy kövér-duda asszonyság kapaszkodott föl. Testének te-rebélyességével majdnem kinyomta a hátul álló három fiatal embert.

Nő: Megtelt! – kiáltották többen, tréfásan.

Férfi: Azoknak kiáltották, akik a kövér asszony után nyomakodtak.

Nő: Az omnibuszban még kevesen ültek. A tréfás kiáltáson mindenki elmosolyodott.

Férfi: Csak a kövér hölgy nem. Bosszúsan pillantott az ifjakra.

Nő: Neveletlenek! Neveletlenek!

Férfi: Egy kisasszony is fölszállt vele.

Nő: Az is komoly maradt.

Férfi: De elpirult, haragosan elpirult.

Nő: Az omnibusznak ez a megtelése a Lánchídnál történt. A Horváth kertnél.

(Dalolnak: *Legyen a Horváth kertben Budán...*)

Nő: A férfiak atillások és zekések voltak, a nők krinolinok, kalpagosak.

Férfi: Akkor az volt a divat.

Nő: A kövér hölgyel szemben egy beteg-színű szőke fiatalember telepedett le az omnibusz belsejébe. Nyugodt-arcú, kék szemű ember, afféle irodai ember. Egy-kedvűen pillantott végig az utasokon, aztán....

Férfi: Aztán a piros képű leányon maradt a szeme.

Nő: Áprilisi tavaszi meleg volt az idő. Az órák delet mutattak. Az omnibusz dőcögött a Városliget felé.

Férfi: Neveletlenek! Micsoda neveletlenek! – dohogott a kövér asszonyság. Körülbelül negyvenesztendő úri hölgy lehetett, gombaorrú, kerek arcú és hidegszemű. A ruhája jómódra vallott.

Nő: Fekete ruhája volt.

Férfi: Bársony-kalpagján strucc-toll lengett.

Nő: A napernőjét fekete selyem-csipke körítette. A blúzán ugyanolyan csipke.

Férfi: De feszült rajta minden, mint a kesztyű.

Nő: Aztán lassankint elmúlt a haragja.

Férfi: A szeme szerelmes mosolygással pihent a leányán. Mindig úgy nézett, ahányszor a leányára nézett.

Nő: A leány arcáról lassankint elszállt a bíboros pirosság.

Férfi: A helyét az a virág-arcszín foglalta el, amely csak gyermekeken és leányon látható.

Nő: Rózsaszínruhás, cinegetestű leány.

Férfi: Az arca vékony, de csupa finomság, a szemöldöke hosszúívű. Máskülönben nem volna a szemén semmi irigyelnivaló: fekete apró szem, de tiszta-csillagú, amilyen a tizenhét éves leányokon szokott lenni.

Nő: A szőke fiatalembernek rajta-ragadt a tekintete.

Férfi: Szinte áhítattal nézett reá. Sokáig csodálta a szemét, a száját, az orrocskáját, a nyakát.

Nő: Apróra megbámulgatta a kalpagjától a cipőjéig.

Férfi: Az omnibuszban beszélgetés kezdődött.

Nő: Két öregúr beszélgetett.

Férfi: Széchenyi haláláról, amely azokban a napokban történt.

Nő: Itt, a Horváth kert sarkában.

Férfi: Itt esküdött a legnagyobb magyar Crescence-vel... Az egyik arra vélekedett, hogy Széchenyi nem volt örült...

Nő: Hanem a bécsi rendőrség zaklatása űzte a halálba.

Férfi: Politikai tiltott könyveket találtak nála, azért zaklatták a gazemberek!

Nő: Az utolsó szót halkán mondta, s aggodalommal pillantott szét a bent-ülőkön.

Férfi: De jobbra nők ültek az omnibuszban, és a férfiak közt se látszott policáj-színű utazó.

Nő: Igaz-e – susogott a másik, – hogy Kossuth újra befelé készül?

Férfi: A kérdezett vállat vont: Beszélük. A nép fantáziája nagy.

Nő: Ámbár a föld röge is róla álmodik.

Férfi: Ha még egyszer azt üzeni...

Nő: Akkor mind?

Férfi: Akkor mind. Vagy senki.

Nő: Nem megy el.

Férfi: Nem megy el, ugye? A fiatalember tovább csodálgatta a leányt. A leány pirossága már elmúlt.

Nő: Az ő halványága megszínesedett. Jámbor kék szeme ábrándosan csüggött a leányon.

Férfi: A leány szemben ült vele, de mintha nem is látta volna: egykedvűen nézett el a feje mellett, az ablakon át az épületekre.

Nő: Közben az omnibusz meg-megállt. Kiszálltak, beszálltak, megint zötyögött a Városliget felé.

Férfi: Egy helyen népcsődület támadt: a pecér zöld rácsos kocsija volt ott látható. A pecér egy természetes fekete kutyát kerített hurokra.

Nő: A kutya rémült szemmel rángatózott a dróton.

Férfi: Annál inkább szorult a drót a nyakán.

Nő: A pecér a kocsihoz vonszolta, s ott ketten is emelték.

Férfi: Az egyik nagyot rúgott alulról rajta, és így föllendítette a kocsiba. Az omnibusz meglássúdva haladt ott el. A bent ülők is érdeklődéssel nézték a különös küzdelmet.

Nő: Szegény! (*Sírva fakad, a férfi letörli a könnyeit.*)

Férfi: Mondta a leány. Két sz-szel mondta a szegényt, s a hangja zengő volt, mint a muzsika. Aztán elmosolyodva pillantott az anyjára. És ez az elmosolyodás is bájos volt.

Nő: A fiatalember pillogva nézte. Szinte falta a szemével.

Férfi: A Kétszív-utca sarkán a kövér hölgy fölkelt és intett a leánynak.

Nő: A leányka kifelé haladtában hidegen pillantott a kékszemű fiatalemberre.

Férfi: Leszálltak. A fiatalember is leszállt. A nyomukban haladt.

Nő: A nyomukban. S amikor a nők befordultak egy földszintes házikóba...

Férfi: Akkor megállt.

Nő: És úgy megbámulta a házat, ahogy csak királyi palotát szoktak megbámulni.

Férfi: Numeró 47. Kétszív-utca 47. Nomen est omen!

Nő: Aztán előkapta az óráját és sietve indult vissza a Király-utcán.

Férfi: Útközben gyakorta mondogatta: *Szegény!* És mosolyogva csóváltgatta a fejét.

Nő: Aznaptól fogva minden délben megjelent a fiatalember a Kétszív-utcán, és elsétált kétszer-háromszor a ház előtt.

Férfi: A háznak virágos volt az egyik ablaka: két muskátli és egy kicsided jázmin zöldikélt benne.

Nő: A fiatalember igen érdeklődött a három virágtő iránt. Vasárnaponként különösen.

Férfi: El nem ment onnan, míg csak a virágok tulajdonosa is meg nem jelent az ablakban.

Nő: A virágok tulajdonosa persze az omnibuszbeli leány volt.

Férfi: Először csodálkozva nézett a fiatalemberre.

Nő: Aztán csakhamar eltűnt a szoba homályában és nem mutatkozott többé.

Férfi: A rózsának énekelt csak.

Nő: Csak a rózsának?

Férfi: A rózsának, hogy ne fájjon annyira.

(A férfi dalra fakad: *Rózsafa virít...*)

Szecsó Károly

Gárdonyi Géza egri kutatói

Gárdonyi Géza életével foglalkozó irodalomtudósok szerencsések, mert írói hagyatéka teljesnek mondható. Nemcsak regényei, novellái, versei kéziratai maradtak fenn, hanem feljegyzései, a személyével, munkásságával foglalkozó cikkek és levelezése is. Halálának 100. évfordulója jó alkalom arra, hogy áttekintsük, kik foglalkoztak eddig Egerben az író életével és munkásságával.

Madarász Flóris, a ciszterci gimnázium tanára, még Gárdonyi életében, 1909-ben publikálta négyrészes dolgozatát, *Gárdonyi Géza* címmel. Tudomásunk szerint ez a *Katolikus Szemlében* megjelent tanulmány volt a legelső, s ezért rendkívüli jelentőségű.¹ Tanulmányában megállapítja, hogy „Elsősorban mint elbeszélő foglalja el helyét a legkiválóbb magyar szellemek között... Hivatva van rá, hogy irodalmunkat gazdagítva, ellensúlyozza a törekvéseket, melyek azt nemzeti jellegből előbb-utóbb kiforgatnák és elsekélyesítenék. Abban a biztos tudatban tesszük le a tollat, hogy még igen sok dolgot fog adni azoknak, akik irodalmunk jelenének figyelemmel kísérését ismerik feladatuknak.”

Gárdonyi a Szent Bernát Gimnázium két kiváló tanárával tartott baráti kapcsolatot, Maczki Valérral és Tordai Ányossal. Az író halálakor Tordai lelkében született meg a gondolat, hogy az *Egri csillagok* írójának hamvait a legméltóbb helyen, az egri vár földjében kell eltemetni. Az író fia, Gárdonyi József *Az élő Gárdonyi* című könyvében erről így írt: „A sírhely, az egri várbástya, Gárdonyinak nem temetője lesz, hanem megdicsőülése.” Tordai Egerben nagy irodalmi tekintélynek számított, az író életművének legjobb ismerője, akinek jelentős szerepe volt a Gárdonyi-kultusz megteremtésében. Ő lett az első főtítkára az Egerben 1923-ban, megalakult Gárdonyi Társaságnak, amely a kezdeményezésére jött létre. A társaság 1924. január 15-i gyöngyösi felolvasó ülésén előadást tartott *Első és utolsó találkozásom Gárdonyival* címmel. A negyedik felolvasó ülésen pedig a *Láthatatlan embernél* című visszaemlékezését mondta el, melyben leírta, hogy az író utóljára halála napján látogatta meg, aki „örökre láthatatlan marad”.² Előadásának szövege 1924-ben látott napvilágot, a Gárdonyi Géza Társaság első évkönyvében. Tordai recenziót írt Gárdonyi József *Az élő Gárdonyi* című könyvéről, *Amit nem tudunk Gárdonyiról* címen, amelyet 1935-ben a *Magyar Kultúra* című folyóiratban publikált.

Az 1960-as évek elejéig Egerben nem foglalkoztak az író munkásságával. Ekkor kezdte meg Gárdonyi-kutatásait Nagy Sándor (később E. Nagy Sándor), az

¹ *Katolikus Szemle*, 1909.

² Korompai János 1990. 657–673. o.

egri főiskola tanára. Doktori értekezését róla készítette, Bóka László irodalomtörténész irányításával. Számos értékes tanulmányt publikált: *Adalékok Gárdonyi Géza regényírói módszeréhez (Egri csillagok és forrásai)*; *A „bor” szerepe a magyar dráma fejlődésében* címmel.³ 1964-ben megjelent dolgozatában adalékokat nyújtott Gárdonyi írói munkásságához.⁴ 1965-ben Gárdonyi *Az öreg tekintetes* című regényét elemezte, ami véleménye szerint a nemzedékváltás regénye.⁵ Gárdonyi írásainak alapos ismeretében írt a korszerű Gárdonyi-kép problémáiról is. Megállapította: *„Gondolatmenetünk konklúziója végső soron Makay Gusztáv megállapításával találkozik: Gárdonyi nem epigon és nem előfutár, hanem áthidaló ... Nem előfutár volt, hanem átmenet. Mégis sok mindennek a csírája rejtett benne abból, amit az utána következő nemzedékben »modernnek« éreztünk...”*⁶

A második világháború utáni Gárdonyi-kutatások történetében mérföldkövet jelentett az 1972. október 22-én Egerben tartott tudományos emlékülés, az író halálának 50. évfordulóján. Az itt elhangzott előadások írásban is megjelentek az újjáalakult *Gárdonyi Géza Társaság kiskönyvtára* első kötetében. A kötethez a társaság elnöksége írt előszót: *„Az egri írói műhely Gárdonyi Géza számára – ellentétben a róla kialakult és tévesen misztifikált képpel, – egy pillanatig sem jelentette a világtól való elzárkózás végleges formáját... Ezt a Gárdonyit valljuk mi magunkénak, akiben mindig megvolt az értelemkeresés tiszta szenvedélye, s az alkotómunkában kiteljesedő társadalmi ember megteremtésének szándéka.”*

Az emlékülés első előadását E. Nagy Sándor tartotta *A Gárdonyi-kutatás helyzete és feladatai* címmel, s megállapította, hogy: *„Máig sincs megnyugtató képünk Gárdonyi Gézáról. Ötven éve folyik a per Gárdonyiért, de a róla szóló szakirodalom szélsőséges megállapításai napjainkig megnehezítik az értékítéletek kialakítását.”* Szerinte a fontos témáról csak akkor írhatunk, ha *„a Gárdonyi-problémát történetiségében fogjuk fel és nem tekintjük sem többnek, se kevesebbnek valódi értékénél.”* Ezt követően arról szólt, hogyan bomlott fel Gárdonyi életében az addigi hagyományos világkép, majd a pesszimizmus és a választás lehetőségéről, valamint az istenkeresése értelméről. Végül arról beszélt, hogyan függ össze a mű és a világnézet az író munkásságában.⁷

A téma másik hazai szakértője Z. Szalai Sándor, Gárdonyi írói világról értekezett.⁸ Kiss Péter András azt vizsgálta, hogy az író hogyan viszonyul a modern-

³ Nagy Sándor 1962. 307–335.

⁴ Nagy Sándor 1964. 697–701.

⁵ Nagy Sándor 1965. 229–242.

⁶ Nagy Sándor 1967. 140–150.

⁷ Nagy Sándor 1973. 11–47.

⁸ Z. Szalai Sándor 1973. 48–83.

séghez.⁹ Az emlékülés végén hangzott el Korompai János egri Gárdonyi-kutató előadása az író titkosírásos feljegyzésének tartalmáról és annak jelentőségéről.¹⁰

Nagy Sándor újabb kutatásai eredményeit foglalta össze, *Gárdonyi közelében* című kötetében, amelyben arra törekedett, hogy Gárdonyi „életművének esztétikumát feltárja”. A bevezetésben így fogalmaz: „... az egyre gazdagodó Gárdonyi-hagyaték dokumentumainak és az író fennmaradt egri könyvtárának elemző vizsgálata nélkül még mindig nem jött el az ideje a minden kérdésre és összefüggésre kiterjedő életmű-monográfia megírásának.” A továbbiakban pedig arról szövelt, hogy: „Ma is tisztázásra vár, hogy a sokszor elmarasztalóan emlegetett műveltség és tudáshiány milyen mértékben befolyásolta Gárdonyi világgképét és esztétikai teljesítményét, ha léteztek ezek a hiányok, legendás autodidaxisával mennyire tudta pótolni azokat...”

Az író művészi útjának áttekintése után kisprózai munkáiról írt, különös tekintettel novelláira, majd bevezeti az olvasót a regényíró Gárdonyi műhelyébe. Rendkívül alaposan elemezte az *Egri csillagok*, majd az *Isten rabjai* forrásait. Nagy Sándor könyvének első részét azzal zárta, hogy Gárdonyi hogyan jutott el a népszínműtől a drámáig, azaz a színműíróról rajzolt képet. A lebilincselő kötet második részében a címben jelölt témát fejtette ki. Ennek keretében először Gárdonyi írói világgképének határaitól, illetve világnézetéről szövelt, majd a világgkép és stílus kérdését elemezte gyakorlati esztétikájában, s egyes műveit közelebbről is megvilágította (*A bor, Boldog halál szekere, Ida regénye*).¹¹

1965 novemberében Gárdonyi Sándor elhunyt, s végrendelete szerint özv. Bodnár Árpádné tanítónő, a Gárdonyi-gyűjteményt 1966 elején, az Egri Dobó István Vármúzeumnak adományozta. Ezáltal létrejött a magyar irodalomtörténet egyik legteljesebb írói hagyatéka.

A gyűjtemény kezelője, Korompai János tudományos főmunkatárs közgazdász-ként, került erre a területre. Odaadással, szorgalommal, precizitással végezte a leltározást, illetve elkezdte a gyűjtemény anyagának feldolgozását, s szinte évenként publikált a Dobó István Vármúzeum Évkönyveiben. Első tanulmánya *Gárdonyi Géza egri otthona* címmel, később önálló füzetként is megjelent: *Vezető az egri Gárdonyi Géza Emlékmúzeumhoz*.¹² Három folytatásban közölte Gárdonyi Sándor hagyatékában lévő levelezést.¹³ Feldolgozta azokat a cédulákat is, amelyek

⁹ Kiss Péter András 1973. 84–109.

¹⁰ Korompai János 1973. 110–142.

¹¹ E. Nagy Sándor 2000. 1–169.

¹² Korompai János 1967. 271–292.

¹³ Korompai János 1968. 333–360. – Korompai János 1969. 287–322. – Korompai János 1970–71. 319–361.

a hagyatékából kerültek elő.¹⁴ Elkészítette *Gárdonyi-szinonimaszótára* című sorozatát, amely 1986–1987-ben jelent meg a *Hevesi Szemle* hasábjain. Érdekes az a dolgot is, amelyben azt vizsgálta, hogy a képzőművészet milyen szerepet játszott az író életében.¹⁵ Kezdeményezte Gárdonyi titkosírásának megfejtését, amelyet 1969-ben Gilicze Gábor egyetemi hallgató és Gyürk Ottó alezredes szinte egy időben fejtett meg. A Szépirodalmi Kiadó 1974-ben, Z. Szalai Sándor és Korompai János közreműködésével, megjelentette a *Titkosnaplót*.¹⁶

Korompai véleménye szerint: *„Irodalmi topográfia kell ahhoz, hogy a kutató vagy érdeklődő eligazodhasson a magyar irodalom, a nemzetiségi irodalom és a világirodalom magyar vonatkozású adatainak útvesztőiben... Egerben mindenekelőtt Gárdonyi Géza páratlanul gazdag hagyatéka, a róla elnevezett emlékmúzeum anyaga adhat e munkához tanulságos és egyben gyors eredményt ígérő kezdeti lendületet. Gárdonyi életének naptára, hónapokra, napokra bontott életpályája vázolható fel a rendelkezésünkre álló és sok forrásból kiegészíthető, ma még csak részben feldolgozott anyagból.”* A naptár elkészítéséhez Korompai az 1907-es évet választotta ki, mert *„változatos, eseményekkel teljes és így tanulságos keresztmetszetét ígerte az író életének.”* A havonként bemutatott adatok szerinte: *„megmutatnak valamit az íróból, az emberből, a családapából, a barátból, a közéleti személyiségből”*.¹⁷

Az egri Gárdonyi-kutatók bemutatásakor meg kell emlékeznünk Ebergényi Tibor középiskolai tanárról, aki szintén foglalkozott az író munkásságával. A témára vonatkozó írásai közül legjelentősebb: *A Bibi és a Rembrandt. Változatok két posztumusz regényre* címet viseli. Értekezése elején a következőket állapította meg: *„Ez a tanulmány két posztumusz regény divergenciáit és összefüggéseit vizsgálja. Nem célja, hogy a századforduló e két jelentős írójának – Gárdonyinak és Bródyinak – irodalomtörténeti helyét meghatározza... Következtetései inkább alkotáslélektaniak, mintsem irodalomtörténetiek.”* Ebergényi konklúzióját a következőkben fogalmazta meg: *„A Bibi és a Rembrandt nem remekművek, de fényt vetnek a korra, írói magatartásokra, világnézetekre, az eltűnt ifjúságra, fényt vetnek a két barát nézeteire, a forradalom lázában égő újságíró és az egri kertjében meditáló tanító gondolatvilágára.”*¹⁸

Foglalkozott Gárdonyi életével és munkásságával Somos Lajos, a jeles egri pedagógus is, elsősorban a nevelés vonatkozásában. *A hűtlenül hű Gárdonyi* című dol-

¹⁴ Korompai János 1973–74. I. 345–401. – Korompai János 1975. II. 243–271. – Korompai János III. 295–333.

¹⁵ Korompai János 1985. 45–47.

¹⁶ Gárdonyi Géza 1974.

¹⁷ Korompai János 1981. 40–44.

¹⁸ Ebergényi Tibor 1977. 46–50.

gozatában azt vizsgálta, hogy Répássy János tanára által magyarból megbuktatott író mégsem lesz hűtlen alma materéhez.¹⁹ Somos nevelő szándékkal foglalta össze az író egri örökségének tanulságait.²⁰ Nem feledkezett meg Gárdonyi népművelő tevékenységéről sem, amely szerinte legalább olyan jelentős, mint szépirodalmi munkássága.²¹

Az 1950-es évek második felében Bakos József, az egri főiskola tanszékvezető tanára, művelődéstörténeti kutatásai során az író könyvtárából nyelvészeti vonatkozású adatokat gyűjtött, a könyveibe beírt lapszéli jegyzeteiből, valamint az *Egri csillagok* című regénye megírása előtt Tinódi Lantos Sebestyénre vonatkozó forráskutatásaival kapcsolatban.²² Bakos az 1960-as évek elejétől több cikket publikált Gárdonyi Géza nyelvi eszközeiről.²³

Az egri Okos Miklós asztalosmester, a Heves Megyei Nyomda korrektora autodidakta Gárdonyi-kutató volt. Szenvedélyesen érdekelte Gárdonyi Géza élete és munkássága, és olyan adatokat tárt fel az íróról és családjáról, amely tovább gazdagítja a Gárdonyi-képet. Többek között az akkor még élő Mátékovics Józsefné Tóth Ilonáról, aki az író múzsája volt és Milának nevezett. Okos számos esetben felkereste, és elhunytakor a *Heves Megyei Népművelés* 1963 februárjában *Meghalt Milla* címmel forrásértékű nekrológot közölt.²⁴

Gárdonyi Géza születésének 100. évfordulója alkalmából a TIT Heves Megyei Szervezete, a megye és a város művelődési osztályai emlékkönyvet adtak ki, amelybe Bóka László irodalomtörténész, akadémikus írt előszót. A kiadványban az alábbi tanulmányok találhatók: Nagy Sándor: *Gárdonyi Géza élete*, Okos Miklós: *Gárdonyi és Eger*, Abkarovits Endre: *A lázadó Gárdonyi*, Nagy Sándor: *Gárdonyi történelmi regényeiről*, Ladó Erzsébet: *Gárdonyi nőalakjai*, Berencz János: *Vázlat Gárdonyi műveinek pedagógiai vonásairól*, Somos Lajos: *Gárdonyi és a népművelés*, Nagy Andor: *Gárdonyi és a színház*, B. Saár Zsuzsanna: *A Gárdonyi-művek illusztrációiról*.²⁵

A Gárdonyi-hagyaték gondozója hosszú évek óta Király Júlia irodalomtörténész, a Dobó István Vármúzeum főmuzeológusa, aki számos értékes tanulmányt publikált, és napjainkban is tisztelettel, szeretettel ápolja az író emlékét. Kutatási eredményeit főként az egri múzeum évkönyveiben tette közzé: *Jegyzetek és feljegy-*

¹⁹ Somos Lajos 1935. 3–4.

²⁰ Somos Lajos 1936. 3–11.

²¹ Somos Lajos 1957. 201–202.

²² Bakos József 1958. 567–572.

²³ Szecskó Károly 2012. 92–95.

²⁴ Okos Miklós 1963

²⁵ Emlékkönyv Gárdonyi Géza születésének 100. évfordulójára. Eger, 1963.

zések a Dobó István Vármúzeum Gárdonyi hagyatékában I–IV., A kultuszeremtő Gárdonyi, „Szenvedni akarok”. Gárdonyi Géza az első világháborúban, Gárdonyi Géza és Eger, Gárdonyi Géza történelemszemléletének pillérei stb. Vizsgálódásainak középpontjába elsősorban az író regényeit és novelláit állította. (pl. *Bibi, Davidkáné, Az öreg tekintetes, A hétköznapi történéseken túlmutató sorsok Gárdonyi kisregényeiben, Gárdonyi Géza Az én falum című novelláskötete* stb.). Olyan kérdésre is kitért, hogy milyen jelentősége volt az író munkásságának a nyelv művelés vonatkozásában (*Gárdonyi Géza és a nyelv művelés*).²⁶ Király Júliának több írása jelent meg az íróról folyóiratokban is: *Honismeret, Irodalomismeret, Palócföld*.

Gárdonyi Géza életével foglalkozó irodalomtudósok szerencsés helyzetben vannak, hisz írói hagyatéka szinte teljes. Bár könyvtárának több mint a fele a második világháború után elveszett, de az 1990-es évek végén fellelhető közel 5000 kötet feldolgozásra várt. Az állomány nemcsak tartalmi, nyelvi és esztétikai szempontból értékes, hanem azért is, mert Gárdonyi gyakran bejegyzéseket írt könyveibe. Ez a heroikus feladatot a Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár ifjú könyvtárosa vállalta, aki szakdolgozata témájaként választotta Gárdonyi könyvtárát.

Vasné Varga Zita közlése szerint másfél évig tartott az anyaggyűjtés és nyolc hónapot töltött a Gárdonyi-házban.²⁷ A fáradságos munka eredménye egy kiváló szakdolgozat, amely 2000-ben könyv formában is megjelent. Ez a diplomamunka nemcsak könyvtártörténeti szempontból hiánypótló mű, de gazdagítja a legendás íróról kialakult képet.

Gárdonyi munkáiról a kutatók bármit is írjanak, olvasóit nem befolyásolja, mert regényei, novellái az évek múltával sem veszítettek népszerűségükből. Ez a tény a mai értékvesztett, technikai eszközök bűvöletében élő világunkban már önmagában is jelentős. Véleményem szerint Gárdonyi Géza írásai a szívhez, a lélekhez hatolnak, amelyre minden embernek nagy szüksége van. Ahogyan az író megfogalmazta a fiaihoz írt intelmeiben: „A virágot a napfény fejleszti ki, az emberi lelket a szeretet.”²⁸

Végezetül hadd idézzem Cutden angol konzult, aki Gárdonyi életének utolsó heteiben látogatott el Egerbe: „A háború alatt a francia fronton szolgáltam... egyszer magyar katonák voltak az ellenfeleim. Ezek a magyar katonák esti pihenés-kor a lövészárokból vidáman énekeltek. A sohasem hallott, különleges melódiák leptek-e meg, vagy hogy a pokol országútján megzendülő vidámság hatott-e rám, nem tudom, elég annyi, hogy sebesülten a kórházba szállítottak, a véletlen és a sors a szenvedő testek műhelyében egy magyar tiszt mellé vezetett. Ettől a tiszttől

²⁶ AGRIA. Az Egri Múzeum Évkönyvei

²⁷ Vasné Varga Zita személyes közlése a szerzőnek.

²⁸ Gárdonyi Géza 1929.

tudtam meg, hogy él egy nemzet Európában: a magyar. Ettől a tisztől tudtam meg, hogy az a dal, amit a lövészárkokban hallottam: magyar nóta. Ettől tudtam meg, hogy ezer éve él a magyar a Kárpátok ölelő karjaiban, irigy szomszédok között. Megismertem a magyar nép történetét, életmódját és a sebesült tiszt elbeszélése után elhatároztam, hogy megismerem ezt a népet s önzetlen szolgálatára szegődök a magyar nemzetnek. Megtanultam magyarul.

Az első könyv, amit magyar nyelven olvastam: *Az én falum*. Éreztem e kötetek olvasásakor, hogy a sorokban eljutottam egy nemzet lelkének látásához. Éreztem, hogy e könyv több mint írás. Ez a könyv a magyar nép kemény lapokba szorított szíve, melyben az Alföld derűje mosolyog s az ezeréves szenvedés fájdalma sír.

Eljöttem íme Angliából, hogy személyesen köszönjem meg a szerzőnek a kellemes perceket, amiket a könyv olvasásakor átéltem, s tolmácsoljam feleségemnek az üdvözlését is, aki még ma is sokszor megkönnyezi a *Kék pillét*.²⁹

Vitatjuk azt a manapság divatos megállapítást, hogy egy-egy író, költő életútjával nem kell külön foglalkozni, hanem annak adatait munkáiból kell kideríteni. Véleményünk szerint először az alkotó életét kell feltárnunk, mert e nélkül nem ismerhető meg életművük. Szükséges lenne, hogy mielőbb elkészüljön a Gárdonyi-biográfia, amelyhez alapul szolgálhatnak az eddig publikált részstanulmányok.

Irodalom

Bakos József: *Gárdonyi és Tinódi*. Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve IV. 1958
Ebergényi Tibor: *A Bibi és a Rembrandt*. Változatok két posztumusz regényre.

Hevesi Szemle, 2. sz., 1977

Gárdonyi Géza: *Földre néző szem: Intelmek fiaimhoz*. Budapest, 1929.

Gárdonyi Géza: *Titkosnapló*. Budapest, 1974.

Király Júlia: *Gárdonyi Géza és a nyelvművelés*. Az Egri Múzeum évkönyve XXXII., 1996.

Király Júlia: *Gárdonyi Géza utolsó levelei*. Az Egri Múzeum évkönyve L., 2017.

Király Júlia: „Szenvedni akarok”. Az Egri Múzeum évkönyve XLVI., 2010.

Király Júlia: *Gárdonyi Géza történelemszemléletének pillérei*. Az Egri Múzeum évkönyve XLIII., 2007.

Kiss Péter András: *Gárdonyi és a modernség*. Gárdonyi-émlékülés. Gárdonyi Géza Társaság kiskönyvtára 1. Eger, 1973.

Korompai János: *Gárdonyi Géza egri otthona*. Az Egri Múzeum Évkönyve V., 1967.

Korompai János: *Gárdonyi Géza levelezése Gárdonyi Sándor hagyatékában I*. Az Egri Múzeum Évkönyve VI., 1968.

²⁹ Gárdonyi József 1934.

- Korompai János: *Gárdonyi Géza levelezése Gárdonyi Sándor hagyatékában II. Az Egri Múzeum Évkönyve VII.*, 1969.
- Korompai János: *Gárdonyi Géza levelezése Gárdonyi Sándor hagyatékában III. Az Egri Múzeum Évkönyve VIII–IX.*, 1970–71.
- Korompai János: *Gárdonyi Géza titkosírástól feljegyzéseinek tartalma és jelentősége. Gárdonyi-émlékülés. Gárdonyi Géza Társaság kiskönyvtára 1.*, 1973.
- Korompai János: *Cédulák Gárdonyi Sándor hagyatékában I. Agria XI–XII.*, 1973–74.
- Korompai János: *Cédulák Gárdonyi Sándor hagyatékában II. Agria XIII.*, 1975.
- Korompai János: *Cédulák Gárdonyi Sándor hagyatékában III. Agria XVI–XVII.*, 1978–79.
- Korompai János: *Gárdonyi Géza életének egy éve (1907). Hevesi Szemle 4. sz.*, 1981.
- Korompai János: *A képzőművészet Gárdonyi életében. Hevesi Szemle 4. sz.*, 1985.
- Korompai János: *Adatok a Gárdonyiról elnevezett irodalmi társaságok történetéhez. Agria XXV–XXVI.*, 1990.
- Madarász Flóris: *Gárdonyi Géza. Katholikus Szemle 3–5. füzet*, 1909.
- Nagy Sándor: *Adalékok Gárdonyi Géza regényírói módszeréhez (Az egri csillagok és forrásai). Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve I.*, 1961.
- Nagy Sándor: *A bor szerepe a magyar dráma fejlődésében (Részlet egy készülő Gárdonyi-tanulmányból). Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve II.*, 1962.
- Nagy Sándor: *Adalékok Gárdonyi Géza írói munkásságához. Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei IV.*, 1964.
- Nagy Sándor: *Egy fejezet a századforduló prózájából: Gárdonyi Géza novellái. Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei V.*, 1967.
- Nagy Sándor: *A korszerű Gárdonyi-kép problémái. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1967/2. sz.
- Nagy Sándor: *A nemzedékváltás regénye (Gárdonyi Géza az öreg tekintetes). Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei II.*, 1965.
- Nagy Sándor: *A Gárdonyi-kutatás helyzete és feladatai. Gárdonyi-émlékülés. Tudományos ülés az író halálának 50. évfordulóján 1972. október hó 22-én. Gárdonyi Géza Társaság kiskönyvtára. 1.*, 1973.
- Nagy Sándor: *Gárdonyi közelében. Studia Agriensia 21.* 2000.
- Okos Miklós: *Meghalt Mila. Heves Megyei Népujság*, 1963. február 14.
- Somos Lajos: *A hűtlenül hű Gárdonyi. Dunántúli Tanítók Lapja*, 1–2. sz. 1935.
- Somos Lajos: *Gárdonyi Géza egri öröksége. Az Egri Érseki Római Katolikus Tanítóképző Intézet Értesítője az 1935–36. tanévről*, 1936.
- Somos Lajos: *Gárdonyi, a népművelő. Köznevelés*, 1957/9.
- Szalai Sándor, Z.: *Gárdonyi írói világa. Gárdonyi-émlékülés. Gárdonyi Géza Társaság kiskönyvtára 1.*, 1973.

Szecsó Károly: *Ismeretlen egri politikusok. Okos Miklós (1905–1969). Egri Újság*, 1990, 15. sz.

Szecsó Károly: *Bakos József. Tudós tanárok – tanár tudósok*. Budapest, 2012.

Szecsó Károly: *Gárdonyi Géza egri barátai*. Kézirat, 2013.

Varga Zita: *Gárdonyi Géza könyvtára*. Eger, 2000.

Vasné Varga Zita: *Gárdonyi Géza könyvtára. Agria*, 2013. ősz. 186–196.

Herczeg István grafikája

Koncsek József

A Cigler úr

*Gárdonyi Gézát
azelőtt Zieglernek hívták*

Vót az úgy, hogy Göre sógor
húzta ki a taposóból
a néplapot (mintha kádból,
de nem a bort), s olyan áron
kelt, amint vót, vitték-hordták,
Göre Gábort mosolyogták,
kacarászták, röhicsélték,
asztal alatt egymás térgyét
csapkodták a jó népfiai,
s nem izgútak asszon miatt,
asse maratt csapodatlan,
hörgött, mint egy lekvár-katlan,
gyútván alul, oltván felül,
szoknyás-blúzon kívül-belül.
S buhogtatták, fogdosgatták,
tapasztalták, tovább adták,
forogtak a cúgos padkán,
pittyegtek a búbosbankán,
csókolóztak vereshagymán,
s akkor is, ha „veres, hagyj mán”
hanemhogy a Cigler úrnak

néhány garast odaszúrnak,
szól neki a főszerkesztő,
írjon újabb hasrepsző
vigasztaló ökörséget,
nevettesse szegin' népet,
úgyse tudja hamarjában,
szaladjon vagy fejre álljon,
szelet vessen, vagy buksegget,
(„áldja meg az isten kendet!”)
s lökje ki a kapuszeglet,
kapucíner- kapucímer*
az a jó, ha szépen rímel,
hogy van oll'an úri karba'
még nála is nagyobb marha.

S Gárdonyi úr elnézte, a nép hogyan
visít-nyerít,
és írni kezdte Egri csillagok meg más
ismert nagyregényeit.

(1975–2009)

Sz. Király Júlia

Gárdonyi Géza alkotói környezete

Gárdonyi Géza hosszú vándorlás után vetődött újra Egerbe 1897-ben. Vidéki ott-hont keresett magának, ahol végre teljes idejét az írásnak szentelheti, és elérheti nagy álmát: az anyagi biztonságot és a függetlenséget. Bródy Sándor barátja tanácsolta, hogy próbálkozzon meg egy egri látogatással, a városban megelheti azt, amit annyira keres. A fia, József így ír erről *Az élő Gárdonyi* című művében:

„Gárdonyi azidőben már elvágódott Pestről, s mintha a masinája érezte volna ezt a vágyakozását, együtt indultak valami kellemes vidéki fészek fellelésére, kutatására... ki tudja merrefelé kalandozott Gárdonyi a gépével ház-nézni, mikor egyszer eszébe ötlött:

– Elnézek én egyet Egerbe is. Elmegyek! Egyszer Isten igazában belakok abban a városban, ahol annyit koplaltam, fázlódtam, sanyarogtam. Megörökítem lencsém-mel azokat a helyeket, miken ifjúságom szenvedéssel átvergődött. Indult, robogott. Lekapta gépével a Borcsa néni házát kívül-belül. Az öreg Lyceumot, a tündérparti kamralakását és a sánci kulipintyót, a legutolsó menedékhelyet Antalfyéknál, ott, a mai Gárdonyi fakeresztje tövében. S ahogy végiglépett a Sáncon, sok kutyau-gatás és apró gyermekszemek kíváncsiskodó fejforgatása kíséretében, kilükken a Sándor-bástya mellett a dombtetőre. Gyönyörű táj. A távolban a Mátra. A mély-ben, mint valami óriás fészekben a fehérpelyhek, sokasodnak a házak, egymás he-gyén-hátán, rendszertelenül.

Hogy nem látta ő ezt diákszemmel ezt a szépséges panorámát?¹”

A kiválasztott ház, a környék egyetlen épületként nagyon roskatag állapotban volt, egy borkimérés működött benne. Munkát, erőt nem kímélve néhány év alatt sikerült olyanná alakítani, amilyenben Gárdonyi is jól érezhette magát. A család-jának a kis ház mellett egy nagyobbat tudott építeni, így a hőn áhított magányt is megkapta úgy, hogy bármikor csatlakozhatott szeretteihez

Hamarosan megvásárolt a háza feletti területből három hold szőlőt, több mint száz négyszögölt a Mártonffy rétből, majd 1907-ben övé lett az Eger határában lévő Savós nevű harmincholdas birtok is. Itt volt domb, völgy, rét, fenyves, nyaraló és gyümölcsös is. Régi álma, a Gárdonyi kúria született meg. A Mártonffy-tól vásárolt földön évek aprólékos és gondos munkájával kertet telepített. Európai útjairól hozott növényeket ültetett, gondozott. Az ehhez szükséges tudást eleinte könyvekből, rendszeresen rendelt folyóiratokból szerezte, később tapasztalata és precíz megfigyelései, feljegyzései szerint kertészkedett. Házának környezete meg-

¹ Gárdonyi József: *Az élő Gárdonyi*. Dante Kiadó, é. n., 45.

szépült, mindig ezrével virágoztak a növények, madarak csicseregtek, csend és békesség jellemezte otthonát. Falut teremtett magának a városban. A lakóházához közelebb eső kert volt a virágos kert, mélyebben feküdt a gyümölcsös és sétakert. A két rész között, hogy a terep egyenetlenségeit elfedezze, sétáit biztonságosabbá tegye, az esetlegesen esős időjárás következményeit kiküszöbölje, kőfalat épített. A bokrok között és az utak mentén barátaitól ajándékba kapott szobrok álltak. A ház húsz méteres hosszán tornác épült. Ha esett az eső, az író itt elmélkedett az elmaradhatatlan pipaszó mellett.

Saját maga által kigondolt új életstílusa lehetővé tette számára, hogy végre úgy élhessen, ahogyan mindig is szeretett volna: volt ideje a gondolkodásra, békeségben telhettek napjai. A csendes, nyugodt alkotói közeg, a sok gondolkodás, elmélkedés, a fáradhatatlan olvasás, a néha látszólag céltalan szemlélődés, folyamatos, következetes önművelés hozták létre azt az írói magatartást, ami Gárdonyi műveinek is sajátosságává vált.

Gárdonyi Géza az írás mellett számos tudományágban érezte otthon magát. Többek között a magyar nyelvtudományban is elmélyült kutatásokat végzett. Művei, valamint több, nyelvészettel kapcsolatos kézírata is bizonyítja, hogy tudatosan és folyamatosan formálta írói nyelvét. Az *Antibarbarus*, a *Magyar Szókülönböztető Szótár* és a *Rosta* című szótára szócikkeit regényeiben, novelláiban használta fel, s folyamatosan gyűjtötte a nyelvjárási kifejezéseket, szavakat, szólásokat, amelyek ugyancsak művei igényességét segítették elő.

Lingvisztikai törekvéseinek szülötte volt titkosírása is. Kialakításának okát csak találgatni tudjuk: a rejtőzködés, a még kialakulatlan, pontosításra váró gondolatok eltitkolása, a nyelvek iránt érzett kíváncsiság és szeretet: mind oka lehetett ennek a különleges dokumentum együttes születésének. Gárdonyi nagyon szerette a titkokat, számára az élet is, a művészet is, az írás is titok volt mindaddig, amíg meg nem értette lényegüket. Az ő számára maga a „megfejtés”, az út is fontos része volt az írásnak, az alkotásnak. (Erről a keresésről és megtalálásról is szól az *Ida regénye* című, életművének szintézisét megfogalmazó regénye.) A titkosírásnak is lehet ilyen értelmezése: azokat a gondolatokat jegyezte le, amelyek átgondolásra, érlelésre vártak. Szerette volna titokban tartani azt az utat, amely őt egy-egy magvas gondolathoz, életbölcességhez, írói esztétikai alapvetéshez vezette.

Gárdonyi halála után nem sokkal már próbálkoztak a megfejtéssel. Nehezítette a feladatot, hogy 1922 és 1965 között pusztán egyetlen titkosírásos füzetet ismertek. E naplónak vélt kötet külseje keveset árult el, s támpontot nyújtó folyóírás nem volt benne. A legnagyobb munkát László János végezte, akinek tanulmánya az *Irodalomtörténet* 1955/3. számában jelent meg, s amelyben többek között a következőket írta: „Megoldódott Gárdonyi utolsó éveinek rejtélye. A kötetből szívós megfejtési munka után megrázó kép tárult elém: egy nagy magyar író életének

elhatalmasodó, súlyos bélyege meredt rám minden sorból. Úgy látszik, ellobbant tehetsége, hiszen a szóban forgó mintegy hét év alatt csak közepes dolgokat ír – azt is csak íróasztalfiókja számára – és kedélyállapota romlásával, mondjuk: idegbeja kifejlődésével jött kétségbeesett menekülésként egy zavaros álomvilág, tragikus erőlködés, hogy „természetfeletti” erők pótolják felfokozott formában az írói ihletet és a titkosírású naplóban írtakról annyira hiányzó, semmibe bukott normális gondolkozása. A „szellemekre” való kapaszkodás rögeszméje az irrealitások csalóka, ködös, nyomasztó birodalmába kergette. De csak a négy fal között éli ki rögeszméjét: állandóan könyörög a szellemeknek, „remek” intellektusoknak, hogy sugalljanak neki remekművet. Különben, mikor mások látják, csak zárkózott, mogorva, bogaras ember, komoly defektusát nem árulja el. Tudatos, vagy öntudatlan védekezés ez: minél kevesebbet lenni emberek között. (...) Amiket titkosírású naplóival párhuzamosan közérthető írással napközben ír, azok – bár misztikus vonatkozások is fordulnak elő bennük – általában normális, de nem nagy értékű művek.”

A fenti hamis kép már jóval korábban kialakult Gárdonyiról. Ennek magyát jórészt a róla megjelent újsághírek hintették el. Gárdonyi 1917-ben így vall erről Kárpáti Aurélnak, a *Déli Hírlap* munkatársának: „Pár esztendő előtt járt nálam, egy pesti újság munkatársa, az ugyancsak csúffá tett. Beteg voltam, influenzás. Éppen le akartam feküdni, mikor rám nyitott. Rettentően fáj a fejem. De ha már olyan messziről idefáradt, hát csak felelgettem neki... Furcsa cikk volt az egész, valahogy azt lehetett kivenni belőle, hogy én holmi indiai filozófián töröm a fejem, meg hogy neuraszténiás bolond vagyok. Gondolhatja, mennyire restelltem a dolgot.” Ezzel szemben Kárpáti a következőket írja Gárdonyiról: „Nyugodtan, megfontoltan beszél, azzal a közvetlen egyszerűséggel, amely írásaiban is megnyilvánul. Érdekes, hogy Gárdonyi, aki pregnáns egyéniségétől átítatott írásaival határozottan forradalmi jelenség a magyar elbeszélő irodalomban, alapjában véve mennyire konzervatív temperamentum. Valószínű, hogy természetes hajlamain kívül ebben nagy része van annak az elvonultságnak, amelyben évek óta él és dolgozik.”

A nyelvészeti kutatások mellett számos természettudománnyal foglalkozó könyvet olvasott, kertészeti folyóiratokra fizetett elő. Növényeiről, a kertjében élő madarokról, rovarokról, bogarokról titkosírással könyvet vezetett, melynek a *Természet kalendáriuma* címet adta.

A félvásonba és zöldes színű márványmintázatú papírba kötött könyv vonalazatlan fehér lapjaira hátulról előre haladva írta Gárdonyi rövid feljegyzéseit. A füzet számos lapjának sarkából levágott egy darabot, s az épen maradt részeken egyfajta regiszterként hónapnevek olvashatók. Az elnevezéseket Gárdonyi maga választotta, családi vagy történelmi eseményekre utalva.

Január – Pál fordulása vagy vízkereszt

Február – gyertya vagy Géza

Március – szabadság vagy József

Április – bolond vagy György

Május – Nepomuki

Június – Péter-Pál vagy aratás

Július – szabadulás

Augusztus – születés (Gárdonyi születésnapja: augusztus 3.)

Szeptember – Mihály

Október – vértanúk

November – hallottak

December – Árpád vagy karácsony

Az írás változásait illetve a dátumokat figyelembe véve tizenkét évig íródott a kalendárium. 138 meghatározható időpont és közel 200 megállapítás olvasható a lapokon. Gárdonyi természetszeretete süt a sorokból, s az is nyilvánvalóvá válik, hogy a természet számos gondolatot, bölcsességet, s nem egy esetben új kifejezést, szóképet is „sugallt” az írónak. (*Rongyolódik a hó, A jég porolja a fákat, Bába-fergeteg – hózivatar, Kesereg az idő.*)

A *Természet kalendárium*a azonban sejteti azt is, hogy Gárdonyi gondos írói munkája részének tekintette a természet tanulmányozását. Számára minden növény, madár, apró bogár, az évszakok színei, jelenségei egy-egy újabb mű, üzenet kiindulópontjai, ihletői lettek. Noha a kalendárium naplószerű jegyzeteket tartalmaz csupán, a sokszor gondos, költői megfogalmazások már a kialakuló, formálódó magvas gondolatokat sejtetik. Azokat, amelyek egy-egy regényben, novellában pontosan megfogalmazódnak majd, számos esetben metaforaként, allegóriaként, hasonlatként válnak költői, írói eszközzé.

Sok művében jelenik meg a természet, a kert szeretete. *Az én falum* novelláiban több esetben használja a természetet, a természetben lezajló jelenségeket arra, hogy emberi tulajdonságokat tegyen szemléletessé, vagy párhuzamba állítsa az emberi élet egy-egy fordulópontjával. (Pl.: *Kék pille*)

Az amatőr botanikus és természetszerető Gárdonyi legmarkánsabbban talán az *Isten rabjai* című történelmi regényben van jelen. Gárdonyi ezúttal nem csak a levéltárakat és könyvtárakat látogatta rendszeresen, hanem a vallásban és a botanikában is el kellett mélyülnie.

Az író elsősorban Margit egyénisége izgatta, foglalkoztatta, s arra keresett választ, hogy mi készíthette a hercegnőt erre az életvitelre. A bonyolult jellem ábrázolására Gárdonyi több esetben a természetből vett törvényszerűségeket, a természetben látott és megértett bölcsességeit hívta segítségül.

Jancsi frátert, a mű másik fontos szereplőjét gyermekként ismerjük meg, akinek még semmi gondja nincs a világgal, és véletlenül kerül a szerzetesek közé. Margittal való találkozása egész életére meghatározó élményévé válik. Noha Gárdonyi

nagyon egyszerű jellemet festett Jancsinak, mégis nagy tereket láthatunk be egyéniségén keresztül. Az ő emberré, szerzetessé fejlődésének vagyunk tanúi, választott kertészi munkája során pedig a természet és Margit jelleme érthetővé válik.

Gárdonyi kertje elevenedik meg a sorok között. Ahogyan Jancsi felfedez, átél és megért egy-egy, a kertjében zajló jelenséget, úgy érti meg egyre inkább Margitot. Számos dogma, szabály miatt nem vehet részt abban a küldetésben, amelyet Margit vállalt, de a kertészkedés során felfedezett tapasztalatok és az azok nyomán megfogalmazódott gondolatok segítik őt, s ami még talán ennél is lényegesebb, az olvasót az eligazodásban. Gárdonyi maga is számos társadalmi és természeti jelenséget megértett kertje gondozása közben. Születés és elmúlás, öröm és bánat, egyszerűség és összetettség, mind-mind jelen van az emberi életben és a természetben is. Gárdonyi számára a természet alkotói közeg volt, a cél (mű) megszületésének, kibontakozásának, sokszor változásának helyszíne, mint ahogyan Jancsi életében is. Ahogyan Gárdonyi természeti képekkel tett érthetővé, érzékletessé egy-egy fontos üzenetet, úgy fogalmazta meg Jancsi a liliom felnevelésével, kertje gondozásával is Margit iránt érzett szeretetét, tiszteletét, együttérzését. Ahogyan változik, tökéletesedik Margit, úgy növekedik fel a fráter gyönyörű, a hercegnőnek nevelt lilioma is. Ahogyan Margit ráébred küldetésére, feladatára, úgy ébred rá Jancsi arra, hogyan lesz szebb, erősebb, illatosabb, tökéletesebb egy virág.

Gárdonyi bátran szán időt a regényében arra, hogy hőseivel kifejtse természet-szemléletét. A haldokló János kertész utolsó intelmei fia számára Gárdonyi egy-egy bölcs gondolattá érlelődött felfedezése.

„Elmondok neked egyet-mást. Mindennap egyvalamit. Hogy megtarthatd. A fejedben. Mert látod: minden ember... annyit ér... amennyit... tud. Ha olyat is tud... amit más senki se... akkor mindenkinél többet ér... Ígérd meg, hogy... amiket elmondok... senkinek... el nem mondod... Csak mikor... te is halálotat érzed... mint én... akkor... Annak mondod meg... akit... legjobban szeretsz... Ígéred?...

– Hát melyiken is kezdjük... A hagymás növényeken. Tudod, hogy a hagymánkat mindenki bámulja. A világon sehol akkora hagyma nem terem... mint a mi kertünkben. De ha más kertben szaporítják... csak kicsi hagyma... válik abból.

Köhögött. Elhajtott egy legyet a keze fejeéről, és körülpillantott.

– Hát annak a titka: ...a hagymába lyukat szúrsz. Árral. Vagy szöggel. Aztán magot nyomsz a közepébe, hagymamagot... Úgy ülteted...

A fiú bámult, pislogott.

A beteg a mellére tapasztotta a tenyerét, mintha le akarná fogni a köhögést, és susogva folytatta:

– Nem érted? A mag az élet. A hagyma a rothadás. Az élet a rothadásból kiél... De minden növénynek más a természete. Mint az embernek. Meg köll vele ösmerkednünk. Van olyan, aki csak kövér földben díszlik, mint a mák és a napra-

forgó, meg a jeges levelű lapu. Van olyan, akinek szegénység a világa. A kövirózsa példának okáért, vagy a borostyán, vagy az őszibarack. Ismét más növények a társas életet szeretik, mint a hangyák vagy a farkasok, vagy az emberek: a fenyőfa, nyírfa, bükkfa. Ismét mások a magányos életet kedvelik, mint a remeték: a diófa, hársfa, birsalmafa, berkenyefa. De berkenyefát soha ne ültess... A berkenyefa... nem terem addig... ameddig az ültetője él...”²

A kertjében töprengő fráter alakja Gárdonyi gondolatokat érlelő sétáit idézi:

„A fráter fáradt volt, leült a bokor mellé, és eltűnődve nézte.

Micsoda gondolatból alkothatta Isten a virágot? Hiszen ha csak bezöldíteni akarta a földet, csupa fűvel is bezöldíthette volna. De mennyi szép virágot vegyített a fű közé! A pirinkó nefelejctől mind a rózsáig mennyi ezer és ezerféle alakú és színű virág nyílik mindenütt, ahol emberi láb nem tapossa el!

A rózsza talán mégis a legszebb.

De a lilium meg csupa rejtelem.

Honnan veszi a lilium azt a csodás tisztaságú fehérségét?

A földből?”³

Jancsi virágzó kertet varázsol a rothadó élet helyére. Az allegória a regény végén teljeseedik ki. Amikor Margit halálos betegen ágynak esik, az üvegházban nevelt liliumok akkor kezdenek bimbózni. Mire virágba borulnak, Margit már nem él.

A befejezéssel Gárdonyi eltér az eredeti legendától, annak az írói hitvallásnak a szellemében, amely szerint a műalkotás nemcsak esztétikai érték, hanem nemzeti tett is.

Gárdonyi aprólékos kertépítő szenvedélye villan ki a sorok közül, s már azt is tudjuk, hogy a kertészkedés nem öncélú, nem is csak az aratás várakozó öröme vagy a természet céltalan, méla élvezete tölti ki, hanem az önkifejezés egy különleges formája. Már itt is megfogalmazódik egy fontos gondolat, ami később a *Bibi* című regényben válik még érettebbé: a magányban élő ember sok csekélységnek látszó dologgal foglalkozik, de ezek a csekélységek valójában sorsformáló, olykor sorsfordító események elindítói lehetnek. A visszavonultságban élő emberek gyakran nagyobb történéseket élnek át lélekben, mint az országokat bejáró utazók.

Gárdonyi kertészkedése is alkotói folyamat. Nem csak azért foglalatatoskodik „kúriájának” környezetével, mert esztétikai örömet okoz, hanem azért is, mert a természet formálása, a kertészkedés az alkotás örömeivel, sok bölcs gondolattal jutalmazza meg, s a kertészkedésben is, mint ahogyan a munkájában is az utat, a mű megszületésének élményét keresi, a szent tüzet, az extázist kutatja. Gárdonyi legjobban az alkotás folyamatát szereti, az alkotás öröméért dolgozik, ír.

² Gárdonyi Géza: *Isten rabjai*. Szépirodalmi Kiadó, 1974. 8. oldal

³ Uo. 327–328. oldal

„... a magányban élő ember sok olyan csekélységgel foglalkozik, amit más elbocsát a figyelme mellett.”⁴ „Sokan azt vélik, hogy aki visszavonultan él, nem történik vele semmi. Pedig dehogynem. Az emberi lélek nem olyan mint a befagyott tó a magányában sem. Sőt éppen a magányban bontakozik ki, mikor csakis magával foglalkozik. Aki visszavonultan él, nagyobb világokat fedez fel, mint aki utazik. Csatákat él át, s földrengéseket, s egy-egy történelmet, amely a lélek világtörténelme.”⁵

Gárdonyi Géza sokarcú, összetett írói egyéniség. Az íráson kívül számos dologgal, tudományterülettel foglalkozott. Mindent teljes odaadással, precizitással végzett. Írói műhelyét gondosan megválasztotta, környezetét, így kertjét is az alkotói folyamat szolgálatába állította. Jó hír, hogy Eger városa nem feledkezett meg az *Egri csillagok* írójáról. Egy kiemelt projekt során megújult kertje, s birtokba vették ezt a nagyszerű környezetet az Egerben élő és Egerbe látogató emberek.

⁴ Gárdonyi Géza: *Isten rabjai*. Szépirodalmi Kiadó, 1974, 329. oldal

⁵ Gárdonyi József: *Az élő Gárdonyi*. Dante Kiadó, é. n., 243. oldal

Demeter József
Csillageger

Gárdonyi „GÉZA KÉK AZ ÉG” a földön – oda-vissza
 – Egerben. Hej, minő Írógyőzelem! Áldassék – örök
 keresztyénységünkért. Egyetemesen, mint! Nemzeti
 sajátosság – ősjuss, magyar Hőseinkben.
 (–)

Eger fölött a csillagok –
 Nem akármilyen csillagok.
 Szívünkéből égre vetítve, ó,
 Nagyvilág, te is látod.
 Nappal is, jól – mindeniket.
 Mindenik hős/t/ – csillag-
 Képet. Fényesítvén nevükkel –
 Keresztyén történelmünket.

Eger fölött a csillagok –
 Nem akármilyen csillagok, mi
 Több! Hős gyermekcsillagok – is,
 Biza. Borult égen, a turbán/os/
 Felhők fölött is. Jó!/ látni
 Mindeniket. Csillagveretesen.
 Az EGRI VÁR magyar fénye – örök.
 Kozmoszunkba vetítve – lüktet.

DOBÓ ISTVÁN főhőst, minő vár-
 Kapitányt, e névre tettei fényesítették –
 Vezércsillag. Csillagvezér. Attila-
 Csaba Királyfi szép csillagösvényén.
 Eger, a korszerű Csillageger – évfordulós,
 Középkori bizsergést érez. A Vár
 Ereiben különleges história lüktet,
 Hogy! Él. A Vár égi példabeszéde. Fény.
 A hősök – hősök.
 A csillagok – csillagok, de!
 Az egriek hős csillagok.

Csillag-hősök. Égen, Földön –
Gárdonyi Géza által láttatva,
Magyar irodalom szerte – széles
E világon. Főleg! Glóbusz-Európa-
Dicsfény – keresztyén hőseinknek.

Dobó István alatt, embernyi
Harcsaként vergődött a török...
Eme kép égett bele, olvasni még
Alig tudó, zsengekorú elemistaként
Mesés képzeletem kép-
Regényébe, Magyardellón.
A Maroson. A kertünk alatt –
kölyökharcsa-fogás közben.

(Ámulatomat fokozta nagyapámék,
Kapitális harcsája. 112 kilót nyomott.
Élő ruca volt a csali. Fűzfa tőkéhez kötözve
Úszkált, hápogott. Nem sokáig. Alig tudták
Kiemelni – öten-hatan. A falu legerősebb
Legényét is egymozdulatával földhöz teremtette –
A vízi dúvad. Milyen erős lehetett
A Várkapitány! Istenem, hogy elképzeltem!)

A csillagok égplafonos, hős Egernek
Homlokzatán – fölötté a minaretnek,
Zsidó-keresztyén magyar győzelme;
Történelmünk piros-fehér-zöldben
Kékellő tetőzetén – 470 éve fénylik!
Eger fölött a női, gyermek, férfi-
Csillagok, nem akármilyen csillagok.
Mennyezetén hős Egernek, az Agriás
Csillagok – Szentek.

Utómottó:

„Egri csillagok”, Csillageger! Csillag-
Eger a legfényesebb Naprendszer. DOBÓgó
Szívünkben fényszer. Hangfényyszer. Szó-
Fényszer. Áldás. Ünnepek. Harangoznak.

Sz. Tóth Gyula

Közelítések Gárdonyi francia irodalmi kapcsolódásaihoz

„la lumière de la raison lucide”
„a világos értelem fénye”

Egy kutatás elé

Gárdonyi Géza 1900-ban Franciaországba ment. Több minden motiválta. Egyrészt a francia szellem fénye, melyre oly érzékenyek voltak derék magyarjaink. A magyar irodalomtörténet több értékes munkája ismerteti ezt a fényes korszakot. Batsányi János Franciaországra irányuló figyelme közismert. Mint tudjuk, Batsányi a *Biztatás*, *A látó*, *A magyar író* feladatai között hirdette: „Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!” (*A franciaországi változásokra*, 1789) Érdemes ezt francia nyelvű forrásokkal is megerősíteni. Itt egy francia forrással indítunk: *Felvilágosodás*, Pierre Chaunu gyűjteményes műve az *Európa kultúrtörténete* sorozatban, a fordítás alapjául szolgáló mű: *La civilisation de l'Europe des lumières*.

E korszaknak nagy az irodalma francia és magyar oldalon egyaránt. Ennek feltérképezése nem feladatunk, Gárdonyi vonzódását keressük. Mint fiatal értelmiségi, nyelveket tanult. Sőt, nyelvtanulásaihoz kötődő tevékenységként az 1880-as évektől foglalkozott szépirodalmi alkotások magyarra ültetésével, de „nem hivatásszerűen, hanem folyamatos önképzés” formájában. Angolból lefordította Shakespeare *Julius Caesar* című drámáját, francia nyelvi tanulása során pedig Victor Hugo *La légende des siècles* (*Századok legendája*) című versfüzérét. (1896-ban kedvtelésből – éppen olaszul tanult – lefordította Dante Alighieri *Isteni színjátékának* a pokolban játszó-dó énekeit. Ez utóbbi műfordítói teljesítményéről később Babits Mihály is elismerően szólt, noha Gárdonyi a mű nehezebben átültethető részeit lerövidítette vagy éppen kihagyta.)

Franciaországi érdeklődésének más oka is volt: alkotói tervek szöött, ekkor már az Attila és a hunok idejében játszódó *A láthatatlan emberen* gondolkozott, s a catalaunumi csatater meglátogatása volt egyik célja. Tehát kalandra fel! „Aventure” a XIII. századi francia regény kulcsfogalma, *csoda és vállalás*. (Pálffy) Gárdonyi, akit olykor még „egri „remetének” is neveztek, úgy döntött, az alkotói életútkereséstől hajtva nekivág. Mint oly sok magyar a történelem során. (A. Szabó – Ablonczy)

A francia és a magyar irodalom kapcsolódásai. Az egyéni érdeklődések mel-

lett jelentős szerepet játszik az irodalmi körökön belüli szervezettség, a „témákra mozdulás”. Ennek a mindekori politika adhat lökést, vagy éppen nyíltan, vagy burkoltan fékezi a kapcsolatok alakulását. A francia irodalom iránti magyar érdeklődésnek nagy irodalma bizonyítja, hogy mi előbb kezdtünk figyelőn érdeklődni. Fordítások révén a magyar olvasók a francia irodalom érdeklődő, élvező, értő ismerői lettek. A francia–magyar irodalmi kapcsolatok alakulását futtában érinthetjük, mivel Gárdonyi élete és munkássága fontos, izgalmas időszakokat szelt át: a francia felvilágosodástól, a magyar polgári forradalmat követően, a Habsburg–magyar monarchia, az I. világháború és az azt követő évek mozgalmán át. Milyen volt a magyar irodalom ismertsége a XIX. században? Magyar tudósok állítják, hogy a század elején Magyarország „Terra incognia”. Később tapasztalható milyen erőfeszítések történtek „a XIX. század első felében Franciaországban a magyar irodalom és nyelv, egyáltalán Magyarország megismertetése érdekében”. (...) „Az első francia nyelvű tanulmány, amely a magyar nyelvet és irodalmat mutatja be, 1813-ban jelent meg a *Mercure étranger* hasábjain Párizsban”. (Hanus) 1848 után változik a helyzet, a franciák részéről Magyarország nagyobb figyelmet kap. Ebben Petőfi hatásának meghatározó szerepe van. Ez kimutatható a sajtóban, irodalmi kritikákban, utazási beszámolókbán, és megjelennek az irodalmi levelezések magyarok és franciák között.

A későbbiekben ez felerősödik, köszönhetően elszánt kutatóknak, akik a két kultúra közvetítésében elkötelezett szerepet vállaltak. Ilyen Ambrus Zoltán. Amikor néhány évnyi tanulás után 1885-ben, huszonnégy éves korában, hazajött Párizsból, magával hozta Taine és Renan pozitivista-rationális tanításainak szellemét. Az újat akaró fiatalok azt hitték, ő lesz a szellemi vezér: Reviczky és Ignó is felfigyelt rá. A nyugat-európai modernség vezéralakjának tekintették. „Kiss József *A Hét* megalapításakor azonnal maga mellé hívta, Bródy Sándor benne látta az új irodalom iránymutatóját, sőt törvényhozóját, és idővel őt kérte fel az általa és az akkor még indulatosan forradalminak induló Gárdonyi mellett a *Jövendő* harmadik szerkesztőjének. S ez a Bródy–Gárdonyi–Ambrus-féle folyóirat volt talán a legfontosabb közbülső állomás *A Hét* és a *Nyugat* között. De ugyanakkor Gyulai Pál is elismerő tisztelettel kérte fel a nagy felkészültségű fiatal író és kritikust, hogy legyen a színvonalasan konzervatív Budapesti Szemle munkatársa. Ambrus ezt is vállalta. (Bauernhuber)

Gárdonyi tehát bekerült a francia–magyar kapcsolatok közvetítői vérkeringésébe. Megélnékültek az események. Ebben nagy szerepük volt az irodalmi folyóiratoknak. 1908-ban megindult a *Revue de Hongrie* című francia nyelvű szemle, Huszár Vilmos szerkesztette, a folyóirat támogatója a Budapesti Francia Irodalmi Társaság volt. A havonta megjelenő lap célja az volt, hogy „kulturális viszonyainkat a németekhez kötött egyoldalúságból kiemelje”, bemutatta a magyar kulturá-

lis, gazdasági és politikai élet azon mozzanatait, amelyek a külföldnek érdekesek lehetnek, emellett a francia kulturális és társadalmi életről is tudósított. (Farkas) A későbbiekben a francia–magyar kapcsolatok jelentősen javultak, amiben fontos szerepet játszott Bethlen István miniszterelnök és Klebersberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter tevékenysége. A két ország közeledésének látható jele a különböző oktatási szervezetek megjelenése, például az 1931-ben megindult Élő Keleti Nyelvek Főiskolája. A magyar oktatás Aurélien Sauvageot kezébe került. Ő 1923 és 1931 között Budapesten tanította a francia nyelvet az Eötvös Collegiumban. Hazatérve a magyar kultúra népszerűsítője lett. (Villanásnyira éppen az *Agria* 2022. tavaszi számában is bemutattuk *Magyar–francia irodalmi különjárat* címen.)

Felpezsdültek a kultúrdiplomáciai kapcsolatok. Itthon, Huszár Vilmos halála után, új folyóirat született, a *Nouvelle Revue de Hongrie*, amely lendületes és nagyon tartalmas kultúraközvetítő szerepet töltött be. „1932 és 1944 között a francia–magyar művelődési kapcsolatok történetének élvonalbeli orgánuma” lett. Kultúrtörténetünk, kapcsolattörténetünk és sajtótörténetünk feltáratlan szepténeke nevezi a lap történetét feldolgozó Farkas Mária. (Disszertáció a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, a „*Doktori mester munkák*” sorozatban.) A hatalmas, színes, gazdag forrásanyagot tartalmazó, valóban „mestermunka” bemutatja a folyóirat működésében közreműködő szerkesztőket, szerzőket, műveket. A szerkesztő Balogh József volt, a nagy műveltségű, széles látókörű humanista, kitűnő szervező, aki „a magyar műveltség ügyét elsőrendű nemzetpolitikai ügynek tartotta”. (Hanus) Maga is fordított, több jeles irodalmárt vont be a munkába, akik szívesen dolgoztak vele. Felhívták Európa figyelmét erre a kultúrkörre, amely az európai szellemiséget tükrözi. A magyar irodalom gazdag tárházából elkötelezetten, nagy esztétikai tudással válogattak, azt is figyelembe véve, hogy mi érdekelheti a franciául olvasókat. Lehetett válogatni. Sorra születnek a tanulmányok, a századforduló novella- és regényirodalmával külön tanulmány foglalkozik Cholnoky Viktorral, Gárdonyi Gézával, Mikszáth Kálmánnal. Schöpflin Aladár munkájából is, másból is megállapítható, hogy milyen értékeket hordoz a magyar próza: a realizmus, a népi élet szeretetteljes bemutatása, kapcsolódás a természethez, játékoság, a nyelvezet, a tökéletes forma, a szó és a mondatok eleganciája. Az itt említetteken kívül mindez jellemző Móricz, Krúdy, Jókai, és még sokan mások művészetére.

Fontos volt, mi az, ami újdonság vagy hasonlóság a franciák számára, mi kelti fel a kor aktuális nyugat-európai érdeklődést a közép-európai valóság iránt. De az is fontos volt, hogy az irodalom nyelvén gördüljön a mű. Szerb Antal szerint Gárdonyi nyelve „mintaszerű magyar nyelv, melyet éppoly tudatos nyelvészkedéssel tisztít meg, mint Arany János”. Ez passzol a francia nagyrealisták nyelvezetéhez. Ehhez

persze fordítókat kellett találni, művészi átültetőket. Ez külön megér egy misét, itt nem foglalkozunk vele, foglalkoztunk már máshol, amikor szép magyar versekkel találkoztunk franciául, és rábízhatjuk magunkat Kosztolányi Dezső véleményére: „... milyen jól perdülnek mondataink francia síneken. Igen, ez a két nyelv egytestvér. A fordító könnyen követheti a gondolatok egymásutánját. A szavaknak van valami közös ritmusa.” Szinte lehetetlen vállalkozás, nagy szellemi próbatétel. (Burdján) (Éppen ezért megjegyezzük: A fordítás fontossága kapjon helyet az iskolai irodalomtatásban. Ritkán hallani az érettségi vizsgán egy-egy francia regény, vers magyar fordítójának, fordítóinak nevét. Így lesz aztán Verne Gyula híres magyar író.)

Gárdonyi prózájának közvetítése francia nyelven. Farkas Mária kitűnő munkája ontja az ismereteket, adatokat. A magyar kultúrát átfogó – irodalom, művészetek: építészet, szobrászat, iparművészet, festészet – teljes anyag bibliográfiáját és leírását adja szakterületi csoportosításban, táblázatokkal szemléltetve. Így könnyen rálelünk Gárdonyi Géza nevére. Az irodalmat érintő írások sorában négy munkát is találunk: *Soir au village (Este a faluban)*, 1932. II. 15.; *Histoire d'une chanson (Egy dal története)*, 1932. II. 155.; *Andrâche et son chien (András és kutyája)*, 1938. II. 155.; *Le discours du serpent et autres horreurs (A kígyó beszéde és más borzalmak)*, 1941. I. 160. (A fordítókra itt nem bukkantunk, másutt, szerkesztőségi munka megjelölést találtunk.)

A francia–magyar irodalmi viszonyokat boncolgató más irodalomtörténeti forrásból megtudjuk: 1929-ben jelent meg Franciaországban a *Les Maîtres Conteurs Hongrois* című novelláskötet, amely Mikszáth Kálmán, Tömörkény István, Herczeg Ferenc, Móricz Zsigmond Kosztolányi és Gárdonyi Géza elbeszéléseit tartalmazta, Fóti Lajos fordításában. („A katolikus sajtóban is elismerés fogadta a könyvet”). (Rónay) Gárdonyi elbeszélő munkáinak egy részét több nyelvre lefordították, franciául már a világháború előtt megjelent két regénye: *Az öreg tekintetes, Az a hatalmas harmadik*. (Érdekesként említjük: *A láthatatlan ember* még flamand nyelven is megjelent...)

Gárdonyi műveinek további francia nyelvű fordításai (forrás: Demeter Tibor Bibliographia Hungarica <https://demeter.oszk.hu/d.php?a=ix>)

Az a hatalmas harmadik – La troisième puissance, fordító: Ignace Kont. Paris, Champion, 1912; Budapest: Athenaeum. XVI, 144 p. = Bibliothèque hongroise.

(Megjegyzés: Ez többször megjelenik a Revue szerkesztőség fordításában, javított, Budapest, „Revue de Hongrie”, megjelenés ideje ismeretlen.) A bor legendája – *La légende du vin*, fordító: Melchior de Polignac, Paris, 1896. Paul Ollendorff „Poètes Hongrois” p. 121.

A két lepke – Le papillon bleu, fordító: a Kemény Zsigmond iskola Köre, Budapest, 1937. „Quelques Nouvelles Hongroises” p. 21.

A két katicabogár – Les deux coccinelles, fordító: Fóti Lajos és Georges Délaquys Budapest, 1928. „Les Maîtres Conteurs Hongrois” p. 36–60.

A bor – Le vin, fordító: Aurélien Sauvageot, Paris, 1961. Seghers „Nouvelles Hongroises” p. 95.

Éjjel a Tiszán – Nuit sur la Tisza, fordító: Bencze Jenő, Paris, 1936. Éd. du Sagittaire „Anthologie de la Poésie Hongroise” p. 110.

Isten rabjai – Les prisonniers de Dieu, fordító: Hankiss János, Paris, 1938. Éd. du Sagittaire „Anthologie de la Prose Hongroise” Virágok és bogarak – *Fleurs et insectes*, fordító: A Kemény Zsigmond Gimnázium francia Köre, Budapest, 1938. Gazette de Hongrie „Quelques Nouvelles Hongroises” p. 38.

Nyár, Az én falum – L'été, fordító: Pierre Barkan, Paris, 1938. Éd. du Sagittaire „Anthologie de la Prose Hongroise”

(Megjegyzés: Hatalmas anyag áttanulmányozása után mondható, *A nyár* című darabot nem találom Gárdonyi munkái között. Lehet: *Az én falum* című kötetéről van szó, de nem annak fordításáról. Külön *Az én falum* fordítása nincs meg. A fordításhoz nem jutottunk hozzá, így csak találgatunk: talán annak az I. részére utal, vagy fordítói szabadságról beszélhetünk. Vagy „eldokumentálás” történt. Az eset, mint probléma újabb kutatási kitérőkre sarkalt.)

A fordítások megítélése. Kizárólag ezek elemzésére nem bukkantunk, annyi bizonyos, prózáját szívesen fordították franciák és magyarok is. A hírnév szárnyain Gárdonyi eljutott Párizsba. Nagy port kavart fel. Ugyanis Gárdonyi munkásságának sajátos nemzetközi elismerése volt 1900-ban, amikor egy bizonyos Marcellin (Baron) Grivot de Grandcourt elbeszélésével (*Histoire d'enfant – Gyermektörténet*) elnyerte a párizsi *Journal* folyóirat ezerfrankos nemzetközi pályázatát. (Egyenlő arányban megosztva egy másik pályamunkával.) Ám szemfüles pesti írók észrevették, hogy a pályanyertes mű nem más, mint Gárdonyi 1894-ben *Mari néni, meg a Pista bácsi* címen írt novellájának plágiuma, csak éppen az álnévbe burkolódzó francia újságíró az elbeszélés nénije helyett önmagát szerepelteti, és az Attila utca helyett a rue des Fleurs-ben játszódik a történet. Az eset nagy botrányt kavart, s Gárdonyi – jogvesztését kárpotlandó – kisebb francia kormánykitüntést kapott.

E rövid áttekintésből is érezhető, hogy egy-egy magyar mű francia közvetítése mennyi hozzáértést, szervezettséget, elkötelezettséget, több műveltségterületet érintő kutatást igényel, a külföldi sikerben pedig még számos körülmény szerencsés összecsapása is szükségeltetik. (Tüskés) A magyar kultúra termékeny alkotói és szervezői időszakában böngészve, ámulva mondhatjuk: micsoda gazdag korszak volt! Összegzésül megállapíthatjuk, hogy élénk és értő irodalomszervezők Gárdonyi prózáját a lehetséges fordítás felé terelték, a közvetítés szándékával. És a tette kész filoszok nekiláttak, érdekelte őket a téma, Gárdonyi írásművészete,

kihívásként élték meg a szellemi próbatételt. Munkájuk a franciák és a franciául tudó olvasók látómezejébe vitte Gárdonyi műveit.

Tehát a fordítások ténye, minősége elismerés, az európai irodalom nagyjai közé emeli. Írásunk célja volt erre irányítani a figyelmet, Gárdonyi alkotói érdemeinek megerősítése, illetve emelése, tágítása. Egyúttal alkalmat kínálunk Gárdonyi francia fordításainak tüzetes, fordításelméleti-metodikai, nyelvészeti, irodalomelméleti vizsgálatára, kutatási téma magyaros és franciás tanulónak, oktatónak.

Gárdonyi Géza művészete színes, személyisége összetett, a játékosság sem áll messze tőle, „ezerarcú hős”. Végh-Alpár Sándor, a jeles zszurnaliszta tervei között szerepel a magyar írók párbaj szokásairól írni. Meséli: Gárdonyi Géza életveszélyes ellenfélnek számított, minden párbaját megnyerte. És Herczeg Ferencből író vált egy párbaj miatt, amiért a váci börtönbe zárták, ahol papírt és tollat kért az igazgatótól, s megírta első regényét, amellyel rögtön befutott.

Mi megtoldjuk: Mi lett volna, ha Gárdonyi egy francia gárdistával is összeakasztja kardját. Testőr a Szóórral. Jelenet: d'Artagnan vív egy Egri csillaggal. Mi lenne a vége? Játék... újabb regény.

Zárásul engedtessek meg, hogy tisztelgő gesztusként e sorok szerzője is lefordítson valamit Gárdonyi szövegéből. Sok szép és bölcs verssorai közül ezeket: „Légy az, akiből árad a nyugalom. Légy az, akire nem hat a hatalom. Nyújtsd oda, hol kérik a kezed. S menj oda, hol fázik a szeretet.” *’Sois celui dont émane le calme. Sois celui qui n’est pas affecté par le pouvoir. Tends ta main où l’on la demande. Vas où l’affection a froid.’*

Jegyzetek

1. Pierre Barkan neve a konkrét fordítás kapcsán másként nem került elénk. Más forrásokból tudjuk, irodalomtörténész, fordításelmélettel is foglalkozik, lásd
 - a) Un colloque sur »Le Mot en traduction automatique et en linguistique appliquée.« In. Bulletin des bibliothèques de France = <https://bbf.enssib.fr/consulter/bbf-1963-05-0230-003>
 - b) „... livre de la mort à travers langues du monde”. GVEP La Mort, Passé, Présent, Conditionnel [compte-rendu] Roger Joussaume, Bulletin de la Société préhistorique française Année 1996 93-3 p. 265 = https://www.persee.fr/doc/bspf_0249-7638_1996_num_93_3_10161
 Irodalomtörténeti munkáit több kritika éri, mert „tele van hibával”, például Hoppál Lajos részéről, lásd Világirodalmi figyelő 1958. IV. évf. 1. szám, könyvszemle, 58–63. Az irodalmak története, 1–2. kötet, Histoire des littératures, 1–2. Sous la direction de Raymond Queneau, Encyclopédie de la Pléiade. Paris 1955–1956, Gallimard, 1768 és 1972 p. = http://real-j.mtak.hu/1207/1/HELIKON_1958.pdf

Ugyanezen kiadvány kapcsán Dobossy László is keményen fogalmaz: „Pierre Barkan, a régibb irodalomról szólva megelégszik a Hankiss–Juhász irodalomtörténet vonatkozó fejezeteinek kivonatolásával, pedig ez a 'panoráma' nemcsak a mi felfogásunk és értékelésünk szerint szorulna alapos revízióra, hanem az épp Franciaországban. oly nagy lendülettel alakuló új irodalomtudományi irányzat képviselőinek (...) a felfogása értelmében is. Tehát nemcsak szemlélete miatt marasztaljuk el e tanulmány szerzőjét, hanem módszere miatt is: nevéket közöl közhelyszerű, hamis legendákból fakadó jellemzéssel...” Dobossy László: Az irodalmak történetének új foglalatata. Histoire des Littératures I–II. Encyclopédie de la Pléiade. Párizs, Gallimard kiadás I. kötet 1955., II. köt. 1956 In. Irodalomtörténeti Közlemények, 1957. 61. évf., 3. füzet. = https://epa.oszk.hu/00000/00001/00203/pdf/ITK_00203_1957_03_289-291.pdf

2. Bauernhuber Enikő: *Francia-magyar irodalmi kapcsolatok és a francia kultúra hatása Ambrus Zoltán (1861–1932) műveiben*. Doktori értekezés, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Irodalomtudományi Doktori Iskola, vezetője: Hargittay Emil intézetvezető egyetemi tanár, témavezető: Martonyi Éva professor emerita, 2021. E munka hatalmas bibliográfiájában jelenik meg Barkan mint fordító: Zoltán Ambrus, « Le Roi Midas » (Le presentiment – extrait), in Anthologie de la prose hongroise, par Jean Hankiss et Léopold Molnos, traductions de Pierre Barkan, Albert Gourseaud, Jean Hankiss, Edith Kubek, Jean Mezei, Léopold Molnos, Paul Rónai, Christian Sales, Paris, Éditions Sagittaire, 1938, p. 119–122.
3. Burján Mónika: *A fordításról való gondolkodás története Magyarországon 1787 és 1883 között*, PDH értekezés, témavezető: Penke Olga, Szeged, 2003.
4. Pierre Chaunu: *Felvilágosodás. Európa kultúrtörténete*, ford. Nagy Géza, Bp., Osiris Kiadó, 1998.
5. Farkas Mária: *A Nouvelle Revue de Hongrie mint kultúraközvetítő folyóirat*. Bp., Gondolat, 2004. A disszertáció a Nyelvtudományi Doktori Iskola keretében működő Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Programban készült, témavezető: Tverdota György, opponensek: Martonyi Éva, Tegye Gabriella.)
6. Hanus Erzsébet: *La littérature hongroise en France au dix-neuvième siècle*, közreműködő: Jean-Luc Moreau. Paris, ADÉFO, Pécs, JPTE, 1996.
7. Hanus Erzsébet: *Magyar irodalom Franciaországban: XIX. század első fele*. Filológiai Közöny. Bp., Balassi Kiadó, 1994, IX. évf., 1., 132–137. [http://real-j.mtak.hu/2098/1/FilologiaiKozlony_1994.pdf]
8. Huszár Vilmos: *Életem regény*. Bp., Athenaeumirodalmi és nyomdai r-t, 1930.
9. Pálffy Miklós: *Regényhősök, archétípusok* = Tíz tanulmány. Grimm Kiadó, 2009.

10. Rónay László: *A francia példa (A magyar és a francia irodalom viszonya e századharmincas éveiben)*. Matarka, irodalomtörténet, https://matarka.hu/cikk_list.php?fusz=77143
11. Aurélien Sauvageot: *Magyarországi életutam*. Bp., ELTE Eötvös József Collegium – Budapesti Francia Intézet, 2013.
12. Schöpflin Aladár: *Írók, könyvek, emlékek*. Franklin-Társulat, 1925.
13. Szabó Magda (szerk) – Ablonczy László (szerk): *Az „Állj fel” torony árnyékában*.
Magyarok francia földön. Veszprém, OOK-Press Kft. 2003.
14. Sz. Tóth Gyula: *Egy franciatanár irodalmi kalandjai. Találkozásaim szép magyar versekkel franciául*. Szombathely, Savaria University Press, 2015.
15. Z. Szalai Sándor: *Arcok és vallomások*. Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1977.
16. Tüskés Anna: *„en-nemzetem külhoni híre-sorsa” = Fejezetek a 20. századi francia–magyar irodalmi kapcsolatok történetéből*, szerk. Fórizs Gergely, lektorálta: Karafiáth Judit, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.
17. *Az ezerarcú Gárdonyi* = <http://gardonyigeza.hu/wp-content/uploads/2011/Ezerarcu.pdf>

Herczeg István grafikája

Tüskés Anna

„A Nobel-díj elnyerése magyar írónak lehetetlen”

Gárdonyi Géza műveinek franciaországi fogadtatása

Az egri *Magyar Szó* „K” jelű riportere az 1922. július 9-i számban Gárdonyival közölt interjút, melyben az író művei francia adaptációi kapcsán kiemelte a fordítási nehézségeket, és hogy milyen keveset kapott ezekért:

„Megkérdezem Gárdonyit, vajjon ő talált-e hibákat lefordított műveiben. – Ó, de még mennyit – mondotta –, éppen ezért nem szeretem, ha munkáimat fordítják, mert kifordítják az értelmét. Ezután elmondotta, hogy *Az a hatalmas harmadik* című regényének címét sem tudták lefordítani franciára, mert „Le troisième puissance” csak *A harmadik hatalmát* jelenti és inkább politikai hatalomra gondolnak, mikor olvassák. „Az a...” kifejezés, ilyen nincs a franciában.

Ugyancsak a franciák fordították a „vércseszemű” kifejezést „bagolyszemű”-nek, ami egészen mást jelent és a férfiasan erős, éles nézésnek sehogyan sem felel meg. [...] Ezek után megkérdezem a mestert, hogy gyümölcsöztek-e neki ezek a fordítások. Alig fizettek valamit. A francia például 200 koronát küldött egy regényért.

Gárdonyi Géza nemigen élvezte alkotásainak jövedelmét. Ha üzletember volna, most háziúr lehetne Budapesten. Gazdag lehetne, mint Molnár Ferenc. De Gárdonyi sohasem nézi iparágnak a művészetet. Ingyen, engedély nélkül fordítják le munkáit idegen nyelvre. Ő nem törődik vele.”¹

Gárdonyi többször járt Párizsban, melynek élményeit elbeszéléseiben megörökítette, például a *Tapasztalat a párizsi vendégfogadónál* és a *Mindön huntzutság Párisba is* címűben. Hogy hányszor járt és milyen hosszú ideig tartózkodott Franciaországban, erről nincsenek pontos adatok. Egy 1899. decemberi levél szerint Gárdonyi Párizsba készült, s közben Münchenben megállva meglátogatta Tölgyessy Arthurt (ld. Függelék 2.).² Gárdonyi jól tudott franciául és gyakran rendelt könyveket Párizsból, hogy kövesse a francia irodalmi újdonságokat. A Gárdonyi-hagyatékban fennmaradt a Librairie Larousse 1902-es levelezőlapja, amelyben megküldte két francia könyv számláját, és megmagyarázta a számla állását, amely

¹ Az interjúra Sugár István figyelt fel 1959-ben: Sugár István: *Gárdonyi Géza műveinek idegennyelvű fordításairól és az írói hivatásról*. Heves Megyei Népiújság, 1959. május 6. 3.

² Tölgyessy Arthur Gárdonyi Gézának. Autográf kézirat. München, 1899. dec. 7. Eger, Dobó István Vármúzeum, ltsz.: 67.200.3.

szerint Gárdonyi 3 frankkal tartozott a párizsi könyvkereskedésnek (ld. Függelék 5.).³ A megrendelt két könyv: Victor Hugo *Post-scriptum de ma vie* (Paris, Calmann Lévy) 1901-es kiadása és Eugène Montfort *La beauté moderne: conférences du Collège d'esthétique* (février-juin 1901) 1902-es kötete.

A tanulmány célja bemutatni Gárdonyi műveinek francia recepcióját az elmúlt százhusz évben. Az elemzéshez elsősorban a hagyatékban fennmaradt levelezést, valamint az időszaki kiadványokban és könyvekben megjelent fordításokat használtam. Ezekon kívül a Petőfi Irodalmi Múzeum Gara László-hagyatékában és a reims-i Marne Megyei Levéltár (Archives départementales de la Marne) Tharaud-hagyatékban végeztem kutatást. Az egri Dobó István Vármúzeumban őrzött levelezés részletes listáját Korompai János (1919–1996) készítette az 1960-as években és publikálta 1969-ben.⁴ Hálásan köszönöm Király Júlia főmúzeológus segítségét, hogy a leveleket tanulmányozhattam.

I. Gárdonyi életében: 1900–1922

I.1. 1900–1910

A fogadtatás és elismerés első megnyilvánulása 1900-ban történt, amikor az 1893-ban írt *Mari néni meg Pista bácsi* című elbeszélését a *Journal* politikai és irodalmi napilap első díjjal jutalmazta Franciaországban. Azonban a történet nem ilyen egyszerű. A párizsi *Journal* 1899-ben ezer frankos nemzetközi pályázatot hirdetett tárcanovellára. Rengeteg pályamunka érkezett a bíráló bizottsághoz, melynek elnöke a francia akadémia tagja, José Maria Heredia volt. A *Journal* hetekig közölte a beérkezett pályaművek címét és jelmondatát. A bíráló bizottság a tél elején megállapodott s jutalomra méltónak egy olyan kis elbeszélést ítelt, melyről a jelíges levél fölbontása után kiderült, hogy szerzője éppen az elnök. Heredia tiltakozott, hogy az ő elnöklése mellett a saját művét jutalmazzák. A bizottság engedett s elhatározták, hogy az ezer frankot két másik, jutalomra érdemesnek ítelt pályamű – Mme Parrot-Lagarennés *Madame Lucrezia* és M. le baron Grivot de Grandcourt *Histoire d'Enfant* című írása – között osztják meg. Az utóbbi pályaművet a *Journal* 1900. január 6-i számában közölte,⁵ amiben a magyar olvasók felismerték Gárdonyi hét éve megjelent novelláját, hisz a benne előforduló nevek is – Pista, Mari, József – magyar nevek. A francia versenyző nem változtott egyebet a címnél, és hogy az elbeszélés nénije helyett nővért szerepeltet és az

³ Librairie Larousse Gárdonyi Géának. Autográf üzleti értesítés levelezőlapon. Párizs, 1902. máj. 16. Eger, Dobó István Vármúzeum, ltsz.: 67.270.1.

⁴ Korompai János: *Gárdonyi Géza levelezése Gárdonyi Sándor hagyatékában I–II*. *Agria* 6., 7. 1969.

⁵ Grivot de Grandcourt: *Histoire d'Enfant*. *Journal*, 1900. január 6., melléklet 1. oldal.

Attila utcát rue des Fleurs-é változtatta. A kezdő sorok összevetéséből kitűnik, hogy a francia fordító kihagyott egy mondatot a saját változatából: „Azután virágot tűzött a Pista bácsi nyaka mellé, a kabátba.” nem szerepel nála.

Gárdonyi nem tett lépéseket, de mások igen, például Gárdonyi egyik barátja, Tóth Béla (1857–1907) újságíró, filológus, művelődéstörténész, író és műfordító megírta a plágium tényét a *Journal* igazgatójának. Tóth levélben kérte Gárdonyit, közölje, hol jelent meg először a novella és hol készült a német fordítás, hogy sikerüljön bizonyítani a lopást (ld. Függelék 3.).⁶ Az eset nagy port kavart Magyarországon, sok újság cikkezett róla.⁷ Január végén a *Budapesti Hírlap* így tudósított a fejleményekről: „Az az érdekes irodalmi esemény, a melyre a *Budapesti Hírlap* terelte a figyelmet s a melynek hőse kedves írónk Gárdonyi Géza, nagy mozgalmat idézett elő Párisban. Párisból jelentik ugyanis, hogy az *Agence de Paris* egyik munkatársa fölkereste Alexis Lauze-t, a *Journal* szerkesztőjét s megmutatta neki a budapesti lapokat, amelyek bőven ismertették az egész esetet, sőt a novella magyar szövegét franciára is lefordította, úgy, hogy Lauze ur a francia eredetit figyelvén, konstatálhatta a *Journal* pályanyertes novellájának azonosságát. Azután Lauze ur és az *Agence de Paris* munkatársa elmentek José Marie de Herediához, akinél már ott volt a Tóth Béla levele, amely a *Journal*-hoz volt intézve s közölte a plágiumot. Herédia is meghallhatta Gárdonyi tárcájának előszóval való fordítását s fölháborodással konstatálta, hogy de Grandcourt *Histoire d'un enfant* című nyertes novellája szóról szóra való fordítása a Gárdonyi novellájának. Érdekes, hogy de Grandcourt a pályabíróóság ítéletkihirdetését követő napon nyomban fölvette a díjat, de egyúttal, amint azt az *Agence de Paris* munkatársa konstatálta, rögtön kiköltözködött lakásából is s most senki sem tudja új címét. Herédia legközelebb ülésre hívja a pályabíróóságot. Föl fogják szólítani de Grandcourt-t, hogy a fölvelt összeget adja vissza, azután újra ítélnének majd a díj odaítélése tárgyában. Ha Grandcourt úr nem jelentkezik vagy a díjat nem fizetné vissza, a *Journal* bíróság elé viszi a dolgot és törvényes úton kényszeríti majd az irodalmi kalózt, hogy a pénzt visszafizesse.”⁸

A plágium híre eljutott a Firenzében élő Feszty Árpád festőhöz, aki levélben reagált a történetekre (ld. Függelék 4.).⁹ Feszty örömét fejezte ki Gárdonyinak, hogy

⁶ Tóth Béla Gárdonyi Gézának. Autográf levél nyomtatott névvel és címmel ellátott papíron. Budapest, 1900. jan. 18. Eger, Dobó István Vármúzeum, ltsz.: 67.196.14.

⁷ *Mari néni meg Pista bácsi*. *Új Idők* (1900) jan. 28. 5. sz. 107; *Mari néni meg Pista bácsi*. *Friss Újság* 5, 22, (1900. jan. 22.) 2; Md.: *Magyar író diadala külföldön*. *Budapesti Hírlap* 20, 20. sz. (1900. jan. 21.) 5–6.

⁸ *Gárdonyi tárcája*. *Budapesti Hírlap* 20, 27. sz. (1900. január 28.) 13.

⁹ Feszty Árpád Gárdonyi Gézának. Autográf kézirat. [Firenze, 1900.] Eger, Dobó István Vármúzeum, ltsz.: 67.56.5.

egy francia elplagizálta Gárdonyi novelláját. Úgy értékeli, hogy a siker jele ez és a magyar talentum bizonyítéka.

A következő években Jérôme Tharaud tett sokat Gárdonyi francia megismeréséért. Tharaud négy évig a budapesti egyetem francia tanszékének lektora és az 1895-ben alapított Eötvös Collegium második francia professzora volt 1899-től.¹⁰ Olyan tanítványai voltak, mint Horváth János, Eckhardt Sándor és Szabó Dezső, akikkel később is tartotta a kapcsolatot. Tharaud és tanítványai fordításában megjelent Gárdonyi több novellája a *La Revue d'Orient et de Hongrie* című folyóiratban 1901-ben és 1902-ben, majd gyűjteményes fordításkötetében 1903-ban. Tharaud nem tudott magyarul, tanítványai segítették a munkában, a folyóiratban közölt novellák francia nyersfordítását Greszler Gyula, Horváth János és Karcsay Róza készítette. A magyar elbeszélések kötetében huszonkét novella között – melyek szerzői például Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Balogh Miklós, Kemechey Ödön, Tömörkény István és Tóth Béla – három Gárdonyi-novella fordítását közölte Tharaud: *Mari néni és Pista bácsi*; *A gizehi pergamen lapok*, *Figurák*; *A bor*.¹¹ Tharaud előszavában a diákjairól azt írja: „Mindannyian nagyon jól tudtak franciául, én csak az általuk elért szövegeket néztem át. Egy tudatlan [Tharaud] és a lelkiismeretes fiatal emberek [diákok] együttműködése nem rossz módszer.” Összehasonlítva a *Mari néni és Pista bácsi* novella Grivot de Grandcourt-féle és Tharaud-féle fordítását kitűnik az utóbbi pontossága a rokoni viszonyok kifejezésében, és hogy egyetlen mondatot sem hagyott ki. Ugyanakkor a neveket Tharaud franciásította. Az antológiáról Kont Ignác írt méltatást, meglátása szerint „a fordítás hűséges és gördülékeny.”¹²

Kont 1882-től a Sorbonne-on tanult, doktori értekezését a francia–magyar irodalmi kapcsolatokról írta, az 1890-es években a montmartre-i Collège Rollin gimnáziumban tanított.¹³ 1902-től tartott előadásokat a Sorbonne-on, az Élő Keleti Nyelvek

¹⁰ Tharaud munkásságával foglalkozott: Judit Karafiáth: *Les frères Tharaud, la Hongrie et les Juifs*. In: *Les relations littéraires entre la France et la Hongrie au XXe siècle*, sous la direction de Anna Tüskés, Bénédicte Williams, Élisabeth Cottier-Fábián et Dávid Szabó, Budapest, Revue d'Études Françaises, 2019, 62–68; Michel Leymarie: *Les frères Tharaud: De l'ambiguïté du »filon juif« dans la littérature des années vingt*. Archives Juives 39, 1. sz. (2006) 89–109; Mosonyi Ferenc: *A Tharaud-fivérek*. Korunk, 1939/1. sz. 58–60.

¹¹ Géza Gárdonyi: *Les parchemins de Gizeh, Le vin, Tante Marie et Once Étienne*. In: *Contes magyars*, ford. Jérôme Tharaud, Budapest, Dobrowsky et Franke, 1903. Tirage à part de la Revue d'Orient et de Hongrie.

¹² J. Kont: *Jérôme Tharaud, Contes magyars*. Revue internationale de l'enseignement, Année 46 1903 décembre, p. 566

¹³ Kont munkásságával foglalkozott újabban többek között: Farkas Mária: *A magyar nyelv oktatása*

Főiskoláján (INALCO: Institut National des Langues et Civilisations Orientales). Kont több folyóirat-tanulmányt és egy irodalomtörténeti kézikönyvet szentelt a magyar szépirodalom francia megismertetésének, népszerűsítésének. 1903-ban a magyar színházi bemutatókat értékelő cikkeiben foglalkozott Gárdonyival. Az egyik értékelése szerint „Gárdonyi új vért akar önteni a meglehetősen régimódi népszínmű műfajába”,¹⁴ egy másik cikkében kiemelte Gárdonyi *A bor* és *Annuska* című darabját: „a közönség melegebben fogadta a regényíróként előnyösen ismert Gárdonyi két vígjátékát.”¹⁵ Kont 1908-ban a kortárs magyar irodalmat bemutató könyvében megemlíttette, hogy Tharaud több novellát fordított franciára Gárdonyitól.¹⁶

A 20. század első évtizedében Félix de Gerando (1888–1945) – Atila de Gérando és Teleki Irén fia, szatmári földbirtokos, Politikatudományi Iskolában (École des sciences politiques) tanult, majd újságíró a *Mercure de France*-nál – rendszeresen beszámolt a magyar irodalom újdonságairól a *Mercure de France* irodalmi magazinban. Az 1907. május 1-i kiadásban Gárdonyinak a Singer és Wolfnernél frissen megjelent *Ábel és Eszter*ét méltatta. Először bemutatta röviden Gárdonyi addigi munkásságát és a regény cselekményét, majd így értékelte: „lélektani regény, melynek témája talán nem túl új, de amiből kirajzolódik a tiszta dolgok varázsa. [...] A pszichológiai elemzés rendben van, és eredeti. Azok a szereplők, akiket a regényeinkben fejlődni szoktunk látni, biztosan nem lennének olyanok, mint ez a két idealizmusba szerelmes budapesti. Gárdonyi úr stílusa, bár kellemes és könnyed, sajnos megvisel minden paraszttmesét, amit írni szokott, és ez kár.”¹⁷

1.2. 1911–1922

A 20. század második évtizedében a Tharaud testvérek még egyszer közölték Gárdonyi *A bor* című novellát a *Le Gaulois* irodalmi és politikai lap 1911. május 20-i számában.¹⁸ Érdekes, hogy a korábbi *Le vin* címet megváltoztatták *Le „Veuf vivant”*-ra.

Franciaországban: múlt és jelen. THL2 – A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata, 2005, 77-83; Kányádi András *Ignac(e) Kont et la littérature hongroise d'autrefois* című előadása a *Les relations littéraires entre la France et la Hongrie au XXe siècle* című konferencián 2018 decemberében.

¹⁴ J. Kont: Hongrie: *Le théâtre en 1902 et 1903*. L'Art dramatique et musical au XXe siècle, janvier 1903, 249 (249–255).

¹⁵ J. Kont: Hongrie: *Le théâtre en 1902 et 1903*. L'Art dramatique et musical au XXe siècle, janvier 1903, 281–282 (280–286).

¹⁶ Ignác Kont: *La littérature hongroise d'aujourd'hui: notices biographiques*, Paris: Sansot, 1908, 89.

¹⁷ F. de Gerando: *Lettres hongroises: Gardonyi Géza: Abel és Eszter, 1907*. *Mercure de France*, 1 mai 1907, 176–178.

¹⁸ Géza Gárdonyi: *Le „Veuf vivant” (nouvelle)*, ford. Jean et Jérôme Tharaud. *Le Gaulois*, 20 mai 1911, 4.

Összevetve a magyar és a két francia változatot megállapítható, hogy a fordítás elég hűen adta vissza az eredetit. Tharaud-ék hagyatékában sajnos nem maradt fenn Gárdonyi Gézával kapcsolatos dokumentum,¹⁹ sem Gárdonyi hagyatékában Tharaud-lel, így nem tudjuk, milyen kapcsolatban voltak. További kérdés például, hogy miért került sor az újraközlésre új címen és az egyik fordító személyének cseréjére, noha a két francia változat szinte teljesen megegyezik. A Tharaud-testvérek hagyatékában Kont Ignác egyetlen magyar irodalomtörténeti könyve, az 1896-ban kiadott *La Hongrie littéraire et scientifique* található meg.²⁰ Ezt a könyvet Tharaud feltehetően magyarországi tartózkodása előtt vagy alatt vehette, ebben Kont nem írt Gárdonyiról.

1911 májusában Gesztesi Gyula a Bureau de L'Agence Hongroise képviselőjében Gárdonyi érdeklődésére tájékoztatást adott *Az a hatalmas harmadik (Troisième Puissance)* francia kidásának lehetőségeiről. Gesztesi tolmácsolta fiatal kritikus-barátja, G. A. Masson véleményét a regényről: „ezt a tiszta idillt a romlott párizsi publikum nem méltányolja” (ld. Függelék 6.).²¹ A regény Gárdonyi első önálló francia kötete, *La troisième puissance* címen Kont Ignác fordításában 1912-ben a párizsi Champion és a budapesti Athenaeum kiadó közös kiadásában a Bibliothèque hongr. de la Revue de Hongrie 6. kiadványaként megjelent.²² Érdemi recepciója nem volt a könyvnek. Kont behatóan ismerte Gárdonyi munkásságát, mert Dante magyarországi recepcióját elemző tanulmányában megemlítette, hogy 1896-ban Gárdonyi lefordított magyarra részleteket Dante *Isteni színjátékának* Poklából.²³

1913-ban a budapesti francia irodalmi társaság lapjában, a Huszár Vilmos szerkesztette *Revue de Hongrie*-ban megjelent két részletben Gárdonyi *Az öreg tekintetes* című novellájának francia változata Kont Ignác fordításában.²⁴ A közlést megelőzte egy levélváltás a szerkesztő és Gárdonyi között: Huszár Kont Ignác levelére hivatkozva kérte annak igazolását, hogy folyóirata franciául hozhatja *Az öreg tekintetest* (ld. Függelék 7.).²⁵

¹⁹ Les fonds privés et le catalogue de la bibliothèque, conservés aux Archives départementales de la Marne, Fonds Tharaud.

²⁰ Ignác Kont, *La Hongrie littéraire et scientifique*, 1896, jelzet: LB 3669. Köszönöm Aurore Sat igazgatóhelyettes tájékoztatását.

²¹ Gosztonyi Andor (Bureau de L'Agence Hongroise) Gárdonyi Gézának. Autográf kézirat. Budapest, 1919. ápr. 18. Eger, Dobó István Vármúzeum, ltsz.: 67.63.1.

²² Géza Gárdonyi: *La troisième puissance: roman*, trad. Ignace Kont, Paris, Champion, 1912.

²³ I. Kont: *Dante en Hongrie*. Bulletin italien (Bordeaux), janvier 1913, 14 (4–15).

²⁴ Géza Gárdonyi: *Le vieux monsieur, I, fin*. Revue de Hongrie VIe année, Tome XII, No. 4. 15 Avril 1913; No. 9. 15 Septembre 1913.

²⁵ Huszár Vilmos Gárdonyi Gézának. Autográf levél a Revue de Hongrie papírján. Budapest, 1913. febr. 4. Eger, Dobó István Vármúzeum, ltsz.: 67.76.1.

1914-ben ketten fordultak Gárdonyihoz Párizsból engedélyt kérve különböző műfajú műveinek francia fordítására. 1914. január 22-én Bedics Mária párizsi diák levélben engedélyt kér Gárdonyitól, az *Isten rabjai* francia fordításának elkészítésére (ld. Függelék 8.).²⁶ A másik 1914-es engedélykérő Fóti Lajos volt, a párizsi École des Langues Orientales magyar tanára (ld. Függelék 9.).²⁷ Utólagos engedélyt kért a *Két katicabogár* lefordítására és engedélyt A *bor* fordítására és esetleges színházi bemutatására. Gárdonyi válasza bizonyosan kérdéseket tartalmazott a szerzői jog érvényesítésére és az irodalmi díjakra vonatkozóan, mert Fóti következő levelében ezeket a témákat emelte ki nagyon tanulságos adalékokkal szolgálva a korszak magyar kultúrpolitikájához (ld. Függelék 10.).²⁸ Megköszönte a *Két katicabogár* és a *Két menyasszony* fordítási jogát. A *bor* előadásának lehetőségeiről konkrétan nem tudott információt adni. Bizonyára Gárdonyi érdeklődésére tájékoztatást adott a Nobel-díj elnyerésének körülményeiről és kijelentette, hogy „a Nobel-díj elnyerése magyar írónak lehetetlen”. Élesen bírálta a magyar kultúrpolitika fogyatékoságait és a magyar művek külföldi kiadásának nehézségeit. Fóti harmadik, 1914 júliusában Gárdonyinak írt levelében jelezte, hogy magyar novellák gyűjteményes kiadására van lehetősége összfel *Les maîtres conteurs contemporains de la littérature hongroise* címmel, s a kiadó javaslatára minden íróról rövid életrajzi bemutatást közöl, melyhez Gárdonyitól életrajzi adatokat kért (ld. Függelék 11.).²⁹ A kötet csak tizennégy évvel később a budapesti Éditions Librairie française-nél jelent meg.³⁰

I.3. 1921–1922

1922. október végén és november elején több híradás megjelent Gárdonyi haláláról irodalmi lapokban.³¹ A kéthavonta megjelenő *Comoedia* lap ismeretlen szerzője így méltatta Gárdonyit: „Gárdonyi Gézá, az ötvenes évei végén járó Egerben elhunyt magyar író, hazája egyik legerősebb hangadójaként tartották számon. Beceneve a

²⁶ Bedics Mária Gárdonyi Géának. Autográf kézirat. Párizs, 1914. jan. 22. Eger, Dobó István Vármúzeum, ltsz.: 67.16.1.

²⁷ Fóti Lajos Gárdonyi Géának. Autográf kézirat. Párizs, 1914. febr. 18. Eger, Dobó István Vármúzeum, ltsz.: 67.58.1.

²⁸ Fóti Lajos Gárdonyi Géának. Autográf kézirat. Párizs, 1914. febr. 26. Eger, Dobó István Vármúzeum, ltsz.: 67.58.2.

²⁹ Fóti Lajos Gárdonyi Géának. Autográf kézirat. Párizs, 1914. július 14. Eger, Dobó István Vármúzeum, ltsz.: 67.58.3.

³⁰ *Les maîtres conteurs hongrois*, trad. par Louis J. Fóti et Georges Délaquys, Budapest, éd. Librairie française, 1928.

³¹ Serigny: *Le monde & la ville*. Le Figaro 31 octobre 1922, 2; Havas: *Budapest, le 30 octobre*. Journal des débats politiques et littéraires, 31 octobre 1922, 4.

magyar Gorkij volt. Iskolamesterként kezdte egy kisvárosban. De az első könyve, a *Göre Gábor*, hirtelen hírnevet szerzett neki. Egy falusi ember regénye, aki a nagyvárosba érkezett. Egy kritikus, Gesztesi M. J. a *Göre Gábort* egyfajta magyar tatárnak nevezte. Gárdonyi Géza vidéki származású, és hű maradt a vidékhez. Nála jobban senki nem írta le a nagy magyar síkságot, lakóik egyszerű és békés útjait. Franciára fordított művei között szerepel az *Isten rabjai*. Gárdonyi drámaíróként is nagy sikert aratott. Nem teremtett iskolát, nem volt újító, hanem a hagyományokhoz ragaszkodó író. Emlékezzünk vissza, hogy Gárdonyi 1900-ban a *Journal* által rendezett irodalmi pályázaton plágium áldozatává vált. Kihirdették a győztest, akiről kiderült, hogy nem talált jobbat, mint egyszerűen lefordítani egy novellát Gárdonyitól.”³²

II. Gárdonyi halála után: 1922–2021

Halálának egy éves évfordulóján ismét megemlékezések láttak napvilágot: a *Paris-soir* felidézte, hogy Gárdonyi egy novelláját plagizálta valaki a *Journal* 1900-as irodalmi versenyén.³³ 1924 áprilisában Szalai Emil a *Le Droit d’auteur* című lapban hosszan írt Gárdonyiról, hogy halála előtt eladta a Göre-könyvek megfilmesítési jogát egy filmszínésznek, de a filmes kijátszva az örökösöket Gárdonyi művének szereplői alapján új szcenáriórt íratott Amerikában és a filmből jól meggazdagodott.³⁴

Tharaud egyik utóda az Eötvös Collegium francia lektorainak a sorában, az 1923–1931 között Budapesten élt Aurélien Sauvageot (1897–1988) nyelvész, hungarológus finnugrista, az első francia–magyar szótár megalkotója ugyancsak érdeklődött Gárdonyi írói munkássága iránt. Mint önéletrajzi visszaemlékezésében írta: „Minthogy én mindenáron – mai szóval élve – a magyar identitást akartam felfedezni, Gyergyai azt tanácsolta, hogy Móríczt művei mellett ismerjem meg azt is, amit Móra Ferenc írt. És rábeszélte Gárdonyi Géza könyveire is, melyek az első világháború előtti idők magyar parasztját rajzolják meg, bár életkörülményeit egy kicsit megszépítik. Ennek az írónak a történelmi regényeit – a *Láthatatlan ember-t*, az *Isten rabjai-t* és az Eger ostromát megíró *Egri csillagokat* – Zsó is a figyelmembe ajánlotta már. Gárdonyit, mint később felfedeztem, a „konzervatívok” is olvasták, kicsit idillikus parasztbrázolásai megnyugtatták őket. Ám a probléma valójában mélyebben gyökerezett, mint képzeltem, a magyar történelem mélyebb és állandóbb rétegeiben. Messzebbre kellett visszamennem az időben, ha meg akartam találni ennek a sok ellentmondásnak az okát.”³⁵

³² s.n. : *Gesa Gardonyi*. Comoedia, 2 novembre 1922, 6.

³³ *Petit Mémorial des Lettres: Il y a aujourd’hui un an, mourait a Eger l’écrivain hongrois Geza Gardonyi, dont les amis viennent de feter le souvenir*. Paris-soir, 27 novembre 1923, 2.

³⁴ Emile Szalai: *Correspondance: Lettre de Hongrie*. Le Droit d’auteur 15 avril 1924, 43–48.

³⁵ Aurélien Sauvageot: *Magyarországi életutam*, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium – Budapesti Francia Intézet 2013, 140.

A fentebb említett Fóti Lajos és Georges Délaquys fordította magyar novella-antológia 1928-ban jelent meg, kapott némi kritikát, például Marcel Briontól a *Les Nouvelles littéraires, artistiques et scientifiques* hetilap 1930. december 27-i számában: „Érdekes szintézise a modern magyar prózának, madártávlatból – a szövegek rövidsége alig ad időt, hogy képet kapjunk az egyes írók jelleméről és tehetségéről –, de vágyat ébreszt bennünk arra, hogy megismerjük őket. És ez kell legyen minden antológia igazi célja.”³⁶

Pierre Delattre Eger városát bemutató 1930-as cikkében megemlítette Gárdonyi *Egri csillagokját*, mint az egyik legszebb történelmi regényt.³⁷ A budapesti egyetem bölcsészkarának tanára, Császár Elemérnek a kortárs magyar irodalomról írt 1931-es francia tanulmányában így mutatta be Gárdonyi munkásságát a *La Nouvelle Revue de Hongrie*-ban: „Gárdonyi Géza (1863–1922) tiszta fajú magyar, érzéseit tekintve modern íróink legtisztább magyarja. Szeret ragaszkodni a valósághoz, és inkább a megfigyelő tulajdonságait használja, mint a képzeletét. Gyengéd és finom, a vidéki életből vett, a magyar föld vonásait, színeit kiemelő festményei páratlan varázst hordoznak magukban. Történelmi regényei modern irodalmunk legjobbjai közé tartoznak: *A láthatatlan ember* a hunok pompás korszakának impozáns képe, középpontjában Attilával, a láthatatlan hőssel. Az *Isten raba*iban egy egyszerű lelkű jámbor szerzetes érzésein keresztül eleveníti fel a középkori magyar vallási életet. Drámái közül a magyar paraszt mindennapi életének története, *A bor* a jellegzetes magyar népszínmű új felvirágzásának kiindulópontja lett (énekek, tánc, zene).”³⁸

1932-ben a *La Nouvelle revue de Hongrie* közölte két novelláját – az *Este* és az *Egy dal története* – az egri születésű Kállay Miklós (1885–1955) író, műfordító, kritikus, lapszerkesztő elemző méltatásával.³⁹ A két novella fordítása Rónai Pál és Henri Ancel munkája.⁴⁰

Illyés Gyula 1946–1948 közötti kultúrdiplomáciai törekvései között szerepelt magyar szépirodalmi művek kiadása franciául.⁴¹ A Lelkes Istvánnak, a párizsi

³⁶ Marcel Brion: *L'actualité littéraire à l'étranger: André Ady – Prosateurs hongrois – Richard Wilhelm – Lettres de Massimo d'Azeglio – Catalunya endins – Une introduction à l'Économie moderne – La sagesse de Nasreddine Hodja*. Les Nouvelles littéraires, artistiques et scientifiques, 27 décembre 1930, 6. További kritika: J. G., *Revue des études hongroises* 6, 4. sz. (1928), 433–434.

³⁷ Pierre Delattre: *Eger en Hongrie*. La Croix, 25 décembre 1930, iii.

³⁸ Elemér Császár: *Le développement de la littérature hongroise*. *Revue franco-hongroise*, 1 janvier 1931, 9–10.

³⁹ Nicolas Kállay: *Géza Gárdonyi*. *La Nouvelle Revue de Hongrie* 47. 1932, 145–150.

⁴⁰ Gárdonyi, Géza: *Soir au village, Histoire d'une chanson*, trad. Henri Ancel et Paul Rónai. *La Nouvelle Revue de Hongrie* 47. 1932, 150–154, 155–158.

⁴¹ Tüskés Anna: *Illyés Gyula francia–magyar kultúrdiplomáciai tevékenysége 1946–1948-ban*.

Magyar kultúrintézet igazgatójának fordításra ajánlott művek listáján szerepel Gárdonyi Géza *Láthatatlan ember* című regénye, azonban a terv nem valósult meg.⁴²

Gara László hagyatékában fennmaradt Gárdonyi *Éjjel a Tiszán* című versének fordítása két változatban: Jean Rousselot kilenc szótagos verssorokban (1 f. kézirat és 1 f. gépirat), Michel Manoll tizenegy szótagos verssorokban (2 f. gépirat), de végül egyik sem nem került bele a Gara szerkesztette 1962-es magyar költészeti antológiába (*Anthologie de la Poésie hongroise*, Paris, Seuil). A versfordítás változatai a Gara László-hagyatékban találhatóak a Petőfi Irodalmi Múzeumban.⁴³

A francia recepciót több magyar irodalomtörténeti témájú elemzés segítette a 20. század második felében. Az egyik Karátson Endrének a magyar szimbolizmusról 1969-ben megjelent könyve, amelyben megemlíti Gárdonyit.⁴⁴ A másik Vajda György Mihálynak a 19. század végi kulturális jelenségeket elemző tanulmányában a magyar regények közül kiemelte Gárdonyi *Láthatatlan ember* című regényét.⁴⁵

A recepció 21. századi állomása az *Egri csillagok* francia kiadása Louis Clemens fordításában (*Étoiles d'Eger*, 2018). Legutóbb 2021-ben Kányádi András – aki Kont Ignác utóda az Élő Keleti Nyelvek Főiskoláján (INALCO) – szerkesztésében kiadott sakknovella-antológiában (*Échec et mat : ou le gambit hongrois*, Paris, Cambourakis) jelent meg Gárdonyi-novella franciául: az 1893-as *Hordj magadnál tüzet* című (*Prends du feu sur toi*) Michael Delarbre fordításában.

In: Tüskés Anna: „en-nemzetem külhoni híre-sorsa” *Fejezetek a 20. századi francia–magyar irodalmi kapcsolatok történetéből*, Budapest, reciti, 2020, 179–196.

⁴² Illyés Gyula Lelkes Istvánnak. 3 f. gépirat. Magántulajdon. Közölve a „Francia-magyar irodalmi kapcsolatok a 20. században” című adatbázisban. Szerk., s.a.r. Tüskés Anna. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2016–2022.: <http://frhu20.iti.btk.mta.hu/levelek/gyula-illyes/illyes-1946-1948/igy059/>

⁴³ Gárdonyi Géza: *Nuit sur la Tisza*, ford. Jean Rousselot és Michel Manoll. 10 f. gépirat, gépiratmásolat és tintaírás; számos tintaírású javítás, megjegyzés. PIM Kézirattár Gara László-hagyaték V. 3668/46

⁴⁴ André Karátson: *Le symbolisme en Hongrie: l'influence des poétiques françaises sur la poésie hongroise dans le premier quart du XXe siècle*, 1969.

⁴⁵ György M. Vajda: *Le rôle culturel de Pest-Buda à la fin du siècle des Lumières*. In: *Paris et le phénomène des capitales littéraires. 3, Paris et le phénomène des capitales littéraires, carrefour ou dialogue des cultures. 3: Actes du premier Congrès international du CRLC, 22–26 mai 1984*, 1990, 49–60.

III. Összegzés

Gárdonyinak csak a prózai művei találták meg útjukat a francia közönséghez, versei és színművei nem. Színműveit nem találták alkalmasnak a francia közönség számára. Egyetlen franciára fordított verse ismeretlen okból nem került be a Gara László szerkesztette költészeti antológiába.

Novellái a 20. század első évtizedében folyóiratokban és antológiákban jelentek meg, első önálló könyve, a magyarul 1903-ban megjelent *Az a hatalmas harmadik* Kont Ignác fordításában kilenc évvel később látott napvilágot 1912-ben. A Gárdonyi-művek fordítását legtöbbször magyar – francia fordítópárok végzik, ritkábban olyan fordítók, akik a két nyelvben és kultúrában egyaránt jártasak: Jérôme Tharaud magyar tanítványaival, Fóti Lajos és Georges Délaquys, Kányádi András francia tanítványával. A franciára adaptált novellák és önálló könyvek recepciója csekély volt, leszámítva az 1900-as plágium botrányt. A 20. század első fele francia fogadtatást nagyban befolyásolta, hogy gyakran idegenségben tartja a művet a „magyar” melléknév használatával a közhasználatú „hongrois” helyett és a magyar személynevek eredeti alakban megtartásával. A francia nyelvű recepció gyakran magyar szerzőktől származik, akik ritkán lépnek túl az életrajzi adatok és a főbb művek címeinek felsorolásán, az egyetlen kivétel Kállay Miklós, aki hosszasan elemezte a munkásságát 1932-ben.

Függelék

1. Histoire d'Enfant (Journal, 1900. január 6., melléklet 1. oldal)

Ma sœur Marie portait alors une robe longue ; c'était déjà une dame.

M'sieu Pista était un beau jeune homme et fumait des cigares...

M'sieu Pista venait tous les jours chez nous ; il nous parlait du temps qu'il faisait.

– Il fait beau temps, aujourd'hui, disait-il.

Et ma sœur Marie répondait :

– Bien sûr !...

Ou bien il disait :

– Le temps est couvert, aujourd'hui !

Et ma sœur Marie, alors, d'ajouter :

– Il s'éclaircira peut-être !

L'oncle Pista, c'était un brave garçon. Si je m'asseyais alors près d'eux, il me donnait un sou pour aller chez le marchand de bonbons et m'acheter des sucreries.

Mais il me recommandait de ne pas aller chez celui d'à côté, mais bien chez le confiseur, au bout de la rue; celui-là, prétendait-il, avait de meilleures marchandises et en donnait davantage.

– Surtout, ne vas pas trop vite! me conseillait-il, sans quoi, tu vas te casser la jambe !

Mais je n'obéissais pas. Comment peut-on aller lentement, quand on va acheter des bonbons? Et puis, je n'ai jamais eu l'habitude de me casser la jambe dans les escaliers.

Je revenais alors, me rasyais près de sœur Marie et suçais mes bonbons.

L'oncle Pista caressait mes cheveux, me donnait encore un sou pour que j'aille maintenant m'acheter du flan ou de la tarte aux pommes, et m'enjoignait à nouveau d'aller très loin et très lentement, parce que, disait-il,

Qui trop se presse, ne devient jamais un sage.

Il me donnait ainsi quatre à cinq fois des sous dans un après-midi. Je ne crois pas qu'un prince ne fût mieux traité et plus choyé que moi.

Quelquefois, il m'envoyait de l'autre côté de l'eau pour acheter des figes de Smyrne chez un marchand qui en faisait sa spécialité.

Un jour, enfin, je fus fatigué de toutes ces douceurs ; je ne voulais plus de ces bonbons, ni de ces gâteaux, et l'oncle Pista m'offrit alors beaucoup de sous pour m'acheter ce que je voudrais.

Je mis les sous dans ma poche, mais je dis que je ne voulais pas sortir, ni acheter des bonbons, ni en manger.

Rien ne me tentait.

Alors, il me prit gentiment sur ses genoux, cacha ma tête sous son manteau,

tandis que j'entendis un bruissement de lèvres.

J'aurais bien voulu savoir comment il faisait cela avec sa bouche, mais il ne me laissa pas voir une seule fois.

Et tous les deux, ils riaient de ma curiosité. Ma sœur Marie était rouge comme une cerise.

Un jour, ils me dirent qu'un petit oiseau allait partir par la cheminée et de le guetter pour l'attraper au moment où il sortirait.

Je passai tout un après-midi près de la cheminée, mais l'oiseau ne sortit pas, parce que, sans doute, ils parlaient à voix basse dans l'autre chambre, et que ce bruissement de lèvres s'y répétait à chaque instant.

Maman était toujours sortie à ces occasions ; elle était à l'église, aux vêpres ou aux saluts.

Une fois, elle rentra plus tôt qu'on ne l'attendait. M'sieu Pista en fut tout décontenancé, et Marie aussi. Moi, je ne l'étais pas !...

– Que faites-vous là ainsi? demanda maman à M'sieu Pista. Cela ne me plaît pas, entendez-vous? Allez-vous en, dit-elle après.

Ce fut un moment terrible !...

Je demandai plus tard à sœur Marie pourquoi il fallait que l'oncle Pista s'en aille.

– Parce qu'il n'a pas d'argent, me répondit-elle tristement.

– Pas d'argent? disais-je, étonné; mais certainement il en a, plein ses poches !

Une fois, sœur Marie sortit avec l'oncle Pista pour se promener.

Ils me donnèrent une lettre.

Sœur Marie me dit :

– Fais bien attention de la remettre à maman !

Je restai près de la lettre jusqu'au soir. Lettre misérable ! Je la menaçai : « Tu ne t'en iras pas » lui disais-je.

Maman revint le soir, et après avoir lu la lettre, elle se mit à pleurer en s'écriant :

– Mon Dieu ! mon Dieu ! mon Dieu !

Et elle se jeta dans un grand fauteuil en sanglotant. Je lui dis :

– Et pourquoi pleures-tu ?

– Le misérable ! le misérable ! répondit-elle.

– Qui, misérable? demandai-je.

– Ton m'sieu Pista, Pista. ah ! Pista...

– Mais non, dis-je courageusement en prenant sa défense. Oncle Pista m'achète toujours des bonbons.

Là-dessus, elle a continué à pleurer en m'appelant un bourriquot.

Beaucoup de temps passa...

Les arbres avaient mis une robe jaune, et comme il faisait très froid, ils l'enlevèrent bien vite et s'enveloppèrent de fourrures blanches.

Or, un jour, – j’allais alors à l’école, – je rencontrai sœur Marie.

Comme nous nous embrassâmes, et comme nous fûmes heureux !

Elle ne cessait de me caresser ; après elle me mit dans un omnibus et me prit avec elle, m’emmenant très loin, très loin, dans une petite maison.

Je trouvai là l’oncle Pista, et aussi... un petit Joseph !

– Regarde, c’est la mère Gigogne qui l’a apporté.

– La mère Gigogne? demandai-je, qui te l’a apporté ?

– Oui, pour moi ! fit-elle.

– Dis-lui donc qu’elle m’en apporte aussi un !

J’aurais bien aimé l’avoir, le petit Joseph ; il souriait si gentiment, souriait... il pouvait aussi prendre son petit pied dans sa main et s’amusait à le mettre dans sa bouche.

Oncle Pista et sœur Marie me demandèrent alors ce que faisait maman.

Je leur répondis que le matin elle faisait le café et le soir la soupe quand je revenais de l’école... et qu’hier nous avions mangé du riz au lait que j’aime tant.

– Est-ce qu’elle pleure beaucoup ? demandèrent-ils.

– Non, seulement quand elle en a le temps !

– Est-ce qu’elle parle de nous ?

– Oh ! oui ; elle dit que pauvre Marie s’est sauvée avec un misérable. Et elle prie tous les jours devant le portrait de sœur Marie.

Alors ils ont rempli mes poches de gâteaux et dans une de mes poches ils mirent le portrait du petit Joseph, après avoir écrit : « Le petit-fils à sa grand’mère ! »

Alors ils me reconduisirent à l’omnibus et m’envoyèrent à la maison.

Là, on me cherchait partout.

– Est-ce que tu n’es pas tombé dans la rivière ? me demanda le concierge.

Le concierge a toujours des idées si bêtes ! Mais maman m’a demandé la même chose, et maman n’est pas bête !

– Comment aurais-je pu tomber dans l’eau? répondis-je, j’étais chez sœur Marie.

Maman me saisit violemment par la main et m’emmena en haut en courant si fort que je faillis tomber.

– Où étais-tu ? me redemanda-t-elle quand la porte fut fermée et que nous fûmes seuls, et cela d’une voix qui me glaça et que je pouvais à peine respirer.

– Chez sœur Marie! répondis-je.

– Et où est-elle ?

– Chez m’sieu Pista, pardi !

– Et où demeure M. Pista ?

– Dans la rue des Fleurs, à V...

– Et qu’as-tu vu chez eux ?

– Rien t Ah ! si, un petit Joseph !
 – Comment, un petit Joseph ?
 – Oui, tout petit, petit ! petit comme ça ! dis- je.
 – Petit comme ça ?
 – Petit comme mon bras ; il est couché dans des langes, il rit et sourit toujours et lève son petit pied en l'air. D'ailleurs, voilà son portrait !

Maman m'arracha le portrait des mains, s'approcha de la fenêtre; puis, elle se mit à pleurer, puis à rire.

Quand elle pleurait, elle secouait la tête, et quand elle riait, elle regardait le portrait.

C'est qu'aussi on ne peut pas regarder le petit Joseph sans rire.

2. Tölgyessy Arthur Gárdonyi Gézának, München, 1899. december 7. Részlet Kedves Gárdonyi Úr!

Eddigi hallgatásomnak oka csak egyedül abban rejlik, hogy nem akartam Önt zavarni.

Mostanában elérkezettnek látom az időt, hogy türelmét néhány percre igénybe vegyem.

Legutóbbi levelében ugyanis azon szép perspektívát tárta elébem, hogy december havában Párisba szándékozik utazni, és ez alkalommal itt Münchenben kiszáll, és egy jó időt itt töltünk el. Nos, ez egy kitűnő terv, és remélni akarom, hogy nem fog semmi útjába kerülni mi akadályozná eme szép terv kivitelét! [...]

3. Tóth Béla Gárdonyi Gézának, Budapest, 1900. január 18.

Tisztelt és kedves Uram,

Bocsásson meg, kérem, de nem állhattam meg, hogy a kegyeden elkövetett vakmerő plágiumot ne írjam meg a Journal directeurjének.

Talán nem is méltóztatik tudni, hogy az a zsvány ezer frankot nyert a lap tárca-pályázatán az ön művével.

De kérem: szíveskedjék nekem egy sorban megírni: hol jelent meg előben magyarul az Histoire d'enfant; mert meglehet, hogy ezt Párizsban számon kérik. Azt is tudni kellene: mikor és hol látott napvilágot a német fordítás?

Bámulatos szépségű regényének bámuló olvasója és kegyed szerető szolgálja

Tóth Béla

Feladó cím: Budapest, VII. Abonyi u. 31.

4. Feszty Árpád Gárdonyi Gézának, [Firenze, 1900.] Részlet.

Kedves Gézám!

Áldjon meg az isten megemlékezésedért névnapomra írt leveled nagy örömet

szerzett – de még ennél is jobban megörültem annak amikor olvastam a lapokban azt a famosus historiát a tárcáddal amely ilyen réven az első díjat nyerte el Párizsban. Nagy dicsőség ez – és ha mi magyarok nem lennénk oly rettenetes műveletlenek – hát mit csinált volna ebből az ország. Hogy sok ósdi vaskalapos tekintélynek így is szereztél titkos főfájást – az bizonyos. Különben ebből is az látszik hogy mekkora talentum a magyar – és ha helyesen vezetik majd az ezután jövő és reméljük az eddigieknél műveltebb lelkű bölcsek – hát akkor a magyar lesz az aki Europa műveltségébe még valami újat és eredetit fog tudni belevinni. [...]

Feladó cím: Firenze, Via Giuseppe Giusti 2

5. Librairie Larousse Gárdonyi Gézának, Párizs, 1902. május 16.

1 Montfort Beauté moderne 2,50

1 Hugo Post-scriptum de ma vie 6

fr 8,50

Monsieur Gárdonyi Géza à Eger

Votre compte était de 3fr88. Vous avez faites parvenir 2fr62 en un mandat-forte [?] avoir une somme totale de 6fr50, alors que la présente facture attant 8fr50 depuis du du „[?] de ma vie étant de 6fr et non de 3fr50, comme vous l’avez calculé. Vous resterez donc redevable de fr 3 que veuillez nous faire parvenir a la prochaine occasion. Salutations em[?]

6. Gesztesi Gyula, Paris, 1911. május 17.

Mélyen tisztelt Uram,

Nem akartam addig nagybecsű levelére válaszolni, amíg a Troisième Puissance dolgában valamit el nem értem. A könyvet átadtam egy fiatal kritikus-barátomnak, G. A. Masson úrnak. Szabad egész őszintén megmondanom az ő véleményét: ezt a tiszta idillt a romlott párizsi publikum nem méltányolja, sőt nem is tudja megérteni. Ellenben Masson barátom írt róla egy nagyon kedves párhuzamot, amelyben Bataille-nak egy igazi „párisi” (ellenszenves) darabjával szemben a magyar felfogást dicsóíti. Az eredeti cikket a Magyarság-nak küldtem be; azzal, hogy onnan okvetlenül Egerbe küldjék tovább. Méltóztassék esetleg náluk reklamálni, ha késnék.

A Troisième Puissance felől, remélem, még nem ez az utolsó szó.

Mély tisztelettel és őszinte hódolattal legkészségesebb híve

Gesztesi Gyula

N. B. A „gloire” csakugyan nem engedte, hogy a Journal-esetet publikálják.

Feladó cím: Bureau de l’Agence Hongroise Paris 13. Rue Aubert

7. Huszár Vilmos Gárdonyi Gézának, Párizs, 1913. febr. 4.

Kedves Gárdonyi Úr,

Kont Ignác, szegény, azt írta nekem, hogy Ön beléegyezett abba, hogy az Öreg tekintetes franciául a Revue de Hongrie-ban megjelenhessék. (Könyvalakban nem adhatjuk ki.) Utólagos magyarázatások és félreértések kikerülése végett kérem, méltóztassék velem tudatni, hogy Kont Ignác fennebbi levelének tartalmáról tudomása van.

Kiváló tisztelettel igaz híve,

Huszár Vilmos

Feladó cím: Revue de Hongrie, I. Budapest, Tigris u. 6.

8. Bedics Mária Gárdonyi Gézának, Párizs, 1914. január 22.

Nem írok megszólítást, mert nem tudom milyen tónusban kell beszélnem Ön-nel.

Először is engedje meg, hogy bemutatkozzam, nem az embernek, hanem az írónak, kit régen, jól ismerek.

Egy évre szabadságot és Sorbonne-ra küldött áll. fels. leányisk. tanítónő vagyok. Az egyetemen, mint tudvalévő dolog, fordítunk is, magyart franciára.

Holmi szemelvényeken kezdtük, ami engem nem nagyon érdekelt. A dolgon elmélkedve, hirtelen az botlott eszembe, hogy jó volna az „Isten rabjai”-t átültetni franciába. És ez a gondolat csakhamar gyökeret vert bennem, erős ambitio alakjában, mivel hogy ezen munkája megjelenése percétől kezdve kedvenc könyvem volt.

Másnap megbeszéltem a dolgot az egyetem magyar tanárával, (aki francia) Eisenmann-al, ki örömmel fogadta az ideát, sőt, vállalta az átnézését az én fordításaimnak, hiszen én még éppen nem vagyok perfect a franciában. (Még van itt az idén pár magyar, talán ők is vállalnak részt a fordításból – de ha nem, az enyém marad az egész, amiért én nem haragszom.) És a fordítást már megkezdtük. Természetesen lassan fog haladni a munka, mert ezt az eredeti magyar stílust átplánálni a franciák nyelvére, nem könnyű munka. Közben, minden szaván elmélkedve, méginkább megértem nyelvünk finomságát, pláne a francia nyelv világánál.

És most, kérdem Önt, vajjon nem jelent-e meg már ezen könyve francia fordításban? Én nem tudok róla – de végre nem lehetetlen, hogy tudtom nélkül is létezik. Továbbá, kérem, legyen szíves tudatni, nincs-e ellenvetése tervünket illetőleg?

Szívélyes üdvözléssel az Írónak

Bedics Mária

Feladó cím: 1 Rue Monsieur le Prince

9. Fóti Lajos Gárdonyi Gézának, Párizs, 1914. február 18.

Igen tisztelt Uram,

Az itteni École des langues Orientales magyar nyelv tanára vagyok és tőlem telhetően iparkodom a magyar nyelv is irodalom megismertetésén. Jelenleg egy magyar novellás kötet kiadásán dolgozom. A kötet természetesen az Ön neve és művei nélkül nem jelenhet meg. Utólagos beleegyezés reményében, bátor voltam a Két katica bogár c. elbeszélését lefordítani. Georges Délaguys barátomnak – kinek már több darabját adták az Odeonban – elmondtam a Bor tartalmát is és az ő véleménye szerint a darab francia színpadon is nagy sikert aratni. Így a darab fordítására bátor vagyok engedélyt kérni és ha sikerült a darabot, valamelyik színháznál elhelyeznünk, akkor természetesen a szerzői jog legmesszebb menő érvényesítésével kötünk szerződést.

Szíves válaszát várva, vagyok a legőszintébb nagyra becsüléssel

Dr. Fóti Lajos

Feladó cím: 3 rue du Sommenard

10. Fóti Lajos Gárdonyi Gézának, Párizs, 1914. február 26.

Igen tisztelt Uram,

Nagy örömmel és érdeklődéssel olvastam b. levelét. Köszönöm a fordítás szíves átengedését. Ami a Bor előadásának feltételeit illeti, azt most egész pontosan nem mondhatom meg, mert Délaguys nincs Parisban. De efelől méltóztassék egész bizalommal lenni. A feltételeket nem is mi szabjuk meg, de a Société des auteurs dramatiques, mely oly nagyszerű aparátussal védi a francia szerzők jogait akár a francia, akár az idegen színpadokon. Ez a társulat a szerzők legnagyobb előnyeit biztosítja színházakkal szemben. Franciaországban a fordítók nem fix összeget, de tantiémet kapnak. De ez sem megy a szerző rovására. Különbön egyelőre csak engedélyt kérek a fordításra. Ha a fordítás alapján valamelyik direktor hajlandó a darabot eljátszatni, akkor tárgyalni fogunk az előadás feltételeiről. Semmit az Ön hozzájárulása nélkül nem tehetünk.

Nagyon meglepett, hogy Ön nem a Két katica bogár-t tartja fordításra legalkalmasabbnak. Én minden munkáját olvastam és olvasom. A Két katica bogár-t és a Két menyasszonyt tartom fordításra legalkalmasabbnak.

Nagyon érdekelne, ha összeállítaná munkáiból egy kötetre valót. A kiadás sokkal nehezebb, mint sem magam is képzeltem, a Nobel díj elérése egy magyar íróra, pedig lehetetlen. Nem a kiválósága miatt, de a mi Cultur(?)-politikánk miatt. Ahhoz, hogy egy író a Nobel díjat elnyerje, a kormány legmesszebbmenő támogatására van szükség. El kellene árasztani, az Egyetemek, könyvtárak, szerkesztőségek, nagykövetségek vezetőit, íróink műveivel. Beszéltetni róluk a nagy revuekben és nemzetközi runionokon, felolvasásokon. Legalább is támogatni kel-

lene azokat akik ezt teszik. De mit tesz nálunk a kormány, vagy az Akadémia, vagy a Kisfaludy társaság, a magyar irodalom külföldi terjesztéséért? Az én francia fordításaim a legelőkelőbb párisi folyóiratokban jelentek meg. Az összes kiadók látták. Összegyűjtve hat hónap óta hevernek egy kiadónál, akivel baráti viszonyban vagyok – és nem tudja magát elszánni a kiadásra. Ha a minisztériumtól csak azt a biztosítékot kapnám, hogy a könyvet 300 példányban megveszi, vagy megvéteti az iskolák és könyvtárak számára, akkor menne. – De nálunk még ezt sem teszik meg. Hát ha a kiadó ezt látja bizony ő is tétlen marad. És hol van a kiadástól még a nagy agitáció, amit Culturánk érdekében meg kellene tenni és amit oly gyönyörűen megtesznek a románok, görögök stbiek?! Hihetetlen közöny van nálunk minden komoly Cultur kérdésben. Támogatásra és épen azért jelentős sikerre számítani nem lehet. De azért a kötelességünket meg kell tenni. Szíves sorait várva, vagyok kitűnő tisztelettel

Fóti Lajos

Feladó cím: 3 rue du Sommenard

11. Fóti Lajos Gárdonyi Gézának, Párizs, 1914. július 14.

Igen tisztelt Uram,

Ez év folyamán szíves volt kérésemre a „Két mennyasszony” c. novellájának fordítását részemre átengedni. Örömmel jelenthetem most, hogy találtam kiadót és összes novella fordításaim „Les maîtres conteurs contemporains de la littérature hongroise” címen egy kötetben még az ősszel megjelennek. Kiadóm Mr Crès, azt tanácsolta, hogy minden felvett írónál életrajzi adatokat is közöljek. Ezt magam is nagyon hasznosnak tartom, de miután itt semmikép sincs módomban azokat beszerezni, kénytelen vagyok, újra szívességéhez folyamodni. Nagyon kérem, a könyv sikere érdekében írja meg nekem főbb életrajzi adatait. Születése helyét, évét, összes köteteinek címét és megjelenésük évét; összes darabjainak címét és előadásuk évét; ifjúkori és későbbi olvasmányait, utazásait stb. stb. Egy alapon majd megírom a „note biographique”-ot és a már kiszedett fordítással együtt be-
küldöm Önnek.

Szívességét újra és előre köszönve vagyok kitűnő tisztelettel híve

Fóti Lajos

Feladó cím: 3 rue du Sommenard

Szíki Károly

Váramra lesek s bánatba esek – kisciklus

**kikötőben
kis kötőben**

még nem vagyok azon
a hullámhosszon
hogy megírjam
már nem vagyok azon
a csapásszámon
hogy megússzam

az író gondolatai a megüresült házban

*elhányt könyvein valahol
ment előrébb a magyar hon?*

slattyogsz a sínek mellett haza
nem hoztad a maszkod
laza-haza kísértésben
de én maszk nélkül is
haza-maradék vagyok
Thermopülében is
Eger- vári szoros
és akarok még írni
átlépek a síneken
nem jött vonat
kiéltem kibőjtöltem
kis láboscában
hazám emlékét kanalazom
a soha-sehová utazás
peronján állok
megérkezel valaha kedvesen
vagy a maszkabálból
az egeri színházból

már nincs hova
ó-haza
a boldogság lecsengő dallamában
a bolondság-boldogulásból
bolondság lesz?
bikavérrel leöblítem a nevetésed
mit kijutásreménynek kaptam
lent az alagútban
csobogó nevetés
fortyogó nevelés
alanyi joga az enyém
meg egy kis tollbetét
kiírtam felét

mikor az író megszólít

*(megformált hőseim szerepében
főhősöm Nagy Istvánnak ketrecében)*

hol a régi büszkeség
a betörhetetlen hát amin
belovagoltak nagykaréjú
zsírra cukrot szóró
csóró földes szobák
szülöttei a hátadon ma
croissant harapdálnak
magas paloták büféiben
gótikus ücsörgésben
kávészgatnak

hol a régi büszkeség
mikor a felhők mögé emelkedett gépen lefelé lesve nézted hogy marad el a vércse
és te valami jó konyakot kértél kenetteljes mosollyal a stewardestől

már megüli a por a bőröndödet s a tüdődet kopnak benned az örömkarakterek
ripacs gyerek hány karakter kellene a pódiumon a megannyi után hogy ne
nézz a jövődbe bután elcsendesült oroszlán kérek egy gyümölcssteát semmi piát
beleiszod magad megformált hőseim szerepébe ó azok a hősök és összeroppantanak
az ősök az elhanyagolt sírdombok alatt sóhajtozó apád anyád kevered

a kártyád de nincs bennük nyerőlap arcul csap ahogy nyesik a betyárvilágod
bajszát az idő nyútte kajszát és nem jön mosoly az ajkadra estére és virradatra

van még élményfoszlányaidban él még egy ketrecből szabadult forma amiből
csak a duma maradt a ketrec ajtaját csikorgatja siratgatja a szél beléphetsz vagy
ki is már mindegy kölcsönadtad magad és nem jön vissza nem túl vicces ez te
világnak ripacsa
hány Ongás szorongás lefetyel belőled míg átjutsz a túlsó partra

Dobó-szablya

A nemzetek felett
működő
összeesküvő rendek
szabják
a nemzeti szablyát
és a nemzetek
csapkodnak vele
bele a háborúba
a gyűlöletbe
mindegy csak bele bele
a mások beleibe

Vasné Varga Zita

A lélek világtörténelme

Gárdonyi Géza, az olvasó

Az író egész életében őszinte, mély szeretet fűzte a könyvekhez. „Lelkének éltető elme volt az írás és az olvasás” – fogalmazta meg nagyon szépen Kéký Lajos. A könyvek közé menekülés vágya lelki szükséglete volt. A folyamatos önképzést, tanulást, olvasást, tájékozódást szinte kötelességének érezte. Nemcsak művészete érdekében, hanem az írói hivatásáért is. Nézetei szerint az írónak küldetése van: a nemzet nevelése, tanítása. Ehhez elengedhetetlen, hogy ő maga is folyamatosan képezze magát. Önművelése során látóköre, műveltsége, kultúrája, és művészete egyre mélyült.¹

Már gyermekkorában fontos volt számára a könyvek csodálatos, mesebeli világa. Emlékeket, az otthon melegét jelentették, s mindenekelőtt, az édesapját, akihez örök, eltéphetetlen kötelék fűzte. Ziegler Sándor, Gárdonyi Géza édesapja széles műveltségű, könyvszerető ember volt. Tájékozott, rendszeres olvasó.² Victor Hugo mellett Petőfi négy barna kötésű könyvét tartotta irányadónak. Olvasmányélményeiről gyakran színes beszámolót tartott családi körben.³ Szerette a kölcsönkönyvtárakat is. Székesfehérvárott és Lipótmezőn fél éjszakán át bújta a kölcsönkönyvtárból hozott regényeket.⁴ Saját tulajdonú könyve csak néhány darab volt: egy 1773 táján nyomtatott német nyelvű biblia, Renan *Jézusa*, ami Gárdonyi egész életét végigkíséri majd. Császár Ferenc mitológiája, egy vaskos fizika Gvadányitól, az első kiadású Rontó Pál, amin a gyerekek is jól nevettek, akiket idő előtt megtanított olvasni és írni.⁵

Gimnáziumba jár, mikor rendszeres olvasóvá válik. Ifjúkorában a poros hősök világát kedveli. A legmaradandóbb élményt – saját feljegyzései szerint – Cervantes *Don Quijote* című munkája jelentette számára. Emlékét újságíró korszakának álnevei őrzik.⁶ Ezekről az évektől kezdve a könyvélményeit naplójába rögzíti. Később is gyakran találkozhatunk különböző típusú feljegyzésekkel egy-egy olvasmányélményével kapcsolatban. Nagyon érdekes kutatni ezeket a jegyzeteket:

¹ Kéký L.: *Gárdonyi Géza könyvtára. Magyar Bibliofil Szemle*, 3, 1925, 148–151.

² Szalai S.: *Gárdonyi Géza alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 10–11.

³ Gárdonyi G.: *Szüleim gyémántja voltam*. Móra, 1969, 31.

⁴ Szalai S.: *Gárdonyi Géza alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 14.

⁵ Gárdonyi G.: *Tükörképeim*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965, 29–30.

⁶ Kispéter A.: *Gárdonyi Géza*. Gondolat, 1970, 10.

1. Farkas László: *Olvasókönyv a költészettenhoz*
2. Toldi: *A magyar költészet kézikönyve*
3. Vámbéry: *Vándorlásaim Perzsiában*
4. Haeckel: *Az emberi nem eredete és törzsfája*
5. Magyar László: *Dél-Afrikai utazás*
6. Csokonai: *Dorottya*⁷

Az utóbbi könyvek mellé az árakat (25-25 krajcár) is felírta. Feltehetően ezeket meg is vásárolta.⁸ Budapesti diákéveiből származnak az első adatok Gárdonyiról, mint könyvtári olvasóról is. A tizenöt éves diák rendszeresen látogatta az Egyetemi és az Akadémiai Könyvtárat. Jegyzetfüzetébe pontosan feljegyezte, hogy melyik napon mit olvasott.⁹

A tanítói pálya nehéz éve alatt is a könyvek jelentették számára az egyetlen menedéket. Szinte válogatás nélkül bújjá a különböző tárgyú könyveket.¹⁰ A sárvári rektor, Barabás György értékes könyvtárát Gárdonyi rendelkezésére bocsátotta.¹¹ Pályája kezdetén, amikor Karádon néptanítóskodott, a nyarat édesanyjánál, Szőlősgyörökön töltötte. Az itt lévő kaszinó könyvtár összes könyvét végigolvasta. Mindennap legalább egy kötetnyit olvasott. Jókai addig megjelent műveit, I. Napóleont. Két-három könyvet is olvasott egyszerre. A tanítói pályájának a kezdetén főként az életrajzokat kedvelte. Leginkább Franklin életéről szóló munkákat¹², ezek mellett Jósika Miklós- és Kemény Ferenc-műveket is szívesen forgat.¹³ Naplójába népdalokat írt, Petőfi szép hasonlatait, képeit jegyezte föl.¹⁴ Olvasmányai virágos és holdfényes világba röpitik. Ekkor tanult meg németül, angolul és franciául.¹⁵ Shakespeare- és Victor Hugo-műveket is fordít. Nagyobb könyvvásárlásaival kapcsolatos adatok is a tanítói éveiből származnak, pályájának utolsó állomásáról, Dabronyból. Félrerakott keresetéből itt már néhány könyvet is tudott vásárolni. Vett német és francia nyelvtankönyve-

⁷ *Notesz* (1878–1879). Dobó István Vármúzeum, 10

⁸ Korompai J.: *Naplótöredék Gárdonyi Géza egri hagyatékában*. Az egri múzeum évkönyve. Dobó István Vármúzeum, 1976, 208.

⁹ Korompai J.: *Naplótöredék Gárdonyi Géza egri hagyatékában*. Az egri múzeum évkönyve. Dobó István Vármúzeum, 1976, 208–210.

¹⁰ Gárdonyi J.: *Az élő Gárdonyi*. 1. kötet, Dante, 1934, 77.

¹¹ Dömötör S.: *Gárdonyi Géza Nyugat-dunántúli élményei*. *Életünk*, 2, 1964, 138.

¹² Gárdonyi J.: *Az élő Gárdonyi*. 1. kötet, Dante, 1934, 77–78.

¹³ Szalai S.: *Gárdonyi Géza alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 41.

¹⁴ Dömötör S.: *Gárdonyi Géza Nyugat-dunántúli élményei*. *Életünk*, 2, 1964, 140.

¹⁵ Dömötör S.: *Gárdonyi Géza Nyugat-dunántúli élményei*. *Életünk*, 2, 1964, 138–139.

ket, megrendelte a *Magyar Nyelvőrt*, a *Fliegende Blättert* és az *Almanach Comique*-ot.¹⁶

Újságírói éveiben az érdeklődését az európai tájékozódás igénye jellemzi. Olvasmányélményei rendkívül sokirányúak. Nagy Sándor kutatásai alapján tudjuk, hogy foglalkoztatta Spinoza materializmusa, Hegel dialektikája, Schopenhauer pesszimizmusa, Büchner mechanikus materializmusa, Darwin fejlődésmélete, Bourget pszichologizmusa, Spencer organikus társadalomfejlődési tana, Macaulay történelemszemlélete, a pozitívizmus európai rangú képviselőinek eszmevilága, Linné rendszertana. Tisztelte és jól ismerte Jókai, Mikszáth, Maupassant, Bret Harte, Turgenyev és Tolsztoj munkásságát.¹⁷ Madách *Az ember tragédiája* című alkotását és Renant. „Renant olvasom. Minél többet olvasom, annál jobban szeretem Krisztust.”¹⁸ A különböző hatások formálták világvégét. Ezekben az esztendőkből már rendszeresen vásárolt könyvet. Győri újságírói évek (1886–1887) 96 darab könyv, a budapesti újságírói évekből (1886–1887) 127 darab könyv, a győri, szegedi újságírói évekből (1888–1890) 171 darab könyv és az aradi, budapesti évekből (1891–1896) 401 darab könyv származik.¹⁹ Már ekkor tekintélyes könyvtára lehetett. Erről tanúskodnak azok a krónikák, melyek az Egerbe költözésének történetét mutatják be. Azt, hogy hogyan vonultak végig a város utcáin az író könyveivel, könyvszekrényeivel megrakott szekerek.²⁰ „Kirándultam Visegrádra. Olyan nagy hatást tett rám a vár, hogy egész éjjel lázam volt és folyton az forgott az eszemben. Soha semmi így meg nem rázott.” Innen a pesti antikváriusok poros polcaihoz rohan. Könyveket vásárol. Csupa magyar történelmet. Ekkor szerzi meg Thierry két könyvét Attiláról. (140 forintért!)²¹

Egri éveiben nemcsak írói munkássága teljeseedik ki, hanem olvasási kultúrája is. Ekkori olvasmányainak megválasztása, könyvgyűjtési szokásai szorosan összefüggenek egy-egy készülő művével. Közismert tény, hogy az író a nagy történelmi tárgyú műveihez szinte „könyvtárnyi” anyagot gyűjtött össze. Amikor a könyvtára feltárásakor az állománygyarapítás ütemét vizsgáltuk, láttuk, hogy az egri éveiben kimagaslóan sok könyvet vásárolt. 1273 darabot. Ez az összes dokumentum 25.95 százalékát jelenti.²² Kétségtelen tény, hogy anyagi körülményei az előző időszakaihoz képest jelentősen javultak. Neves újságíró, író. Nincsenek anyagi

¹⁶ Hegedűs A.: *Gárdonyi a néptanító*. Tankönyvkiadó, 1962, 35.

¹⁷ Nagy S.: *Gárdonyi közelében*. Dobó István Vármúzeum, 2000, 14–15.

¹⁸ Gárdonyi J.: *Az élő Gárdonyi*. 1. kötet, Dante, 1934, 152.

¹⁹ Varga Z.: *Gárdonyi Géza könyvtára*. Bródy Sándor Könyvtár, 2000, 48.

²⁰ Korompai J.: *Gárdonyi Géza egri otthona*. Dobó István Vármúzeum, 1967, 277.

²¹ Gárdonyi J.: *Az élő Gárdonyi*. 1. kötet, Dante, 1934, 267.

²² Varga Z.: *Gárdonyi Géza könyvtára*. Bródy Sándor Könyvtár, 2000, 44.

gondjai. Csaknem korlátok nélkül eleget tud tenni a könyvvásárlási igényeinek. S életrajzából tudjuk, hogy nagyon nagy részét könyvekre költötte.²³ Sorra járta a könyvkereskedéseket, az antikváriumokat; élénk levelezést folytatott könyvtárakkal és magánszemélyekkel egy-egy forrásmű megszerzése érdekében. Mélyreható történelmi stúdiumokat végzett. A korabeli magyar élet, szokások bemutatásához megismerkedik a legfontosabb szakirodalmakkal, ezeket fáradhatatlanul tanulmányozza. Így életének és munkájának is szerves részévé vált az olvasás. A könyvekből megszerzett hatalmas tudásanyagot, műveiben maradéktalanul hasznosította. A gondos előtanulmányok után megírt regényei közül mindenekelőtt az *Egri csillagok* emelkedik ki.²⁴ Szívesen fordult könyvtárakhoz is, egy-egy munkája kapcsán. Főleg forrásmunkákat kért. Ezt bizonyítja Gárdonyi 1899. november 27-én Szinnyei Józsefnek írt levele. Szinnyei ekkor a Nemzeti Múzeum Hírlapkönyvtárának volt az őre. „Én most egy terjedelmes regényen dolgozom, amelyben Eger ostroma fordul elő. Már két esztendeje tanulgatok hozzá, s ezer forintnál többet költöttem történelmi könyvekre. De azt látom: sose lesz meg minden könyv, ami nekem kell, s ma arra gondoltam, hogy a múzeum könyvtára elvégre is a magamfajta embereknek a használatára állítódott... legyen kedves lehetővé tenni, hogy én időnként kapjak könyvet. Mert hiába: nem bírja az erszényem, hogy ezeket költsek könyvekre, s azt meg nem engedi a lelkiismeretem, hogy olyan történelmi regényeket írjak, amelyekben mind a kor, mind a benne szereplő ember meg van hamisítva. Én elvégre is azért írok tört. regényt, hogy felébresszem a nemzet múltja iránt az érdeklődést.”²⁵ Természetesen életének ebben az időszakában is egyéb műveket is forgatott az író. Ezeknek a kutatásában talán az egyik legnagyobb segítséget a *Titkosnaplója* jelenti. Annak ellenére, hogy az egri huszonöt évből, csupán négyet mutat be (1916–1919), nagy forrásértékkel bír, s mindamellett nagyon érdekes bejegyzésekkel találkozhat az olvasó.

„1916: Gondoltam már, hogy nekem olvasnom kellene Emersont, mert hiszen lelki rokonaim között ő áll hozzám legközelebb.

1917: Valahogy arra gondoltam, hogy én Dickenst nem ismerem. Kezdtém olvasni a *Copperfield*-et, és el is olvastam az első fejezetet. De aztán abbahagyva, az életrajz harmadik kötetére tértem át. Gondolom ebben a hónapban ez lesz a főfoglalkozásom.

Febr. 7.: Egész februárban Dickens *Copperfield*-je foglalkoztatott. Bár előbb ol-

²³ Varga Z.: *Gárdonyi Géza könyvtára*. Bródy Sándor Könyvtár, 2000, 48.

²⁴ Bakos J.: *Gárdonyi és Tinódi*. Az egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve. Pedagógiai Főiskola, 1958, 567–572.

²⁵ Fülöp G.: *Gárdonyi Géza levele id. Szinnyei Józsefhez*. Irodalomtörténet, 1959, 246.

vastam volna. Karakter-faragás tekintetében legtanulságosabb valamennyi író között.

Karácsony 28.: Ezekben a napokban nyílt meg nekem a német nyelv kapuja, hogy Chamberlain könyvét és Schopenhauert olvastam. Igen jól megy már.

1918.: Ezekben a napokban fedeztem fel Balzacot.²⁶

Szintén titkosírással íródott *Napló-füzet* című noteszaiból tudjuk, hogy ebben az időszakban Balzac, Byron, Cellini, Deussen, Gogol, Jung-Stilling, Mahler, Montegazza, Nordau, Poe, Szabó Dezső, Szily, Turgenyev, Turk műveivel is behatóan foglalkozott.²⁷ Utolsó olvasmánya Déryné *Naplója* volt.²⁸

Mikor az író a legfontosabb olvasmányélményeiről kérdezték, ő három könyvet emelt ki. Ezek a gondolkodásának a fordulópontjait is jelentették. „Az egyik volt Büchner. Tizenkilenc vagy húszéves koromban olvastam. Úgy hatott rám, mint a dermesztő mérge. A másik volt Darwin. Harmincnégy éves koromban olvastam. Úgy hatott rám, mint a fagyolvasztó tavaszi napsugár.²⁹ „Gondolkodásom köznapi alacsonyosságából való felemelkedése ennél a munkánál kezdődött. Ez volt az ajtó-sarkvas, amelyben az ajtóm megfordult.”³⁰ A harmadik: Buddha beszédei. Negyvenéves múltam már, mikor megszerezhettem. Ez úgy hatott rám, mint a mesebeli élet vize, amely örök életerőt ad annak, aki belőle iszik.” „*De olyan könyv, amelyet többször is elolvasok, csak egy van: az Újtestamentum. A koporsómban is ez legyen a szívemen*” – írta.³¹

A könyvek iránti mélységes tiszteletét és szeretetét a könyvtára bizonyítja. Az író élete végére egy közel 10 000 kötetet számló, könyvtártörténeti szempontból rendkívül értékes gyűjteményt hozott létre egri otthonában. Ez a gyűjtemény a korabeli értelmiségi, s ezen belül az írói-házi magánkönyvtárak egyik nagyon szép példája. Napjainkban sajnos ez az értékes gyűjtemény csaknem a felére csökkent. A Gárdonyi-hagyatékban található könyvtár jelenlegi nagysága: 3628 mű – 4903 kötetben. Azonban ennek a fennmaradt résznek a vizsgálatából is jól látható, hogy a Gárdonyi-könyvtár értéke felbecsülhetetlen. Ez elsősorban a nyelvi, tematikai gazdagságának köszönhető, és annak, hogy magán viseli a

²⁶ Kispéter A.: *Gárdonyi Géza*. Gondolat, 1970, 69–70.

²⁷ Korompai J.: *Gárdonyi Géza titkosírással feljegyzéseinek tartalma és jelentősége*. Gárdonyi- emlékülés, 1973, 114.

²⁸ Kispéter A.: *Gárdonyi Géza*. Gondolat, 1970, 223–224.

²⁹ Kőhalmi B.: *Könyvek könyve*. 1918. Magyar Elektronikus Könyvtár. URL: <https://mek.oszk.hu/07100/07195/07195.htm#34> (Utolsó letöltés: 2022. 07. 27.)

³⁰ Gyulai F.: *Legkedvesebb könyveim*. Singer–Wolfner, 136–138.

³¹ Kőhalmi B.: *Könyvek könyve*. Magyar Elektronikus Könyvtár. URL: <https://mek.oszk.hu/07100/07195/07195.htm#34> (Utolsó letöltés: 2022. 07. 27.)

magyar irodalom egyik jeles képviselőjének a kézjegyét. Ahogy belépünk ebbe a fenséges gyűjteménybe, mintha életre kelne Gárdonyi Géza, s ez a mesésen-velóságos könyvtári világ, hirtelen krónikása lesz az író életének, a nagy belső vívódásainak, küzdelmeinek, művészi kibontakozásának.³² Könyveit lapozgatva láthatjuk, hogy harminckét különböző nyelven vásárolt könyveket és folyóiratokat. A nagy világnyelvek – úgymint német, francia és angol – mellett olyan ritka és érdekes nyelveken is, mint lapp, mongol, rutén. A könyvei főként magyarul, németül és franciául íródtak, leginkább ezeken a nyelveken olvasott. S láthatjuk, a bibliotéka tartalmi gazdagságát is. A tematikai csoportok sokszínűsége, nagyságrendje mindenképpen a tájékozódás igényét mutatja, és egy tudatos állománygyarapításról tanúskodik.

Azt, hogy milyen témájú kötetek találhatóak a hagyatékban az alábbi táblázat mutatja be:

Tematikai csoport	Mennyiség (db)		A művek provenienciája				Az egyes tematikai csoport részesedése az összállományból
			Eredeti		Fordítás, átdolgozás		
	Mű	Kötet	Mű	Kötet	Mű	Kötet	
1. Szépirodalom	1213	1553	959	1206	254	347	31,67%
2. Történelem	229	472	200	414	29	58	9,62%
3. Filozófia	212	329	172	281	40	48	6,71%
4. Irodalomtudomány, irodalomelmélet	293	321	288	316	5	5	6,54%
5. Nyelvtudomány	165	304	161	299	4	5	6,20%
6. Vallástörténet, teológia	211	244	200	230	11	14	4,97%
7. Természettudomány	115	212	108	201	7	11	4,32%
8. Földrajz, útleírás	160	210	136	161	24	49	4,28%
9. Néprajz, etnográfia, etnológia, folklór	79	102	77	100	2	2	2,08%
10. Életrajz	77	88	71	82	6	6	1,79%
11. Pszichológia	76	84	71	79	5	5	1,71%
12. Kiadók, könyvkereskedők és antikvár katalógusok	79	80	79	80	–	–	1,63%
13. Zene	61	74	61	74	–	–	1,50%
14. Orvostudomány	62	64	57	62	2	2	1,30%
15. Tudomány, kultúra, civilizáció	46	61	44	59	2	2	1,24%
16. Nevelés, oktatás	43	54	43	54	–	–	1,10%
17. Művészettörténet	43	51	39	47	4	4	1,04%
18. Politika, államtudomány	39	47	39	47	–	–	0,95%
19. Jog, jogtudomány	36	45	33	42	3	3	0,91%

³² Kékly L.: *Gárdonyi Géza könyvtára. Magyar Bibliofil Szemle*, 3, 1925, 148–151.

Tematikai csoport	Mennyiség (db)		A művek provenienciája				Az egyes tematikai csoport részesedése az összállományból
			Eredeti		Fordítás, átdolgozás		
	Mű	Kötet	Mű	Kötet	Mű	Kötet	
20. Fogalmi lexikon	9	41	9	41	–	–	0,83%
21. Erkölc, erkölctan, etika	18	31	17	28	1	3	0,63%
22. Honismeret	24	31	24	31	–	–	0,69%
23. Hadtudomány, honvédelem, hadsereg	17	30	17	30	–	–	0,61%
24. Mezőgazdaság	22	29	22	29	–	–	0,59%
25. Festészet	21	28	20	27	1	1	0,57%
26. Naptárak, évkönyvek	24	25	24	25	–	–	0,50%
27. Nem hivatalos testületek, társaságok, egyesületek	22	23	22	23	–	–	0,46%
28. Színházművészet, színháztudomány	19	23	19	23	–	–	0,46%
29. Gazdaság, közgazdaság- tudomány	16	20	16	20	–	–	0,40%
30. Genealógia	13	20	13	20	–	–	0,40%
31. Háztartás	17	18	17	18	–	–	0,36%
32. Sport	17	18	17	18	–	–	0,36%
33. Írástörténet	15	17	15	17	–	–	0,34%
34. Kongresszusok, konferenciák	15	17	15	17	–	–	0,34%
35. Élelmiszerek, ételek elkészítése	14	15	14	15	–	–	0,30%
36. Építészet	14	15	14	15	–	–	0,30%
37. Fényképészet	14	15	14	15	–	–	0,30%
38. Könyvtörténet	12	14	12	14	–	–	0,28%
39. Társasjáték	13	14	13	14	–	–	0,28%
40. Iparművészet	8	12	8	12	–	–	0,24%
41. Kereskedelem	11	12	11	12	–	–	0,24%
42. Régészet	11	12	11	12	–	–	0,24%
43. Könyvtári katalógusok, bibliográfiák	7	7	7	7	–	–	0,14%
44. Kódex	4	5	4	5	–	–	0,10%
45. Elektromikroszkóp	3	3	3	3	–	–	0,06%
46. Könyvtáratan	2	2	2	2	–	–	0,04%
47. Szabadkőművesség	2	2	2	2	–	–	0,04%
48. Egyéb	5	9	2	5	3	4	0,18%
Összesen	3628	4903	3224	4334	404	569	100%

Talán nem meglepő, hogy az író gyűjteményében kiemelkedik a szépirodalmi anyag (az összállomány 31,67%-a), s ez a világirodalmi olvasmányainak köszönhető, elsősorban a francia szépirodalom munkáinak. A francia irodalom a szépirodalom egészének 45,61 százalékát jelenti, 545 művet 707 kötetben. Eb-

ből eredetiben olvasott 527 művet 657 kötetben, fordításban pedig 18 művet 50 kötetben.³³

Gárdonyi Géza szabadságszeretete, humanizmusa ezekből a forrásokból táplálkozik.³⁴ Leginkább a francia realizmus, naturalizmus jelentős és időleges jelentőségű képviselőinek az alkotásait gyűjtötte. Csaknem teljes életművével szerepel Dandet, Maupassant, Balzac és Zola. Ezeken kívül kiemelkedik a bibliotéka kötetei közül Victor Hugónak, a francia romantika kimagasló egyéniségének összes műve. Közülük néhány ritkaságba menő első kiadás is megtalálható. A német szépirodalomból a felvilágosodás és a klasszika irodalom jelenléte számottevő. Főleg Goethe műveinek teljes sorozata mutatja az író szeretetét. Goethe önéletrajzi írásai lenyűgözték. Az *Aus meinem Leben* egyenesen elbűvölte, s a *Faust* első részének páratlan tökéletességét, filozófiáját, ugyancsak illette.³⁵ Az angol szépirodalomból a reneszánsz irodalom emelkedik ki, s ez Shakespeare műveinek köszönhető. Benne a legnagyobb költőt tisztelte az író. A könyvtárába beszerezte Shakespeare műveinek gazdag választékát: különböző nyelveken, és angol kiadásokban megjelent kiadványokat.³⁶ Igen jelentősek a nagy orosz klasszikusok munkái is a hagyatékban: Dosztojevszkij, Tolsztoj, Turgenyev, Gogol és Gorkij művei. Titkosírással írt jegyzetei elárulják, hogy nagy hatással voltak rá az orosz „naturalisták”.³⁷ Nagyon érdekes, hogy Gárdonyi az elsők között ismerte meg hazánkban Gorkij műveit német és francia kiadásokból.³⁸ Az irodalmi kánonból nem maradhatnak ki az ókori klasszikusok sem. Jelentékeny csoportot képeznek Homérosz és Vergilius művei. A modern világirodalom folyamatos tanulmányozása, és annak eredményei Gárdonyi figyelmét mindig újabb megoldási lehetőségek felé terelték. Ha a „karakterfaragás” művészeire gondolt, mindjárt Dickens, Dosztojevszkij, Gorkij neve jutott eszébe; Maupassant-t és Twaint elsősorban „frappáns jellemzéseikért” kedvelte, Victor Hugót „üvegfalaiért”, Ibsent „rögtön-hatásáért”, Bashkirtseffet „csupa-napló” formáiért.³⁹

„Ha valaki gyermekkorában kapna egy üres könyvszekrényt – írja Gárdonyi

³³ Varga Z.: *Gárdonyi Géza könyvtára*. Bródy Sándor Könyvtár, 2000, 54–58.

³⁴ Korompai J.: *Gárdonyi Géza Emlékmúzeum*. Dobó István Vármúzeum, 1991, 9–11.

³⁵ Szalai S.: *Eligazító Gárdonyi titkosírásos feljegyzéseinek olvasásához. Titkosnapló*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974, 226.

³⁶ Kéky L.: *Gárdonyi Géza könyvtára. Magyar Bibliofil Szemle*, 3, 1925, 150.

³⁷ Szalai S.: *Eligazító Gárdonyi titkosírásos feljegyzéseinek olvasásához. Titkosnapló*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974, 235.

³⁸ Szalai S.: *Gárdonyi műhelyében*. Magvető, 1970, 219.

³⁹ Szalai S.: *Eligazító Gárdonyi titkosírásos feljegyzéseinek olvasásához. Titkosnapló*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974, 224.

Géza fiainak –, érdekes lenne följegyezni, hogy ötvenéves koráig hányszor és hogyan változna benne a könyv? Az értelmi fejlődés lépcsőzetét látnánk a följegyzésben. A lépcsőzet a tankönyveket és a szakkönyveket nem jegyezve azt gondolom a következő nyolc fokot mutatná:

Mesék, ponyvahistóriák, képes biblia, minden, ami csodálatos és álmvilági.

Vadászskalandok, rémregények, lovagregények, vitézlegendák, – csillogó hősök világa.

Korpa

Kalandos regény. Sue, Dumas, Jókai, Verne, humoreszkek, poros hősök világa.

Érzelmes könyvek. Jókai marad. Petőfi, Heine, Sekszpirből [sic!] *Rómeó és Júliája* és némely új költő. Virágos és holdfényes világ.

Valóságos utazások, népies nyelven írt történelem, életrajzok, költői elbeszélések, vígjátékok, Dickens, Dosztojevszkij, Hugó Victor (*Századok legendája*). Közben naturalista írók Zolától Gorkijig.

Darwin, Häckel, Büchner, Schopenhauer, Moleschott, Spencer, Sekszpirből [sic!] a tragédiák.

Vallásalapítók. Pozitivisták, Sekszpirből [sic!] *Hamlet*, Hamlet-magyarázatok. Oknyomozó történelem Buckle. Teológia, theosofia, theologia, elmélet spiritizmus, bibliamagyarázatok, occultizmus, Biblia. A továbbiakban is merőben lelki olvasmányok.

Íme, nyolcszor ürül ki és nyolcszor telik meg a szekrény. És e vázlatos jegyzékből megítélhetitek, hol álltok a lelki fejlődésben és hova juttok legközelebb. A lélek késő vénségéig fejlődik, és sok lépcsőfokon haladoz fölfelé. Épp az olvasmányaiából ítélheti meg ki-ki a fejlődését.⁴⁰

⁴⁰ Gárdonyi G.: *Földre néző szem*. 1929. Magyar Elektronikus Könyvtár. Url: <https://mek.oszk.hu/10800/10892/10892.htm#9> (Utolsó letöltés: 2022. 07. 27.)

Véghelyi Balázs

Gárdonyi Géza és a pesti kabaré

Gárdonyi Géza 38 éves volt, amikor – 1901. november 16-án – Budapesten, a Nagymező utca 17. szám alatt megszületett a pesti (vagyis a magyar) kabaré. Ekkor már több fontos műve megjelent, köztük első nagy sikere, *Az én falum* című elbeszélésgyűjteménye 1898-ben, és az utókor által legtöbbször becsült regénye, az *Egri csillagok* 1901-ben. Ugyanebben az évben írta *A bor* című háromfelvonásos drámáját, színpadi munkásságának csúcsteljesítményét. Az említettek mellett más regényei, elbeszélés-gyűjteményei és verseskötetei is napvilágot láttak már, tehát érett és ismert szerzőként (mondhatjuk úgy is: húzónévként) csatlakozott egy Magyarországon addig előzmények nélküli, de több európai országban, elsősorban Franciaországban és Németországban évek óta népszerű és komoly művészeti eredményeket is felmutató színpadi előadásformához.

A kabaré Párizsban született meg 1881. november 18-án. A kitűnő szervezői képességgel bíró Rodolphe Salis, egykori bűvész és festőművész a Montmartre-on, a Boulevard de Rochechouart 84. szám alatt bérelt két helyiségből álló kocsmát, amelyet Chat Noir-nak, vagyis Fekete Macskának nevezett el. Itt debütált a mai értelemben vett kabaré intézménye. A Chat Noir programját Salis ezekkel a szavakkal hirdette meg: „Az a szándékunk, hogy csípős gúnyal kommentáljuk a politikai eseményeket, segítsük az embereket, megmutatván nekik, hogy milyen ostobák; leszoktassuk a pesszimistákat a kétségbeesésről; feltárjuk a filiszterek előtt az élet napos oldalát; letépjük a képmutatókról az álarcot. Hogy ehhez az irodalmi szórakozáshoz anyagot szerezzünk, csúszunk-mászunk, settenkedünk és hallgatózunk, ahogy ezt a macskák teszik a háztetőkön.”¹ Egy, alkotásaikkal és produkcióikkal addig csak egymást szórakoztató, párizsi írókból, képzőművészekből, zenészekből és színészekből álló baráti kör tagjai álltak ki a nyilvánosság elé – versekkel, dalokkal, színpadi rögtönzésekkel, képzőművészeti kiállításokkal. A fellépők között voltak műkedvelők, de ismert művészek is megfordultak a kortárs grafikákkal és festményekkel díszített falak között. A törzsvendégek közé tartozott a képzőművészek közül Edgar Degas, Édouard Manet, Camille Pissarro, Henri de Toulouse-Lautrec, az írókat – mások mellett – Alexandre Dumas, Victor Hugo és Émile Zola képviselte, a kórust – bádogyvillával – Claude Debussy dirigálta.

A Chat Noir mintájára egyre-másra nyíltak meg az újabb kabarék Párizsban, és rövid időn belül azon kívül is.

¹ Ján L. Kalina: *A kabaré világa*. Gondolat, Budapest, 1968, 18.

A német kabaré két évtizeddel később, 1901. január 18-án, Berlinben született meg. Ekkor debütált Ernst van Wolzogen társulata, a Bunter Theater, alcíme szerint az Überbrettl. Nietzsche Übermensch-fogalmának reminiszcenciája ironikus gesztusként rögzíti, hogy az új intézményforma tartalmában és stílusában egyaránt meg akarja haladni a német színpadi szórakoztatást korábban reprezentáló brettlit.

A Bunter Theater előadásainak légköre nagymértékben különbözött a párizsi kabarék klubhangulatától, részben az eltérő térhasználat miatt, ezek ugyanis nem kocsmái vagy kávéházi, hanem színháztermi előadások voltak, részben pedig a közönség más irányú elváráshorizontja okán. Wolzogen számára kihívást jelentett, hogy a Párizsból adaptált mintát a könnyedebb tónusra nyitott, az öngúnyt sem nélkülöző francia helyett a kevésbé felszabadult, inkább kontemplatív dominanciájú német értelmiség elvárásaihoz igazítsa. Ambíciója a német irodalmi kabaré megteremtése volt. Paródiák és egyfelvonásos vígjátékok mellett dalokat és verseket is rendszeresen hallhatott a közönség.

A magyar sajtó rendszeresen foglalkozott a berlini kabaréval, amelynek társulata a Fővárosi Orfeum színpadán több ízben fellépett. Zoltán Jenő is több ízben írt a berlini előadásokról és a budapesti vendégszereplésekről. Ő vált a Magyarországon addig csak szűk körben ismert színpadi forma legfőbb hírhozójává, egyúttal lobbistájává is. Szervező munkája nyomán, vezetésével lépett színre 1901 novemberében a Tarka Színpad néven bemutatkozó első magyar kabarétársulat.

Magyarországon a kabaré előzménye a német nyelvű orfeum. Belőle, egyúttal pedig helyette szerveződött meg a pesti kabaré. A fővárosi orfeumok kialakulása, jellegzetességei, a kortárs reflexiók és társadalmi hatások mélyebb feltárása külön kutatási témákat jelenthet irodalmi, történelmi és szociológiai területen egyaránt. Jelen tanulmány keretein belül, a pesti kabaré előzményeként elég csupán egyetlen intézményt említeni: a Fővárosi Orfeumot, amelyre egyszerre tekinthetünk az orfeumok magyarországi prototípusaként, illetve a pesti kabaré kiindulópontjaként.

Somossy Károly több fővárosi kávézót, éttermet és mulatót működtetett, mielőtt belefogott legnagyobb vállalkozásába. 1893-ban megvásárolta Bródy Zsigmond Nagymező utca 17. szám alatti házát, majd ennek helyén a Fellner és Heltmer építészirodával építtetett szecessziós stílusú mulatót, amely 1894-ben nyílt meg Első Fővárosi Orfeum néven. (Itt működik ma a Budapesti Operettszínház.)

Somossy orfeuma enteriőrjében és programkínálatában is magasabb minőséget képviselt vetélytársainál, az elnevezésben szereplő sorszámmelvet ezáltal minőségjelzőnek is tekinthetjük. Krúdy Gyula, aki maga is rendszeres vendége volt, 1925-ben a hely arisztokratikus züllöttségét hangsúlyozva emlékezett vissza a Somossy-mulatóban eltöltött estékre: „Igazi úriember frakkban jelent meg itt (legelsősorban erre kellett Somossy úrnak megtanítani a várost), az olcsó szmokingot

dehogy is vette volna magára, aki gavallérnak akart látszani. Inkább az keltett feltűnést, ha az ezüstvödör, az esperesöves szivar, a keleti országok dohánynemüi és a kábító leányzó hiányzott az asztal mellől. A virágárús asszony kérdés nélkül elhelyezte az asztalon a maga csokrát és a hölgynek üzleti kötelessége volt azt mellére tűzni. A pincérek megrendelés nélkül hozták a különböző ételneműeket, mint a vándorlegény álmában a dsinnek, – mert hiszen körülbelül mindenkinek ismerték az ízlését és az erszényét.”²

Somossy az előkelőség látszatát és érzetét keltő enteriőr és kiszolgálás mellett a műsor összeállításában is igyekezett megfelelni a közönség elvárásainak: különleges, változatos és szórakoztató előadások összeállítására törekedett. A világ minden tájáról hívott előadókat – akik bohózatokkal, daljátékokkal, artistamutatványokkal szórakoztatták a közönséget – és táncosnőket. A színházaktól és az egyszerű vendéglátóhelyektől eltérően, illetve ezek lehetséges élmelemeit egyesítve, átalakítva és kibővítve, az orfeumi estek mind az öt érzékszervi funkciónak teret adtak: a színpadi produkció a látásnak és hallásnak, a felszolgált ételek és italok az ízlésnek, ezek jellegzetes illata és a parfümmel keveredő cigarettafüst a szaglásnak jelentett intenzív élményt, a könnyen elérhető alkalmi szerelmek pedig a tapintás érzékletét kínálták potenciálisan a vendégeknek.

Somossy Károly pénzügyi ráfordítása, azon belül is elsősorban a fellépők magas fizetsége nem korrelált a bevétellel, orfeumának fenntartása ezáltal személyes vagyonának folyamatos csökkenésével járt együtt. 1899-ben kénytelen volt átadni a mulatót hitelezőjének, Albrecht Károlynak. Mivel számára sem bizonyult jövedelmezőnek a befektetés, nem egészen egy év múlva, 1900-ban Waldmann Imrénak adta tovább a szórakozóhelyet. Waldmann vezetése idején az immár Fővárosi Orfeumnak nevezett mulatóban a nemzetközi, illetve a német nyelvű produkciók mellett egyre nagyobb szerepet és figyelmet kaptak a magyar műsorszámok. Az intézmény így meg tudott felelni annak az 1897-től hatályos hatósági előírásnak, hogy a mulatók műsorában legalább felerészt magyar nyelvű műsorszámok szerepeljenek.

Ezt használta ki Zoltán Jenő, a *Budapesti Hírlap* újságírója, aki először tekintélyes és befolyásos munkaadóját, Rákosi Jenő főszerkesztőt nyerte meg a budapesti kabaré ügyének, ezután Rákosi unokaöccsével, Beöthy Lászlóval, a Nemzeti Színház akkori igazgatójával is találkozott, aki szintén támogatásáról biztosította őt. A rendezőnek is felkért Rákosival és Beöthyvel együtt győzték meg Waldmann Imrét, a Fővárosi Orfeum igazgatóját, hogy műsorfolyamában havi rendszerességgel biztosítson helyet magyar nyelvű kabaréelőadásnak is. Így kerülhetett sor

² Krúdy Gyula: *A tegnapok ködlovagjai: Somossy, aki Pestet mulatni tanította. Világ*, 1925. május 17., 9.

először 1901. november 16-án, a főműsor és a mellé elfogyasztott vacsora után Budapest első magyar kabaréestjére.

Az igazgatói posztot betöltő Zoltán Jenő ismert, a kortárs irodalmi és zenei élet fősodrába tartozó szerzőket nyert meg a kabaré ügyének, alkotásaikat pedig népszerű színészek és énekesek színlaltatták meg. Ehhez szükség volt az Országos Színészegyesület jóváhagyására is, hogy tagjai orfeumban is felléphessenek, az egyesületi alapszabály 88. szakasza addig ugyanis tiltotta, hogy a tagok – akár szerződtetett előadóként, akár vendégként – ilyen jellegű szórakozóhelyeken szerepeljenek. A pozitív döntés eredményeként szerződhetett le a Tarka Színpadhoz Kornai Berta, Véghelyi Angela, Csataj Janka, Vásárhelyi Vilma, Szentmiklóssy Béla, Faragó Ödön, Iványi Antal, Baumann Károly és Gyárfás Dezső.

Az első pesti kabarének már az előkészületei is megosztották a hazai nyilvánosságot. Pozitív, bizakodó várakozást és erőteljes elutasítást egyaránt kiolvashatunk a korebeli híradásokból. A *Pesti Hírlap* például éles cezúrát von az orfeumok műsora és a Tarka Színpad célkitűzései között. A „magyar Überbrettliként” emlegetett Tarka Színpad már művészeket foglalkoztat, nem pedig artistákat, mint az orfeumok, „ízléstelen” német helyett pedig ízléses magyar előadásokra, irodalmi csemegére számíthatnak a látogatók a lap szerint.³ Ezzel szemben a *Hazánk* anonim tárcaírója nem lelkesedik a Tarka Színpad létrejöttéért. A cikk, bő egy hónappal a bemutatkozó előadás előtt, „német gajdolást” jósol és „a léhaságok kultuszát” prejudikálja, a Fővárosi Orfeumot pedig azzal vádolja, hogy csupán „olcsószerrel hazafias takarót” kíván magára húzni a magyar színészek alkalmazásával.⁴

A szembenállás a premier, illetve a későbbi előadások során is megmaradt, érvkészletükben az idézettekhez hasonló véleményekkel. A közönség hozzáállásáról az előadás egyik résztvevője, Gyárfás Dezső tömören így fogalmazott emlékiratában: „A Fővárosi Orfeum műsorának első részét, a varieté számokat végig tapsolták az emberek s mikor a »Tarka Színpad« következett – elmentek vacsorázni.”⁵ A Tarka Színpadnak, és általában a magyar nyelvű kabarének voltak lelkes hívei, hangos ellenzői, és nem kis számban olyanok is, akik közömbösek maradtak iránta, tehát nem volt ellene kifogásuk, de egy jó vacsorát többre értékelték a magyar kabarénál. Ami bizonyos: az első csoport nem tudta hosszú távon fenntartani a társulatot. Az utolsó, hatodik előadásra az eredeti forma szerint 1902. április 14-én került sor. A következő öt évben nem is nyílt újabb magyar kabaré a fővárosban.

A Tarka Színpad – nevéhez híven – rendkívül nyitott kulturális és szórakoztató

³ *Pesti Hírlap*, 1901. október 8., 5.

⁴ *Hazánk*, 1901. október 11., 1–2.

⁵ Gyárfás Dezső: *Orfeum: Egy színész élete. Kultúra*, Budapest, 1920, 134.

intézmény volt. A szonok és a kuplék mellett magyar nóták is megfértek a színpadon, könnyed, szórakoztató dalok és jelenetek között pedig mélyebb társadalmi üzenetet hordozó szövegek is elhangzottak. Konzervatív és szabadelvű szerzők, keresztény és zsidó vallású alkotók művei egyaránt színre kerülhettek. Összetartotta őket a magyar nyelvű kabaré nemzeti jelentőségűnek tartott ügye. A kabaré formális és informális vezetői, élükön a legtekintélyesebb Rákosi Jenővel, valóban nemzeti ügynek tekintették az orfeumok magyarítását. Nemzeti konzervatív értékrendjük nyomot hagyott az előadások tartalmában, a szellemi és ideológiai kizárólagosságot azonban nem írták elő, és nem is várták el a szerzőktől. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy a köztudatban – leegyszerűsítve – liberális jelenségeként számon tartott pesti kabaré eredetileg a konzervatív értelmiség szervezőmunkájának eredményeként született meg.

Ideológiáktól független tény azonban, hogy a kabaré, akárcsak a nemzet, nyelvében él. Magyarországon az intellektuális humor kizárólagos(nak tartott) nyelve a századfordulóig a német volt. „E közhit szerint a pajkos évődés a magyar nyelvben fejbetűző gorombasággá válik, a fűszeres pikantéria gyomorrontó disznósággá, a kétértelműség egyértelműséggé” – írja *A kabaré regénye* második fejezetében Nagy Endre, akinek elélvülhetetlen érdeme, hogy néhány év alatt a nyilvánvalóvá vált: a magyar nyelv „könnyűszerrel közvetíti a legvillódzóbb elméskedéseket is, és a legvakmerőbb verselésekhez is gazdagon szállítja az egymásba olvadó rímeket, pattogó ritmusokat.”⁶ A Tarka Színpad még adós maradt ennek beteljesítésével, de kétségtelenül több volt kísérletnél az a hat orfeumi előadás, amely megadott a társulatnak.

A Tarka Színpad szerzői közé tartozott – Dankó Pista, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Huszka Jenő, Molnár Ferenc és Nagy Endre mellett – Gárdonyi Géza is. Gárdonyinak – Alpár Ágnes bibliográfiája szerint⁷ – életében három alkotását adták elő a pesti kabarében, azon belül is a Tarka Színpadon. Először 1902. január 1-jén Dankó Pista megzenésítésében, Szentmiklóssy Béla előadásában csendült fel *Bakalevél* című költeménye. A soron következő, február 17-ei esten az előadás nyitányaként került színre *A párizsi utazás* című népi jelenet. Március 7-én szintén nyitódarabként adták elő *A csizma* című falusi jelenetet. A Tarka Színpad 1902 nyarán vidéki turnét tartott. Az előadások a hat budapesti kabaréest műsorából nyújtottak válogatást. A műsorközlések és a tudósítások alapján rendszerint ezek az előadások sem teltek el Gárdonyi-mű nélkül. A regionális lapokban megjelent műsorközlések és tudósítások alapján a *Bakalevél* volt a legnépszerűbb, Gárdo-

⁶ Nagy Endre: *A kabaré regénye*. Nyugat, Budapest, 1935, 7–8.

⁷ Alpár Ágnes: *A fővárosi kabarék műsora 1901–1944*. Magyar Színházi Intézet, Budapest, 1979, 19–20.

nyihoz köthető kabarészám. Ennek a nótának mindkét szerzője ekkor már országosan ismert és népszerű volt, így sikeresen reprezentálhatta az egyébként ettől a műfajtól idegen kabarét a vidéki közönség előtt. A fiktív levél „Balogh Máriának, / Csongrád gyönyörű gyöngyvirágszálának” szól, írója pedig – a népdalokból jól ismert motívumot követve – besorozott katonaként fogalmazza meg vágyódását a szabadságra és a szerelemre. Még magát a nevesített Ferenc József császárt is – képzeletben – arra kéri, engedje őt haza a kaszárnyából.

*„Nézhetne oszt énrám akármilyen,
mög nem ijednék én, Isten ügyeségljen.
Azt mondanám tovább: Fölséges Királyom,
hej, hogyha ösmerné az én tulipánom!
Nincs olyan leány több három vármegyébe,
de még tán angyal se odafönn az égbe.”⁸*

Mindhárom említett Gárdonyi-mű olyan népies stílusú alkotás, amely urbánus környezetben, polgári, illetve köznemesi közönség előtt került először, vagyis a Fővárosi Orfeumban színpadra. A kabaré is eredendően és alapvetően a nagyváros életéhez, nyelvéhez, ritmusához kapcsolódó színpadi műfaj. Elsősorban ezért érdemel kitüntetett figyelmet Gárdonyi szerzősége.

A Tarka Színpad korabeli sajtórepresentációját vizsgálva, azt láthatjuk, hogy Gárdonyi kabaré-jelenlétével csak említés szintjén foglalkoztak az újságok. Érdeemi – pozitív vagy negatív – kritikai visszhang helyett így Herczeg Ferenc emlékező soraiból idézhetünk csak: „Budapest közönségének becsületére válik, hogy idejében felismerte és megszerette az annyira nem pesti vérmérsékletű Gárdonyiban a nagy költőt.”⁹ Nehéz megállapítani, hogy ebben mekkora szerepe volt az első pesti kabarénak, de feltétlenül jegyeznünk kell mind a kabarét Gárdonyi életművében, mind pedig az ő alkotásait a pesti kabaré történetében.

⁸ Gárdonyi Géza: *Bakalevél*. In: Uő. *Április*. Magyar Jövő, Budapest, 1924, 49.

⁹ Herczeg Ferenc: *Gárdonyi Géza*. In: Simon Lajos (szerk.): *Az egri halhatatlan. Tanulmányok Gárdonyi Gézaról halálának tíz éves évfordulója alkalmából*. Dante, Budapest, 1932, 12.

Vitéz Ferenc

A láthatatlan író

Kortársak Gárdonyi Gézaról

„Egy csöndes, bölcs költő – és az *Ida regénye*”

Négy évvel Gárdonyi halála előtt az *Irodalmi kalendárium* följegyzései között az a Krúdy Gyula nevezte az *Egri csillagok* és *A láthatatlan ember* szerzőjét az élő magyar irodalom minden kétséget kizáróan maradandó alkotójának, aki a több mint félszáz szerzőt megidéző irodalmi arcképeinek sorában nem mutatta be külön Gárdonyit. Talán kevésbé vélte „regényesnek” az életét, vagy távol álltak tőle meg hasonlításai – jelentőségét azonban a Jókaiéhoz hasonlította, hiszen róla is „bizonyossággal lehet tudni, hogy könyveit azután is olvassák, amikor ő már nem lesz”. A Nagy Háború negyedik évében született Krúdy-jegyzet apropóját az adta, hogy egy körkérdésben Gárdonyit is megszólították: min dolgozik, és milyen tervei vannak a jövőre.

„Míg a háború véget nem ér, csak kisméretű történeteket furulyázok. Ha majd aztán visszatér a jó levegő, csend és rend, megírom végre-valahára azt a regényemet, amelyben kipéldázom: hogyan élhetnének az emberek okosabban, mint én éltem!” – idézte Gárdonyi válaszát Krúdy, s hozzátette, hogy ebben a néhány sorban „benne van Gárdonyi Géza egész írói egyénisége, bölcs világlátása, az élet nagyszerű megbecsülése és irodalmi programja. A frontokon a halál zeng, mint dühös sírásók ásó-kapa harca, a hinterlandban megőrrült muzsikások módjára szaladgálnak az emberek, az írók szinte kukorékolnak... Egerben, egy hegyoldali utcácskában, egy csöndes, bölcs költő farigcsálja a tollat, amellyel megírja, hogy kellene élni?”

Mindenesetre a következő esztendőben Gárdonyi Géza már a Krúdy által szerkesztett *Néplap* főmunkatársa volt, és ha azt a bizonyos regényt keressük, amelyben Gárdonyi elmeséli, „hogyan kellene élni”, csak az 1920-ban a *Pesti Hírlap* hasábjain folytatásokban megjelent *Ida regénye* című munkájára bukkanunk. Új művét 1918 tavaszán már elkezdte írni, de könyv alakban csak az író halála után, 1924-ben jelent meg először.

S nem is tudták ezt a jó háromszáz oldalas terjedelme ellenére a kisregények közé sorolt könyvet hol elhelyezni, sokáig nem mérte föl a szüzsé morális jelentőségét és a narráció műfajközi játékát az irodalomkritika. Arra ugyan Kispéter András az 1970-es Gárdonyi-monográfiájában fölfigyelt, hogy részben valamilyen

antiklerikális nézőpont, részben „a naturalista hűségen keresztül ábrázolt művészetfilozófia, művészetetika szervezi a szöveget”, és kiegészül mindez a lélektani ábrázolással, összetett üzenetére Kuser Judit szerint inkább a műfajiság felől közelítve látunk rá.

Nagy Sándor értelmezésében az *Ida regénye* azért emelkedik jelentőségében történelmi munkái mellé, mert „a magyar századforduló társadalmi valóságából építette fel művét, s hogy tudatos írói eljárással, aprólékos műgonddal »perszonalizálta« erkölcsi-érzelmi tartalmakká a feudális hagyományokkal terhelt urbanizálódó világ ellentmondásait.” 2017-es tanulmányában Kuser úgy véli, hogy jó úton járt Nagy Sándor, amikor az „objektív társadalmi-történelmi valóság konfliktusait” állította a regényben szintén domináns szeretet problémája mellé, hiszen a harmadik részben a szeretet lesz a lelki analízis alapja, ám „akár kisregényként, akár társadalmi regényként, akár naturalista regényként szeretnénk közelíteni a műhöz, valami mindig hiányzik”.

Ez a valami pedig egyrészt a „titoktechnika” föloldására irányuló „hermeneutikai játék”, amelyben a „hogyan” lesz döntő, és nem a „mit”, akár egy bűnügyi nyomozás során; másrészt az a végső soron antropológiai folyamat, ahogyan a két hős egymást értelmezi, ahogyan a másik megértésére törekszik, még ha mindketten el is hallgatnak valamit. Nemcsak az olvasó értelmez tehát, hanem a szereplők is ezt teszik. „Ha csupán a romantikus kalandregény műfaji jegyeit szeretnénk működtetni, szükségszerűen csak mellékszerepet játszhatnak a pszichológiai folyamatok, a titok kiderülését segítik elő, a kaland részét képezik (esetleges komikus aspektusokkal színezve) – írja Kuser Judit. – Ha pusztán lélektani regényként olvassuk a szöveget, elkerülheti a figyelmünket a kalandregények dinamikája. A két jelentős műfaji sajátosságnak együtt kell jelen lenni, két lehetséges irányból is támogatva az olvasás folyamatát, hiszen csak így tudjuk egyszerre feloldani a némaság poétikáját és megszólaltatni a ki nem mondott (csak sejtetett) *happy end* katarzisének hangját.”

Gárdonyi ugyan nem „bölcsekedett”, hanem regényesen bonyolított lélektani folyamatábrázolásba rejtette etikai és a morális szempontokat sem nélkülöző esztétikai üzeneteit, ezt a főttebbi, Krúdy által emlegetett bölcsességet emelte ki Zsigmond Ferenc is a még elő Gárdonyi jellemzői között 1921-ben. Úgy vélte, hogy írásaiban a bölcséleti reflexiók gazdag tárházát kínálta, s tette ezt olyan különleges közvetlenséggel, mélabús és misztikus metafizikával, amely ritkaság regényirodalmunkban.

„Sehol ki nem csúszik a száján egyetlenegy bölcsészeti műkifejezés sem, csak a szív szótára segíti a nagy kérdéseken való tűnődésében. Magának a népléleknek ősi világszemléleti módja ez, a föltétlen végzethívésnek olyan nyomaival, melyek

Ázsiába vezetnek vissza”. S ezen a bölceleti távlaton kívül Zsigmond Ferenc a varázslatos hangulatfestésre, illetve az elkapott pillanatfelvételek erejére szintén kitért. Noha néhány szereplőjét igazán meg sem ismerjük, „egy-egy titokzatos világ marad számunkra mindegyikőjük, de nevükből a megejtő hangulati emlék mámorító illata árad évek múlva is” – fogalmazott a „magyar Tolsztojnak” nevezett íróról az *Irodalomtörténet* című folyóirat hasábjain.

Móra és Gárdonyi

Nem lehet véletlen, hogy Móra Ferenc akkor kezdett a sajtó feladatának, tisztességének kérdéseiről véleményt alkotni, mikor olyan megbízást kapott, mely sajtótörténeti tanulmányokat is kívánt. *A Szegedi Napló huszonöt éve* című, első hosszabb terjedelmű írásának elkészítéséhez a lap minden évfolyamát át kellett néznie, egyaránt figyelembe véve a korszak történelmi és politikai, illetve társadalmi és műveltségi viszonyait.

Cikkeinek filológiai hitelessége annak ellenére megkérdőjelezhetetlen, hogy közvetlen előadásmódja, az anekdotikus elemek gyakori használata, az ironikus fordulatok, a hol líraian, hol köznapi módon képszerű megfogalmazások alkalmazása, az élőbeszédre jellemző narratív eszközök gyakori szövegbe emelése olyan hatást kelt, mintha éppen akkor jutott volna eszébe egy hasonlat, egy példa, egy morális tanulság vagy egy profán filozófiai üzenet. Épp ellenkezőleg: Móra alapos kutatásokat végzett, s a háttérmunkában nemcsak a Somogyi-könyvtár segítette, de maga is késztetést érzett rá, hogy a különböző korok dokumentumait összevetve, a társadalmi viselkedésnormák közötti párhuzamokat és különbségeket is érzékeltesse. Kutató és gyűjtögető, adatokat cédulázó, az alaposságot a szépírásban és zsurnalisztikában egyaránt mércének tekintő karakterrel tudósként osztályozta ismereteit, földolgozott adatait a rendszeralkotáshoz.

Már az említett, 1903-ban készült, a következő évben önálló albumban megjelent, *A Szegedi Napló két és fél évtizedes működését, eredményeit értékelő sajtótörténeti esszéjében* is szentelt néhány sort Gárdonyi Géza szegedi újságírói jelenlétének. Feltűnt azonban neki, hogy Gárdonyinak szinte nyomát sem találni a régi *Napló*ban, noha egy teljes esztendeig volt annak munkatársa. Elgondolkodtatta a két szegedi lapnál is dolgozó szépíró-publicista „hiánya” azért is, mert Gárdonyi 1900-ban már készen volt az *Egri csillagokkal*, egy év múlva *A láthatatlan emberrel*, melyeket folytatásokban közölt a *Pesti Hírlap* és a *Budapesti Hírlap*, s szinte hihetetlen volt számára, hogy alig látni erre mutató előzményeket az újságokban.

„Seress Imrének, ennek a szerény, keveset emlegetett, de nagyon érdemes poétának a helyére jött ide 1891-ben a *Szegedi Híradótól*. Riportján kívül is kedvvel és szorgalommal dolgozott az újságba, de csak efemer értékű dolgokat. A *Világjáró*

angol című bolondsága, mely a *Napló*ban jelent meg folytatásos társaképpen, s azóta több kiadást ért a könyvpiacra, képtelen ötleteivel megnevettetett ugyan, de a mai igazi humoristából nem ád ízelítőt, legfőleg, ha Sárközije prototípusa a Kátsa cigánynak.” A vele egy időben a lapnál dolgozó újságírók elmesélése szerint „a riportnak nemigen törte tollát, csak délfelé tekintett szét a torony alatt. Addig tanult otthon, roppant sokat tanult; olvasott, furulyázott, fúrt, faragott, ami egy se valami nagy kenyérkereső foglalkozás ugyan, de megmagyarázza, hogy mért tud Gárdonyi mindenhez, és hogy írhatja meg örökbecsű alkotásaival együtt *Az Én Újságom* számára a *Mindentudó Gergely tréfáit*.”

Fontos szempont ebben a megközelítésben a tudós újságíró eszményképe, amely sok tekintetben rokon lehet a poéta doctus attitűdjével. A Kosztolányi által is hangoztatott publicista képességek, a tudós és művész rímeit leljük itt föl. Hiszen az újságíró kicsit tudós is, költő is. Kérdés azonban, hogy az újságíró hogyan kamatoztatja a tudását. Vajon az újságműveltség szintjén marad-e vagy valamely területen az utókor számára is maradandót alkot, avagy – szelídebb igényeknek megfelelően – később is felhasználható tudást közvetít-e.

Móra szerint Gárdonyi Géza ilyen tudós publicista volt, a polihisztor jelleg ellenében viszont nála jóval erősebben érvényesült a „láthatatlan ember” karakter. Saját bevallása szerint Móra egész életében mindössze egyszer találkozott Gárdonyi Gézával – egri remete-magányában, halála előtt egy esztendővel –, és egyszer került még félig-meddig személyes kontaktusba vele: egy levélváltás során, amikor Gárdonyi arról faggatta Mórát, hogy kifizetődő volna-e, ha elvállalna egy múzeumi tisztséget. (Bizonyára arról az esetről volt szó, mikor 1917 nyarán Aradra hívták Gárdonyit, ahol a kultúrpalota igazgatójának javasolták, de nem vállalta el a megbízást.)

Az újságíró Gárdonyi

Gárdonyi Géza sárospataki tanulmányai után tizenöt évesen lett az egri érseki katolikus tanítóképző-intézet diákja, s noha gyengén tanult – magyarból egy alkalommal meg is bukott –, sokat olvasott, és már kisebb történeteket írogatott. Tanulmányait követően a Somogy megyei Katád községben kapott katolikus népiskolai segédtanítói és segédkantori állást, majd képesítő vizsgája után a Veszprém megyei Devecser katolikus népiskolájában tanított. Novelláit elküldte néhány fővárosi újságnak és folyóiratnak, de választ nem kapott ezekre. Húszévesen fontolgatta, hogy belép a ferences-rendbe, egyelőre orgonistaként, aztán mégis Sárváron folytatta segédtanítói munkáját. Ekkor (1884-ben) már közölte cikkeket néhány dunántúli helyi lap és a *Néptanítók Lapja*. Dabronyban lett kántortanító, 1885-ben kapott győri hírlapírói állást: a *Hazánk*, illetve a *Győri Közlöny* munka-

társa volt; *Álmodozó szerelem* címmel folytatásokban közölte regényét az újság, s ekkor indította el iskolaügyi, elsősorban a tanítók helyzetével foglalkozó havi közlönyét, a *Tanítóbarátot*. (Pedagógiai vonatkozású kérdéseket egyébként nemcsak cikkeiben, hanem *Az én falum* és az *Isten rabjai* című regényekben, valamint életképeiben és jellemrajzaiban is érintett – a Gárdonyi Géza pedagógiai témakörét taglaló válogatott szakirodalmi bibliográfiai is több mint hetven címet sorol föl.)

Győri újságírói időszaka alatt három tárcáját a *Budapesti Hírlap* közölte, és ponyvafüzeteket is megjelentetett „Dr. Yang, a török szultán nyugalmazott háremorvosa” álnévvel. 1888-ban került Szegedre hírlapírónak, a *Szegedi Híradó* szerkesztőségében a többi közt neki kellett a vezércikkeket írnia, gondoskodni a napi hírek szerkesztéséről, a bűnügyi és a tárcarovatról. A következő évben ő szerkesztette a *Szegedi Paprika* című élcslapot, és újra elvállalta ponyvatermékek írását. 1890 tavaszán a *Szegedi Napló*hoz pártolt, majd 1891 nyarán elhagyta Szegedet, az *Arad És Vidéke* belső munkatársa lett, az év vége azonban már Pesten találta, ahol Feszty Árpád történeti körkép-vállalatának titkáráként dolgozott.

1892-ben a *Magyar Hírlap* belső munkatársa lett (parlamentari tudósító, politikai riporter volt), nevét szélesebb körben is megismerték, humoros karcolatait az olvasók hamar megkedvelték. Ám egyre jobban aggasztotta kudarcos házassága – Szabolcska Mihálynak azt írta, hogy „poétaember nem lehet boldog házias, mert a házaseslet próza”, így az elrontja a költészetet –, látókörének szélesítésére ekkor leginkább a Feszty-ház volt hatással (belemélyedt a buddhizmusba, megismerkedett a spiritizmussal, és jelen volt az összejöveteleken Jókai Mór is, akit igen becsült).

A *Magyar Hírlap*ba már egyre kevesebbet írt, de rendszeresen megjelent Pósa Lajos gyermeklapjában. Úgy érezte, a hírlapírás elszigetelt a klasszikus értékű irodalmi munkától. Pintér Jenő felidézte, hogy Gárdonyi szerint az író és újságíró között az a különbség, hogy az újságíró előbb mártja meg a tollát, és csak azután gondolkodik, míg az író előbb gondolkodik, és csak azután nyúl a tollhoz. Ő gondolkodni akart, ezért 1897-ben Egerbe menekült a robotmunka elől. „Ha vendége akad, szívesen fogadja, ő maga alig érintkezik valakivel – írta Pintér Jenő. – Budapesti ismerősei elnevezik egri remetének, láthatatlan embernek, magyar Tolsztojnak. [...] Köröskörül a falak mellett több ezer könyv, magyar és idegen nyelvű szépirodalmi és tudományos munkák gyűjteménye: Pázmány, Zrínyi, Shakespeare, Voltaire, Maupassant, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Gorkij. Sok pipa, hangszer, festmény a szobában, hogyha az író kifárad az írásban és olvasásban, festhessen vagy hegedüljön.”

1898-ban megjelent *Az én falum* (és már megkezdte az előkészületeket az *Egri csillagok* megírására), a *Pesti Hírlap*, a *Budapesti Hírlap*, a *Magyar Hírlap* és az *Új Idők* szívesen fogadta és szépen díjazta elbeszélő műveit. A következő évben

a *Mari néni meg a Pista bácsi* című elbeszélése első díjat nyert a párisi *Journal* irodalmi pályázatán. Amikor az *Egri csillagok* után *A láthatatlan ember* is megjelent, véglegessé vált a döntése, hogy soha nem költözik el Egerből.

Minta és önreprezentáció

A kevés személyes kontaktus ellenére Móra több újságcikkében is megidézte Gárdonyi alakját. Ezek között sorolhatjuk *A láthatatlan embernél*, a *Gárdonyi ismeretlen* munkái, a *Don Vigole*, az *Élőfa ünnepén* című munkákat az 1922 és 1933 között a *Világ*, a *Szegedi Napló* és a *Magyar Hírlap* hasábjain megjelent tárcákból. Hivatkozásaink nagyrészt a *Don Vigole* című, a *Magyar Hírlap*ban megjelent tárcaportréjából valók. Az 1928-ban publikált írásnak egy négy évvel korábbi, a *Szegedi Napló*ban közölt *A szegedi Gárdonyi* című tárcasorozata volt az előzménye.

Visszagondolva saját pályakezdésére, Móra rokonságot érzhetett Gárdonyival abban a tekintetben, hogy a napi robot mindkettőjük számára gátat szabott a költői elhivatottnak, az írói, valamint a poézisban jelentkező tehetség kiteljesítésének. Lelki és alkati rokonságukkal volt talán magyarázható, hogy Móra az elhunyt pályatársra emlékezve, újra előszedgette a régi újságokat, hogy literátus nyomkeresést folytatva mutassa föl Gárdonyi erényeit, és az értékeléssel együtt az aktuális sajtóállapotok bírálatát is megfogalmazza.

A rokonság jelzésének allegorikus érvénye mutatkozott meg abban, hogy a párhuzamosság egyben értékmutató jellé vált. Móra különös figyelmet szentelt azoknak a Gárdonyi tollából keltezett, úgynevezett „nyomjelző” írásoknak, melyek a kiérlelt írói tehetség megnyilvánulása felé vezető utat szegélyezték. Bemutatta, hogyan vezetett Gárdonyi útja a *Szegedi Napló Újdonság* rovatának közigazgatási és törvényszéki színes tudósításaitól – az állandó rovaton és a tárcán át – a novelláig, sőt egészen a regényig, mely teljesítményekkel végül országos hírt és nevet szerzett. S a bensőséges rokonságot nemcsak a pályarajz első állomásainak párhuzamaiban követhetjük figyelemmel, hanem a példaértékűség abban is megnyilvánult, hogy Móra szerint mindketten megszenvedték a névtelenség és a többre hivatottság, a szellemi-írói küldetéstudat konfliktusát.

Úgy vélem, hogy a „névtelenség” kérdése is meghatározó ebben a kettős viszonyban. Móra ugyanis egyfajta országos anonimitásként élte meg, hogy bár a *Szegedi Napló*nak igen hamar vezető publicistája lett, s 1913-tól kezdve főszerkesztőként az újság minden felelőssége őt terhelte, az ország tulajdonképpen nem vett róla tudomást mindaddig, amíg a népszerű napilapokban nem kezdett publikálni, amíg regényei és publicisztikai kötetei meg nem jelentek. Mórának azonban – az országos reprezentáció szubjektív megítélésével szemben – nem kellett

(újra) megszereznie az országos népszerűséget. A gyermekközönség szeretetén és a családok érdeklődésén keresztül ugyanis már akkor országos volt ismertsége és elismertsége, amikor még nem jelent meg a felnőtteknek szóló prózai írásaival az országos lapokban, ám az író ekkor még nem érezte a népszerűség alakulásának, az olvasóközönség kialakításának ezt a fajta lélektanát.

Úgy gondolta hát 1924-ben – országos hírnevének jelentőségét föl sem mérve –, hogy hosszú éveken át küzdött az elismerésért, névtelenül és önként szegődve rabnak a zsurnalizmus gályájára. Vajda László egyenesen azt a feltételezést fogalmazta meg a *Don Vigole* című tárcához fűzött jegyzetében, hogy Móra az újságíró Gárdonyiban önmagát látta viszont. Áttekintve Gárdonyi szépírói pályakereső időszakát, saját útjának állomásaira is ellátogatott. S ezek a gyötrő évek „érlelték meg azt a szelíd öngúnyt, mely kiérezhető minden, a saját munkásságára tett nyilatkozatából”. Öniróniával teli megjegyzéseinek jelentős része vonatkozott az újságíró-szépíró kettősségre, a tudós-műkedvelő ellentmondásra, a mester-kis-mester összehasonlításra.

A sanyarú humor mellett a marcangoló öngúnyt emelte ki Gárdonyi tárcacikkeinek és reflexióinak sorából is. Valamint pacifizmusát, ami a Móra által föl-lelt egyetlen Gárdonyi-vezércikkben, annak befejezésében nyilvánult meg, mely szerint: „addig nem érdemli meg az ember az ember nevet, míg minden kardból ekevas és minden ágyúból harang nem lesz”. Erre rímel a *Gárdonyi ismeretlen munkái* című, 1924-ben megjelent tárcában fölidézett beszélgetésrészlet: „Hála istennek, végre sikerült megtalálni önmagam a természet imádatában és az emberek szeretetében” – viszont a „Boldogtalanság angyala” soha nem hagyta el Gárdonyi tűzhelyét.

Ami a természet imádatát és az emberek szeretetét illeti, egyrészt ebbe fordult át Gárdonyi tételes istenhite – katolicizmusa éppen a sikertelen házasság és a válás körüli bonyodalmak miatt ingott meg –, másrészt a keleti filozófiák hatása is fölfedezhető itt. Amikor a már idézett Zsigmond Ferenc úgy fogalmazott, hogy a néplélek Gárdonyi-féle ősi világszemléleti módja Ázsiába vezet vissza, nem az „ősmagyar gondolkozásra” kívánt utalni, hanem egyenesen a hindu filozófiára. „A földi élet csak parányi része, ideiglenes állomása az ember életének, rövid kirándulás az örökkévalóság országából. Az ember léte nem a földön kezdődik, és nem a földön végződik. Ez a legtöbbször ismétlődő szólama Gárdonyinak. A születés nem keletkezés, csak a földi állomásra való megérkezés, a meghalás nem elmúlás, csak visszatérés. Honnan költöztünk e világra? Miért kell e földi állomáson küzdenünk és bolyonganunk? Hova térünk vissza a halálban? Nem tudhatjuk. [...] Efféle közvetlen, naiv dialektikával beszélgeti meg magában Írónk a nyugtalanító nagy kérdéseket.”

A *Don Vigole* című tárcza Móra önjellemzésének is tekinthető. Kiderül, hogy Don Vigole Gárdonyi álneve volt. „Gárdonyi Géza is egész bátran használhatta volna álnevének a saját nevét, a kortársaknak egészen mindegy volt.” És „aki Gárdonyi szegedi életéről hiteles adatokat akar szerezni, annak régészeti ásatásokat kell végeznie az akkori szegedi újságokban”. S újabb párhuzamot készít elő ebben a bekezdésben: Móra ugyanúgy fontosnak tartotta a dokumentumok ismeretét, az egyes témákhoz kapcsolódó kutatások elvégzését, mint ahogy Gárdonyi is vette a fáradságot, és utánanézett korabeli lapokban, tájékozódott a dokumentumokban egy-egy téma bemutatására készülődve. S amikor Móra a *Don Vigole* bőrébe bújt Gárdonyit jellemezte, nemcsak az 1920-as évek elejének egyik jellemző (és nem túl rokonszenves) újságírói viselkedéséről mondott bírálatot, de a saját publicista kutatói módszerét is megerősítve látta:

„Egészen különös riporter ez a *Don Vigole*, aki a *Hasznos Mulatságok* 1817-es évfolyamából idéz. A riportereknek minden időben az volt a különös ismertetőjelük, hogy a saját lapjukat se olvasták, nemhogy százesztendő újságokat olvastak volna. De más ilyen furcsaságai is voltak e paszulypipás donnak. La Rochefoucauld-t is ismerte, noha ez abban az időben szintén fényűzésszámba ment a vidéki riportereknél. La Rochefoucauld volt a világon a legszellemesebb ember – kezdi egyszer egy cikkét –, de azért ő is belebutult volna, ha mindennap délután öttől hatig kellett volna neki szellemesnek lenni.”

Móra amúgy maga sem szenvedett hiányt, ha szellemeskedni kellett, és ennek példás bizonyítékeként egy anekdotikus esettel fejezte be tárcáját, önkéntelenül is rímelve Krúdy Gyula hat évvel korábbi (a bevezetésben idézett) összehasonlítására. Ebben fölidézte, hogy amikor Jókai 1890-ben utoljára Szegeden járt, elvitték egy képiállításra is, ahol fölfigyelt egy szép kis csendéletre. Jókai megkérdezte, hogy ki készítette a képet, mire bemutatták neki Gárdonyi Gézát. „Gratulálok, kollégám, sokra viheti még az ecsettel [– fordult hozzá Jókai]. – A mesék nábobja nem sejtette, hogy jövődöbéli örökösével beszél.”

Kosztolányi és Gárdonyi

Kosztolányi három alkalommal írt Gárdonyiról: *A Hét* című folyóirat 1908-ban kritikát közölt tőle a frissen napvilágot látott *Isten rabjai* című regényről; 1914-ben Gárdonyi verseinek újraolvasásáról számolt be a *Nyugatban*; s ennek egyes részletei az 1928-ban megjelent *A Pesti Hírlap Emlékkönyvében* közölt portréjában szintén visszaköszönnek.

Az *Isten rabjai* alkalmat kínált Kosztolányi számára egyrészt az *Egri csillagok*-kal való összevetésre, markánsabb azonban töredezett eszmefuttatása a történel-

mi regényről – Kosztolányi úgy látta, hogy Gárdonyit erősen izgatta a történelem problémája. „Az igazi történelmi regényíró távolságáthidaló, időromboló, határkő-letüntető. A múltat jelené teszi. Jó történelmi regényt írni tulajdonképpen annyit jelent, mint jó társadalmi regényt írni.” Ilyen író például Flaubert, akkor is, ha adatai hamisak, hiszen az emberek igazak maradnak. „Vajon Gárdonyi is ily múltviszabűvölő?” – tette föl a kérdést. Az első pompás pillanatkép az *Egri csillagokban* erre mutatott, de a regény maga – legalábbis Kosztolányi szerint – „regényes” maradt (értve alatta, hogy „majdnem jókais”). De mit akart vajon Gárdonyi azzal, hogy három évszázadot visszament még az időben?

Az író megragadja a kritikus kezét, aki „megtudja, hogy mindnyájan rabok vagyunk. A becsüs a pénz rabja, a király a nemzet rabja, s a szerzetes az Isten rabja. Ezekről a kolostorrabokról van szó. Az író azonban mintha egy szivárványos templomüvegen át nézné ezt a fekete világot. A királykisasszony, akit egy kemény rajzú, középkori legenda örökre beleégetett agyvelőnkbe, itt meseszerűvé, nyúlánkká, ibolyaszeművé válik, és rózsák közt andalog. Nagyon sok, nagyon színes ruha káprázik szemünk előtt, és kevés ember. [...] Külsőségek. Az egész középkor lassan etolódik a magyar népmesék regényes világa felé. A hős is, a hősnő is álomember, a levegőn járó mesealak. Az a kevés realitás, ami itt-ott félve felüti a fejét, csak a magyar népmesék szokott realitása. Bármi könnyű, finom és elegáns Gárdonyi stílusa, végre is belefáradunk, s a regény nem érdekel többé.” – Kosztolányi véleménye nem hízelgő Gárdonyira nézve, akitől inkább lírai lendületet várt, „amely az egész regényt átfűti titokzatosan vibráló hevével. Egy parázsmag kell, amelyből egyszerre nő ki a mese tűzvirága. Minden nagy regény ilyen lírai önkívületből sugárzik ki.”

Ezeket a talán túlzónak tűnő, kemény kritikai állításokat talán az is befolyásolta, hogy Kosztolányi első, *Négy fal között* (1907) című kötetéről Ady Endre írt Párizsból kritikát, melyben azzal vádolta Kosztolányit, hogy „irodalmi író”, aki nek nincsenek megszenvedett történetei, és csak a könyvekből ismeri az életet, a versírást. „Könyvek, olvasmányok, tünődések és elcsuklások közül fölbocsátja a lelkét. [...] Idézi, kérdezi, üti, áldja a Halált, minden költőnek és filozófusnak kenyeres pajtását, gyűlölt ős cimboráját. [...] Négy fal között, lámpafényben, ellágyulva, nem győzhetnek az éles vonalak. Néha nem tudjuk: mi volt olvasmány, mi volt ötlet, s volt benső, lírai fölfakadás?” Ady ugyanebben a kritikában – míg azt vizionálta, hogy „egynémely versét az iskolában is tanítják” – kifogásolta, hogy Kosztolányira „alig vagy éppenséggel nem hatottak az Ady-versek”. Szerelmi költészetét szintén bírálta, mondván: „hús-vér asszony nincs egyetlen szerelemes verse mögött sem”. S most mintha Gárdonyi rovására Adynak vágott volna vissza (amit egyébként meg is tett az 1929-es Ady-revíziójában).

„A szerelem, ami Margitot és Jancsit összeköti, spirituális, majdnem spiritiszta szerelem. Alakjaik azonban nem jöhetnek közelebb hozzánk, mert minden lel-

ki differenciálódottság nélkül, tág általánosságban mozognak, s gerincük ködből van. A kertészfiúból szerzetes lesz, a novíciát meg apácává szentelik. Gárdonyi bizonyára öntudatosan nem nyúlt kézenfekvő, durván felkínálkozó motívumokhoz. Margit az Isten szerelmese. Mindenünnen kimagaslik egy fejjel, akárcsak a legendában, de éppen ezért nem érezzük emberi nagyságát. Ezekben az emberekben egy csöpp vér sincs. [...] Gárdonyi spirituális lélek, de a regényét még nem tudja spirituálissá tenni! A múlt fehér ködrózsái közt andalog, mi azonban mégis a jelenben maradunk. Mindenre rezonáló, leányos lelke nem elég erős, hogy másokra is reálehelje álomvilága árnyait.”

Ezzel szemben húsz évvel később már azt írta, hogy Gárdonyi könyveit nem lehet letenni. „Prózája maga a természetesség. Ami előtte föltűnik az olvasónak, az egyenletes, sugárzó melegsége. Szelíd és egyszerű. Tárgyaival szemben is szerény, majdnem alázatos. Igénytelenül nyúl hozzájuk, s minthogy biztosan uralkodik rajtuk, hirtelenül felcsigázza igényeinket. Itt jelentkezik először a magyar primitív költészet, amely elfáradva a szócifrázásban, a lehető legrövidebb utat keresi: az eszköztelenség varázsával hat.”

Írók, könyvek, emlékek című 1925-ös kötetének Gárdonyi-portréjában Schöpflin Aladár is annak adott hangot, hogy Gárdonyi volt a legerősebb lírikus a kortársak között, és még elbeszélőként is költőibb, mint sok versíró. „Az ő pszichológiája hatolt legmélyebbre. Néha egy-egy lapján a legnagyobb mélységeket is merte és tudta érinteni. Formát alkotott magának a maga képére, amely sajátja volt, elbeszélő hangot fejlesztett ki magának, amely mint az emberi beszédhang, utánozhatatlan, egyszeri és megkülönbözteti őt minden mástól a világon” – írta, hozzátéve, hogy a népdalok líráját szélesítette ki érzelmi futamokra épülő epikává, és erős ritmusú, rövid mondatai, a végletekig egyszerűsített kifejező formái szintén valamilyen ősi költői nyelvanyagból merítettek.

Kosztolányi 1914-ben éppen Gárdonyi Géza verseit olvasta, a még 1894-ben kiadott *Április*, illetve a szintén nem új, 1904-es *Fűzfalevél, nyárfalevél...* című köteteket. Megjegyezte, hogy a Gárdonyi-verseknek megjelenésük idején nem volt olyan sikerük, mint amelyet megérdemeltek volna, a közönség is csak szépprózája után ismeri a költőt. „Amikor kiadta verseit, meg sem is érthették, a Nyugat által folytatott harc, a harc nyomában keletkezett verskultúra – új ízlésünk és új értékelésünk – kellett ahhoz, hogy érdemük szerint méltányoljuk.” S fontos megjegyzést tett az olvasatok-értelmezések változására vonatkozóan. Úgy vélte, hogy legalább ötvenként revideálnunk kellene az irodalmi ítéleteket, hiszen évek múltán mást és mást veszünk észre egy-egy munkában.

S ez az újraértékelés hasonlóképpen működött, mint Füst Milánnál, aki Móricz 1911-es *Sárarany* című regényére, az arról alkotott egykori benyomásaira több

mint egy évtized múlva tekintett vissza. Kijelentette, hogy az első olvasás során a regény egyes részei ugyan tetszetek neki, bizonyos kifogásai mégis voltak ellene. Például „a folytonos jelenítés izzása”, az érzékiség, „s az a rokonszenv, amellyel hőset útján kíséri, amellyel magáévá teszi ügyét”. Ezzel szemben az újraolvasás után azt érezte, hogy a *Sárarany* nemcsak Móricz „legremekebb könyve, hanem a legszebb könyvek egyike”, amelyet valaha olvasott; nem tudta letenni, nem egyszer könnyezésre indította. „Mint az orkán, úgy sodort magával. – Bámulni való ez az író, a nyelvnek és művészetnek olyan despotája, amelyet alig ismerek még egyet. Amit parancsol, amit diktál, az történik velem, szegény olvasóval...” – s nem tudta mire vélni, hogyan érthette ennyire félre a regényt.

Kosztolányi jelentős költőnek tartotta Gárdonyi Gézá. Legelőbb a később prózájára is értett „egyenletes, sugárzó melegsége”, a tárgyaival szembeni alázatos-sága miatt. Úgy érzékelt, hogy „színeit a parasztkanták zöldjéről, a kisházak kék cifráiról, a búza sárgájáról cseni. Mindig naiv és gyengéd. szemérmes és tiszta. [...] Kevés írást ismerek, amelyik ennyire magyar, a kacskaringós, keleti gondokozást ily döbbenetesen – és tüntetés nélkül – tükröz.” S ennek alátámasztására – a magyar néplélek és a keleti gondolkodás összhangját bemutatva – idézi e sorokat: „Fejem akár nyugoszik egri párnán, / akár a sötét Halálnak az ágyán / – ha egyszer alszom, alszom: nem vagyok.”

Mozaikok a Gárdonyi-recepcióból

Pintér Jenő a magyar irodalom történetét tudományosan rendszerező monumentális, 1930 és 1941 között nyolc kötetben kiadott munkájának utolsó, a huszadik század első harmadának természetét áttekintő könyvében Herczeg Ferenc, Babits Mihály, Móricz Zsigmond és Kosztolányi Dezső mellett külön fejezetben foglalkozott Gárdonyi Géza életművével is, egyaránt méltatva az elbeszélőt és színműírót. Az egyes fejezetek végén áttekintést adott a tárgyalt szerzővel foglalkozó recepciókról, ekképp a „*Gárdonyi-irodalom*” címszó alatt gazdag betekintést kínált Gárdonyi és művei fogadtatásába. Ebből idézünk alább néhány jellemző véleményt és értékelő megállapítást, melyekhez szépírói-kritikai reflexiókból is válogatunk, rövidebb kommentárokkal látva el azokat.

Fináczy Ernő a *Magyar Paedagogia* 1922. évfolyamában fogalmazta meg azt a sejtését, mely szerint Gárdonyi könyveit mintha egyenesen a magyar ifúságnak szánták volna. Korfestő történeti regényeiből „sok tudós magyarátnál” jobban meg lehet érezni, hogy mit jelent egy-egy küzdelmes korszak egy nemzet életében. Az *Egri csillagokat* „a magyar hősiesség fényes apoteózisának” tartotta, a Kosztolányi által szigorúan bírált *Isten rabjairól* így írt: „Van-e regény, mely több alakító

és jellemző erővel éreztetné meg olvasójával a középkor misztikus rajongását, valóságos áhítatát, a túlvilági boldogságba vetett minden reménykedését, az érzékiség ellen folytatott küzdelem áldozatosságát, mint az Isten rabjai?”

A pedagógus mégis a *Láthatatlan embert* részesíti előnyben, mert leginkább ez kelti föl a történelmi érdeklődést. „Ezek a regényeken is bebizonyosodott az, hogy a történelmi anyag valóban költői tehetség feldolgozásában még akkor is hívebb és igazabb képet adhat valamely korról a szakzerű leírásoknál, ha a részletekben netán nem egészen korszerű vonások elegyednek. Az a sejtelemszerű meglátás és divináló erő, mely az Isten kegyelméből való író tollát a nagy körvonalak megrajzolásában vezeti, sokszor a lepragmatikusabb történetírásnál is élesebben domborítja ki a távoli idők szemléleti síkjában vajmi könnyen elhalványuló eseményeket.” – Fináczy mintha Kosztolányinak is válaszolt volna: Gárdonyi bizony olyan világirodalmi nagyságokhoz mérhető történelmi regényeiben, mint amilyen Flaubert volt.

S Ady szintén megkövette az író a *Nyugat* 1912. évi decemberi számában, *Az új Gárdonyi* című jegyzetében. Nem derül ki ugyan, hogy mit olvasott tőle és mit nem, az sem, hogy pontosan melyik műve készítette írásra, mindenestre ő sem farkakodott a világirodalmi összehasonlítással. „Soha és senki ilyen könnyen, ilyen összetett filozófiával, ilyen kedvesen magasról, ilyen poétasággal magyarul nem mesélt, mint a legújabb Gárdonyi. Tudom, hogy szerénységében bántom meg, ha Dickens nevét írom ide, de ő mégis egy szentségesen primitív, de magyar, de új Dickens, vagy legalább bölcs derűjében hozzá hasonló” – írta Ady Endre. Ha a rövid cikk megjelenésének idejéből következtetünk vissza, bizonyára a *Hosszúhajú veszedelemről* van szó – az úgynevezett agglegény-elbeszélések regényesített füzére abban az évben került ki a nyomdából.

Ravasz László 1924-es megemlékezése (*A láthatatlan ember. Emlékezés Gárdonyi Gézára. A Kisfaludy-Társaság Évtapjai. Új folyam. 56.*) a lelkeség erőteljes jelenlétére tette a hangsúlyt. „Költészete olyan, mint a drága kenetek illata: belekap a hajunkba, ruhánkba, betölti a szobát, kicsap az utcára; milyen láthatatlan s mégis milyen erős, milyen testetlen és mégis milyen hű.” Jól érzékeltette a folyamatot, ahogy az író a nagyvárosból vidékre menekül, onnan a szabad természethez, a természettől pedig a természetfelettihez jut el. Mintha néhány órával korábban még Assisi Ferencsel találkozott volna. Tételes vallása megjelenik az irodalomban, hite azonban túlnőtt a vallásos kereteken, s olyanféle metafizikává ágazott, melyben képes volt társalkodni „a világ titokzatos létalapjával, azzal, aki a Minden és az Egy.”

Móricz Zsigmond 1933-ban, mikor a *Pesti Hírlap* hasábjain elevenítette föl a Gárdonyi Gézánál tett látogatását, szintén a Ravasz László által emlegetett lel-

kiségre helyezte a hangsúlyt riportelemekkel gazdagított tárcaportréjának egyik bekezdésében. Szerinte Gárdonyi – aki bár rövid ideig tanítóként is működött, írásaiban került a közvetlenül nevelő célzatú eszmefuttatásokat – a legmagasabb irodalmi jelentőségre emelte a magyar nép életét, és a zsánernek szinte homéroszi formát adott, ami tagadhatatlanul fordulópont volt irodalmi fejlődésünkben.

Nyilvánvalónak tűnik itt is, hogy Móricz részben saját íróideálját vetítette rá Gárdonyira, amikor azt emelte ki, hogy nála figyelhetünk föl először a paraszt lelkicsinylése vagy mellékalakként való szerepeltetése helyett arra, hogy saját jogon válik a történet hőisévé. S ebben mindenkép Jókai fölé magasodik, vélte Móricz – és az sem lehet véletlen, hogy amikor az 1890-es *Figurák* című kötetének ajánlásában Mikszáth Kálmán tréfás szándékkal nevezte őt „veszedelmes vetélytársnak”, az 1898-ban a Légrády testvéreknél megjelent *Az én falum* novellaciklusa után már komolyan is gondolhatta ezt a fenyegetést. „Ő volt az első író – állapította meg Móricz –, aki a parasztot mint individuumot ismerte fel. A nevetés és a sóhaj, a gond és a derű, a parasztember lelkében nála szabadult fel először. Az ő parasztjai jelennek meg legelőször a magyar irodalomban, mint lelki életet élő emberek. [...] Idill van körülöttük, amit a természet, a föld, az ég, a falu kerete határol. Tiszta lelkiségek, akik soha egy gondolattal nem akarnak áttörni gátakat, hanem leélik a maguk egyszerű és nemesen együgyű életét az adott és megváltoztathatatlanul érzett életkörülmények között.”

Ha már főntebb Mikszáth félig komoly, félig tréfás megjegyzésére utaltunk, idézzük Sík Sándort, aki *Gárdonyi, Ady, Prohászka* című munkájában Gárdonyi Géza írói arcát – „az egyetlen Mikszáthot kivéve” – a leginkább hamvasnak, egészségesnek és magyar vonásúnak látta a magyar szépprózában, ezért igen előkelő hely illeti meg őt irodalomtörténetünkben. Sík Sándor is ráérezett Gárdonyi modern regényírói attitűdjére, bár ő nem a műfajiság vagy az elbeszélés-technika felől közelített hozzá, hanem az ismert írói magatartásformák szintézisét fedezte föl benne. A „lélek papjának” ki nem mondott váteszi küldetését emelte ki, s azt az impozáns erőt, amellyel „a lélek szuverenitását, a halhatatlanság hitét, a szeretet evangéliumát” hirdette.

Ez az erkölcsiség, a már említett természetközeghez való szinte metafizikai vonzódás, az elbeszélői hangban is jelentkező költői erő, ugyanakkor a rejtőzködő szemérmesség és az emberi lélek már-már naiv szakrális ábrázolása vagy a lélektani folyamatok transzpozíciója egyszerre jelent meg Herczeg Ferenc Gárdonyi-portréjában, melyet a *Pesti Hírlap* közölt 1933 májusában.

Az én falum, Az egri csillagok, A bor, a Karácsonyi álom, A láthatatlan ember, az Isten rabjai című regényeket, köteteket, színműveket sorolva „egy megkapóan eredeti és ellenállhatatlan sugalló erejű költő alkotásai” tűntek föl előtte. „Írásait

átlengi a szabad természet fűszeres illata. [...] Az élet külső eseményei nemigen érdeklik, ő főleg arra kíváncsi, ami a lelkekben történik. Az embereket nem nagyságuk, hanem mélységük szerint értékeli. [...] A nyelvében, ebben a pompás, szófukar, a szöveget mindig a fején találó magyar nyelvben, nemes zenei ritmus lüktet. Ez természetes is, mert körülötte föld és ég, fű és fa, az egész mindenség állandóan muzsikál. Alkalmasint ő a magyarság legtisztább erkölcsű, de mindenesetre legszemérmesebb költője. Egész erkölcsi felfogása emelkedett és előkelő.”

(Zárásként)

Kosztolányi Dezső az 1928-as *A Pesti Hírlap Emlékkönyvében* megjelent portréját ezekkel a sorokkal zárta:

„Mindenekelőtt az írás szeplőtlen művésze, akár francia rokona (kit nyilván nem is ismert), Jules Renard.

Renard eddig kiadatlan naplójában olvassuk az alábbi följegyzést:

– Annyi nagy író van, aki nem tud írni. Én a legnagyobb kis író szeretnék lenni.

Ez a gőgös szerénység, a betű föltétlen tisztelete lakozott Gárdonyiban. És nagy író volt a kicsinyek között, s nagy író marad a nagyok között is.”

Herczeg István grafikája

E számunk szerzői

- Antal Attila (1956) Nyíregyháza
Arató Antal (1942) Székesfehérvár
Bagi István (1937) Eger
Bakacsi Ernő (1938) Eger
Baka Györgyi (1951) Érd
Bertha Zoltán (1955) Debrecen
Bérczessy András (1975) Eger
Bérczessy Lajos (1949) Budapest
Bozók Ferenc (1973) Budapest
Csatáné Bartha Irénke (1941) Eger
Csáky Anna (1938) Győr
Csontos Márta (1951) Sándorfalva
Demeter József (1947) Ballószög
Domonkos László (1951) Budapest
Faragó Laura (1949) Kismaros
Fecske Csaba (1948) Miskolc
Fellinger Károly (1963) Jóka
Gál Ildikó (1952) Eger
Gárdonyi Géza (1863–1922)
Hegedűs Imre János (1941) Budapest
Herczeg István (1949) Eger
Homa János (1956) Eger
Hubert Ildikó (1949) Budapest
Jámbor Ildikó (1955) Eger
Kaiser László (1953) Budapest
Káliz Sajtos József (1950) Soponya
Kárpáti János (1949) Szarvaskő
Kárpáti Edit (1952) Szarvaskő
Kégl Ildikó (1976) Miskolc
Konczek József (1942) Pomáz
Ködöböcz Gábor (1959) Eger
Kusper Judit (1976) Eger
Laskay Anna (1978) Eger
Lipcsei Márta (1943) Nagyvárad
Lisztóczy László (1941) Eger
Madarász Imre (1962) Üröm
Mihályi Molnár László (1953) Szepesi
Nagy Zita (1987) Eger
Németh István Péter (1960) Tapolca
P. Maklári Éva (1943) Székesfehérvár
Saitos Lajos (1947) Székesfehérvár
Sebestény-Jáger Orsolya (1969)
Budakalász
Sebők Melinda (1979) Budapest
Serfőző Simon (1942) Eger–Budapest
Sipos Erzsébet (1956) Eger
Szecskó Károly (1939–2020)
Szíki Károly (1954) Eger
Sz. Király Júlia (1964) Eger
Sz. Tóth Gyula (1945) Budapest
Tamás Tímea (1962) Nyíregyháza
Tari István (1953) Óbecse
Tüskés Anna (1981) Budapest
Vasné Varga Zita (1975) Eger
Véghelyi Balázs (1983) Százhalombatta
Vitéz Ferenc (1965) Debrecen